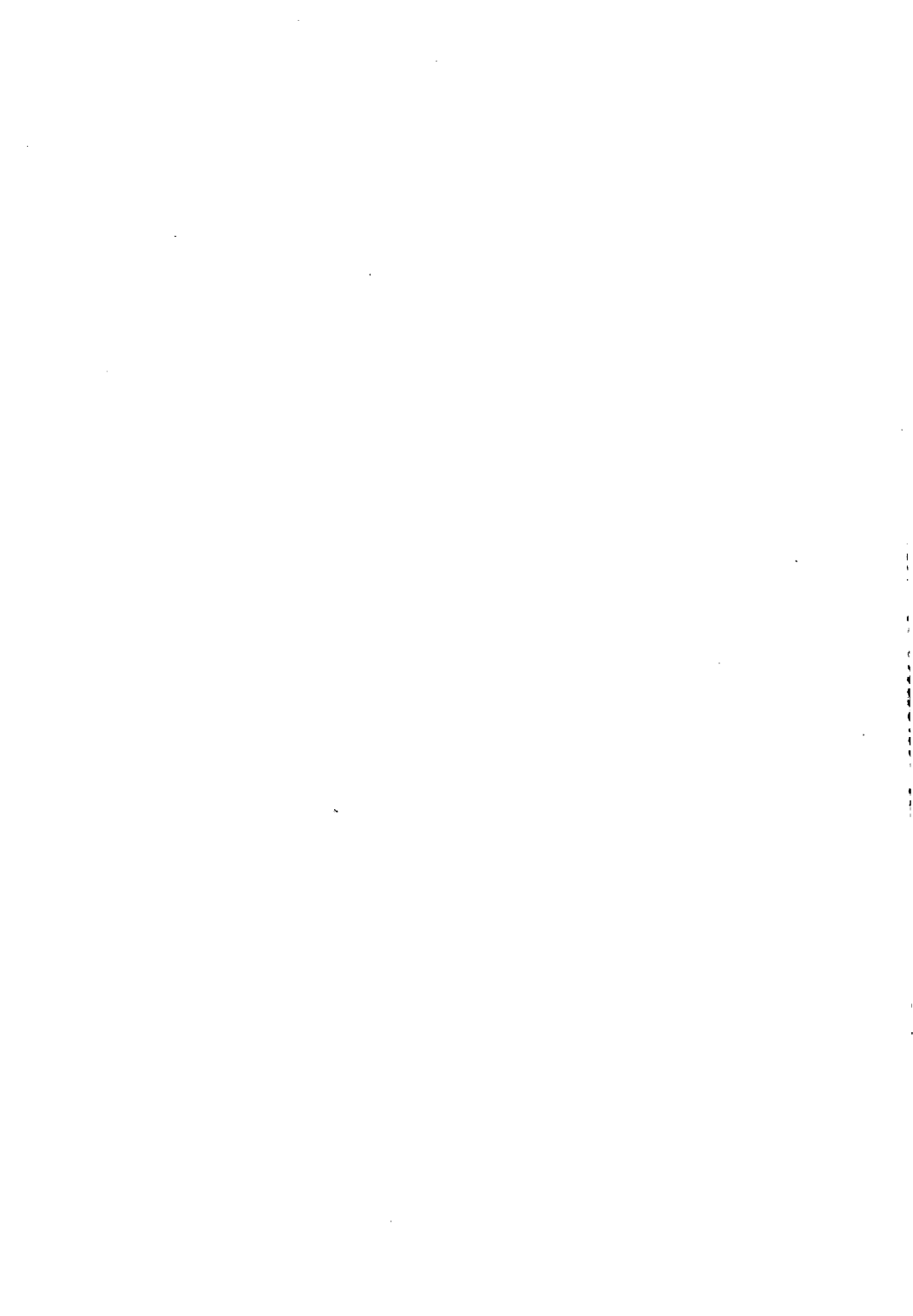

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

34

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIVVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT
A. PALLA

34

BUDAPEST, 1965

REDACTIO

Budapest, II. Török utca 12.

TARTALOM

<i>Bencze József</i> : Két utólag előkerült akta a boszorkányperek idejéből	9
<i>Stitzl-Tass József</i> : Adalékok az egykori temesvári fogász- mesterek történetéhez	19
<i>Vita Zsigmond</i> : A csömör orvosi és népi gyógyítása a XVII— XIX. században	31
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Adatok Homokmégy egészségügyének történe- téhez	37
<i>Szállási Árpád</i> : Lenhossék Mihály Ignác mint Esztergom megyei főorvos gyógyszerzeti beadványa	75
 <i>Adattár</i>	
Orvostörténeti levelek (Fodor István gyűjtéséből)	85
A görög kereskedők Sanitäts-Foedeje (<i>Füves Ödön</i>)	246
A kolerajárvány emlékei a miskolci Hermann Ottó Múzeumban (<i>Megay Géza</i>)	248
 <i>Könyvismertetés</i>	
<i>Fischer Eugen</i> : Begegnungen mit Toten. Aus den Erinnerungen eines Anatomen	261
<i>Platter Felix</i> : Observationes I	262
<i>Karl Landsteiner</i> : The Specificity of Serological Reactions ...	262
<i>Ambrosius Paré</i> : Rechtfertigung und Bericht	263
<i>R. G. Collingwood</i> : The Idea of Nature	263
<i>George Sarton</i> : The History of Science and the New Humanism	264
<i>Heinrich Erich</i> : Der Zahnartz in der Karikatur zugeleichen Beitrag zur Kulturgeschichte der Zahnheilkunde.....	265
Paracelsus. Leben und Lebensweisheit in Selbstzeugnissen (<i>Bugyi Balázs</i>)	266

CONTENTS

<i>J. Bencze</i> : Two later turned up documents from the period of the witchcraft trials.	9
<i>J. Stitzl-Tass</i> : Data to the history of the former <i>magistri dentariae</i> of Temesvár	19
<i>Zs. Vita</i> : The medical and popular curing of "csömör" (nausea from too rich food) in the XVII—XIX. centuries	31
<i>M. Köhegyi</i> : Data to the public health history of Homokmégy	37
<i>Á. Szállási</i> : I. M. Lenhossék's—chief medical officer of County Esztergom pharmaceutical petition	75
 <i>Data</i>	
Medical historical letters (from I. Fodor's collection)	85
Sanitäts-Foede of Greek merchants (<i>Ö. Füves</i>)	246
Relics of Cholera epidemic in the "Hermann Ottó Museum" at Miskolc (<i>Géza Megay</i>)	248
 <i>Book-review</i>	
<i>Fischer Eugen</i> : <i>Begegnungen mit Toten. Aus den Erinnerungen eines Anatomen.</i>	261
<i>Platter Felix</i> : <i>Observationes I.</i>	262
<i>Karl Landsteiner</i> : <i>The Specificity of Serological Reactions</i> ...	262
<i>Ambrosius Paré</i> : <i>Rechtfertigung und Bericht</i>	263
<i>R. G. Collingwood</i> : <i>The Idea of Nature</i>	263
<i>George Sarton</i> : <i>The History of Science and the New Humanism</i>	264
<i>Henrich Erich</i> : <i>Der Zahnartz in der Karikatur zugleich Beitrag zur Kulturgeschichte der Zahnheilkunde</i>	265
<i>Paracelsus. Leben und Lebensweisheit in Selbstzeugnissen (B. Bugyi)</i>	266

S O M M A I R E

<i>J. Bencze</i> : Deux actes nouvellement découverts du temps des proces de sorcellerie	9
<i>J. Stitzl-Tass</i> : Contribution a l'histoire des „magistri dentariae“ d'autrefois en Temesvár, ...	19
<i>Zs. Vita</i> : Traitement médical et populaire de la nausée aux siècles XVII—XIX	31
<i>M. Köhegyi</i> : Contribution a l'histoire de l'hygiène publique de Homokmégy	37
<i>Á. Szállási</i> : Une requête pharmaceutique de M. Mihály Ignác Lenhossék, en personne de médecin inspecteur du comitat de Esztergom	75
 <i>Documentation</i>	
Lettres médicales historiques (de la collection du I. Fodor) ...	85
La Sanitäts-Foede des commercants grecs (<i>Ö. Füves</i>)	246
Documents de l'épidémie du choléra a la Musée Herman Ottó en Miskolc (<i>G. Megay</i>)	248
 Compte rendu	
<i>Eugen Fischer</i> : Begegnungen mit Toten. Aus den Erinnerungen eines Anatomen	261
<i>Felix Platter</i> : Observationes I	262
<i>Karl Landsteiner</i> : The Specificity of Serological Reactions ...	262
<i>Ambrosius Paré</i> : Rechtfertigung und Bericht	263
<i>R. G. Collingwood</i> : The Idea of Nature	263
<i>George Sarton</i> : The History of Science and the New Humanism	264
<i>Heinrich Erich</i> : Der Zahnarzt in der Karikatur zugleich ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Zahnheilkunde	265
Paracelsus. Leben und Lebensweisheit in Selbstzeugnissen (<i>B. Bugyi</i>)	266

I N H A L T

<i>J. Bencze</i> : Zwei nachträglich zum Vorschein gekommene Akten aus der Zeit der Hexenprozesse	9
<i>J. Stitzl-Tass</i> : Beiträge zur Geschichte der einstigen Temesvárer „magistri dentariae”	19
Zs. <i>Vita</i> : Ärztliche und volkstümliche Behandlung des Ekels in den XVII—XIX. Jahrhunderten	31
<i>M. Kóhegyi</i> : Beiträge zur Hygieniegeschichte von Homokmégy	37
<i>Á. Szállási</i> : Eine Eingabe des Mihály Ignác Lenhossék, Hauptes des Komitates Esztergom in pharmazeutischer Angelegenheit	75
 <i>Dokumentation</i>	
Medizingeschichtliche Briefe (aus der Sammlung des I. Fodor)	85
Die Sanitäts-Foede der griechischen Geschäftsmänner (<i>Ö. Fűves</i>)	246
Denkmäler der Cholera-Epidemie im Herman Ottó-Museum zu Miskolc (<i>G. Megay</i>)	248
 <i>Buchbesprechungen</i>	
<i>Eugen Fischer</i> : Begegnungen mit Titen. Aus den Erinnerungen eines Anatomen.	261
<i>Felix Platter</i> : Observationes I	262
<i>Karl Landsteiner</i> : The Specificity of Serological Reactions	262
<i>Ambrosius Paré</i> : Rechtfertigung und Bericht	263
<i>R. G. Collingwood</i> : The Idea of Nature	263
<i>George Sarton</i> : The History of Science and the New Humanism	264
<i>Erich Heinrich</i> : Der Zahnarzt in der Karikatur zugleich ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Zahnheilkunde	265
Paracelsus. Leben und Lebensweisheit in Selbstzeugnissen (<i>B. Bugyi</i>)	266

СО Д Е Р Ж А Н И Е

<i>И. Бенце</i> : Два недавно найденных документа из времен судебных процессов против колдуньей	9
<i>Й. Штицл-Ташиш</i> : Данные к истории деятельности зубных врачей г. Тимишоары	19
<i>Ж. Вита</i> : Врачебные и народные способы лечения отвращения в XVII—XIX веках	31
<i>М. Кэхеди</i> : Данные к знакомству с состоянием здравоохранения в местности Хомокмедь	37
<i>А. Саллаши</i> : Фармакологическая научная работа главного врача Эстергомской области Игнаца Михая Ленхошшека	75
<i>Архив данных:</i>	
Письма по истории медицины (+ из коллекции Иштвана Фодора)	85
Греческие торговцы Санитетс-Фэлейе (<i>Э. Фювеиш</i>)	246
Материалы мишкольцкого музея им. Отто Германа, посвященные эпидемии холеры (<i>Г. Мэгаш</i>)	248
<i>Библиография:</i>	
<i>Eugen Fischer</i> : Begegnungen mit Toten. Aus den Erinnerungen eines Anatomen	261
<i>Felix Platler</i> : Observationes I.	262
<i>Karl Landsteiner</i> : The Specificity of Serological Reactions	262
<i>Ambrosius Paré</i> : Rechtfertigung und Bericht	263
<i>R. G. Collingwood</i> : The Idea of Nature	263
<i>George Sarton</i> : The History of Sciences and the New Humanism	264
<i>Heinrich Erich</i> : Der Zahnarzt in der Karikatur zugleichem Beitrag zur Kulturgeschichte der Zahnheilkunde	265
Paracelsus. Leben und Lebensweisheit in Selbstzeugnissen (<i>B. Bugyi</i>)	266

KÉT UJÓLAG ELŐKERÜLT AKTA A BOSZORKÁNYPEREK IDEJÉBŐL

Irta: BENCZE JÓZSEF (Szombathely)

Komáromy Andor, Budapesten 1910-ben megjelent „Magyarországi boszorkányperek oklevéltára” című könyvében kb. 600 magyarországi boszorkányperről írt, amelyek közül talán 200 halálbüntetéssel végződött, a többiek pedig súlyos megkínkoztatások után rövidebb-hosszabb börtönbüntetéssel. A könyvében felsorolt eseményeket a XVI. század elejével kezdte.

Azóta a különböző állami megyei levéltárakból egyre-másra kerülnek elő az eddig még ismeretlen boszorkányperek aktái, amelyekből megállapíthatjuk, hogy ha számszerűleg nem is lényegesen, de minden esetre sokkal több volt a hazai boszorkányper, mint amennyiről *Komáromy* tudott és írt. A boszorkányperek okmányai főleg azokban a megyékben kerülnek elő, amelyeket a török hódoltság kevésbé vagy egyáltalán nem érintett, miután itt inkább épen maradtak a levéltárak (Zala, Tolna, Vas megyék stb.).

Ha pedig még hozzá vesszük azt a rengeteg, még feldolgozatlan egyházi levéltárat, akkor még emelkednek a boszorkányperek számai.

Hazánkban a XVIII. században már csak elszórtan fordultak elő boszorkányperek. Feltűnő azonban az, hogy ezek a kései perek milyen kitartóak voltak, a bírák, a javuló közfelfogás, a művelődés terjedése ellenére is, mennyire ragaszkodtak téves álláspontjukhoz, a boszorkányhiedelemhez, és a súlyos ítéletekhez.

Az 1720-ig terjedő két évtizedben halálos ítéletekkel végződő boszorkányperek is voltak (Szeged, Nagyszében, Debrecen), Szegeváron 1717-ben perbe fogtak egy nőt, de már nem ítélték halálra és az ítéletben kimondták: „*a boszorkányság álláspontja igen homályos és az emberi okosság nehezen penetrálja*”.

Az 1721-i nagyszzebeni perben a bírák már ingadoztak és a per anyagát a leipzig-i egyetem tanárai elé terjesztették, ahonnan az a válasz érkezett, hogy a vádlottat fel kell menteni. Ennek ellenére is egy szegény, öreg bábaasszonyt Marosvásárhelyen még 1757-ben megégettek.

Mária Terézia, főleg bölcs tanácsosa *Van Swieten*, megelégedett a szörnyűségeket, és 1756-ban elrendelte, hogy semmiféle boszorkányperben vagy hasonló „titkos ügyekben” ítéletet hozni nem szabad, hanem a periratokat fel kell terjeszteni a Helytartótanácsához. Midőn pedig látta, hogy egyes vármegyék főurai és középnevesei a rendeletet semmiképpen sem akarják tudomásul venni, 1758-ban újabb, még szigorúbb rendelettel utasította a vármegyéket, hogy ilyen és hasonló perekben a gyanúsítottat a periratokkal együtt szekéren fel kell szállítani Bécsbe, majd később Pozsonyba. A rendelet akkor is érvényben volt, ha a pert káptalani bíróságok indították meg.

Zombor városa mindjárt jelentette is, hogy hat boszorkányt tartanak az „áristomban”, egyik már ott meg is halt, a többiek Bécsbe való szállítása igen költséges lenne, ezért kérik engedélyt arra, hogy a helyi bíróság ítélkezhesen. Mária Terézia a Helytartótanácson keresztül szigorúan elrendelte, hogy a vádlottakat azonnal bocsássák szabadon, csak a periratokat terjesszék fel.

Végül 1768-ban már az ilyen és hasonló perek megindítását is betiltotta. Egyes vármegyék főnemes és középneves urai igyekeztek tiltakozni, mert jól tudták, hogy ezek a perbe fogások kitűnő eszközök az „alja nép” ellen.

Úgy tudjuk, hogy Svédországban 1763-ban, Lengyelországban 1776-ban, Németországban ugyanakkor, Spanyolországban 1804-ben volt az utolsó boszorkányper, halálos ítélet nélkül. Az utolsó európai halálos ítélettel végződő boszorkányper 1782-ben Svájcban, Glarus városkában volt, ahol a szegény kis Göldl Anna nevű cseléd-lányt halálra ítélték. Orvostörténelmi szempontból különös érdekessége ennek a pernek, hogy a vádló orvos volt: doktor Tschudi.

Két ilyen utólag előkerült boszorkányper aktáit kívánjuk ismertetni, mindkettő eredeti kéziratokban a Vas megyei Állami Levéltárban található.

Az egyik 1768-ban kelt, a másik egy évvel későbbi.

hogya az múlt 1765-ik Esztendőben Sorki Tóth-falui Helységben egy edénben össze timporált Búza, Korpa, Só, Téglá és Foghajma átal, melyet a Csorda járásban el röjtöttél 16 darabbul álló marhák azonnal a Sok járások és étlenségek után el vesztenek, azon tétemény föl vételével pedigh, és vízben vettetésével az marhák Szem látomást megh jobbultak.

Nem de Tóth Faluban lakozó Kántor Istvánra megh neheztelvénn annak ételét elvetted, úgy, hogy jól lehet az ételt kívánta, de mihelest megh lát-ta már nem ehetette, mind addigh még hozzá hívatván megh nem jésztett, mely jésztés után csak azon szóval No Szegén hiszen ehetöl, azonnal megh jobbult és ehetett.

Minémő mesterséggel és mért rontottad megh a fönt említett Helységben lakozó Kökin Jánost megh fenegetvén úgy hogy sem ehetett sem ihatott hanem eöt hétigh mint az nyavala törő úgy gyötrődött, méglen Szép kérései után külön külön féle orvosságokat javasolván ki nem gyógyult, mely gyógyítás után. Nem de arra kénszerített Kökén Jánost, hogy esküdnék megh egész Házi Cselédjével, hogy ki nem mondja általad tett nyava-

Sülvő megh ehetett három-négy font húst is, mért nem ehetett fölvo.

Én bizony nem kértem, nem tehetek róla, akár mennyit mond, a mennyi a száján ki s bé fér.

láját és ugyan általad tett ki gyógyulását is.

Továbbá mely tudománnyal, és mi okért kínoztad el annyira Taródházi Molnár Feleségét, hogy abból miáttad halála is következett?

Mint kisérgetted Polányi Mihály feleségét Kenessey Ilonát más fél héti Gyermekek ágyában, nem de Személyedet elváltoztatván hol ló képében az ablakon bényeréttél, hol fejedet ruhával bétakargatván az föllebb vett Asszont jésztegetted, megh rontottad, úgy hogy tíz hétigh Sínlődött mi áttad?

Mi okbul hitegetted Kenessey Ilonát, hogy Gyermeke csaló szemét volna, ne gondoljon véle, amint hogy elrontván az Gyermekek meg is holt?

Nem de ugyan Kenessey Ilonát harmadival egész télen hideggel löletted, mely cselekedeted, hogy te mesterséged által lett volna reád fogván nem is tagadtad.

Mint rontottad el Publér István Tóthfalusi Jobbágnak (akinek házában laktál) az ökreit, és több Szarvas marháit annyira, hogy az Háznál való kútbul nem ihatnak, sőtth még az ételétis elvetted el annyira, hogy majd étlenségbe el Szárottak?

Bizony én nem kínoztam, nem bizony én.

Nem sínlődött bizony én miáttam, egy óráighis és én bizony nem nyerettem, sem pedigh az ablakon bé nem néztem.

Bizony én nem mondtam, nem rontottam.

Bizony én nem lölettem, nem bizony én, haszontalan akár agyarogjon rám, akár ne.

De hogy nem ihatnak, de hogy nem ehettek.

Nem különben feleségét is Publér Istvánnak megh rontottad, de mivel megh jésztett, azon nap ismét megh eresztettél neki.

De annyi nyavalája sem volt, mint én nekem.

Minémő indulatból és mi okért rontottad megh Cside Jánost, úgy hogy három esztendeig sínlődött.

Bizony én nem mondtam, ha az Úr Isten reá méri a Fájást arrul senki sem tehet.

A midőn Szy János Feleségestül a Mezzőn árpát gomláltak, mivel az Kender Földet, melyet előbb kértél tőlük, mingyár ki nem mutatták, a fia kötelében legeltetvén ökreit, minémő boszorkányos mesterséggel elváltoztatott macskát eresztettél reájok, az az mellyel kínoztattad Marháit, úgy hogy az Marhák ordétottak a nagy kízásban a fiát pedig jésztegetted?

Az én mesterségem nem volt, én bizony nem tehetek róla, ha annyit mond is, amennyi a nagy Száján kifér.

Minémő macska volt az?

Bizony én nem tudom, nem látam micsoda macska volt.

Hova tetted az mast emlétett Szy Jánosnak az egyik ökrét, nem de azt haj Szalra kötözted azután pedig már megrontván fának törzsökévé változtattad?

Bizony én nem tudom, de nem is cselekedtem.

Nem de Szy Jánosnét azon okbul hogy mikor kértél tőle nem adott hét Esztendeig löletted az hideggel.

Én bizony tudója nem vagyok, nem lölettem senkit se hideggel.

Mi okbul cselekedted azt, hogy annak házában étszakának idején

Nem kínoztam bizon én és én nem is ráztam a fejét.

bémenvén a fejét megráztod, és azon megh rázás után három Esztendeigh kínoztad úgy hogy megh köllött azon kínookban hóni?

Kovács Pált mért fenyegetted mondván, hogy Gyermekének Gyermeke is megh bánnya, nem de te rontottad megh annak tíz darabbul álló Ló és Szarvas Marháját, úgy hogy egy hónapban mind elvesztek, mi okbul cselekedted ezt?

Puplér István Marháinak alig ment Tóth Faluba lakni, azonnal italát elvette, nem de hogy megh Szólévtán panaszolkodott, azonnal megh térítetted nyavalájokat?

Az most emlétett Puplér István Feleségét minémő gonosz cselekedettel rontottad megh csak azért, hogy Sokszor sokfélét kértél tőle és mindenkor adhatott, nem de a Lábait megh rontottad, és mindaddig Sanyargattad, méglen, hogy jesztegetett és tudván azt, hogy te cselekedted, meg akart verni, ezen nap eresztettél nékije és meggyógyult?

Cside Jánosnak, hogy fiadnak aki az ökreit házban őrizte a Szürét elvette, nem de megh fenegetvén mind kezeit, mind lábait meg-rontottad, el annyira, hogy három Esztendeigh sinlődött?

Bizony nem rontottam én, se nem cselekedtem az egészet.

Ha Szépen lát a Marháival, bizony eleget eszik iszik.

Nem rontottam bizony én. én bizony nem cselekedtem semmit.

De hogy sinlődött, nékem is elég-szer fáit kezem, lábam, hát azt ki cselekedte. Nem rontás az, hanem baj.

Kenesei Andrásnét minémő Mesterséggel rontottad megh akkor midőn Tehene megh romolván annak megh orvoslására a bugyoga korsót a Tűzhöz tette javaslásodbul? És mi okra való nézve mondtottad néki midőn a bugyoga elpattant, azonnal Sínlődő Beteggé lett, az ura néked könyörögvén, hogy gyéltanád megh mire mondtad, hogy Tüzes teremtette mért megy a kórusba, ha nem tud énekelni?

Ha tanétotta maga Attyafia tanétotta, én biza nem tanétottam és nem mondtottam mást, hanem minden éneknek nótája vagyok.

Hát az átol furott márvány golóbics mire való volt az mell a Ládádba találatott?

Az jó minden fajta nyavala törés ellen és a Tolvaj Méhék ellen és azkénköves mendergő Kü.

Nem de azt mondtottad, amidőn a pandúrok megfogattak, hogy ha téged elvisznek áristomra, utánad még hárman jönnek, tehát ki ezek az társaid? Beszélled el!

Bizony én nem mondtottam, nékem bizony nincs társam, nincs bizony énnekem senkim.

Extradar par me Franciscum Horváth antalati Ilti Comitatus V: Notarium m. p.

Ítéletet a perben úgy látszik már nem mertek hozni. A levéltár aktában semmi megjegyzés vagy egyéb periratnincsen, de a helytartótanácsi gyűjteményben ezt a pert is azok közé sorolták, amelyet a Helytartótanács „Boszorkányper Bizottsága” megsemmisített. Valószínű hogy a szegény kis Németh Anna „pórlányt” szabadlára helyezték.

A másik perirat kevésbé érdekes: Schnóbli Júlia németújvári (ma Güssing, Burgenland) 59 éves bábát 1769-ben azzal vádolták, hogy „boszorkánysággal megmérgezi a kezére született gyerekeket, és

azok harmadnapra sárgaságba megholnak. Ezért háromtallért fogad el". Az asszonyt, mert luteránus volt, nem eskettette meg a káptalani bíróság, de fogadalmat vettek tőle, hogy „ő nem tehet a gyermekek sárgaságáról”, és szégyenletében hajlandó elköltözni Németújvárról. El is költözött menten Rohoncra, amibe a káptalan belenyugodott. Az ítéletet jóváhagyta Batthyány Boldizsár kegyúr is, de azért úgy rendelkezett, hogy a periratokat fel kell terjeszteni Pozsonyba, a Helytartótanácsához.

I R O D A L O M

1. Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Komáromy Andor Budapest, 1910.
2. Geschichte der Hexenprozesse. Soldan-Heppe. Stuttgart, 1880.
3. Histoire de l'Inquisition en France, Páris, 1909.
4. Beiträge zur Geschichte der Hexeprozesse in Siebenbürgen. Franz Müller. Braunschweig, 1854.
5. Az eredeti okmányok Szombathelyen az Állami Levéltárban vannak.

ADALÉKOK AZ EGYKORI TEMESVÁRI FOGÁSZMESTEREK TÖRTÉNETÉHEZ

Írta: STITZL-TASS JÓZSEF (Recaş, Temesrékás
Román Népk.)

A múlt század negyvenes éveiben a Temesi Bánság főszékhelyét Temesvárt — amelyet valaki tréfásan „Klein Wien”-nek keresztelt el — számos Pestről és Wienből odavetődött, átutazóban levő fogászmester kereste fel. A Temesvárott ideiglenesen rendelő fogászmesterek munkalehetőségre találtak és évenként, szinte pontosan, tavasszal vagy nyár elején keresték fel a várost. Az első fogászmesterek, az ismert külföldi mintára, napi és heti újságokban hirdettek. A temesvári német nyelvű, 1831 óta létező „*Temeschwarer Wochenblatt*” (T. W. Blatt) nyitja meg e hirdetések sorát. Hasonló adatokra találhatunk továbbá: a „*Banater Telegraph*” (1851—52), az „*Euphrosine*” (1851—52), a „*Temeschwarer Anzeiger*” (1849—1852), majd a „*Temeschwarer Zeitung*” (T. Z.) 1852 óta létező lapok hasábjain

A napi vagy heti újságokban leadott orvosi hirdetményeken kívül a reklámnak még egy fajtája volt ismert. A színházak előcsarnokai-
ban, utcasarkokon, a templomok bejáratánál szétosztott vagy az utcák hirdetőoszlopaira ragasztott röpcédulák is közkedveltek voltak. Ezek a több színű, keskeny, rövid, pár soros, az egyes fogászmesterek megérkezését publikáló sablonos „biletták”, a XIX. század negyvenes éveiben a „magister artis dentariae”-k szükséges propagandakellékei közé tartoztak. Tudomásunk van arról, hogy ilyen röpcédulák Temesvárott is szétosztásra kerültek, de mind ez ideig még egyetlen példányhoz sem jutottam.

A fogászmesterek közül kiemelkedik a közönség bizalmát élvező, több új találmányával dicsekedő, az alig 25 évet számláló *Pfeffermann Péter* [1] alakja. *Pfeffermann* Temesvárott több éven át (1839 —

1843-ig bezárólag) mindig tavasszal jelentkezett, s néha hónapokig is maradt. Rendszerint szeptember elején tért vissza állandó lakhelyére, Pestre, ahol a Götter Gasseban az ún. Festetich-házban lakott. Temesvárott 1839-ben az előkelő „Zu den Sieben Churfürsten” című szállodában rendezkedett be. A negyvenes években munkahelyét az akkor divatos „Zu Trempete” című vendéglőbe tétette át. 1841-ben már magánházban rendelt. Az 1839. év április 27-én kelt alábbi közleménnyel [2] hívta fel magára a nagyközönség figyelmét:

„Zahnärztliche Anzeige. Unterzeichneter empfiehlt sich einen hohen Adel und verehrungswürdigen Publikum bei seiner DURCHREISE in Heilung aller Krankheiten des Mundes und der dahin gehörigen Operationen wie auch in Einsetzen künstlicher Zähne nach aller neu erfundenen Pariser Methoden, sowohl einzelner als ganzer Reihen und ganzer vollständiger Gebisse, mit einer dem Zahnfleisch ähnlicher Masse naturgemäss überzogen und allen zu diesen Behufe erforderliche Maschinerie von Gold, Platin, welche er ohne Beihilfe eines anderen MASCHINISTEN selbst verfertigt und schmeichelt sich, alle diesbezügliche Operationen genügend entsprechen zu können. Diese Zähne sind höchst täuschend und verursachen beim Einsetzen nicht den geringsten Schmerz. Schiefstehende Zähne (besonders beim jugendlichen Alter werden vom ihm durch eigenst dazu verfertigten Maschine von Gold in kurzer Zeit denen übrigen gleich eingereicht, sollten die Zähne durch Vernachlässigung des Putzen mit Zahnstein überzogen seyn und hiedurch ihr eigentliches schönes Ansehen verloren haben, rathet er bei Zeiten sie von ihren Belege befreien zu lassen, bevor üble folgen sich einstellen, wenn aber durch Anhäufung des ZAHNSTEINES oder unzweckmässige Reinigung die Zähne bereits vom Zahnfleisch entblösst und dergestalt LOCKER sind, dass jeden Augenblick ihr Verlust befürchten ist, werden selbe vom ihm nach einer EIGENEN Methode befestigt, wodurch ihre Erhaltung noch mehrere Jahre gesichert wird. Die Höhlungen der brandigen Zähne, welche gewöhnlich Speisetheile aufnehmen, worin selbe zersetzt und in Fäulniss übergehen (daher unmittelbar ein unangenehmer Geruch aus dem Munde entstehet) müssen gereinigt und zweckmässig plombiert werden, hiedurch wird das übel gesteuert und ihre vormalige Brauchbarkeit erlangt. Zugleich werden auch KÜNSTLICHE GAUMEN eingesetzt und KINDER, welche STAM-

MELN, mittelst einer von ihm ERFUNDENER MASCHINE binnen einigen Wochen kuriert. Die Ordinations Stunden sind früh von 9 Uhr bis 12 Uhr und nachmittags von 2 bis 3 Uhr.

In dem Gefertigter für das ihm bisher geschenckte gütige Zutrauen seinen verbindlichsten Dank abstattet, bittet er die Versicherung zu nehmen, dass er bei jeder Gelegenheit sich bestreben werde, den Erwartungen nach Möglichkeit genüge zu leisten.

Arme, welche seiner Hilfe bedingten, können selbes von 8 bis 9 Uhr früh unentgeltlich bei ihm finden.

Wohne im Gasthause „Zu den Sieben Churfürsten“.

Pfeffermann

Magister der Zahnheilkunde“

Az 1841-es évben leadott egyik „Rekommendatio“-jában [3] ez olvasható:

„Über die Fürsorge für Erhaltung schöner und gesunder Zähne, als erste Bedingung des gesunden Lebens, der richtigen Aussprache, der ungestörten Schönheits Verhältnisse weiblicher Reize haben ältere und neuere Autoritäten der Medizin hinlänglich ihr Urteil gesprochen.“

1843-ban Pfeffermann Pesten „fogorvos s a szemészet magistere“ [4], az 1845-ös pesti Iparmű Kiállításon két kiállítási tárggyal szerepelt: egy fogazattal, s a saját találmányú fogragasszal. Még az 1856. évi kiállításon is jelen volt, mégpedig „vendégfogak“ bemutatásával. Ebben az időben kérte Pfeffermann, hogy engedjék meg neki a pesti egyetemen a fogászati művészet technikájának oktatása. Ezzel mintegy megindult a harc közte és Nedelko közt, Pfeffermann kérését elvetették, mert Nedelko vállalkozott a fogászati technika előadására [5, 6].

J. G. Heksch fogászmester, aki 1839-ben a városban átmenetileg tartózkodott a „Temeschwarer Wochenblatt“-ban (1839 pag. 403) hirdet. Hirdetményének a szövege a következő:

„J. G. Heksch sowohl an der Pester, als Wiener Universität examinirten und diplomierten Zahnarzt und Chirurgen aus Pesth immer noch gestärkt im Vertrauen auf seinen bisherigen in anderen Städten ausgeübten und von den resp. Theilmehmern ehrenvoll gewürdigt seine Leistungen — selbst für die schwersten Aufgaben im Gebiete der Zahnheilkunde, empfiehlt sich derselbe hiemit über die Fürsorge für Er-

haltung schöner und gesunder Zähne und für nötigen Surrogat in Ermangelung derselben, als erste Bedingung des gesunden kräftigen Leben, der richtigen und geläufigen Aussprachen, des ungestörten Schönheits Verhältnisse weiblicher Reize, haben ältere und neuere Autoritäten der Medizin hinlänglich ihr Urteil abgegeben.

Das Einsetzen ganzer Gebisse, einzelner Stift oder Federzähne, das künstliche Regenerieren durch Krankheit teilweiser oder ganz verloren gegangener Gaumenstücke oder Zäpfchen, das Nivellieren und in gleicher Fronte bringen krummer, tiefer oder höher stehender, nach Innen oder Aussen schief gewachsener Zähne, mittelst sinnreicher, jedesmal eigens dazu zu verfertigender Maschine nach den neuesten Verbesserungen und Methoden das Plombieren variöser Zähne; so wie die ganze Operationsleiter vom Zahnausheben bis zur höchsten Potenz, geschieht mit einer Sicherheit, Schonung, möglichster Schmerzlosigkeit, Volubilität und Aisance von der einen, so wie mit Solidität, Nettigkeit, zweckentsprechender Präcizient in Rücksicht der Anwendung von Material und Mechanik von der anderen Seite, dass es mir hoffentlich eine bleibende freundliche Rückerinnerung bei den mir Vertrauen schenkenden sichern müsse.

Dass die mit Recht so beliebt gewordenen lithophitische sogenannte Email Zähne (aus der Composition Email de Paris) widerstehen der Verderblichkeit. Farben Veränderungen, den Springen und Reissen, der Absorption und das Ansetzen von Speichel, Säuren und üblen Gerüchen noch dauernder widerstehe, so ist auch für ein gehöriges Sortiment dieser Zähne in allen Farben, Schattierungen stets gesorgt, um auch hierin den Wünschen des verehrten Publikums zu entsprechen.

Das abschreckende Vorurteil Manchner: man müsse bei den applizieren künstlicher Gebisse die vorhandenen Stumpfe früher entfernen, wird dahin berichtet: dass selbe nicht nur nicht entfernt, sondern vielmehr als Basis und Stütze für die künstliche Denturen zweckmässig benützt werden.

Ordinations Stunden sind von früh 9 Uhr bis 12 Uhr und nachmittags von 2 bis 4 Uhr im Gasthof „Zum Trompeter“.

Armen wird unentgeltlich Hülfe geleistet [7].

1843-ban még egy harmadik „magister artis dentariae” jelentkezett, Ph. Graff [8], akinek diplomája Pestről kelt. Hirdetménye semmiképp sem ütött el a már közöltektől; Graff is tudományosan

képzett fogászmester volt, aki a kor legújabb vívmányaival jelentkezett. Büszkén hirdette is, hogy az angol és francia szaktársaival a harcot felveszi. Állítása szerint a külföld leghíresebb fogászaival állandó összeköttetést tartott fenn, s így a legújabb külföldi találmányoknak birtokosa volt. Mint fogművész, az emailfogakkal való kezelés híve volt. Ő is, mint két elődje, képes volt egy bizonyos készülék segítségével a hebegő beszédet megszüntetni. Ellentétben az eddig említettektől a "Zahn Machinist"-ával bizonyos *M. Arnsteinnel* állt össze, aki a fogászat technikai részét végezte el.

1845-ben telepszik le Temesvárott *P. Weiss* [9] fogászmester és „chirurgus”. Hirdetménye a következő volt:

„Zahnärztliche Anzeige. P. Weiss, Zahnarzt aus Pest, gibt sich die Ehre ergebenst anzuzeigen, dass er sich hier etabliert habe und empfiehlt sich einem hohen Adel und den verehrungswürdigen Publikum in allen Operationen des Mundes, sowie in allen zahnärztlichen Hülfeleistungen.

Da er bei Herrn Professor C A R A B E L L I als Zahntechniker war und in Pest 10 Jahre für alle Zahnärzte die Zähne verfertigte, so ist er in den Stand gesetzt, jede auch die schwerste Operation des Mundes, so wie das Einsetzen der Zähne mit Schonung, Sicherheit, schnell und ohne eines Gehilfen vollführen zu können. Auch ist er im Besitz aller Gattungen von Zähnen von Bein und Email.”

Armen wird unentgeltlich Hilfe geleistet.

Wohnt im Gasthof „Zum Trompeter” Zimmer Nr. 16.

P. Weiss Temesvárott egyhamar állandó lakáshoz jutott, ezt hirdetményében is jelezte: *„habe meine Wohnung verändert und wohne gegenwärtig im Hause «zum weissen Engel» Innere Stadt, im ersten Stock links”* [10].

1845 nyarán egy hetivásár alkalmával, az egykori Dóm téren megjelent, bíborvörös ponyvával letakart utazó hintójában, az akkori idők egyik legnagyobb fogászkalandora [11], a francia származású, de fiumei születésű, roppant erejű, *D. Achard Ferenc* és annak egy ideig állandó kísérőtársa *Griff Lipót* „chirurgus”. *D. Achard* (a neve elé biggyesztett „D” a közönség félrevezetésére szolgált [12], azt akarta ugyanis a világgal elhitetni, hogy doktor [13n]) *D. Achard*, *Griff* papírjainak védőszárnyai alatt dolgozott. Temesvári működésükről annyi ismert, hogy *D. Achard* nagyon ügyes

foghúzó lehetett, mert — mint a szász újságok soraiból kitudódik — [14] egy perc alatt képes volt nyolc foggyökert is kihúzni, vagy egy órán belül 100 beteget is ellátni. Vizilófogakból nagy raktára volt.

A fogászmesteri hirdetések 1847-ben egyszerre teljesen megszűnnek. Valószínű, hogy ez már összefüggésben van a bizonytalan és nyugtalan politikai helyzettel. Alig hihető ugyanis, hogy a már Temesvárott állandó lakhellyel rendelkező Weiss fogorvos egymaga ellátta volna a fogbetegek nem kis táborát.

Az elmaradt fogászmesteri hirdetések helyett, élelmes kereskedők, fogászati cikkeket kezdtek reklámozni és forgalomba hozni. 1848-ban egy temesvári „Nürnberger Waaren Handlung” tulajdonosa,, a pesti *B. Turnofszky* (sic) fogorvosnak a „rühmlichst bekanntes” fogporát árusította [15]. 1850-ben az ún. Goldberger-féle Thermo-elektrikus ujjgyűrű” keltett országszerte feltűnést, mely a többi között állítólag a heves fogfájást is csillapította [16].

1851-ben a Griff-féle „Conservations Zahnpulver”-t [17] hirdetik. *Griff* azonos *D. Achard*nak egykori útítársával. 1850-es évben került árusításra a gyógyszerárakban a később viághírre szert tett, *Anatherin*, amelyet a wieni *Popp, J. G.* udvari fogász állított elő. Az *Anatherin* igen sokáig használatos volt a Bán-ságban, az évek folyamán ismert fogászati cikké nőtte ki magát. Angiában, Törökországban, Svájcban és Amerikában nagy hírnévnek örvendett.

Popp, az *Anatherin* felfedezője 1856-ban egy újabb szert az ún. „vegetatisches Zahnpulver”-t dobta piacra. Úgyes szervezők pár éven át nagy hűhót csaptak az ún. „*Dr. Suin Boutehard-féle*” fogpasztával is. 1858-ban ismét egy új szájvíz a „*Stomaticon*” került forgalomba. *Bartosch Ferenc* által készített ún. fogcement-preparátummal mindenki saját lyukas fogát plombálhatta; egyhamar lejáratta magát [18].

Az 1852-es év nyarán újra jelentkeznek Temesvárott az utazgató fogászmesterek. Az egyik *Haushammer Ferenc* „Zahnarzt”, aki igen szerény ember lehetett, mert nem élt a szokásos fogászmesteri hirdetmények jogával. Jelenlétéről a város lakossága a kötelező szállodai bejelentő lapból értesült, amelyet a hivatalos *Temeschvarer Zeitung* közölt [19].

A másik, pesti diplomával rendelkező fogorvos, *Hatscher Antal* volt, aki a Bácskából [Újvidékről] jött Temesvárra. Ez a 18 éve Pesten praktizáló „Zahnarzt” egy elég terjedelmes hirdetményben [20] hivatkozik fogorvosi művészetére. Reklámjában ez újszerű volt: „hívásra hajlandó vagyok házhoz is menni”.

Hatscher vándorlásai alatt sehol sem maradt hosszabb ideig, pár napos temesvári tevékenysége után Erdélynek vette útját. *Hatscher* 1856-ban ismét Temesvárt látogatta meg. Hirdetménye ezúttal is rövid, velős, s komoly hangú. Ekkor azt jelentette be, hogy a tervezett erdélyi útja miatt csak rövid ideig szándékozik a városban maradni. Ebben az időben már egy asszisztenssel, bizonyos *M. Kiche*-vel dolgozott együtt.

A később nagy hírnévnek örvendő, szerb származású *Markovits, Demeter*, a temesvári állandó lakhellyel bíró fogorvos 1858-ban tűnt fel. Az első szerény szavú hirdetményében [21], mint „opérateur fogorvos, chirurgus, szemész- és szülésmester” mutatkozott be 1864-ben közzétett hirdetménye így hangzott [22]:

„*Ordination für Augen- Gehör- und Zahnschmerzen, auch ververtige derselbe jede Art künstlicher Zähne, halbe und ganze Gebisse in Gold oder gehärteten Kautschuk (Vulkanit), zweckmässig und billig*”.

Az aláírása pedig ez volt:

„*Praktischer Augenarzt und Zahnarzt, Chirurg und Opérateur, der auch Magister der Geburtshilfe ist.*”

Ebben az időben már a saját házában lakott (Belváros) Siebenbürger Gasse-n, az ún. „Stockmeisen” nevű, még ma is történeti emlékü házban. *Markovits* időközben ügyes fogászmesterré lett. Az előbbi címeiből törölte a „szülésmesteri” és a „szemész magisteri” megjelölést s maradt belőlük a fogorvosi és a sebészi titulus (1868) [23].

Markovits az 1873-as évi „wieni vilákiállításán” a tudományos eszközök és műszerek csoportjában kiállított, ahol mérnökök, orvosok, műszerkészítők és óráskok anyagai szerepeltek. *Markovits* itt bemutatta „belehelési” (narkotizáló) készülékeit; a nagyobb típus sebészeti, a kisebbet fogászati műtétekhez ajánlotta. *Markovits* a kiállításról elismerő oklevéllel tért haza [24]. Temesvárott *Markovits Demeter* volt az első, aki narkózisban végzett foghúzást.

1873-ban „magister Dr. Markovits” (sic) egy újabb találmánnyal jelentkezett, ez az ún. „antiscorbutische Mund und Zahnessenc” volt. Természetesen ezt is szabadalmaztatta úgy Ausztriában, mint Magyarországon [25]. A szert a száj és a fogak konzerválására ajánlotta.

Az 1873-as kolerajárvány idején *Markovits* a fogorvos, a köznép felvilágosítása érdekében népszerű nyelven megszerkesztett brosuráját adta ki nyomdájában a temesvári Fölk Gusztáv kiadó. A kis füzetet ingyen osztották szét, ami *Markovits* fogorvos nevét vármegye szerte még közismertebbé tette [26].

Markovits hosszabb időn át az állandóan újságokban leadott hirdetésének szövege a következő [27]:

„K. K. ausschliesslich privilegirte, neuerfundene Antiscorbutische Mund- und Zahn Essenz zu Conservierung des Mundes und der Zähne von MAGISTER Dr. MARKOVITS, Wiener Diplom, Zahnarzt, Chirurg und Operateur, Inhaber zweier k. k. Privilegien über Erfindung eines Inhalatorsnarkotischer Apparates für chirurgische Operationen und der antiscorbutischen Mund- und Zahnessenc. Besitzer eines Anerkennungs Diploms der Wiener Weltausstellung vom Jahre 1873. in Temesvár.

Anwendungsweise.

Gegen catharalische, scorbutische Entzündungen und Geschwüren des Zahnfleisches, gegen Schwüinden, Strofell und Blutung derselben. Besonders nach Zahnoperationen, gegen Lockerwerden und Ausfällen der Zähne, besonders infolge des Zahnstein ansatzes und bei alten Individuen gegen denüblen Geruch aus dem Munde, infolge kranker, hohler Zähne und bei Tragen künstlicher Zähne und Gebisse ist besonders gegen Zahnschmerz jeder Art-gegen Mund Aphthen schwammiges und leicht blutendes Zahnfleisch bei Kindern mit Rosenhönig und gegen den Merkurial Speichelfluss”.

Máthé Domonkos fogorvos hosszú éveken keresztül a monarchia városait látogatta, Temesvárott vándorútja alkalmával először 1869 novemberében tűnt fel. *Máthé* a fogak extractiójára az ún. „Lustgas”-t (kéjgáz, nitrogénoxidul) használta, és mesterséges szájpadlásokat és obturátorokat, valamint mű-uvulákat is készített. Szájvizek, fogporok, fogpaszták stb. előállításával is foglalkozott. „Rubin” nevű fogtisztító szere kiválóan bevált.

Máthé 1871. április 22-én megjelentetett újságcikkében [28] (in Offener Sprechsaal) a városban 1858 óta állandó lakhellyel rendelkező *Markovits* fogorvos ellen nyíltan állást foglalt. *Máthé*, mint a megsértett, kipellengérezett, betegei előtt lebecsmérelt, s anyagilag károsított „wieni fogorvos” tetszelgett. *Markovits* kétségbe vonta *Máthé* bécsi fogorvosi diplomájának valódiságát, de a fogorvosi és fogtechnikusi gyakorlatának üzését is jogtalanak minősítette [29]. Két nappal a cikk megjelenése után — azaz 1871. április 24-én — a távozni készülő *Máthé* „a nagyérdemű közönségtől” (amely állítása szerint pártját fogta *Markovits*tal szemben) még néhány udvarias sorban búcsúzott, de bejelentette, hogy ezentúl (csak azért is!) „nach jeden halben Jahre die Stadt besuchen beabsichtige” [30].

A Temesvarer Zeitung 1871. évi 94-es számában az ún. „Offenen Sprechsaal”-jában *Markovits Demeter* fogorvos, *Máthé* támadására úgy reflektált, hogy tiszta koholmánynak minősítette azt a kitévelt, miszerint ő, *Dr. Máthé* fogorvosi praxisának jogosságát kétségbe vonta volna, s követeli ama személy megnevezését, aki *Dr. Máthével*, az ő állítólagos sértő kijelentéseit közölte. Ami pedig a vád azt a részét érinti, nevezetesen, amely kétségbe vonja, hogy *Máthé* fogorvosi diplomáját a wieni egyetemen szerezte volna, arra vonatkozólag csak annyi megjegyzése van, hogy *Máthé* neve egyetlen egy wieni praxisra jogosító, fogorvosi jegyzetben sem szerepel.

*

Ha az eddig leközölt és méltatott fogászmesteri hirdetéseket egymással összehasonlítjuk, akkor a fogászati kezelések fejlődésének menetét is követhetjük. A Pfeffermann- és Heksch-féle bő, 50—60 soros hirdetéseiben benne van az akkori fogászat, a wieni, a carabinieri iskola, a párizsi és a londoni metódusok minden csinja-bínja. A múlt század 70-es éveiben a fogászmesteri hirdetések már az amerikai eljárásokra, mint a kor legújabb vívmányaira, hivatkoznak és azokkal próbálták a beteget rendelőjükbe vonzani. Érdekes tény, hogy a Bánságban 1872-ben *Markovits* aether sulphuricus bódulatban távolította el a fogakat, mégpedig egy általa szerkesztett kis narkotizáló készülék segítségével.

A hirdetések alapján feltehető, hogy régi temesvári fogászmestereink

a tudomány gyors fejlődésével mindenkor lépést tartó, haladó szellemű emberek voltak, akikből a humanista érzelem sem hiányzott, mert a nincsteleneket ingyen kezelték.

I R O D A L O M

1. *Huszár György* adatai: *Pfeffermann* 1814-ben Strasnitz-ban (Morvaországban) született, 1835-ben a zsidó hitről áttér a r.k. vallásra, a pesti egyetemen polgári sebészi képesítést nyer. 1851-ben a wieni egyetem orvosi karára iratkozott be s 1858-ban orvosi diplomát nyert.
2. *Temeschwarer Wochenblatt*, 1839. április 27. 17. füzet.
3. *T. W. Blatt*, 1841. pag. 382.
4. *Huszár György*: Adatok a magyar fogászat történetéhez; Fogászat a múlt századbéli kiállításainkon, *Communicationes ex bibliotheca historiae medicae Hungarica*, Budapest, 1961. 20. füzet, pag. 12—13.
- 5—6. *Pfeffermann* 1849-ben egy „fogpszátát” szabadalmaztatott. 1854. október 31-én még wieni medikus korában egy másik találmányát szabadalmaztatta, ez a műfogak számára szükséges elasztikus alapanyag volt. A titokban tartott patentja 1856. okt. 31-én lejárt. *T. Zeitung* 1856. Nr. 278.
7. *T. W. Blatt*, 1839. szeptember, pag. 381—382.
8. *T. W. Blatt*, 1843. pag. 192.
9. *T. W. Blatt*, 1845. Nr. 25.
10. *T. W. Blatt*, 1845. pag. 299.
11. Dr. G. Z. Petrescu, *Incepeturile dentistice in țările Rominești*.
12. Ha *D. Achard* bajba jutott, pl. Erdélyben, azt állította, hogy a *D.* azonos a *domine* szóval, Moldvában pedig a *D.* nem más, mint a *domnu* rövidítése.
13. *Stitzl*: Ki volt *D. Achard*, a francia fogászarlatán? (kézirat)
14. A korabeli, 1845 „*Siebenbürger Wochenblatt*” Nagyszében s a brassói „*Siebenbürger Bote*” számaiban található erre vonatkozó adat.
15. *T. W. Blatt*, 1848. Nr. 2.
16. *Temeschwarer Anzeiger*, 1850. Nr. 18.
17. *Temeschwarer Anzeiger*, 1851.
18. 1856, 1858. évfolyam.
19. *T. Z.* 1852. szám, július végéről.
20. *T. Z.* 1856. Nr. 64. március 16.
21. *T. Z.* 1859. Nr. 218. pag. 1506.
22. *T. Z.* 1864. május.
23. *T. Z.* 1868. okt. 5. Nr. 226.

24. *Huszár György* : Adatok a magyar fogászat történetéhez. Fogászat a múlt századbeli kiállításainkon. *Communicationes ex bibliotheca medicae Hungarica*, Budapest, 1961. 20. füzet.
25. T. Z. 1873, dec. 16. Nr. 288.
26. T. Z. 1873. július 10. Nr. 157.
27. T. Z. 1874. 4 lap, január 6.
28. T. Z. 1871. 92. szám.
29. T. Z. 1871. április 22. 92. szám.
30. T. Z. 1871. április 24.

A CSÖMÖR ORVOSI ÉS NÉPI GYÓGYÍTÁSA A XVII—XIX. SZÁZADBAN

Írta: V I T A Z S I G M O N D (Aiud, Nagyenyed, Román Népk.)

A XVI—XVII. században sok lázas betegséget neveztek magyar-láznak, magyar betegségnek. *Morbus hungaricus*-nak ugyan első-sorban a tifuszt, ill. korabeli nevén a „hagymázt” nevezték, de előfordult, hogy a vérhast vagy csömört (gastritis acuta) is magyar betegség néven emlegették. A csömör a zsíros ételek következtében igen gyakran fordult elő a magyarok között, és ezért gyógyításával a nép is foglalkozott. Ha a csömörnek nem annyira orvosi, hanem inkább mindennapi, nyelvi jelentését akarjuk megtudni, akkor ma is elfogadhatjuk a Czuczor-Fogarasi-féle magyar szótár jelentését (l. 1068. l.). Eszerint a csömör „magyar betegség, mely zsíros, kövő-ételekből ered, s a váll-lapockák között támadt csomókban jelentkezik. Kenés, rázás, dörzsölés, gyúrás által szokták orvosolni, eloszlatni.” A betegség tüneteit és a maga korában szokásos gyógyítását igen részletesen írta le Pápai Páriz Ferenc. Weszprémi István méltán tartotta ezt az írást a legalaposabbnak, és azért Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajzában egész terjedelmében közölte. Érdekes, hogy ezt a leírást nem a *Pax Corporis*ban, hanem Pápai Páriznak Kotzi Sámuel nagyszabeni ovosnak 1711. augusztus 2-án írt levelében találta meg és onnan közölte. A betegség tünetei között megemlítette a lázat, a tagok elnehezedését, a hányást, a főfájást, az izzadást, a mirigycsomók keletkezését, az ételtől való undorodást, végül a szomjúságot.

A heveny gyomorhurut közismert leírásánál érdekesebb az, amit a gyógyításáról ír. Megemlíti először is, hogy az asszonyok ilyenkor „kenetetést végeznek”, majd így folytatja: *Az előkelőbbek jószagú*

ételekkel és nemes borokkal, aztán meg tormával és mustárral vesznek erőt ezen a betegségen, parasztjaink pedig, mindkét nemen, hagymás és ecetes étellekkel, meg kemény munkával és — hogy nevén nevezsem — verejtékükkel és kiéretlen nedveiknek bőrük lyukacsain át való érezhetetlen kigőzölögtetésével gyógyítják magukat” [1].

A tudós erdélyi orvos változatos, gazdag megfigyelései nyilvánulnak meg ebben a levélben. Talán az egyik első eset az, hogy hazai orvos ilyen határozottan különválasztja a népi orvoslást, az orvosok által ajánlott, de csak a feudális társadalom felsőbb rétegeiben elterjedt gyógymódoktól. A népi orvoslást, amint itt láthatjuk, egyrészt a gyakorlati tapasztalat, másrészt pedig a nép társadalmi helyzete, a mindennapi, pihenést nem ismerő munka és a nyomorúság szabta meg. A lázzal nem járó és rosszulleteknek munkával való legyőzése bizonyára nem tekinthető magányos vagy szörványos esetnek, főként a nép körében ez mindennapos volt.

Volt emellett a csömörnek egy másik, igen elterjedt gyógymódja is: a *megkenés*, amit *Pápai Páriz* is említ levelében. A kenésre nemcsak kenőasszonyok vállalkoztak, hanem úgy látszik a diákok között is voltak szakértői. Hogyan milyen eredményes volt a kenés olyan esetekben is, amikor az orvosok nem tudtak meggyógyítani egy beteget, azt érdekesen írta le *Salamon József* kolozsvári teológiai tanár. *Salamon József* az 1814/15. iskolai évben agöttingai egyetemen tanult erdélyi barátaival együtt, amikor egyiküket, Király Mihályt, a „forró nyavalya” leverte a lábáról és a többiek rendre virrasztottak mellette. *Salamon* ezután a következőképpen írta le a beteg meggyógyítását [2]. „*A híres orvos, dr. Osiander járt hozzá, s hitük, hogy legjobb meggyőződéssel gyógyította, de midőn egy estve kevés reménnyel távozna el a betegtől, mi tartottunk felette consiliumot s el is határoztuk a még eszén volt beteggel és beleegyezésével, hogy ő csömörből kapta a terhes betegséget s ennek orvossága nálunk a kenés. A megkenést Csorja Ferenc vállalta, ki leggyakorlottabb volt s azt még azon este szerencsésen véghez is vitte. Következett reggel az orvos megpillantá a beteget, s örömmel kérdezé: mi történt itt? a beteg meg van mentve! Az akkor jelen voltak elbeszélték az egész történetet, s a jeles orvos nagyon örvendett, hogy a magyar betegséget láthatta s az orvoslást is, ha még egyszer végrehajtani hasznos lenne, látni óhajtotta. Csorja ezt véghez vitte, dr. Osiander pedig végig-*

nézte. Felgyógyult társunk személyesen kívánván megköszönni a derék orvos úr fáradozását, egyszersmind papírba takarva néhány magyar aranyat tett le asztalára, de mit dr. Osiander nem vett el, s egyebek között úgy nyilatkozott, hogy a magyar betegségek, a csömörnek megismerésével is magát megjutalmazva érzi."

Salamon Józsefnek ez a feljegyzése, habár több mint egy évszázaddal későbbi, mint a Pápai Páriz Ferenc levele, azt mégis kiegészíti, mert a csömör gyógyítására felhasznált ősi, népi orvoslási módról szól. Nyilvánvaló, hogy az erdélyi diákok az otthon elsajátított, hagyományos eljárást alkalmazták, amikor beteg barátjukat megkenték. Ehhez úgy látszik otthon is sokan értettek, és csak éppen a leggyakorlottabbat kellett közülük kiválasztani. A göttingai orvos azonban a gyógyításnak ezt a módját nem ismerte, és örömmel látta, hogy betege, aki valószínűleg már azelőtt is jobban volt, a kenés által orvosságok nélkül meggyógyult.

A néprajzi kutatók eddig alig foglalkoztak az ilyen empirikus jellegű népi orvoslással. A csömör gyógyítását kenéssel azonban Erdélyben ma is ismerik és sokféle alkalmazzák is. Legpontosabban — tudomásunk szerint — *Vajkai Aurél* írta le a borsavölgyi népi orvoslásról szóló munkájában [3]. A csömör gyógyításáról szóló részből idézzük: „A csömör általánosan ismert gyógymódja a kenés. *Kenni jóformán mindenki tud, mégis rendszerint csömörrel a megfelelő specialistát keresik fel. A specialista sós, ecetes vízzel a beteg nyakát gerincit, karját feldörzsöli. P. N. -né ujjbegyével a beteg homlokát, fejét, nyakát megkeni — K. J. -né a homlokon, vakszemén ken, aztán, lemegy és a nyakat kezeti, lábat keni meg, az ereket keni, mind lefelé (míg marjulásnál felfelé ken). — J. I. -né hasonlóképpen sok ecetes vízzel a fejen, nyakon, karon, hátgerincén, lábakon ken, hogy meginduljon a vérkeringés. — M. Gy. -né szerint a csömört sósvízzel kell masszírozni, dörzsölni, hogy forrósodjék ki. — Érdekes megjegyezni, hogy a sok kenéshez értő közül nem mindenki foglalkozik a csömörrel."*

Az itt felsorolt esetekben idősebb asszonyok végezték a kenést. Tudomásunk van róla, hogy ehhez hasonlóan Torockószentgyörgyön is foglalkoztak asszonyok a kenéssel. A kenést tiszta ecettel végzik, a beteg homlokánál kezdik és onnan folytatják a fülek, tarkója és nyaka felé, azután lefelé haladva a gerincet kenik meg. A kenést főként egy-egy olyan kenőasszony végezte, aki a kimarjult

lábát is gyorsan, biztosan helyre tudta tenni, és ezzel rendszeresen foglalkozott. Úgy látszik ez a közismert gyógyítási módja a csömörnek, amit otthon is elvégeznek.

A csömörnek kenéssel való gyógyítására vonatkozó adataink a Székelyföldről is vannak. A Nyárad menti Lukafalván így történik a *kenés*: [4]: ha valaki megcsömörlött, áthívják a kenéshez értő szomszédasszonyt. A betegültében jól hátradől, a kenőasszony mögéje áll, megnedvesíti az ujjait ecetes vízzel, és elkezd a kenést a hüvelyk ujjával. Először a beteg homlokát keni meg, azután hátrafelé, a füle és vakszeme felé húzza az állától felfelé az ujjait és jól megropogtatja a nyakát. A nyakától két oldalt a háta felé halad a kenéssel, és ott addig folytatja, amíg a nyakszirten levő csomók eltűnnek. Amikor ezzel is megvan, akkor a beteg két karját fölemeli, megrándítja egy kissé, a kezét pedig meghúzogatja kétfelé, hogy jobban keringjen benne a vér. A kenés fő célja tehát, úgy látszik, mindig az emésztés és a vérkeringés fölélnkítése, ezért utána jobban érzi magát a beteg.

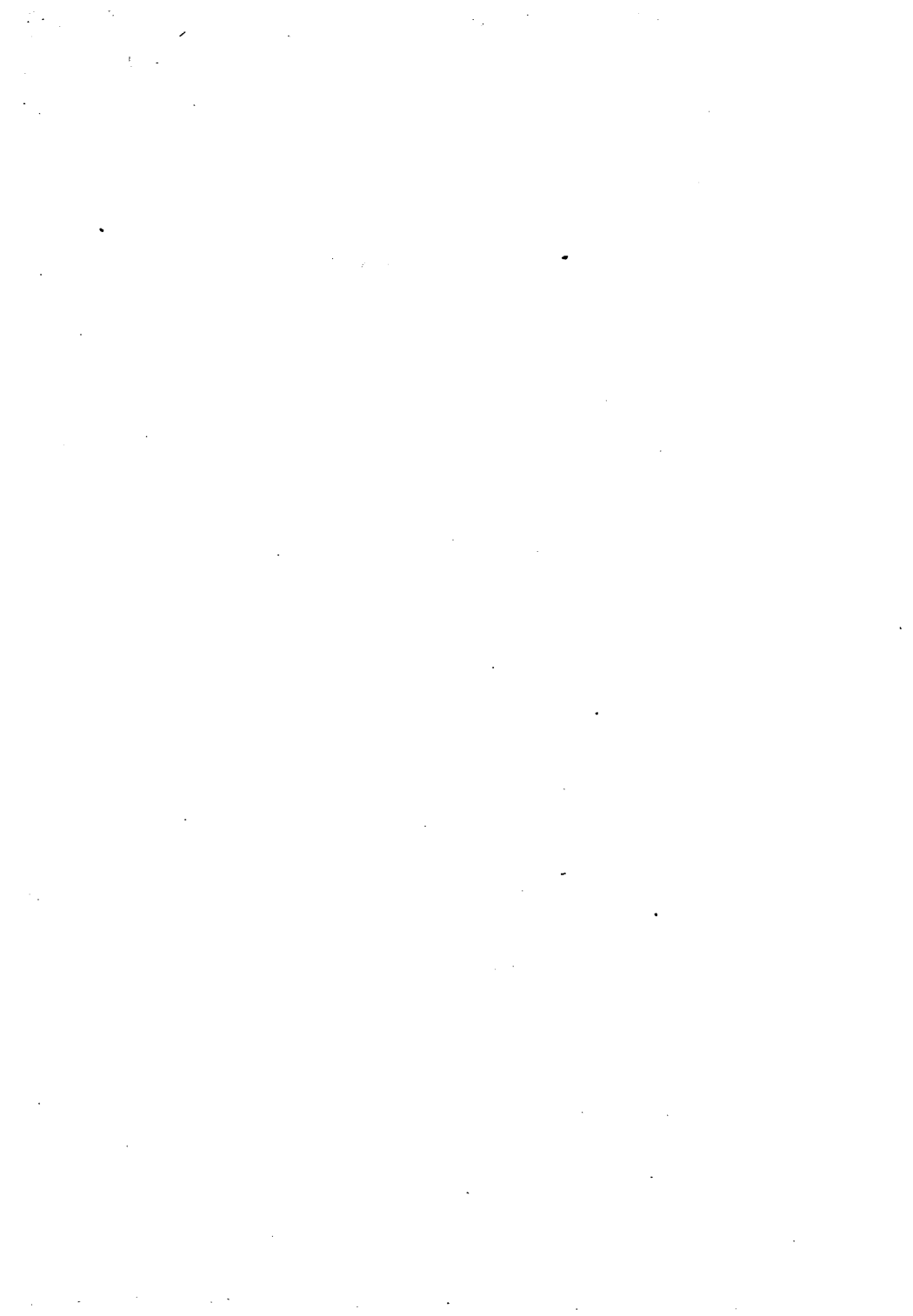
Úgy látszik azonban, hogy a csömör *ilyen* kenéssel való gyógyítása inkább a magyarok között általánosan ismert Erdélyben, míg a románok a kenésnek egészen más módját művelik. Az *invirtirea buricului* [5] néven ismert kenésnek az a lényege, hogy megmasszírozzák a beteg köldökét. A megcsömörlött beteget bölcsőbe fektetik, és kenőasszony a nagyujját beleteszi a beteg köldökébe és ott forgatja. Ezzel gyógyítja a beteget.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a népi orvoslások a XVIII. és XIX. században is különböztek az orvosok által rendelt de jó ideig csak a felsőbb társadalmi osztály tagjain alkalmazott gyógyítási eljárásoktól. Egyes népi gyógymódok, mint például a kenés is, az egész társadalomban általánosan ismertek voltak és az évszázadok folyamán alig változtak, legfeljebb szűkebb körre szorult a használatuk. A gyógyítást gyakran a beteg osztályhelyzete vagy a népi hitvilág szabta meg.

A kenésen kívül a hagymás vagy ecetes ételek fogyasztása, csömör vagy túlságos jóllakottság esetén szintén ősi tapasztalaton nyugszik. Ma is mindenki tudja, hogy zsíros ételekhez hagymát vagy ecetes uborkát kell enni, akkor nem csömörlik meg az ember.

J E G Y Z E T E K

1. *Weszprémi István*: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. II. Budapest. 1962. 357—359. l.
2. *Salamon József*: Autobiográphiám. Erdélyi Protestáns Közlöny. VII. 1877. 448. l.
3. *Vajkai Aurél*: Népi orvoslás a Borsavölgyében. Kolozsvár. 1943. 121—122. l.
4. *Berkeszi János* lukafalvi származású kollégiumi szakács közlése. A kenést gyermekkori emlékei alapján mutatta be nekem.
5. A köldök forgatása. *Dr. Gruita T.* enyedi orvos közlése.

ADATOK HOMOKMÉGY EGÉSZSÉGÜGYÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

Írta: KŐHEGYI MIHÁLY (Baja)

Homokmégy mintegy 10 kilométerre fekszik Kalocsától délre. Eredetileg Kalocsa szállása volt és csak 1897-ben lett önálló község. Ennek következtében Homokmégy története — természetesen egészségügyi története is — szorosan összefügg az anyaváros, Kalocsa történetével, attól el nem szakítható. Dolgozatunk beosztása így magából a gyűjtött anyag jellegéből adódott olyanképpen, hogy előljáróban a táj természeti viszonyait tárgyaljuk, majd a régészeti-antropológiai eredményeket vesszük számba, végül pedig az 1831-es kolerajárvány adatait elemezzük.

Homokmégy környéke *földrajzi arculatának* kialakítására a Duna volt döntő hatással. A magyar Duna Pozsonytól a bázisáig síksági folyam, lassú folyású [1]. Az alsó szakasz jellegével függ össze szigetépítő tevékenysége is. Kalocsán, illetve Fajszon alul már a főág is kanyarog széles völgsíkján, behintve a lapályt levetélt kanyarulataival, a morotvákkel [2]. A bennünket érdeklő korban azonban a medervándorlás jelentéktelen lehetett, hiszen az utolsó jégkorszakban már a jelenlegi helyén találjuk a Dunát [3]. Homokmégy a Duna bal partján, a mocsaras, lápos, tőzeges, ingoványos Órjeg területén fekszik. *Ercei Dániel*, a múlt század elején, a Balaton és Fertő tavak ismertetése után így folytatja az ország leírását: „*Ezeken kívül a Duna, a Sár vize, a Dráva, a Tisza, a Maros, a Temes, a Kőrös száma nélkül való sok réteket, Motsarakat tsinálnak, melyek ha kitisztítódnának, legalább is egy millió embernek adnának kenyeret, és meg annyit mentenének meg a Scorbutustól.*” [4]. Leírása és megjegyzései jellemzőek a reformkor eleji eszmeáramlatokra, de számunkra

az a lényeges, hogy másodíknak a Sár vizét említi. Ismertetésében nem hangsúlyozza, hogy a Duna jobb vagy bal parti Sárvizére gondol, de az eredeti állapotot még jól szemléltető XVIII. századi kéziratos térképeken világosan látszik, hogy a két terület összefüggő mocsárvilágot alkotott.

Magda Pál néhány évvel későbbben megjelent statisztikájában kapjuk először az Órjeg pontosabb körülhatárolását: „*De motskolják ezen jeles Vármegyét (ti. Soltot) azon motsarak is, melyek Ótsától szakadatlanul nyúlnak dél felé Bajáig, sok ezer hold földet elhúzáván az ekétől. Kis Kőrös és Hajós között van az Órjeg nevezetű motsár*” [5].

A természettudományi érdeklődésre jellemző *Barra István* Pest-Pilis és Solt megyét ismertető leírásából vett idézet: „*A megye déli részének nyogotra fekvő tájéka gazdag mocsarakkal, melyek kivált a Duna kiöntésekor nagy mennyiségű vízzel szaporodván, az églyat változtatják. Nagyobb része a Sárköz fekvő helyének agyagföldből áll, mely a vizet a föld belsejébe beszívódní, beszűrődní vagy teljességgel nem vagy csak igen lassan engedi; úgy hogy az itt fekvő vizes földszakok, a víztől csak több száraz esztendő után szabadulnak meg. Ezen vizes állapot állandó tavaknak, ingoványoknak, mocsaraknak, pócsványoknak ad eredetet*” [6].

A Sárrétről, amelyet régebben Órjegnek, illetve Kolumtónak is neveztek, összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az Akasztótól (Pest megye) kiinduló és déli, majd délnyugati irányba húzódnó Sárrét földrajzilag jól körülhatárolható terület. Ez az összefüggő lápvölgy kerek 100 kilométer hosszú, de csak 20 kilométer széles turjános vidék. Javarésze külön megye volt Solt néven. Középe 1 km széles és 47 km hosszú tőzegtelep, mely Dunapataj, Kecel, Kalocsa, Császártöltés, Hajós, Nádudvar, Sükösd, Csanád és Bajaszent-istván határában terül el [7]. Az alluviális korszakban, ártéri üledékből kialakult, középkötött talaj jó termelési lehetőségeket nyújt aránylag mély rétegű, ásványi anyagokban meglehetősen gazdag [8]. Faunáját csak újabban kezdik feldolgozni [9].

A környék régi vízrajzi állapotának az elképzelésében nagy segítségünkre vannak az egykori térképek. A *Mikoviny Sámuel* [10] által 1735–50 között készített térképen világosan lehet látni a török elől a mocsaras területre menekült magyar falvak egész sorát, amelyek Kalocsától délre Bajáig húzódnak s egy-egy, vizek és tavak

által körülvett szigeten ülnek sűrű egymásutánban [11]. *Denk Ferenc* térképe 1779-ből már arról tanúskodik, hogy megkezdődött a falvak visszatelepedése a magasabb területekre, bár még így is több, ma már nem létező község szerepel térképén [12]. *Mikoviny* egyik tanítványának mappáján jól szemlélhető Solt megye kiterjedése és a mocsárvidék — bennünket közelebből érdeklő — keleti széle [13].

Kalocsáról írja *Evlia Cselebi* 1666-ban: „*Vára a Duna folyásától egy órányira van. Ha a Duna kiárad, olyankor a vár sziget gyanánt középen marad. Környéke mocsaras hely*” [14]. Századokon át nem változott a helyzet, mert az 1700-as évek utolsó harmadában [15], majd a század végén is mocsaras, lápos vidéknek mondják Kalocsa környékét [16]. *Ferenczy József* [17], sőt még egy 1944-ben kiadott német nyelvű népszerűsítő ismertetés is azt tartja jellemzőnek Kalocsára, hogy árterés vizenyős, lápos vidéken fekszik [18].

Éghajlatát tekintve területünk igen szélsőséges ingadozást mutat, 1834—35-ben a homokos részeken + 40°C fokot mértek, míg a tél — 15 — 20°C körül mozgott. A legtöbb csapadék az 1900—1930 közötti feljegyzések alapján április, május, június, júliusban esett [19], ami összevág *Barra* 1835 körüli megfigyelésével, aki ugyancsak áprilisban mérte a legtöbbet [20]. A köd eléggé ritka és 9—10 óra tájban fel szokott szállni. 30 év átlaga alapján az évből 98 nap fagyos, 31 téli, 73 nyári, 19 hőségnap. Az első fagy október 20 körül, az utolsó április 20 körül szokott bekövetkezni. A szél tavaszkor a legerősebb, télen pedig a legkisebb. A szélerősség az egész évben 13—14 óra között éri el a legnagyobb értéket, míg minimuma reggel 5 óra körül mutatkozik [21]. A táj felszínének kialakításában, a Dunán kívül, főleg az ÉNy-i szélnek volt nagy szerepe [22].

Ez az éghajlati táj: a Közép-Alföld, az ország (és az egész Kárpát-medence) középső területét foglalja el. Földrajzi fekvése következtében a legszárazabb, legtöbb napsütéshez jut, legmelegebb a nyara, az aszályra leginkább hajlamos éghajlatú tájunk. November és december átlaghőmérséklete gyorsan csökken; decemberben a Közép-Alföld az egyik leghidegebb területünk. Hideg a január és a február is. A Közép-Alföldön már —33 °C-nál mélyebb hőmérsékletet is mértek [23].

Orvosföldrajzi szempontból kétségtelenül annak a számtalan mel-
lékának, foknak, érnek, holtmedernek van a legnagyobb jelentő-
sége, amely a falu határát behálózza, mert a nyaranta megapadt
vízállások századokon át kitűnő tenyésztelepei voltak a sokféle
fertőzésnek. Szedte is áldozatait a különféle járványok egész sora.
A sok százezernyi hold nagyságú mocsárvilágból kiemelkedő ma-
gaslatokon kezdődött el az élet és Homokmégy lényegében ma is
több, nagyobb hátságon terül el. Az őstáj rekonstruálásához a régi
térképek nagy segítséget nyújtanak. *Roselli Francesco* [24], *Lázár
deák* [25], *Münster Sebestyén* [26], *Tabaurot Etienne* [27], *Zsám-
boki János* [28], *Hevenessi Gábor* [29], *Müller Johan* [30],
Marsili Alajos [31] általános jellegű térképén kívül számos hazai,
igen részletes és pontos mappát őriznek könyvtáraink és levél-
táraink. Közülük csak a legfontosabbakat említhetjük meg: *Miko-
viny Sámuel* [32], *Spaits István* [33], *Pflacher L. B.* [34], *Dessy
József* [35], *Vásárhelyi Pál* [36], *Ruttkay Mihály* [37] *Kóber
József* [38] és *Greif József* [39] kéziratos lapjait.

Ilyen természeti adottságok között élt itt a régi időkben az
ember.

Az őskortól a honfoglalásig

Az orvostudomány történése sokféle segédtudományt használ fel
a jelenségek mélyebb felderítése, megmagyarázása céljából. Ilyen
például a különböző korok orvosi irodalmának beható tanulmányo-
zása, a statisztika, az orvosi szakkifejezések változásának vizsgálata
és a régészet, a régmúlt idők kultúrájának a feltárása [40]. Az
orvostörténészek tanulmányozzák az általános történelmet, az iro-
dalmat [41], a művészettörténetet is [42], mert ezek a tudományok-
számtalan adatot tartalmaznak az emberek egészségére, betegségére,
gyógyító módszereire vonatkozóan. A legrégebb idők orvoslásának
tanulmányozásában jelentősége van a mondáknak [43], valamint az
ásatások során napvilágra került tárgyaknak, épületeknek [44],
használati eszközöknek [45], műszereknek is [46]. Az ásatag cson-
tok olykor ősi betegségek [47] vagy gyógyító eljárások nyomait
őrzik meg számunkra [48]. A történeti embertan az egykori tár-
sadalom biológiai képét igyekszik rekonstruálni [49]. Az utóbbi

években, éppen hazai vonatkozásban is fellendülőben vannak az ilyen irányú vizsgálatok, *Bartucz Lajos* [50], *Acsády György* — *Nemeskéri János* [51], *Regöly—Mérei Gyula* [52], *Lipták Pál* [53], *Gáspárdy Géza* [54], *Bruszt Pál* [55] és *Tóth Tibor* [56] tanulmányai minket elsősorban módszertani szempontból érdekelnek közelebbről. Eredményeiket igyekeztünk felhasználni, bár régészeti leletanyagunk többnyire szórványos, az előkerülés pontos helyéről nincsenek feljegyzéseink. Ez az oka annak, hogy az avarkorig csak vázlatát adhatjuk Homokmégy antropológiai képének.

A kalocsai gimnázium régiségtárában őrzik azt a néhány edénytöredéket, mely a rézkorból [péceli kultúra] származik s így első bizonyítéka az ember itteni megjelenésének [57]. A bajai múzeum Homokmégy-Halomról egy csiszolt, átfúrt kőbaltát kapott 1952-ben, amelynek formája a korai fémesszközök alakját utánozza [58]. Lehetséges, hogy a gimnázium gyűjteményében őrzött anyag is Halomról való.

A környezetből jól kiemelkedő Halom nevű magaslat évezredekken keresztül lakott volt. A terep bejárásakor egy nagy kiterjedésű bronzkori lakótelepet találtunk, amely a domb közepétől egészen a nyugati lejtőig húzódik. Számos edénytöredéket és néhány kőpengét sikerült gyűjtenünk. A telep háborítatlannak látszik, legfeljebb felső szintjét vitte el az eke. Feltételezhető, hogy ezen a helyen van a péceli kultúras telep is.

A bronzkorból már régebben került anyag a Nemzeti Múzeumba, pl. egy bronz gombostű. Gömbje körte alakú, alját bemélyített rovátkák díszítik. A gömb alatt I centiméternyire sima rész következik, melynek alján cikk-cakk dísz van. Ez alatt a tű orsószerűen megvastagszik. Lelőhelyként a községtől keletre hosszan elhúzódó Órjeg van megnevezve [59]. Egy Kalocsa környékéről előkerült, két oldalán hosszában végigfutó lapos gerincű, keskeny pengéjű bronzkard és egy nyitott, keskenyedő végű, díszített karika sejteti, hogy a bronzkorban a területen sűrű népességnek kellett lenni [60].

A Halom keleti felén koravaskori telep van, melyről közelebbit nem tudunk [61].

Bács-Kiskun megye területén *Hunyadi Ilona* nagy anyaggyűjtésekor mindössze öt kelta lelőhelyet tartott nyilván a kutatás.

Népességtörténeti szempontból annál érdekesebb, hogy az egyik Kalocsa. Innen egy féltőjás alakú, két oldalán a többi taghoz való erősítés céljából egyik oldalán köpüvel, a másik oldalán pecekkel ellátott karperec került a Nemzeti Múzeumba [62].

Nem néptelenedett el a terület a szarmatakorban sem. A Szent-egyházpartról, egy sírból, kettős csonkakúp alakú orsógomb, bronzkarperec, ezüst fibula, 170 db különféle alakú és anyagú gyöngy látott napvilágot, amelyek közül a lecsapott sarkú karneol az anyagot az i. u. II—III. századra keltezi [63]. Már a hun korból való egy szürke edény, valamint egy szürke tál, melyekről csak annyit tudunk, hogy Kalocsa környékén kerültek elő [64].

A Halomon feltárt avar temető nemcsak Homokmégy története szempontjából fontos, hanem a Duna-Tisza közötti terület korabeli embertani képének megítélése szempontjából is lényeges, ezért *László Gyula* és *Lipták Pál* feldolgozása nyomán részletesebben kell erről a temetőről szólnunk.

A halomi temetőben 1936-ban 167 sír került feltárássra. A temető a halomi nagy domb nyugati részén, részben annak lejtőjén fekszik. Az ásatási térképnek a háborúban nyoma veszett és ez kilátástalanná teszi a temető társadalomtörténeti elemzését. Bizonyos fokig azonban, emlékezés alapján, *László Gyula* térbe helyezte a temető sírjait és négy igen fontos megállapítást tett:

1. Kétségtelen, hogy a középső tömb a leggazdagabb bronzos övű férfiak nyughelye, ezzel szemben a nyugati szárnyakon inkább lemezes, a keletin szegényes, indás övűek voltak. Származásilag a két népi csoport mellett (öntött és lemezes) további beszűrődéseket figyelhetünk meg. Főként a két vésett övű sír feltűnő, mellettük a préselt öv az avarság korai népességének jelenlétét jelzi.

2. Bizonyítható az általános többnejűség. A szolgatartás aránya azonban nem nagyobb, mint a házimunkára alkalmazott szolgák száma, tehát ez a társadalom nem épült rabszolgatartásra. A temető e részére kb. 20—25 többnejű család temetkezett, és családonként egy-két szolgapárt számolhatunk.

3. A női sírok mellékleteinek egyezése a temető e részének egykorúságát mutatja, nagyjából tehát egy nemzedéket figyelhetünk meg a temető e részében.

4. A temető korának meghatározásakor a következőket kell tekint-

tetbe venniük: a) hiányzik a vésett, poncolt hátterű, nagyszentmiklósi jellegű díszítésmód, tehát a temető nem nyúlik át a IX—X. század fordulójáig; b) csak elvétve találjuk a zömével VI—VII. századra jellemző préselt díszítést, ez pedig annyit jelent, hogy ez a lakosság már nem játszott szerepet; c) griffes öv csak egy van a temetőben, ez egymagában is késői keltezését jelent.

Mindezek alapján Homokmégy környékén az ide temetkező már bomló, kevert nemzetség a VIII—IX. század fordulóján élhetett itt [65].

A temető embertani elemzését *Lipták Pál* végezte el mintaszerűen. Összevetette a *László Gyula* régészeti feldolgozása eredményeként kialakítható csoportokat az embertani típusokkal. Megállapította, hogy a megmentett embertani anyag szinte egyenlő arányban oszlik meg a módosabb sírok és a köznépet (szolganépet) jellemző melléklet nélküli, vagy csupán agyagbögre mellékletes sírok között. A két társadalmi réteg embertani képe eltér egymástól, különösen ha anyagunkat nemeként elkülönítve szemléljük. A mellékletekben gazdagabb férfiak közül teljesen hiányzik a mediterrán típus, amely ugyanakkor számottevő a köznép férfiai között, de a „módosabb” női sírokban is előfordul. A kis számban előforduló mongoloid elem teljesen a gazdagok csoportjára korlátozódik. A gazdagabb férfiakon belül két régészeti csoport különül el, ezek embertani tekintetben is eltérnek egymástól. Összefoglalásként *Lipták Pál* megállapítja:

1. Homokmégy-halomi avar kori temető embertani anyagában a magas termetű, keskeny arcú dolichomorph, a dinári elemeket is tartalmazó brachykran komponens és a gracilis mediterrán típus van túlsúlyban. Alárendelt a cromagnoid-A és -B típus, valamint a mongoloid hatás.

2. A módosabb társadalmi réteg és a köznép embertani képe eltérő egymástól. A lemezes, préselt és vésett övgarnitúrájú és az indás csoport közötti embertani eltérés megállapítható, a kis esetszám miatt azonban feltételes.

3. A népesség tipológiai szerkezetét tekintve ez az anyag aránylag homogénnek nevezhető.

4. Feltűnő az anyagban a magas termetű, keskeny arcú dolichomorph típus jelentős részesedése. A gracilis mediterrán típus helyi eredete nagyon valószínűnek látszik [66].

László Gyula és Lipták Pál közös munkájának összegezését azért idéztük hosszabban, mert ezek az eredmények és megállapítások a község későbbi demográfiájának szempontjából sem közömbösek.

A honfoglalástól a mohácsi vészig

Feltűnő jelenség, hogy a Dunapataj-Kecel vonaltól délre és a Kecel — Báthmonostor vonaltól nyugatra egészen a Dunáig terjedő területen egyetlen honfoglaláskori temető került elő a már annyiszor idézett Halom dombján. Pedig e vidék a Megyer törzs szállásterületéhez tartozott és közvetlenül Árpád fia, Solt felügyelete alatt állott. A szállásterület déli védelmét Árpád unokája Fajszy látta el. Már ebből a felsorolásból is világos, hogy vidékünket a honfoglaláskor magyar lakosság szállta meg.

1952-ben több sírt forgattak ki avatatlan kezek, amíg a helyszínre szakember érkezett. Az ásás 7 sír anyagát mentette meg. Két sírban lócsontok voltak. Kengyelek, zablák, hevedercsatok, tegezok, íjka, nyílcsúcsok, nyitott karika, aranyozott ezüst ruhadíszek és övveretek, ezüst karperec, csiholó és kova képezték a leletanyagot [67]. A csontvázak vizsgálata során kitént, hogy a honfoglaló magyarságra elsősorban jellemző turanid típus uralkodik, több-kevesebb más europid elem hatásával. Az europid (valószínűleg mediterrán) elem teljes túlsúlya csak egyetlen esetben (4. sír, szegényes melléklettel) állapítható meg [68].

Az élet a Halom nevű magaslaton az Árpád-korban tovább folyt. Ezt IV. Bélának 1239-ben kiadott oklevele bizonyítja, melyben a király Chertu-t, aki a királynak bújdosása idején Németországban tett hű szolgálatokat, kiveszi a székszárdi apátság keze alól és szabad jobbágyságot ad neki. Az adomány kiterjed Chertu rokonaira (névszerint: Tekeu, Iwanus, Ondus, Ruoz, Kyles, Bechey, Tumpa, Sugou), akik *Holmfaluból* valók. A település tehát már a tatárjárás előtt fennállott és azt követően is megmaradt [69].

1420-ban már Homokméggy neve is megtalálható az egykori okmányokban. Igaz ugyan, hogy csak Gergely fia Tamás de Homokméggy nevében szerepel, de ebből kétségtelen, hogy a falu is létezett már [70]. Megerősíti ezt egy ez ideig közöletlen oklevél, amely el-

mondja, hogy Homokmeegh-i János fia Gál leányát Zsuzsannát férjhez adja Zedori János fia Andrásához. Ugyanakkor Gál a női nemnek kijáró részt Homokmeegh, Palkwth, Besenew helyeken levő birtokaiból kiadja. Az egyességről a kalocsai káptalan örökvalló levelet készített 1423-ban [71]. 1444-ben Sarmegh szomszédjaként szerepel Homokmegh [72]. 1461-ben Barnabás de Meegh soltszéki nemest említik az okmányok [73].

Ugyanebből az évből két igen érdekes, orvostörténetileg fontos adatunk van a község egészségügyéről. 1461. augusztus 30-án Georgius Magnus de villa Meegy vallotta eskü alatt, hogy előbb negyednapos láz gyötörte két teljes éven át, majd gyomrából vér folyt, felső teste megdagadt és felfúvódott. A kor vallásos felfogásának megfelelően a beteg Kapisztrán Szent János közbenjárásának tulajdonítja gyógyulását. A leírt kóreset egymástól független, vagy csak laza összefüggésben levő betegségre mutat. A negyednapos láz általában maláriával szokott együtt járni. A felsőtest megdagadása és felfúvódása, mely a mellkasi nagy erekben felgyülemlt víz következménye, a tüdőrák egyik jelensége. Ez esetben a gyógyulás csak átmeneti jobbulás lehetett.

Ugyancsak 1461-ben vallotta eskü alatt Elisabeth relicta Michaelis de Meegy, hogy négy éven át láz gyötörte, felfúvódott és megfeketedett. Emiatt nem mert az emberek közé menni, mert azt mondták ördögi képpé változott [74]. A „megfeketedés” (szederjes szín) szívbetegeken gyakori [75].

1477-ben Chere Tamás de Meegh tanuskodott bizonyos ügyben ötven nemessel egyetemben [76]. A Borovszky-féle megyei monográfia csak 1505-ből ismerte első előfordulását [77], pedig az 1477-es oklevél adata szerint jelentősebb hely lehetett, hiszen nemes is lakott itt. Erősíti ezt egy 1509-ből keltezett okmány, mely Ladislaus Balassa de Homok Megh-ről, mint a fehérmegyei solti szék szolgabírájáról beszél [78].

Nem akarjuk részletesen felsorolni a XV. századi és XVI. század eleji adatokat. Talán ennyi is elegendő annak bizonyítására, hogy a XV. század első évtizedeitől kezdve létezett már Homokmegy. Az okmányokból ismert nevek, de a terület egészének története is azt bizonyítja, hogy lakossága magyar volt.

Kalocsán, a magyar egyházi szervezet egyik legrégebb és leg-

rangosabb központjában már igen korán találkozunk orvosokkal. Tudjuk, hogy *János* kanonok és „Physicus” 1332–1337 között élt itt. Pápai tized fejében fél márkát tartozott fizetni [79]. 1361-ben Nagy Lajos király a megüresedett kalocsai nagyprépostságot kéri a pápától — udvari káplánja és házi orvosa — *Albert* váci lektor, budai kanonok részére. [80]. 1366-ban *László* kalocsai nagyprépostról, Nagy Lajos udvari orvosáról találunk feljegyzést. Ez a *László* talán azonos *Demédy Lászlóval*, aki a bécsi egyetemen tanult [81], 1378–79-ben veszprémi [83], majd 1379–82-ig nagyváradai püspök volt [84].

A pap-orvosokon kívül nagyon kevés orvos működött ebben az időben Magyarországon [85]. Azt a néhányat, aki hírre vergődött, főembereink gyakran kölcsönözték egymásnak. Ilyen orvosküldésről Kalocsával kapcsolatban is van adatunk.

Várad *Péter* kalocsai érseknek volt udvari orvosa *Branche* mester, akit merész szókimondása miatt, *Bonfini* állítása szerint, *Mátyás* az árvai várbörtönbe vettetett s onnan csak 6 év múlva szabadult ki [86]. Amikor *Kinizsi Pált* súlyos guttaütés érte *Várad* *Péter* érsek *Branche* doktort küldte a baj gyógyítására Temesvárra [87]. Időközben a pétervárad apát is kérte az érsektől orvosát, aki 1472-ben írt levelében ezeket válaszolja: „*Ami pedig a borokat és a leveledben említett egyéb dolgokat illeti, megvárom Branche orvos visszatértét, akit mivel megkérték rá, Kinizsi Pál meggyógyítására küldtem el. Mihelyt ez hazatér, rajta leszek, hogy először szentséges urunknak adjam meg a tiszteletet minden tekintetben, aztán pedig Emberségséged iránt fejezzem ki hálámat. . .*” [88].

Branche doktor után nem volt orvos Kalocsán, mert tudunk arról, hogy *II. Lajos* udvari orvosát küldte ide gyógyítani. Ebből az orvosküldésből majdnem diplomáciai bonyodalom lett, mert *Lajos* királynak csak ez az egy orvosa volt és Budán sem tartózkodott több medikus. Így esett meg azután, hogy amikor az orvos, a kor szokásához híven, a gyógyszerészt is magával vitte, hogy a patikus az ő jelenlétében készítse el a gyógyszert, a hirtelenül megbetegedett velencei követ, sem orvoshoz, sem gyógyszerészhez nem tudott jutni. 1492-ben *II. Ulászló* udvari orvosát *János Jakab* mestert küldi a beteg *Vingárti Geréb László* kalocsai érsekhez kérve, hogy bizzon a képzett orvosban [89].

Látjuk tehát, hogy Kalocsán több orvos is megfordult, illetve néhány közülük itt is lakott. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy a köznép valamelyes orvosi ellátásban részesült volna. A király orvosai kifejezetten a kalocsai érsek személyes gyógyítására érkeztek ide, de még a huzamosabban itt lakó, egyházi méltóságot viselő orvosok sem folytattak igazi praxist a szó későbbi értelmében. Ilyen körülmények között a falvak népét a füves asszonyok, javasasszonyok, csonttrákok, sőt nem egyszer a „bűbajosok” és „boszorkányok” gyógyították. Ezekről sajnos nem beszélnek forrásaink.

Török kori viszonyok

A mohácsi csatavesztés (1526) után Szulejmán serege Budáig felmegy, de rövid tartózkodás után a Duna-Tisza közén vonul vissza. Ez az esemény még nem volt végzetes a terület lakosságára nézve. Budának 1541-ben történt elfoglalása után azonban a török a magyar várakat — közöttük Kalocsát is — megszállta. Tudjuk, hogy a környéken egy nagyobb török egység telelt, melynek előőrsei 1542 elején Mehmed bég vezetésével Baja népét megzsarolták [90]. A török defterek (számadási könyvek) szerint 1543-tól kezdve Kalocsa várában állandóan török katonai őrség tartózkodott, melynek nagy része a sereget követő szerb martalócokból került ki. A városban is ezek családja lakott. Az őrség eleinte 200 emberből állott, de a viszonyok megállapodottságával 89-re, majd fokozatosan 37-re olvadt (1569). A várra és a városra az 1602. év hozott végpusztulást. Az al-dunai hadjárat során ugyanis Pogány Benedek naszádkapitány erős hadosztályt küldött Tolnára a török hajók megtámadására. A török hajókat azonban már nem találták Tolnán, csupán az őrséget verték széjjel. Visszamenet Kalocsára is betértek, zsákmányt szedtek és felgyújtották a várat [91].

A környék falvainak egy része már a török hódoltság elején elpusztulhatott. I. Ferdinánd 1559-ből keltezett levelében már több község neve — közöttük Homokmégyé is — hiányzik [92]. Még erősebb elnéptelenedés állapítható meg abból az 1668-ban felvett jegyzőkönyvből, amelyben Pest megye a török garázdálkodásait veszi számba helységenként. Vidékünkéről egyedül Foktó szerepel [93]. Amikor 1690-ben a megye összeírta a portákat, a solti

járásban a következő elhagyott helységeket találják: Szakmár, Kesz-rútelek, Hillye, Nádka, Kis-Kecskemét, Halom, *Homokmész*, Drak-szel. Ebből kétségtelen, hogy a falu a török kor alatt teljesen elpusztult, népességében folytonosság nincsen [94]. Ezért kell ezt hangsúlyoznunk, mert nyelvészeti [95] és antropológiai vizsgálatok alapján [96] — a régészeti és történeti eredményekkel és forrásokkal ellentétben [97] — arra következtettek, hogy Homokméggy jelenlegi emberanyagában magyar középkori elemek (sőt a XI. században betelepedett besenyők is) kimutathatók, illetve a lakosság kontinuitása nem szakadt meg.

A környék török kori életéről nincsenek bővebb feljegyzéseink. A megye előljárói elmenekültek, közgyűléseiket Fülek és Gács várában tartották. a hazai eseményekről csak közvetve, hiányosan és későn értesültek. A megye iratanyagának jó része megsemmisült, elveszett [98]. Kalocsa város legkorábbi jegyzőkönyvei ugyancsak a XVIII. század második feléből maradtak ránk [99]. A töröktől állandóan zaklatott területen képzett orvos bizonyára nem volt. Az egész korszakból egyetlen orvostörténeti adatot ismerünk *Frangepán Ferenc* érsek 1543-ban kelt végrendeletéből, melyben *Ferenc* borbélynak (chirurgus) püspöki keresztjét, arany láncát és cobolyprémes subáját hagyta, meg egy arany kanalat testált [100]. *Péter* mester királyi orvosra. Az érsek és kísérete egri püspökké történt kinevezése után már nem tartózkodott Kalocsán [101].

A falu újratelepítése

A török kiűzése után (1686) megindul az elnéptelenedett vidék betelepítése. De még 1710-ben a kalocsai egyházmegye területén 70 községből csak 9 helységben volt néhány hívő [102]. Amikor *Csáky Imre* megkapta érseki kinevezését, első dolga a város helyreállítása volt. *Málnási Ödön* közli, hogy: „a legrégebb anyakönyv szerint 1700—1719 között a családok 2/3-a magyar (visszatért és somogyi bevándorolt), 1/6-a pedig bunyevác és német” [103]. *Málnási* azonban tévedett az évszámot illetően, mert a legrégebb anyakönyvek 1712-ből valók voltak [105]. Ugyancsak *Málnási* említi, hogy az érsek tíz évi (1710—1720) működése után 88 jobbágy- és 2 zsellérháztartás volt a városban, mégpedig 85 magyar, 3 tót és

szerb-horvát [106]. Sajnálatos módon a szerző nem nevezi meg forrását s így adatai csak fenntartással fogadhatók el. Annyi azonban megállapítható, hogy a város nagyobb mérvű betelepítése a XVIII. század első harmadában történt. Az aránylag csekély számú lakosság nem lehetett képes az igen nagy határt megművelni és így egy részét állattenyésztésre használta. Kalocsa Város Tanácsa első jegyzőkönyvének kötetébláján az 1763. év jövedelme van bejegyezve. Első tételként — több más határrész között — „*Alsó- és Homokmégy*” jövedelme szerepel.

A város közönsége eleinte magából a városból látta el az egyes területek művelését, de ez, a nagy távolság miatt, nehézkes lehetett. Lassan ideiglenes szállásokat építettek maguknak kint, de volt a városban is házuk. A XVIII. század utolsó harmadában ez az ideiglenes kintlakás már fennállhatott, bár erre határozott adatunk nincs [107].

1814-ből van az első biztos adatunk a homokmégyi szállásról. Ekkor ugyanis *Piricsi Antal* és *József* megjelent a kalocsai tanács előtt „...*be adván kereseteket abban, hogy igaz ugyan az hogy... édes anyuk Homokmégyi Pusztán volt szálás Tanyájukat a hozzá tartozott 2/4 sessio földel Kákonyi György sogoruknak eladta...*”, de ők azt most visszakövetelik [108]. A jegyzőkönyv világosan megmondja, hogy a *Piricsieknek* Homokmégyen szállástanyájuk volt és mellette föld. Egy másik perből pedig tudjuk, hogy a szálláshoz kert is tartozott [109]. Megtörtént az egyes határrészek elkülönítése is: „*Minek utánna Homokmégyi Gazdaság azon panaszolkodott volna, hogy az alsómégyi Gazdaság az már több rendelések ellenis a Birkáikat az ő Határjaikon legeltetvén nékiek nem kevés károkat okoznának, ugyan ezért bé hivattak az alsómégyi Gazdák, és nékiek oltalára meg parantsoltatott, hogy Birkáikat a homokmégyi határtul oltalmazák*” [110].

Az 1815. évtől már ismerjük a lakosság számát is [111]. Miután az Országos Statisztikai Hivatal felállításáig (1869) csak meglehetősen kevés évről maradtak ránk összeírások, a mi adatsorunk pedig folyamatos és orvos-demográfiailag is fontos, az adatokat teljes egészükben közöljük (1. táblázat) Az összehasonlíthatóság kedvéért három környező település (Halom, Drágszél, Alsómégy) feljegyzéseit is mellékeljük.

A tanácsi jegyzőkönyveket és táblázatokat összevetve kitűnik, hogy Homokmégy 1815-ben már aránylag nagy település volt. Nyilvánvaló, hogy ez hosszabban tartó belső fejlődés eredménye és a falu ebben az időben már néhány évtizedes múltra tekinthet vissza. Az első település után még 1816-ban kapott egy nagyobb népességi hullámot a falu, mert 246-ról 362-re ugrik fel a létszám. Ezt a gyorsan felfelé ívelő fejlődést az 1831-es kolerajárvány megakasztja, sőt egy időre vissza is veti. (A járvány lefolyását a következő fejezetben részletesen tárgyaljuk.) A század második felében Homokmégy — Kalocsa más szállásaival együtt — igyekszik elszakadni az anyavárostól. Önálló közigazgatási követelésének egy ideig ellenáll Kalocsa, de 1897-ben végül is Homokmégy megszerzi azt [112].

Az önállósulás utáni időszak és az azt követő események tárgyalása az idevonatkozó források, emlékek, az orvostörténetileg fontos szájhagyomány (gyógyítási eljárások) felkutatása és felgyűjtése már nem tartozik e feldolgozás keretébe.

Az 1831. évi kolerajárvány

Az 1831-ben fellépő kolerajárvány és annak lefolyása eléggé közismert és már több ízben feldolgozást nyert. Ez a tény felment az alól, hogy az eseményeket részletesen tárgyaljuk, helyette azokat az adatokat elevenítjük fel, amelyek közvetlenül kapcsolatban vannak területünk korabeli történetével, illetve számsoraik összehasonlítási alapot teremtenek homokmégyi anyagunkkal.

A Helytartótanács hivatalos kimutatása szerint az első kolerás megbetegedést június 13-án Ugocsa vármegyében észlelték, amit csakhamar követtek Bereg, Zemplén, Heves, Túróc, Szabolcs, Szatmár és Sáros vármegyei esetek. Az első hivatalos kimutatásból tudjuk, hogy augusztus 5-én, tehát egy hónapra a járvány kiterjedésétől már 333 községből 11 987 megbetegedést jelentettek, melyek közül 4876 halálos kimenetelű volt [113]. A Helytartótanács *Generalis Conspectus*-át 1832. szeptember 4-én adta ki, mely szerint az ország területén 1831. június 13. és 1832. február 14. között 5008 helységben 536 517 megbetegedett közül felgyógyult 298 876; meghalt 237 641 egyén [114].

Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében július 25-én kezdődött a járvány.

November 22-ig 19 381 a megbetegedettek száma, ezek közül 8 942 meggyógyult, 9 452 meghalt, beteg volt még 68 községben 987. A legnagyobb mértékű a kecskeméti járásban volt a fertőzés [115]. 1831. december 29-én tette ez ügyben a megye a végjelentést, amely szerint november 30-ig megbetegedett a megyében összesen 19 678; közülük 10 016 meghalt; 9 659 meggyógyult. Ekkor már csak 3 kolerás volt a megyében, akik később szintén meggyógyultak [116].

Ezek után lássuk a homokmégyi adatokat:

2. táblázatunk betűrendben sorolja fel az elhaltak nevét, korát, az elhalálozás napját és származási helyét. Ez utóbbi, a nagyon fiatal településnél demográfiai szempontból fontos. (Származási jelek: H = Homokmégy, Ö = Öregcsertő, A = Alsómégy, K = Kiscsertő, D = Drágszél, Ha = Halom, Hi = Hillye, M = Mácsa, Ka = Kalocsa).

A táblázatból megállapítható, hogy őslakos homokmégyinek számítható a Bányai, Birisi, Iványi család egy része, Kanizsai, Keresztes, Kovács, Markó család egy része, Pirisi, Rideg, Romsits család nagy része, Szalay, Sesztó, Szabó család egy része, Varga család. Az „őslakos” természetesen úgy értendő, hogy ezek a családok települtek be először. A 68 éves Rideg Márton, az ugyancsak 68 éves Matos Ilona és 63 éves Iványi Rozália azt a fenti megállapítást támasztják alá, hogy a község a XVIII. század utolsó harmadában már betelepült.

Igen erős a bevándorlás Öregcsertőről. Innen származik a Bagó család egy része, Bimai, Csóti, Dóra, Farkas, Fekete család egy része, Fodor, Jenei, Juhász, Kiss, Kopronczai, Mácsai család egy része, Misák, Pétsi, Romsits család egy része, Salatz család nagy része, Szabó család egy része, Tamás, Vargatz, Vén család egy része. A többi környező település bevándorlási aránya már kisebb. Öregcsertőről 45, Alsómegyéről 26, Kiscsertőről 20, Drágszélről 10, Halomról 2, Hillyéről 2, Mácsáról 1, Kalocsáról 1 család származik. Feltűnő, hogy Kalocsáról mindössze Boni János jött, aki Homokmégy egyetlen cigánya volt ebben az időben. A telepések kizárólag a Homokmégyet környező közvetlenül szomszédos falvakból származnak. Egy részük házasság révén került ide.

Bizonyos családokat (Fekete, Kákonyi, Rideg, Romsits, Salatz,,

(Szabó, Tamás, Vén) erősen érintett a kolera. Ez a magas halálozási szám természetesen annak a következménye is, hogy ezekben a családokban volt a legnagyobb a gyermekáldás, illetve ezek voltak általában is a legnépesebb családok. Az egyes elhaltak adatainak (anyja neve, házastársa) behatóbb elemzése azt bizonyította, hogy azonos név alatt nem egy család rejtőzik, de az is kétségtelen, hogy szoros rokonsági viszonyban levő családokról van szó. Ismerve az egykori települési viszonyokat feltételezhető, hogy többségük azonos portán, illetve házban lakott s így a fertőzés veszélye közvetlenül fennállott. Alig lehet véletlen, hogy a 8 Kákonyi közül a betegség fellépte utáni harmadik napon már van egy halott (István) és sorra követték őt — augusztus 15., 16., 22., 29., (kettő) 31., szeptember 2., 4. — a többiek. Amikor tehát a járvány a legjobban dühöngött (lásd 3. tábla), akkor e család már túljutott a veszélyen. A Salatz családnál 11 halott volt. Elsőnek a 10 hetes Anna távozott az élők sorából. A halálozás így alakult: augusztus 16., 17., 18., (kettő) 20., 21., 22., 27., 29., szeptember 8. (kettő). A Tamás családban már az első napon van halott. Ezután a sor: augusztus 13., 17., 18., 20., 30., szeptember 3 (kettő) 6., 8. Ezekből az adatokból az tűnik ki, hogy a nagylétszámú nyilván szűk helyre összezsúfolt családoknál az első napokban már fellépett a járvány és aránylag gyorsan szedte áldozatait. Ha a halottak elhunytának szóródását az egész falu vonatkozásában figyeljük, úgy jól látszik, hogy a nagy létszámú családoknál a halálozások a járvány fellépte után azonnal jelentkeznek és az utolsó harmadban már nincs ezekből a családokból halott. A többi családtag kisebb fertőzéssel nyilván immunitást szerzett.

Az aránylag kevés halottat számláló családok — amelyek létszáma eredetileg is kisebb lehetett — sokáig elkerülték a vészt s csak a járvány utolsó szakában haltak meg közülük néhányan. A Bátyiaiak 3 halottja (szeptember 10., 18., 20.) az utolsó harmadba esik és kivétel nélkül gyerekek (1, 4, és 5 éves). A Markó család valamennyi tagja a járvány utolsó harmadában (szeptember 2., 10., 20.) hunyt el. A falu legutolsó női halottai is tőlük kerülnek ki. Nem lehet véletlen, hogy a magánosan élő Szalay István agglégény a falu legutolsó halottja. Róla az anyakönyvek azt is elárulják, hogy a község molnára volt. Feltételezhető, hogy a falun kívül álló malomhoz csak igen későn érkezett el a ragályos kór.

A járvány augusztus 13-tól szeptember 22-ig, tehát összesen 41 napig tartott. Egy napra tehát 3,45 halálozás esik, ami igen magas arányszám. Az Országos Statisztikai Hivatal felállításáig (1869) csak szörványos adataink vannak a korábbi népek népmozgalmi, halálozási stb. viszonyairól, a minket érdeklő 1831-es évről pedig egyáltalán nincs összehasonlításra alkalmas anyagunk. *Fényes Elek* közelkorú (1840 körüli) adatsora (4. táblázat) alapján tudjuk, hogy 1000 emberre 31,3 halálozás jutott egy évben. Homokmégy 550 lakosából tehát évente 17,21; havonta 1,43 lenne az elhalálozás. Az egy havi 1,43-mal szemben naponta 3,45 egyén halt meg, tehát annyi, amennyi normális viszonyok között $2\frac{1}{2}$ hónap alatt. Ezek a számok természetesen csak tájékoztató jellegűek, hiszen kivételes- (járvány) állapotot igen nehéz normális halandósági átlaghoz viszonyítani, de annyit kétségtelenül igazolnak — s ez számunkra adott esetben a lényeges — hogy a falu lakosságát igen jelentősen pusztította a járvány. Sokkal realisabb értékelést tesz lehetővé, ha tudjuk, hogy a járványban a falu lakóinak 26,36%-a halt meg, ami döbbetesen magas arány.

Érdekes képet kapunk, ha nem egységesen, hanem napokra bontva szemléljük meg a halálozásokat (3. táblázat). A járvány fellépte utáni 5. és 6. napon már igen nagy a veszteség, de az első harmadban még két (augusztus 23., és 28.) halott mentes nap is akad. A maximumot a 21—23. napon (szeptember 2—4.) tapasztaljuk, amikor 3 nap alatt 32-en távoznak az élők sorából. Az utolsó negyed elején 3 üres nap (szeptember 12—14.) után még egy fellángolás következik (szeptember 17.), de ezután fokozatosan megszűnik a járvány.

A feldolgozás során felmerült annak gondolata, hogy a járvány ideje alatt valamennyi halottat (tehát azokat is, akik természetes halállal múltak ki) a járványosok közé sorolták. Ennek lehetősége valóban fennáll, de nem jelent lényeges torzulást az előbb számított viszonylatokban. Nem ismerjük ugyan a korabeli homokmégyi halálozási százalékokat, de a 4. táblán közölt országos adatokból könnyen kiszámítható, hogy 41 nap alatt mintegy 2 természetes halálessel kell számolnunk ez pedig legfeljebb ezrelékes különbséget jelentene. Nem befolyásolja a falu demográfiai képét az ugyanezen idő alatt születettek száma sem. *Fáy András* adalai alap-

ján ismeretes egy megye születésszám-aránya (5. táblázat). Az 1000 főre eső 44,2 születés Homokmégy 550 fős viszonylatában 24,31 születést jelentene évente, havonta mintegy 2 egyedet. A természetes szaporodás és a természetes halálozás tehát kiegyenlíti, közömbösíti egymást s így a község későbbi regenerálódása, valamint a magunk fentebbi adatsorának szempontjából nem kell figyelembe vennünk.

A 6. táblázatunk a járványban elhúnytakat kor szerinti csoportosításban és nemenként külön közli. A férfiak 29,39 évével szemben a nők átlag 26,60 évet éltek. Sajnálatos módon nem rendelkezünk olyan adatokkal, melyek a korabeli országos halálozási átlagot mutatnák, de így is kétségtelen, hogy a homokmégyi az országos átlag alatt maradt, azaz a járványban aránylag fiatalabb népesség halt meg. Az 1 éven alul elhalt csecsemők magas száma ebben kétségtelenül szerepet játszott. Amennyiben az 1846-ban számolt országos átlagot Homokmégyre vonatkoztatjuk, úgy 24,31 újszülöttet számolhatunk évente. Ha az 1 éven alul meghalt 11 csecsemőt viszonyítjuk ehhez a számhoz, úgy kitűnik, hogy a járvány majdnem minden második csecsemőt elvitt. A normális csecsemőhalandóság korabeli átlagát nem ismerjük, s így — bár ez igen fontos lenne — ehhez nem tudjuk számainkat viszonyítani.

Érdekes megfigyelni, hogy 45 éven felül már egyre sűrűbben esnek ki évfolyamok, ezekből halott nincsen. Ez bizonyos fokig természetes is, hiszen az évjáratok növekedésével a népesség száma rohamosan csökken. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy 45 éven felül mennyi halott jut a kerek évfolyamokra (45, 50, 55, 60, 70, 75 év), akkor arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a 45—84 évig terjedő 40 évre mindössze 24 halálozás esik. Ez aligha lehet reális szám. Nyilván azzal, az etnográfusok által közismert ténnyel állunk itt szemben, hogy bizonyos életkoron felül csupán a legközelebbi kerekszámú kort közlik. Tehát 60 évesnek mondja magát az 58-tól a 63 éves kor közötti parasztember s halála esetén hozzátartozói is ezt tudatják az anyakönyvvezető plébánossal. Számunkra ez természetesen annyit is jelent, hogy a számításunk alapját képező egyedi adatok csak bizonyos határok között fogadhatók el abszolút biztosaknak, bár az önkényes fel- és lekerekítések önmagukat korrigálják.

Ennek a hibalehetőségnek a kiküszöbölésére 3, illetve 5 éves csoportokra vontuk össze anyagunkat (7. táblázat). A halálozások korcsoportok szerinti szóródását feltétlenül ez a táblázat és a belőle szerkesztett *grafikon* tükrözi a leghívebben. A táblázatból kitűnik, hogy a járvány elsősorban a gyermekeket pusztította. 1 éves korig az összes megszületett csecsemők felét, 1—6 éves korig egyharmadát ragadta el a halál. Nagyon érdekes képet nyerünk, ha a grafikon alapján a férfiak és nők halálozási gyakoriságát külön-külön vesszük számba. Jól látszik, hogy termékenységüket elért, illetve még azt meg nem haladó 15—45 évek között a görbe jóval az átlag alatt marad. Számszerűen csak 12 női halott jut e 30 év időtartamú szakaszra. Ezen belül külön is figyelemre méltó a 20—29 évek közötti görbe erős zuhanása, hiszen 10 év korcsoportjából csak 3 női halott van. Annál feltűnőbb ez az alacsony halálozási százalék, mert jól tudjuk, hogy járvány esetén a betegek ápolása mindig a nők kötelessége volt, tehát ők kapták legközvetlenebbül a fertőzést. Aligha járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy a javakorabeli, és ezen belül a fiatal menyecskéket különösen, nem engedték a fertőzött betegekhez közel. Helyettük az öregebb asszonyok ápolták őket. Itt nyilván az a mindmáig élő közösségi törvény nyert érvényesülést, amely szerint „az öregek leélték már az életüket, érettük már nem kár. A fiataloknak még élni kell, fel kell nevelni a gyerekeket” stb. Az első pillanatban embertelennek látszó erkölcsi kényszert az öregek nem tartják kegyetlennek, jogtalanak, hanem rendszerint maguk hangoztatják és ennek szellemében cselekszenek is. Csak azon ütköznének meg, ha valaki ezt a számukra természetes tűnő életszemléletet helytelennek tartaná. Ezzel magyarázható — az előbbinek mintegy ellenpróbájaképpen — a 45—69 évek közötti női halottak aránylag nagy száma [117].

*

Az 1831-es kolerajárvánnyal kapcsolatban a szövegben közöltekén kívül még több összehasonlítást és részletes bontást is végeztünk. Ezek egy része a táblázatokban megtalálható, másik hányada azonban teljesen kimaradt, mert az egykori országos adatok és felmérések hiányában a számított átlagok, viszonylatok, százalékok

bizonytalansági tényezője meglehetősen nagy, következésképpen a hibahatárok tágak. Igen fontos lenne egy környező vagy távolabbi falu hasonló jellegű anyakönyvi adatait a mi számsorainkkal, eredményeinkkel összehasonlítani, mert így következtetéseinkből ki-küszöbölhető lenne az esetlegesség és a véletlen.

1. táblázat

A lakosság számának alakulása 1815—1869 között

Év	Homokmégý	Halom	Drágszél	Alsómégý
1815	246	107	130	162
1816	246	107	130	162
1817	362	122	150	170
1818	361	121	149	169
1819	364	130	155	173
1820	378	140	150	178
1821	378	140	150	178
1822	378	140	150	178
1823	378	146	150	178
1824	395	154	161	187
1825	389	156	163	189
1826	537	227	425	316
1827	541	233	430	321
1828	546	234	433	387
1829	550	238	439	390
1830	550	238	439	390
1831	550	238	439	390
1832	490	230	400	300
1833	490	330	400	300
1834	490	230	400	300
1835	440	211	421	302
1836	550	231	456	337
1837	561	235	465	343
1838	570	239	473	349
1839	570	239	473	349
1840	570	239	473	349
1841	573	241	474	350
1842	573	241	474	350
1843	573	241	474	350
1844	573	241	474	350

1. táblázat folytatása

Év	Homokmégý	Halom	Drágszél	Alsómégý
1845	573	241	474	350
1846	573	241	474	350
1847	629	258	543	440
1848	629	258	543	440
1851	592	280	511	297
1852	592	269	511	297
1853	600	275	510	299
1854	600	275	52*	299
1855	701	298	582	443
1856	680	288	552	428
1857	688	280	552	428
1858	699	290	555	432
1859	677	281	559	439
1860	690	300	580	440
1861	712	307	592	448
1862	720	309	591	440
1863	720	309	591	440
1864	725	310	590	442
1865	733	315	601	451
1866	777	312	597	481
1867	760	306	605	478
1868	747	295	600	461
1869	718	319	588	443

* Feltételezhetően sajtóhiba

2. táblázat

A kolerában elhunytak személyi adatai

Sorszám	Név	Az elhunyt kora	Szár-mazási jel	Az elhalálozás napja
1.	Ágostony József	3	M	IX. 2.
2.	Ambrus Mátyás	75	Ha	IX. 9.
3.	András János	45	A	IX. 4.
4.	Bagó Erzsébet	32	Ö	VIII. 18.
5.	Bagó Ilona	80	D	VIII. 16.

A 2. táblázat folytatása

Sorszám	Név	Az elhunyt kora	Szár-mazási jel	Az elhalálozás napja
6.	Balázs Ágnes	8	K	IX. 4.
7.	Balázs Ferenc	19	K	IX. 3.
8.	Bátyai Anna	5	H	IX. 10.
9.	Bátyai Erzsébet	1	H	IX. 20.
10.	Bátyai József	4	H	IX. 18.
11.	Bimai Ágnes	6	Ö	IX. 11.
12.	Birisi János	6	H	IX. 17.
13.	Birisi Rózsa	1½	H	IX. 17.
14.	Bolvári Anna	40	D	VIII. 15.
15.	Bolvári György	50	D	VIII. 21.
16.	Bolvári József	30	D	VIII. 13.
17.	Boni János	45	Ka	VIII. 18.
18.	Boromissza Pál	2	A	IX. 6.
19.	Busa János	½	Hi	IX. 4.
20.	Busa Judit	60	A	IX. 4.
21.	Csanádi János	1½	Hi	IX. 6.
22.	Csóti József	36	Ö	IX. 2.
23.	Dóra Katalin	46	Ö	IX. 4.
24.	Farkas Erzsébet	56	Ö	VIII. 22.
25.	Farkas István	1½	Ö	VIII. 30.
26.	Farkas Katalin	48	Ö	VIII. 18.
27.	Fekete Erzsébet	67	A	VIII. 27.
28.	Fekete István	55	A	VIII. 30.
29.	Fekete Katalin	50	Ö	IX. 9.
30.	Fekete Júlia	1	A	IX. 17.
31.	Fekete György	77	A	IX. 10.
32.	Fekete György	54	A	VIII. 22.
33.	Fekete György	40	A	VIII. 21.
34.	Fodor József	1	Ö	VIII. 29.
35.	Greksa Ilona	1 hét	A	IX. 4.
36.	Greksa József	60	A	VIII. 25.
37.	Greksa Pál	22	A	VIII. 22.
38.	Habaz Erzsébet	3	A	IX. 2.
39.	Habaz János	62	A	IX. 4.
40.	Habaz János	7	A	VIII. 27.
41.	Habaz József	33	A	VIII. 25.
42.	Horváth Ágnes	1	K	IX. 9.
43.	Illés Pál	50	K	IX. 15.
44.	Ivány Ilona	32	H	IX. 1.
45.	Ivány Márton	22	H	IX. 3.

A 2. táblázat folytatása

Sorszám	Név	Az elhunyt kora	Szár- mazási jel	Az elhalálozás napja
46.	Ivány Rozália	63	A	VIII. 30.
47.	Jagitza Erzsébet	58	Ha	VIII. 30.
48.	Jagitza János	5	D	VIII. 17.
49.	Jelentsits Teréz	60	D	VIII. 25.
50.	Jenei Imre	31	Ö	VIII. 31.
51.	Jubász János	45	Ö	VIII. 29.
52.	Kákonyi Ignác	4	K	VIII. 24.
53.	Kákonyi István	5	A	VIII. 15.
54.	Kákonyi István	1	K	IX. 4.
55.	Kákonyi János	45	K	VIII. 29.
56.	Kákonyi József	25	K	VIII. 16.
57.	Kákonyi József	5	K	VIII. 22.
58.	Kákonyi Júlia	1½	K	IX. 2.
59.	Kákonyi Mihály	21	K	VIII. 31.
60.	Kanizsai Erzsébet	56	H	IX. 4.
61.	Kárlotzi Márton	28	A	VIII. 29.
62.	Katus Gáspár	80	K	VIII. 31.
63.	Katus István	5	K	VIII. 18.
64.	Keresztes Mihály	24	H	VIII. 15.
65.	Kiss János	½	Ö	VIII. 20.
66.	Kiss József	51	Ö	VIII. 18.
67.	Kollár Anna	20	D	VIII. 13.
68.	Kopronczai József	50	Ö	IX. 3.
69.	Kováts Anna	45	D	VIII. 21.
70.	Kovács Imre	3	H	VIII. 26.
71.	Mácsai Antal	9	Ö	VIII. 29.
72.	Mácsai Imre	10	D	VIII. 31.
73.	Marcsetko Katalin	45	A	IX. 2.
74.	Markó Ágnes	5	H	IX. 3.
75.	Markó Erzsébet	54	A	IX. 20.
76.	Markó Ilona	6	H	IX. 20.
77.	Markó István	46	K	IX. 10.
78.	Markó István	36	H	VIII. 31.
79.	Matos Erzsébet	3 nap	H	IX. 6.
80.	Matos Ilona	68	H	IX. 6.
81.	Matos István	46	H	IX. 1.
82.	Matos Katalin	1	A	IX. 2.
83.	Misák Mária	36	Ö	VIII. 17.
84.	Nagy Anna	58	K	VIII. 28.
85.	Pandur Katalin	5	D	VIII. 15.

A 2. táblázat folytatása

Sorszám	Név	Az elhunyt kora	Szármaszási jel	Az elhalálozás napja
86.	Peák Katalin	36	A	IX. 3.
87.	Pétsi Antal	21	Ö	VIII. 19.
88.	Pirisi Erzsébet	6	H	IX. 11.
89.	Rigó Anna	2 hét	A	IX. 2.
90.	Rigó Katalin	24	A	VIII. 20.
91.	Rideg Erzsébet	26	H	IX. 10.
92.	Rideg György	$\frac{3}{4}$	H	IX. 17.
93.	Rideg József	6	H	IX. 18.
94.	Rideg Márton	68	H	IX. 15.
95.	Rideg Teréz	4	H	VIII. 15.
96.	Rideg Teréz	2	H	VIII. 14.
97.	Romsits András	60	H	IX. 8.
98.	Romsits György	3	H	IX. 11.
99.	Romsits János	28	H	IX. 1.
100.	Romsits Márton	19	H	IX. 4.
101.	Romsits Rozália	1	H	VIII. 27.
102.	Romsits Tamás	60	H	IX. 2.
103.	Romsits Teréz	55	Ö	VIII. 25.
104.	Szalay István	38	H	IX. 22.
105.	Szalay Katalin	54	H	IX. 15.
106.	Salatz Anna	10 hét	Ö	VIII. 16.
107.	Salatz Erzsébet	41	K	IX. 8.
108.	Salatz Ferenc	4	Ö	VIII. 22.
109.	Salatz Ilona	$\frac{1}{2}$	Ö	IX. 8.
110.	Salatz Imre	70	Ö	VIII. 18.
111.	Salatz István	63	Ö	VIII. 21.
112.	Salatz János	37	Ö	VIII. 27.
113.	Salatz Márton	13	Ö	VIII. 29.
114.	Salatz Mihály	9	Ö	VIII. 20.
115.	Salatz Pál	13	Ö	VIII. 18.
116.	Salatz Róza	10	Ö	VIII. 17.
117.	Sesztó István	6 hét	H	IX. 17.
118.	Szabó Ágnes	45	K	IX. 2.
119.	Szabó Anna	77	A	VIII. 25.
120.	Szabó Ilona	1	H	IX. 16.
121.	Szabó István	4	H	IX. 5.
122.	Szabó János	70	Ö	VIII. 29.
123.	Szabó János	1	H	IX. 2.
124.	Szabó Károly	6	H	IX. 2.
125.	Szabó Rózsa	2	Ö	VIII. 21.

2. táblázat folytatása

Sorszám	Név	Az elhunyt kora	Szár-mazási jel	Az elhalálozás napja
126.	Takáts Erzsébet	50	K	IX. 3.
127.	Tamás András	84	Ö	IX. 3.
128.	Tamás Erzsébet	17	Ö	VIII. 18.
129.	Tamás Ferenc	39	Ö	VIII. 30.
130.	Tamás János	42	Ö	VIII. 17.
131.	Tamás János	23	Ö	VIII. 13.
132.	Tamás Katalin	6	Ö	IX. 3.
133.	Tamás Katalin.	3	Ö	IX. 6.
134.	Tamás Péter	51	Ö	VIII. 20.
135.	Tamás Rozália	19	Ö	IX. 8.
136.	Török Borbála	1 hét	A	IX. 11.
137.	Varga Erzsébet	3	H	IX. 17.
138.	Vargatz Anna	60	Ö	VIII. 25.
139.	Vén Ágnes	9	Ö	IX. 1.
140.	Vén Antal	12	Ö	IX. 9.
141.	Vér György	1 hét	Ö	VIII. 25.
142.	Vén Imre	56	Ö	VIII. 17.
143.	Vén Katalin	33	K	IX. 2.
144.	Vén Márton	36	Ö	VIII. 24.
145.	Vida Antal	68	K	IX. 2.

3. táblázat

Az elhalálozás naponkénti megoszlása

Hónap	Nap	Férfi	Nő	Összesen	Százalékban
Augusztus	13	2	1	3	2,067
Augusztus	14	—	1	1	0,689
Augusztus	15	2	3	5	3,445
Augusztus	16	1	2	3	2,067
Augusztus	17	3	2	5	3,445
Augusztus	18	5	3	8	5,512
Augusztus	19	1	—	1	0,689
Augusztus	20	3	1	4	2,756
Augusztus	21	3	2	5	3,445

3. táblázat folytatása.

Hónap	Nap	Férfi	Nő	Összesen	Százelekben
Augusztus	22	4	1	5	3,445
Augusztus	23	—	—	—	—
Augusztus	24	2	—	2	1,378
Augusztus	25	3	4	7	4,823
Augusztus	26	1	—	1	0,689
Augusztus	27	2	2	4	2,756
Augusztus	28	—	1	1	0,689
Augusztus	29	7	—	7	4,823
Augusztus	30	3	2	5	3,445
Augusztus	31	5	—	5	3,445
Szeptember	1	2	2	4	2,756
Szeptember	2	6	8	14	9,646
Szeptember	3	4	4	8	5,512
Szeptember	4	5	5	10	6,890
Szeptember	5	1	—	1	0,689
Szeptember	6	2	3	5	3,445
Szeptember	7	—	—	—	—
Szeptember	8	1	4	5	3,445
Szeptember	9	2	1	3	2,067
Szeptember	10	2	2	4	2,756
Szeptember	11	1	3	4	2,756
Szeptember	12	—	—	—	—
Szeptember	13	—	—	—	—
Szeptember	14	—	—	—	—
Szeptember	15	2	1	3	2,067
Szeptember	16	—	1	1	0,689
Szeptember	17	3	3	6	4,134
Szeptember	18	2	—	2	1,378
Szeptember	19	—	—	—	—
Szeptember	20	—	2	2	1,378
Szeptember	21	—	—	—	—
Szeptember	22	1	—	1	0,689
Összesen:	41	81	64	145	99,905

4. táblázat.

Néhány halandósági arányszám az 1840-es évekből

	Ezrelék
Rozsnyói római katolikus egyházkerület (1839)	27,9
Duna melléki református egyházkerület (1840)	32,3
Tisza menti református egyházkerület (1838)	33,9
Összesen:	94,1
Átlag:	31,3

5. táblázat.

Az ezer lélekre eső születésszám Komárom megye főbb hitfelekezeteinél (1846)

	Ezrelék
Római katolikus	47,1
Református	42,1
Ágostai	43,5
Összesen:	132,7
Átlag:	44,2

6. táblázat.

Az elhaltak egyéni és átlagos életkora

Kor	Férfi	Nő	Összesen	Leélt évek		
				Férfi	Nő	Összesen
3 nap	—	1	1	—	3 nap	3 nap
1 hét	1	2	3	1 hét	2 hét	3 hét
2 hét	—	1	1	2 hét	2 hét	2 hét
6 hét	1	—	1	6 hét	—	6 hét

6. táblázat folytatása

Kor	Férfi	Nő	Összesen	Leélt évek		
				Férfi	Nő	Összesen
10 hét	—	1	1	—	10 hét	10 hét
6 hó	2	1	3	1 év	6 hó	18 hó
9 hó	1	—	1	9 hó	—	9 hó
1 év	5	8	13	5 év	8 év	13 év
2 év	1	2	3	2 év	4 év	6 év
3 év	3	3	6	9 év	9 év	18 év
4 év	4	1	5	16 év	4 év	20 év
5 év	4	3	7	20 év	15 év	35 év
6 év	3	4	7	18 év	24 év	42 év
7 év	1	—	1	7 év	—	7 év
8 év	—	1	1	—	8 év	8 év
9 év	2	1	3	18 év	9 év	27 év
10 év	1	1	2	10 év	10 év	20 év
12 év	1	—	1	12 év	—	12 év
13 év	2	—	2	26 év	—	26 év
17 év	—	1	1	—	17 év	17 év
19 év	2	1	3	38 év	19 év	57 év
20 év	—	1	1	—	20 év	20 év
21 év	2	—	2	42 év	—	42 év
22 év	2	—	2	44 év	—	44 év
23 év	1	—	1	23 év	—	23 év
24 év	1	1	2	24 év	24 év	48 év
25 év	1	—	1	25 év	—	25 év
26 év	—	1	1	—	26 év	26 év
28 év	2	—	2	56 év	—	56 év
30 év	1	—	1	30 év	—	30 év
31 év	1	—	1	31 év	—	31 év
32 év	—	2	2	—	64 év	64 év
33 év	1	1	2	33 év	33 év	66 év
36 év	3	2	5	108 év	72 év	180 év
37 év	1	—	1	37 év	—	37 év
38 év	1	—	1	38 év	—	38 év
39 év	1	—	1	39 év	—	39 év
40 év	1	1	2	40 év	40 év	80 év
41 év	—	1	1	—	41 év	41 év
42 év	1	—	1	42 év	—	42 év
45 év	4	3	7	180 év	135 év	315 év
46 év	2	1	3	92 év	46 év	138 év
48 év	—	1	1	—	48 év	48 év
50 év	3	2	5	150 év	100 év	250 év

6. táblázat folytatása

Kor	Férfi	Nő	Összesen	Leélt évek		
				Férfi	Nő	Összesen
51 év	2	—	2	102 év	—	102 év
54 év	1	2	3	54 év	108 év	162 év
55 év	1	1	2	55 év	55 év	110 év
56 év	1	2	3	56 év	112 év	168 év
58 év	—	2	2	—	116 év	116 év
60 év	3	3	6	180 év	180 év	360 év
62 év	1	—	1	62 év	—	62 év
63 év	1	1	2	63 év	63 év	126 év
67 év	—	1	1	—	67 év	67 év
68 év	2	1	2	136 év	68 év	204 év
70 év	2	—	2	140 év	—	140 év
75 év	1	—	1	75 év	—	75 év
77 év	1	1	2	77 év	77 év	154 év
80 év	1	1	2	80 év	80 év	160 év
84 év	1	—	1	84 év	—	84 év
Átlag életkor	29,39 év	27,03 év	28,19 év	2381 év	1703 év	4084 év

7. táblázat

Az elhaltak korcsoportonkénti megoszlása

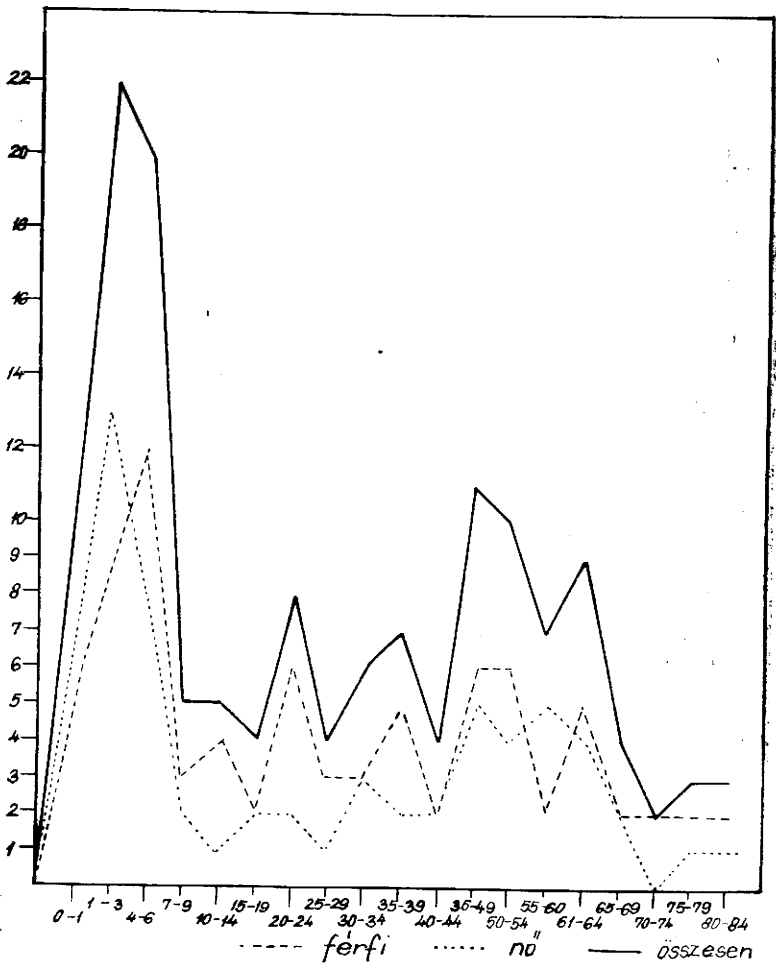
Korcsoport	Férfi	Nő	Összesen	Férfi %	Nő %	Össz. %
0—1	5	8	11	6,18	9,37	7,579
1—3	9	6	22	11,11	20,31	15,158
4—6	12	13	20	14,81	12,50	13,780
7—9	3	2	5	3,70	3,12	3,445
10—14	4	1	5	4,93	1,56	3,445
15—19	2	2	4	2,46	3,12	2,756
20—24	6	2	8	7,40	3,12	5,512
25—29	3	1	4	3,70	1,56	2,756
30—34	3	3	6	3,70	4,68	4,134
35—39	5	2	7	6,18	3,12	4,823

7. táblázat folytatása

Korcsoport	Férfi	Nő	Összesen	Férfi %	Nő %	Össz. %
40—44	2	2	4	2,46	3,12	2,756
45—49	6	5	11	7,40	7,81	7,579
50—54	6	4	10	7,40	6,25	6,890
55—59	2	5	7	2,46	7,81	4,823
60—64	5	4	9	6,18	6,25	6,201
65—69	2	2	4	2,46	3,12	2,756
70—74	2	—	2	2,46	—	1,620
75—79	2	1	3	2,46	1,56	2,067
80—84	2	1	3	2,46	1,56	2,067
Össz.:	81	64	145	99,91	99,94	100,147

J E G Y Z E T E K

1. *Bulla Béla* — *Mendöl Tibor*: A Kárpát-medence földrajza. Bp. 1947. 53.
2. *Prinz Gyula*: Magyar földrajz. Bp. é. n. II. 128.
3. *Bulla* — *Mendöl*: I. m. 206.
4. *Ercsei Dániel*: Statistica I. Közönséges statistica és Magyar Ország statisticája. Debrecen, 1814. 109—110.
5. *Magda Pál*: Magyar Országnek és a határ őrző katonaság vidékeinek statistikai és geographiai leírása. Pesten, 1859. 264.
6. *Barra István*: Tekintetes nemes Pest Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyéknek természettudományi leírása. Pesten, 1939. 46—47. *Barra István* több természettudományi munkát írt területünkről. Kiskőrösnek évtizedeken keresztül főorvosa volt. Munkásságáról alig tudunk valamit, egyetlen cikken kívül rávonatkozó adatot nem sikerült találnom. Kéziratainak átnézése, működésének kinyomozása megérné a fáradságot. (Orvosi Hetilap, 1866. 7. szám.)
7. *László* — *Enszt*: Földtani Intézet évi jelentése 1909. 194.
8. *Görög László*: Magyarország mezőgazdasági földrajza. Bp. 1954. 45.
9. *Richnowszky Andor*: Baja és környékének mollusca faunája. Állattani Közlemények, 1963. 121—127. — *A. Richnowszky* — *Gy. Kovács*: The Peat Bog Mollusc Fauna of Kecel — Császár-töltés. Opuscula Zoológica, 1962. 133—144.

10. *Mikoviny Sámuel* térképészeti munkásságát többen méltatták, összefoglaló értékelése azonban egyre késik. Egyik méltatója írja: „Mikoviny nagy körültekintéssel és alapos tudással végezte el a rábízott feladatot és méltán mondhatjuk, hogy Magyarországról ilyen pontos felvétel előtt nem végeztek. Így tehát Mikovinyt tekinthetjük a magyar tudományos kartográfia első művelőjének és munkáját az első pontos méréseken alapuló felvételeknek” *Irmédi Molnár László*: Mikoviny Sámuel. Térképészeti Közlöny, 1930. Klny. 10.
11. *Mikoviny Sámuel*: Mappa Danubii Cursum, situmque, tam ex eo, quam aliis J. Comit. Pesthiensis partibus, procurrentium Alveorum, Aquarumque meatum, ac inde per Districtum Solthiensem formatorum Lacunarum et Paladum representans. 1735—50 körül. Méretaránya kb: 1 : 12 000. Mérete: 43 × 99 cm. OSZK. Térképtár Ta 1849.
12. *Denk Ferenc*: Mappa Comitatus Bács et Bodrog poruti nunc sub solo nomine comit. Bacsensis atministratur situm et nomina locorum non solum impopulator, sed etiam desertorum et praediorum accurata exhibens per Franciscum Denk copiat. 1779. kb. 1 : 137 000 Mérete: 133 × 44 cm. OSZK. Térképtár, Ta 10.
13. *Mikoviny Tanítványa*: Mappa Unitorum Comitatum Pestiensis Pilisiensis et Solthensis nonminus Districtum Cumanorum Minorum, colore vinde Separatum. 1750 körül. M = 1 : 495 000. Méret: 41 × 52 cm. OSZK. Térképtár, Ta 1523
14. *Karácson Imre dr.*: Evlia Cselebi török világtutató magyarországi utazásai 1660—1666. Bp. 1904—1908. II. 215.
15. *Windisch Karl Gottlieb*: Politisch-geographisch- und historische Beschreibung des Königreichs Hungarn. Pressburg, 1772. 58—59.
16. *Windisch Karl Gottlieb*: Geographie und Geschichte des Königreich Ungarn für Kinder. Pressburg, 1785. 27.
17. *Örkényi Ferencki József*: Tekintetes nemes Pest Pilis Solt törvényesen egyesült vármegyékben valamint Kis Kúnságban is található... helységeknek Név-Tára (Repertoriuma) vagy általjában politicai föld leirata. Buda, 1844. 60.
18. *Somogyi József*: Ungarische Donau. Bp. 1944. 10—11.
19. *Barlay Magda*: Baja város gazdasági és település földrajza. Pécs 1939. 10.
20. *Barra István*: I. m. 123.
21. *Anghern Tivadar*: Légáramlások Kalocsán. Kisújszállás, 1936. 4—5.
22. *Bácskai János György*: Baja földrajza. Bp. 1943. 8.
23. *Görög László*: Magyarország gazdasági földrajza. Bp. 1954. 169.
24. *Rosselli Francesco* 1480 körüli térképe. Firenze Landau-könyvtár. (*Banfi Flóráin*: Francesco Rosselli térképész. Térképészeti Közlöny, 1940. 91—108.)
25. *Lázár diák*: Hungariae ad quator latera per Lazarum quondam

- Thomae strigionensis Cardinalis Secretarium virum expertum congesta, a Georgio Tanstetter.
26. *Münster Sebestyén*: Cosmographia universa. Basel, 1544. Képét *Acsády Ignác* közölte a *Szilágyi Sándor* szerk.: Magyar Nemzet Története V. 149.
  27. *Tabaurot Etienne*: Hungaria olim Pannonia Inferior praestans agri fertilitate auri copia virorum fortitudine a Christianis regibus triginta perpetuum successione possessa. 1561—64 között festette *Giovanni Antonio Vanasio* falra a Vatikánban.
  28. *Zsámboki János* (Johannes Sambacus) térképe 1579-ből.
  29. *Hevenessy Gábor*: Atlas Parvus Hungariae. Wienae, 1689. *Hevenessy Gábor* (?): Mappa comitatum regni Hungariae. 1699 előtt néhány évetized. Egyetemi Könyvtár, Collectia Hevenesiana Tom. 91. Coll. Tyrna. S. I. A. 1765.
  30. *Müller Johann Christop*: Augustissimo Romanor. Imperatori Josepho I. Hungariae Regi Invictissimo Mapam hanc Regni Hungariae propitiis elementis fertilissimi cum adjacentibus regnis et provinciis nova et accuratori forma ex optimis schedis collectam. 1709. M = 1 : 550 000. Rézmetset. (*Borbély Andor* — *Nagy Júlia*: Magyarország I. katonai felvétele II. József korában. Bp. 1932. Klny. Térképészeti Közlönyből.)
  31. *Marsili Aloys Ferdinand*: Mappa Generalis in qua Danubii Fl. Caetium montem interet Bulgariae Flumen Jantram intercepti Tractus integer in subsequentibus XVIII. sectionibus divisim specialissime exhibendus representatur. 1726. M = 1 : 84 100. 20 + 1 lap. Metszet, sérült. Országos Levéltár-Vizrajzi Intézet térképei- Duna I.
  32. *Mikoviny Sámuel*: Mappa Ichonographica Comitatum Pest Pilis et Solth. 1735 körül. M = 1 : 100 700. Szines, ép. Fadtörténeti Levéltár Térképtára B. IX. a 649. *Mikoviny Sámuel*: Mappa Danubii Cursum Situmque tam ex eodem quam aliis Incliti Comitatus Pestiensis partibus procurantium ac inde der Districtum Solthiensem formatorum laconarum et Paludum, representans. 1735—50 között. Szines, ép. OL. — Helytartótanács Div. XI. No 28.
  33. *Spaits István*: Tabula Districtum studiorum et scholarum nationalium. . . 1780. M = 1 : 797 000. Szines, ép. Széchenyi Térképtár Ta 1207.
  34. *Pflacher L. B.*: Ecclesiastica Regni Hungariae Dignitates. XVIII. század második fele. Szines, ép. OL. — Vegyes kéziratós térképek 15.
  35. *Dessy József*: Rajzolatja a Duna folyásának Foktótól fogva a Vajas torkáig a javallott külöm-külömbbféle által-vágásokkal együtt. Budapesti 2. sz. Állami Levéltár — Pestmegyei vegyes térképek 8.
  36. *Vásárhelyi Pál*: Uibersichts Plan des im Jahre 1829 theilweis

- aufgenommen Donau Stromgebittes. . . 1829. Színes, sérült. OL.
— Vizrajzi Intézet Duna 125/4.
37. *Ruttkay Mihály*: Generalis Topographie Defluxus Danubii per Comitatus articulariter Pest-Pilis-Solth. 1763. Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár T. 505. (Ezentúl: KÉGL.)
38. *Kóber József*: A kalocsai Érsekség Malomszeg Pusztája és Kalocsa várossa szomszéd birtoka között úrbéri kiegyezkedés folytán Kalocsai határt szabályozó mérnök urak által megállapított, határt kiegyenlítő vonal térreiza. 1880. KÉGL. T. 459. — *Kóber József*: Zsombékos vagy Sumpfen moraszi rétnek és ennek lecsapolására, részint már elkészült, részint javaslatba lévő Csatornák és szivó árkok terve. Kb. 1860. KÉGL. T. 413. — *Kóber József*: A kalocsai Érsekség Hattyas, Kis és Új-Drákszél birtokainak gazdaságilag beosztott térképe. 1859. KÉGL. 393. — *Kóber József*: Homokméggy határ felmérése. 1839. KÉGL. T. 361.
39. *Greif József*: A kalocsai Érsekség (sic) Hattyas, Kis és Új Drákszél birtokainak térképe. 1879. KÉGL. T. 395.
40. *Székely Sándor*: Az orvostudomány története. Bp. 1961. 8.
41. A varázskönyv. Fordította: *Wessetzky Vilmos*. Bp. 1962. Az egyiptomi szöveg jelentőségét *Kákossy László* utószava elemzi. — *Kákossy László*: A halottak könyve 108. fejezetének rövidített változata. Bulletin du Musée Hungrois des Beaux Arts, 1962. 75—80.
42. *Palla Ákos*: A graviditás ábrázolása egy késő reneszánsz kori elefántcsont faragványon. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 18. kötet 202—210. (Ezentúl: CMed.) — *Kákossy László*: Az egyiptomi „gyógyító szobrok” problémájához. Antik Tanulmányok, 1958. 293—295. — *Varannai Gyula*: Magyar orvosok emlékérméi. CMed. 12. köt. 76—106.
43. *Román József*: A mítoszok könyve. Bp. 1963.
44. *Bella Lajos*: A balfi római kori forrásról. Archeológiai Értesítő, 1900. 164—166. (Ezentúl: AÉ.) — *Hampel József*: A papföldi közfürdő. Budapest Régiségei, 1890. 53—74. — *Kuzsinszky Bálint*: Római fürdők Aquincumban. Vasárnapi Újság, 1889. 607—610. — *Nagy Lajos*: A második segédlegió nagyobbik fürdőjének maradványa a Flórián téren. Bp. 1933.
45. *Darnay Kálmán*: Vízvezető ólomcső Brigetióból. AÉ. 1897. 96. — *Gyulai Rudolf*: A brigetiumi vízvezetéről. AÉ. 1885. 332—335. — *Türr Ervin*: Savaria aquaeductusa. AÉ. 1953. 129—133.
46. *Buday Árpád* — *Jánó Béla*: Római kori szórványos leletek. Dolgozatok 1913. 252—264. — *Igna Nicolae*: Instrumente chirurgicale romane gasite la Apulum. Annarul Institutului de Studii Clasice, 1933—1936. 223—227. — *Korbuly György*: Aquincum orvosi emlékei. Bp. 1934.
47. *Regöly* — *Mérei Gyula*: Az ősemlék betegségeiről. Természet-tudományi Közlemények, 1959. 289. — *Regöly* — *Mérei Gyula*:

- Az orvostudomány története I. A történelemelőtti idők. Bp. 1957.
48. *Regöly — Mérei Gyula* : Palaeopathológiai vizsgálatok a „Janus Pannonius” Múzeum aeneolith korból származó emberi csontlelet anyagán. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1960. 75—83.
  49. *Bartucz Lajos* : Embertan és régészet. AÉ. 1915. 1—10.
  50. *Bartucz Lajos* : A magyar antropológia múltja és szakosztályunk jövő feladatai. Antropológiai Közlemények, 1956. 3—13. (Ezen-tül: AK.)
  51. *Acsády Gy.—Nemeskéri J.* : Paleodemographische Probleme am Beispiel des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Halimba-Cseres, Kom, Veszprém, Ungarn. Homo, 1957. 133—148.
  52. *Regöly — Mérei Gyula* : Kőrbontani szempontok sirleletek torzult és torzított koponyáinak vizsgálatakor, különös tekintettel a Domolospusztai leletre. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1959-275—283. — *Regöly — Mérei Gyula* : Az ősemeri és a későbbi emberi maradványok rendszeres kőrbontana. Bp. 1962.
  53. *Lipták Pál* : Embertan és történeti embertan. AK. 1959. 111—120.
  54. *Gáspárdy Géza* : A Győrben feltárt késő római kori csontvázleletek palaeopathológiai vizsgálata. AK. 1957. 15—24.
  55. *Bruszt Pál* : A Győrött feltárt késő római kori csontvázleletek vizsgálata fogszuvasodás szempontjából. AK. 1957. 49—50. — *Bruszt Pál* : Caries adatgyűjtések feldolgozása. Csoportok képzéséről és standardizálásáról. Fogorvosi Szemle, 1959. 279—282.
  56. *Tóth Tibor* : Magyarország régi és jelenkori lakossága arckoponyájának horizontális profilozottsága (a magyar nép származásával kapcsolatban). AK. 1958. 87—92.
  57. *Nagyfalusy Lajos* : A kalocsa gimnázium történelmi és néprajzi gyűjteménye. Bp. 1942. 12. — *Banner János* : Die Pécelér Kutúr Bp. 1956. 58.
  58. Türr István Múzeum leltárkönyve 54. 17. 1.
  59. Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyve 66/1889.
  60. Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyve 124/1902.
  61. Archeológiai Értesítő 1954. 80.
  62. *Hunyady Ilona* : Kelták a Kárpát-medencében. (Régészeti Füzete 2.) Bp. 1957. 120.
  63. Magyar Nemzeti Múzeum Népvándorlaskori gyűjtemény 60. 36. 1—6.
  64. *Párducz Mihály* : A szarmatakor Magyarországon III. Bp. 1950. 53.
  65. *László Gyula* : Jegyzetek a Homokmégy-halomi késő avar temetőhöz. AK. 1957. 43—44.
  66. *Lipták Pál* : Homokmégy-Halom avarkori népessége. AK. 1957. 25—42.
  67. *Fehér Géza — Éry Kinga — Kralovánszky Alán* : A Közép-Dunamedence magyar honfoglalás- és kora Árpádkori sirleletei. (Régészeti Tanulmányok II.) Bp. 1962. 41.

68. *Lipták Pál*: New Hungarian skeletal Remains of the 10th Century from the Danube-Tisza Plain. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* III. (1952) 277—287.
69. *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1927. I/2 200.
70. A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. VI. 599. (Ezentúl: Zichy okmánytár.)
71. Kalocsai Káptalani Hitelesítéshelyi Levéltár. Az oklevélre *Dr Udvardy József* hívta fel a figyelmemet.
72. *Csánky Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1890—1897. III. 338.
73. Zichy-okmánytár X. 190.
74. *Testimonia miraculorum a Sacto Joanne Capistrano in vita post mortem ejus patratorum. Conscriptis P. Ferdinandus Keizer* 1940. 19. 90. Budai ferencendi zárda levéltára.
75. E helyen is köszönöm *Dr Cseh Imre* segítségét, aki az oklevelek értelmezésében segítségemre volt.
76. Zichy-okmánytár XI. 209.
77. *Borovszky Samu* szerk.: Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye monográfiája. Bp. é. n. I. 79.
78. *Gyárfás István*: A jászkúnok története. Szolnok, 1883. III. 727.
79. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. I. 175. Bp. 1887.
80. *Dercsényi Dezső*: Nagy Lajos lora. Bp. 1942. 27.
81. *Fraknói Vilmos*: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV—XV. században. Bp. 1874.
82. *Josephus Vurum*: *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*. Pozsony, 1835.
83. *Johannes Róka*: *Vita Vesprimiensium praesulum*. Pozsony, 1779.
84. *Keresztúri József Alajos*: *Compendiaria descriptio fundationes ac vicissitudinum episcopatus et capituli M. varadiensis*. I—II. Nagyvárad, 1806.
85. *Hahn Géza*: A magyar egészségügy története. Bp. 1960. 9—10.
86. *Antonio Bonfini*: *Rerum Ungaricum decades quator cum dimidia*. Basel, 1568. (Zsámboki kiadása) IV. decades, VI. könyv.
87. *Puky Andor*: A Kinizsi család Abauj és Bihar megyében. Turul, 1891.
88. *Veszprémi István*: *Succinta. Medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. II. 84—85. (Ford: Kővári Aladár) Bp. 1962.
89. *Murányi Károly*: Képek Kalocsa egészségügyének történetéből. Kalocsa, 1935. 9-10.
90. *Rapcsányi Jakab*: Baja és Bács-Bodrog vármegye községei. Bp. 1934. 23.
91. *Winkler Pál*: Kalocsa története. Kalocsa, 1927. 14—15.
92. *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. Bp. 1880. I. 70—71.

93. *Purjesz István* : A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. Levéltári Közlemények, 1958. 173—193.
94. *Galgóczy Károly* : Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesített vármegye monográfiája. Bp. 1876—1877. I. 66.
95. *Kuczay Károly* : Homokmégy nyelvjárása. Művelődésügyünk, 1962. 52—59.
96. *Henkey Gyula* : Homokmégy felnőtt lakosságának embertani vizsgálata. Művelődésügyünk, 1962. 71—87.
97. *Kőhegyi Mihály* : Adatok Homokmégy településtörténetéhez. Művelődésügyünk, 1962. 43—51.
98. *Főglein Antal* : A vármegyei levéltárak Mária Terézia korában. Levéltári Közlemények, 1935. 158—170.
99. A kalocsai városi levéltár megmaradt iratanyaga jelenleg a kecskeméti levéltárban található. *Dr. Balanyi Béla* levéltárvezető szívességét, amellyel dolgozatunk elkészítésekor rendelkezésünkre állott, itt is megköszönjük.
100. *Pray György* : Specimen hierarchiae Hungaricae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae. Pozsony-Kassa, 1776—1779. II. 79—81.
101. *Sörös Pongrácz* : Frangepán Ferenc kalocsai érsek, egri püspök. Századok, 1917. 429—472. és 545—576.
102. A gróf Csáky család szepesmindszenti levéltára 6. 127. OL.
103. *Málnási Ödön* : Gróf Csáky Imre élete és kora. Kalocsa, 1933. 88.
104. Schematismus Cleri Archi-Diocesis Colocensis et Bácsiensis. 1869. 23.
105. *Antal Géza* szíves szóbeli közlése.
106. *Málnási Ödön* : I. m. 88.
107. A kalocsai adatokat érdemes lenne összehasonlítani az ország más területéről készült feldolgozásokkal, így igen értékes településtörténeti következtetéseket vonhatnánk le a környék XVIII. századi történetére vonatkozóan. *Szabó István* : A debreceni tanyarendszer kialakulása. Föld és Ember. 1929. 214—244. — *Szabó István* : Agrártörténeti tanulmányok. Bp. 1960. 139—206. — *Módy György* : Javaslat 1792-ből a pusztai tanyák és szállások megrendszabályozására. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1960—61. 47—51.
108. Kecskeméti Állami Levéltár. Kalocsai jkv. 1812—1821. 1814. 80—82. fol.
109. KÁL. Kalocsai jkv. 1815. 125. fol.
110. KÁL. Kalocsai jkv. 1814. 82. fol.
111. Schematismus. . . megfelelő évei.
112. *Gajári Ödön* : Kalocsa város szállásainak elválása. Kalocsa, 1884. — *Rezsnyák János* : Kalocsa város szállásainak elválása ügyében. Kalocsa, 1884.

113. A Helytartótanács minden 4–5 napban, később másnaponként hivatalos jelentést adott ki a járvány országos állapotáról: „Summarius conspectus jurisdictionum et Locorum, in quibus contagiosus Morbus erupit, cum numerica eo correptorum, ex hiusque resenatorum, mortuorum, vel sub cura manentium designatione, de dato. . . 1831.” címmel. Kiadta *Linzbauer Franciscus*: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Buda, 1852–1861. Tom. III. Sect. IV–V.
114. Országos Levéltár-Helytartótanács 2315/1832 sz.
115. *Galgóczy Károly*: I. m I. 92.
116. Pestmegye levéltára 5544-1831. sz.
117. Itt szeretnék köszönetet mondani *K. Szivanyó Lenkének* és *Harangozó Jánosnak*, akik a statisztikák összeállításában segítségemre voltak.

LENHOSSÉK MIHÁLY IGNÁCZ MINT ESZTERGOM MEGYEI FŐORVOS GYÓGYSZERTANI BEADVÁNYA

Írta: SZÁLLÁSI ÁRPÁD (Kesztlöc)

A Duna menti Strigonium, azaz Esztergom az Árpád-házi királyok idejében még hazánk egyik legjelentékenyebb városa volt. A honfoglalást megelőző időkben Solva néven fontos észak-pannon város, később, a „Niebelunge Lied” szerint Attila hun király itt fogadta (Ettel) Kriemhild regőseit (Stadt Gran). Ez a szép fekvésű város, a hajdani királyi székhely, történelmünk vérzivataros századaiban a XVIII–XIX. századfordulóra már az ország területileg második legkisebb megyéjének székhelyévé zsugorodott. Először a tatárok gyűjtötták fel és a bajor mintára épült favázas házak porig égtek. Mátyás király idejében még részben visszanyerte régi jelentőségét, hiszen 1467-ben Academia Istropolitana néven orvosi fakultása is volt, de a török idők háborúi nehezen kiheverhető károkat okoztak. Jelentőségét méginkább csökkentette az a körülmény, hogy a gyászos mohácsi csata után négy évvel a primási hivatal menekülni kényszerült. A császári területen levő Nagyszombatra tették át a káptalani székhelyet, a honnan csak 1820-ban helyezték vissza a magyar érzelmű Kopácsy hercegprímás erélyes ösztönzésére (aki nem akart jönni, azt hivatalából felfüggesztette). E századfordulón a gyarmati sorban levő Magyarország közegészségügyi helyzete is valóban gyarmati jellegű. Az állandó járványok miatt Mária Terézia 1752-ben elrendelte megyei orvosok alkalmazását. Ez egyik Első Esztergom megyei főorvos *Pudelkó* József volt, akinek a *Van Switen* által aláírt diplomája a városi levéltárban található. Nemesi levelet pedig a szegény betegek gyógyításáért kapott. Majd 1799 őszén *Lenhossék Mihály* személyében új megyei orvost kap

a megye. A Habsburg elnyomás egyik leggyászosabb időszaka ez. Alig néhány éve, hogy a Vérmezőn az önálló magyar gondolatnak fejét vették, az ébredező nemzeti irodalom és szellemi élet legjobbjai pedig börtönökben sínylődnek. A 26 éves *Lenhossék Mihály* (Linoschegg nevű pozsonyi asztalosmester ambiciózus fia), aki előbb Bécsben, majd Pesten hallgatja a Medicinát, 1799. augusztus 16-án avattatott doktorrá. Alig szárad meg diplomáján a tinta, máris nagy hatáskörű állásba kerül. Magyarul ekkor még törve beszél, de érzelmei egyértelműek. Irodalmi látóköre már ekkor meglepő. Született szervező, akiben ritka szerencsével párosult az elméleti érdeklődés a mindent alkalmazni tudó gyakorlati érzékkel. Esztergom „Protocullomai” őrzik az oly gyakran leírt nevét, a közjó hasznára végzett cselekedetek legfőbb ösztönzőjét. Statisztikai tábláit példás rendben vezette. Egyik legkiemelkedőbb érdeme, hogy vidéken elsőként végzett mintegy hatszáz személyen nyilvános himlő ellenes védőoltást 1801. októberében. Erről a Salzburgabn megjelenő *Medizinisch Chirurgische Zeitung* 1802. évi II. kötetében számol be. Alig két év múlva az esztergomi keserűvizekről számol be, „Kurze Nachricht über Graner Bitterwasser” címen (az esztergomi gyógy- és hőforrások — sajnos, napjainkra már eldugultak, illetve hidegebbek lettek. Ugyanis a 48-as szabadságharc alatt még a pesti és észak-dunántúli honvédséget az esztergomi hőforrásokhoz vitték tetvetlenülíteni. A feljegyzések szerint a honvédek közül nagyon sokan égési sebeket szenvedtek a melegvíztől, ami a jelenlegi 29 fokos vízről aligha képzelhető el (vagy csak kutatni kell utána?). *Lenhossék* esztergomi évei alatt végzett irodalmi tevékenysége csak prológusa volt annak a széleskörű és nagyarányú működéssnek, amely igazán a pesti élettani tanszékre való kinevezésével kezdett kivirágogni. Közvetlenül a kinevezése előtt írt egy latin nyelvű gyógyszerzeti beadványt, a külföldről nehezen és főleg drágán beszerezhető gyógyszerek és gyógynövények megfelelő hazaiakkal való pótlásáról. A helytartótanács ugyanis kiadott egy körrendeletet a megyéknek, hogy a nagy gyógyszerhiány enyhítésére próbálják meg hazai fajtákkal ellátni a lakosságot.

A gyógyszerzeti beadvány fordítása a következő:

„*Tekintetes Vármege!*

A nagyméltóságú m. kir. Helytartótanács folyó évben kibocsátott 24265. sz. intézkedésének eleget téve, a bécsi Egyetem Orvostudományi Kara

által három osztályba sorolt *exoticus* gyógyszerekkel kapcsolatban-
amelyek velem azon célból kegyesen közöltettek, hogy saját tapasztalataim alapján elő tudnék hozni olyan hazai termelvényeket, melyek,
kal ezeket helyettesíteni lehetne véleményes jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

Az első osztályba azok az *exoticus* gyógyszerek tartoznak, amelyek egyrészt könnyen nélkülözhetőek az orvosi gyakorlatban, másrészt házilag is előállíthatók.

Ezek a következők:

Acacia succus, ezt minden orvos nélkülözheti.

Anisum stellatum (csillagos ánizs) melynek *expectorans* hatása van, a *Radix Liquiritiae* és a hazai ánizs, valamint a kömény jól helyettesítik.

Balsamus Copeive (kopálbalsam), amelynek stimuláló, analepticus, antispasmochicus és diureticus hatásai ismeretesek, megfelelően helyettesíti és pótolja ezen erényeket az *in oleo Aethereo Florum*.

Chamomillae vulgaricum.

Balsamus Peruvianus (Perui balsam) belső használatra az *Oleum destillatum anisi* és a *Phoeniculi anisi*, külső használatra pedig a *Terebenthina liquiritia* tökéletesen helyettesíti.

Benzoës gumi, elsősorban mint kozmetikai szer ismeretes, ezért orvosi használatra szükségtelen.

Cacao nem számítható gyógyszernek, de a *Butyrum* különböző kenőcsök alapanyaga, de tehénvaj, vagy friss zsír, hozzáadva kevés sárgaviaszt, teljesen feleslegessé teszi.

Canella alba, *Cardomomum* és *Cariofilo entia* valamennyi szükségtelen, nélkülözhetjük.

Cascatilla Cortex az *antifebrilis* hatása kipróbált. A következőkkel helyettesíthetjük: *Trifolium*, *Fibrinum gentianae*, *Calamus aromaticus* és *amaricantibus*.

Cassia fistula, a nálunk honos *Pulpa Prunorum* megfelelően helyettesíti.

Cateci succus, *adstringens* hatását az agyagos föld pótolja, sebekre pedig *prosarum virágot*, *bistortex gyökeret*, fűz- vagy tölgyfakérgét alkalmazhatunk helyette.

China nodolosa gyökere, mint gyógyszer feledésbe ment.

China mag teája féregűzőnek használatos, a következő szerekkel he-

lyettesíthetők; *Tanacetum* (aranyvirág) magva, *Filix* gyökere, dió, *Allium caepa*, *valecena*, zeller, hígany édes szemcsés ön és *Oleum Petrae Rubrum*.

Conriella, orvosi haszna alig van.

Colveinthis, már kevés orvos alkalmazza.

Contrajetval radix jól helyettesíthető *Calamus aromaticus* és hasonlókcal.

Cubebatum fructus, valamint a *Curcuma radix* orvosi használatra ritkán kerül.

Elemi gumi emplastrum és kenőcsök készítéséhez felesleges, mert a *Pix alba* és *nigra*, *Colfonium*, valamint a *Terebethin* főzet helyettesítik.

Euforbium Gumi (kutyatej) óvatos orvosnál nem jöhet számításba.

Fungus Melitensis felesleges.

Galunga radix stimuláló hatása helyett más használható.

Galbanum Gumi, rá ugyancsak érvényesek, amit az *Elemi-gumiról* mondtam.

Geofrae radix, mint féregűző szer használatos, helyette a *Gumigute* alkalmazását ajánlanám.

Chino-Gumi, amelynek dicséretes adstringens hatását folyásokban csak a legritkább esetben figyelték meg, egyéb enyhe adstringens szerekkel helyettesíthető.

Laccae-gumi tincturája és pora fogmosószernek használatos.

Nux Moscata, ezt inkább ételízesítő fűszerként használják, gyógyszer-tárban aligha van rá szükség.

Mirabolaena, használata már nem szokásos, helyette a *Cimento herba* és *radix aromaticus* ajánlható.

Piper Culinae, paprikával helyettesíthetjük.

Quassiae Lignum (fahéj) házi ízesítésre az *Absinthium vulgare* *Trifolium*, a *Poleligata amara*, *gentiana*, *calamus aromaticus*, *Centaurem minius* és a *Cardus Benedictus* használata javasolt.

Sabadilla semen, néha gyors hatású féregűző.

Sanguis Draconis, mint adstringens a legkevesebb erővel hat.

Sasaparilla radix, amelynek antisifiliticus hatása előzőleg még kétséges volt, a *Humulus Lupulus* gyökere jól helyettesíti.

Scamoneum, draszticus hatása miatt nyugodtan mellőzhetjük.

Senega poligata, magam is tapasztaltam, hogy üdöbetegségben könynyítő hatású. Az orvosi gyakorlatban nagy a jelentősége. A *Matubium album* gyakran hasonló hatású.

Serpentariae radix, mind *febris intermittens*, mind *febris continuis*, valamint *exanthematicus* egyedüli csillapító gyógyszerének számítható. Saját tapasztalatom, hogy járványos tifosus lázban, amilyen három évvel ezelőtt zajlott le nálunk, nyugodtan mellőzhetjük.

Simatuba Cortex, adstringens anyaga a tölgyfa, a fűzfa és a vadgesztenye törzsének a kérgében is megtalálható, de helyettesíthető a szarvasmarha faggyújával is. A *Tamarindus* gyümölcse főként rézzel (rézvegyületekkel) eldolgozva veszélyes és felesleges orvosságot nyújt, helyette többnyire előnyben részesíthető a borkővel (*cremor tartari*) kevert szilvalekvár.

Traganta mézgája felesleges.

Zedoaria gyökerét ritkán szokták használni, tehát felesleges.

Zingiber Culina (konyhai gyömbér) aromája a gyógyszerárakban ritkán fordul elő.

2. Osztályba sorolt *exoticus* gyógyszerek olyan hatóanyagokat tartalmaznak, amelyek helyettesítő szerekben ugyan sok esetben bővelkednek, de mégis akadnak olyanok, melyek egyes betegségekben szükségesnek azon okból számítanak, mivel hazai termelvényekkel teljes joggal aligha pótolhatók.

Ezek a következők:

1. *Aloe* besűrített nedve gyengélkedőknek, lábadozóknak tiltatik, mikor padig haszonnal nyújtjuk, hogy az indikált célnak valóban megfeleljen, az ezzel való visszaélés megakadályozandó, sok esetben a *gratiola* kivonatával jól helyettesíthető.

Ammoniacum gumi hatóanyaga köptető, többnyire *mucilaginosus* keserű anyagokkal és az *Althea Salep* gyökerével helyettesíthető, mint tapasztal az azonban felesleges.

Assa foetida (ördögşar), már a régi orvosoktól is minden esetben, mikor ennek gyantáját adni szokták, a fokhagyma (*allium sativum*) ajánlatott.

Castoreum hatóanyaga stimuláló, *analepticus*, *antispasticus*, mint ilyen kitűnően használható, de ezt a nem egykönnyen készíthető orvosságot a gyógyszerész szívesen nélkülözi, mert az *Oleum animale Diperii* a *Castoreum* hatóanyagát sok esetben jól helyettesíti.

Guaiac gyanta erőlesen stimulál, öregkori arthiritisnél a kívánt sikert mindig meghozza. A *Millefolium mézgája* vizes spiritusszal elkészítve a *Guaiac gyantát* jól helyettesíti.

Mosculus stimulans és *analepticus*, különféle idegbántalmaknál teljességgel jól használható, hogy azonban a sikert meghozza, nagyobb dosisra van szükség. Gyakorlatban a *Valentiana angelica spiritus aetheri* szarvasó hozzáadásával helyettesíti.

Myrrha gyantát az *arum gyökér (radix ari)* és ennek főzete némely esetben helyettesíteni képes.

Rheum (rebarbara) ez a gyógynövény azok között az *exoticus* termelvények között tárgyalandó, amelyek semmiképpen nem nélkülözhetők. Hazai teáinkat, ha ennek hatóanyaga ismeretes lesz, szorgalmasan termesztetni kell.

Végül:

a 3. osztályba azok a gyógyszerek, gyógynövények tartoznak, melyeket az orvostudomány semmiesetre sem tud nélkülözni, ha olyan hatóanyagokat tartalmaznak, melyek hazai termelvényekben ezidáig megtalálni nem sikerült.

Ezek a következők:

Arabicum gumi (arab mézga) *emolliens relaxans, obliviens* hatású különböző mellbetegségekben. Az eljárás első útjaként, ahol erős az inger, ott bepólyázandó. Továbbá a gyomor és altesti rész bekenve kitűnő eredményt ad. Mégis az én véleményem szerint ezt a gyantát (mézgát) több hazai terménnyel biztosan tudjuk helyettesíteni, melyek erre a célra megfelelnek. Az *Althea* és *Salep* gyökere, a különböző kosborfélék (*orchites*), melyek Magyarországon bőségben találhatóak, valamint a lenmag (*semen lini*) és a *Canabis amigdale*, a *gumi Carassorum* tisztán, vagy vizes oldatokban az arab mézgát biztosan pótolni tudják. Ezenkívül a szarvasagancs zselatinája (*gelatina cornu cervi*) is pótolhatja ugyanezt.

Cassia lignea (fahéj) *Laurus cassiae (babérlevél)* és *cinamonis* hatóanyagai stimuláló és bizonyos körülmények között roboráló szerként ismeretesek, erős tinktúrája metrorrhagiában kiváló orvosságot nyújt, melyet az orvos nehezen nélkülözhetne. Hígított kénsav *agua aromatica*-val és kevés ópium hozzáadásával hasonló esetekben a baj kezdetén igen jeles sikert eredményez.

Cortex Chinae ennek gyógyítóereje csak akkor van, ha annak valódiságához és jól konzerváltságához kétség sem férhet.

A China kéreg gyógyító erejét kettős megfontolásból vezethetjük le, ill. figyelhetjük meg.

1.-szor: amennyiben roboráló és stimuláló hatása a különböző betegségekben beáll,

2.-szor mint specificum, a váltóláznál (febris intermittens) sok más kisebb eredményt nyújtó gyógyszerekkel együtt adva eredményezni szokott.

A Cortex Quercus (tölgyfakéreg) a Hypocastain (vadgesztenye) a Cortex Salicis (fűzfakéreg) nagyobb dózisokban nyújtva gyakrabban jó sikerrel helyettesíti a China-kérget. Azonban, mint specificum a nem helyi okokból születő váltóláznál, hanem biztosan előttünk eddig még nem ismert kórokozók által változó helyeken és a maga idejében újból előjövő eseteknél, amíg ismeretünk nem kielégítő, addig a China-kéreg más biztos gyógyszerrel nem helyettesíthető.

A közelmúltban nemcsak narkotikumok és egyéb mérgeket tartalmazó növény fajokból, hanem zöldségfélékből kísérelték meg a kémia segítségével orvosságokat pont a váltóláz ellen előállítani, de nekem úgy tűnik, sikertelenül.

A hosszú ideig fennálló váltólázak (febris intermittens pertinantissimus) a kéreg szedése után, még ha hosszú ideig szedik is, fennmaradtak.

A kis dózisok nyújtása a láztalan időszakokban indokoltak.

A szilárd testrészek lanyhasága és életerők ernyedése néhány esetben ezen orvosságtól megjavult.

Hátra van tehát, hogy a China-kéreg helyettesítését az előforduló esetekben részemről a továbbiakban megkíséreljem. Ami ennek a gyógyszernek roboráló és antifebrilis szerepét illeti, azt teljesen beigazolt és minden kétségen felül áll. Ingredientiaja, elkészítése és alkalmazása az ismert úton történik.

Jalappa gyökér (radix Jalappae), erre a drasticus gyógyszerre némely esetben az orvosnak teljességgel szüksége van. A Gratiola (istenkegy) mégis sok esetben helyettesíti. Hasonlóképpen a fekete hunyor (helleborus niger) gyökere, valamint az ebből készült kivonat, mely a legrégibb időktől fogva sokak által dicsért, de többnyire feledésbe merült. Vissza lehetne az orvosi gyakorlatba hozni.

Láttam hajdan a földműves népnél draszticus laxantiát a Fisolacea

ducandra és a *Sambucus nigra* (fekete bodza) gyökeréből ennek a nedve hashajtó hatása.

Vigyázatlan emberek ezenkívül a *Ricinus Communis* magvát néha megeszik. Nagyobb adagoktól *Hypercatarrheat*, *Colerat*, *Disenteriat* láttam keletkezni. Ez okból vajjon az orvos által nyújtott ricinussal nem lehetne-e helyettesíteni a *Jalappa* gyökeret?

Radix Ipecacuanhae Specificus hatóanyagokon kívül különféle betegségekre hatásos szereket is tartalmaz. Kis dosisokban nyújtva más hánytatószer *aligha* helyettesítheti. *Refract* dosisokban e gyökér *spasmusban*, *dispepsiában*, *disenteriában*, *metrorrhagiában*, *asthmában* stb. hatásos.

Radix asari Európei (kapotnyak gyökér), mely a régiéknél már azon időkban, mielőtt az *ipecacuanha*t ismerték volna, hasonló esetekben alkalmazták, nem volna képes ezt most is helyettesíteni?

Opium. Ez az orvosság jólehet, a vigyázatlan emberek nagyon visszaélnék vele, az orvos felszerelésében nem soha könnyen nélkülözhető. Hasznossága és sokféle kiválósága különféle betegségekben annyira helyesnek bizonyultak, hogy róla bővebben szólni feleslegesnek vélem. Saját éghajlatunk alatt a *Hyosciamus niger* (beléndek) levelei, melynek főzete éppen nem hiábavaló, helyettesítheti az *Opiumot*.

Saccharum (cukor), az ebből készített szirupot izjavítási célból (ahogy mondják) szokták alkalmazni ill. orvossághoz hozzáadni. Ha van is a cukorban valami orvosi érték, azt más gyarapítószerékből könnyebben meg lehet szerezni, mint a cukorból. A szirupokkal való visszaélés, mely keserű anyagú orvosszereknek főként erejét és ízét könnyen leronthatja, rendelettel kellene szabályozni.

A tisztított méz alkalmas hozzáadószerrel javítva, a cukorból készült szirupot helyettesíteni.

Spongia marina (tengeri spongya) a chirurgusi használatban az *agaricus praematurus* pótolni képes.

A *Solea Coreacea Antiqua*, ismeretével a *struma specificus* gyógyszerével rendelkezünk. Az izzítás útján visszamaradt hamujában konyhasó hozzáadásával érjük el. Mint a megfigyelések tanúsítják, ez a *Spongia marina* hatását megfelelően helyettesíti.

Tehát ezek azok, melyek a saját tapasztalataim alapján megismerve az *exoticus* gyógyszerekről mondhattam.

Nyilvánvaló ebből tehát, hogy sok olyan van, melyeket biztosan nél-

külözhetünk és melyek csak a kereskedelmi haszonlesést és az ebből folyó fényűzést szolgálják. Ez végülis a gyógyszertárakban is utat talál és az orvosok véleményét is meghódítja, amely által a gyógyszerek fokára emelkednek.

Vannak azonban ezeken kívül még olyanok is, melyek különleges hatását az orvosi Tudomány aligha nélkülözheti ugyan, de ezek is hazai szerekkel helyettesíthetők.

Az Orvostudomány hasznossága és az emberi nem java megkívánja, hogy az orvosi felszerelés egyszerűbb állapotra legyen hozva és azokat a gyógyszereket, melyeket kéznél tartunk, alaposan megismerjük, nehogy a külföldi szereknek a hazaiakkal szemben könnyen előnyt adjunk. Hallgatok azokról a gyógyszerekről, melyek beszerzését az ország pénzügyi helyzete eleve kizárja és melyek amúgyis csak a kereskedelemnek és a nyereszkesedésnek hoznak hasznot.

Esztergomban, 1808. december 10-én

Lenhossék Mihály s.k. tekintetes Esztergom vármegye rendszereént való tisztiorosa”.

A fenti beadványt közvetlenül a pesti élettani tanszékre való ki-nevezése előtt írta. Kinevezése e beadvány tükrében is érthető és indokolt. Magas ívelésű pályája ilyen állomásokkal büszkélkedhet; élettan tanszék Pesten (két évig dékán); majd az akkori idők leg-híresebb, a bécsi egyetemen élettantanár (itt szintén két évig dékán); a reformkori Magyarországra hazatérve haláláig hazájának „pro-tomedicusa”. Közben megkapta a svéd Wasa-rendet. Érdemei köz- ismeretek. Talán az sem véletlen, hogy a nagy magyar reformer, Széchenyi István barátja és háziorvosa volt. Rá emlékezve önkén- telenül is Arany Jánosnak Széchenyi emlékezetére írott sorai jutnak eszünkbe:

*„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
*Hanem leráznán, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul.”*

ADATTÁR

Orvostörténeti levelek

A közelmúltban jelentékeny mennyiségű kézirat birtokába jutott könyvtárunk, amelynek átnézése során megállapítottuk, hogy negyvennél több erdélyi magyar orvos életrajzával, de főleg munkásságával és levelezéseivel foglalkozik. E leveleket a korabeli vezető személyekhez írták és rendkívül érdekes fényt vetnek orvostörténetünk eddig még kellőképpen nem ismertetett szakaszára.

E levelek összegyűjtőjének személyét illetőleg *Németh László* a „Sajkódi esték” című művében a következőket mondja „...nyugdíjas tanárnak képzeltem, akit lányának a rögeszméje fogott be, hogy olvashatatlan kézírásokat betűzön, régi szövegeket kopogtasson. De mint kiderült, nem így volt. Akit botcsinálta másolónak hittem, maga a gyűjtő volt, aki hosszú életét, már ami a robotéből fennmaradt, Marosvásárhely emlékeinek szentelte. A város történetéről megjelent füzetei négy vastag kötetet tesznek ki s ahogy bizalma megjött, kiadatlan kincseiből is meg-megmutatott egyet s más, többek között egy kézzel írt városkrónikát, erdélyi orvosok, köztük Gyarmathy Sámuel leveleit stb. A Bólyai levelezés is rég ott volt a raktárában...” Majd nagyobb terjedelmű bírálat után az esszé így fejezi be „A civilizáció míg áldásaival eláraszt, sok színt is von ki az életünkből. A helytörténet egyike azoknak a studiumoknak, amelyek ezt a színvestést az emberi emlékezet felfrissítésével a múltból és természetből folyó színszízással próbálják ellensúlyozni. Azt, hogy ez a szenvedély nemcsak a szakemberek kiváltsága, hanem a magát művelő is eredménnyel vehet részt benne: a Bólyaik társaságában eltöltött évem édesebb vagy fanyarabb gyümölcssei bizonyíthatják, amelyek Fodor István szorgalma nélkül aligha jöttek volna létre”.

Nemes szenvedély rabja volt *Fodor István* és ennek a jegyében gyűjtötte össze a most közlésre kerülő, miként ő mondotta: „orvos-történeti leveleket”, amelyben páratlan ízléssel válogatta ki a felkutatható múlt jellegzetes szellemi megnyilvánulásait.

Fodor István évekkel ezelőtt meghalt. Az a hitünk, hogy ezzel a publikáció-sorozattal, amelyből most néhányat bemutatunk, az orvostörténelem részéről is hozzájárulunk emlékének kijáró megbecsüléséhez.

Sárospataki PATAKI SÁMUEL

E néven az első orvosdoktor, P. István görgényi ref. lelkész (kinek hasonló nevű atyja 1638-ban költözik Zemplén megyéből Erdélybe) és Nagy Böszörményi Katalin fia, szül. 1692. január 1-én Toroczkószentgyörgyön. Önéletleírásában születésének tényéről ekként emlékezik: „A közös levegő bészívásának lehetősége és a fény élvezetének kezdete a legfőbb Istenség jó indulatából ezerhatszázkilencvenkettő januáriusának 1. napján jutott osztályrészemül.” Tanulmányait Görgényszentimrén kezdí majd a kolozsvári ref. főiskolát elvégezve, gr. Teleki Pál fiának, Adámnak nevelője lesz. 7 év múltán, részben Teleki Pál költségén külföldi egyetemekre kerül. 1720-ban Franekerában, 1721-ben Utrechtben, 1723-ban Leydenben és Halleban tanul, ahonnan 1726-ban, orvosdoktori oklevéllel tér haza. Előbb Kendilonán, a Telekiek udvari orvosa majd 1728-ban Désre kiterjedt orvosi gyakorlatot folytat, egyúttal városi szenátori és eklézsiái gondnoki tisztséget visel. 1738-ban Kolozsvárra költözik, hol 13 évig a ref. főiskola gondnokságát viszi. A Teleki-család mindenkor az ő orvosi szolgálatát veszi igénybe. Nagy hírnévnek és tiszteletnek örvend Erdélyszerte. Emberbaráti tulajdonságára utal, hogy a szegények részére patikát létesít és mindenkor a nép egészségügyének szenteli életét. Kolozsváron, 1766. október 8-án hunyt el 74 éves korában. Neje 1726. okt. 1-től: Dálnoki Mária.

Munkái, Weszprémi hiányosan jelölt címadatai szerint:

1. *Tractatus de peste...*
2. *Nomenclator plantarum Transilvaniae...*
3. *Observationes clinicae...*
4. *Pataki Sámuel naplója. Közli dr. Pataki Jenő, Kolozsvár, 1922. 1-47. l.*

Kéziratban: Totius vitae meae cursus, peregrinationis, experientiae ac conversationis compendium c. Emlékirata, mely sok művelődéstörténeti adatot tartalmaz. (Az Erdélyi Múzeum Egylet birtokában.)

Haldálára: Naeniae Lugubres... in tristi junere dñi Samuelis Pataki. Claudiopoli, 1766. és gyászjelentése.

1.

1729. július 22. Dés.

Pataki Sámuel (első) Teleki Ádámhoz

Méltóságos Gróf Úr!

nékem érdemem felett való nagy jó Uram, s bizodalmas Patrónusom.

A' Mlgs Nagy Úr Levelit buzabéli gratiajával egybe alázatosan et summa cum gratiarum actione, és a' Mlgs Úr Levelit alázatos kötelességgel el vettem tegnap délbe, mellybe való parantsolattyára mindgyárt compareáltam volna, de a' ménesből míg hitván lovamat bé hozták és megpatkolták volna, este lőtt volna, külömben is patienseim vadnak. Dioszegi Uram és gyermekei, Marjai Uram és fia, meg azokat is kellett volna elsőbben disponálnom, melly mia ma sem mehetek, külömben is a' Mlgs Nagy Úr otthon nintsen, holnapra a' parantsolat szerint alázatosan compareálok, kívánván jó egészségben találni a' Mlgs Urokat. Anyám Asszony eő kegyelme és Feleségem a' Mlgs Gróf Uroknak velem egybe a' Mlgs Gróf Asszonyoméknak ajánlja mindenkori alázatos szolgálattját, a' mint hogy most is maradok a' ki vagyok

a' Mlgs Gróf úrnak mindenkori alázatos szolgálja

Dees. 22. Julii 1729.

Pataki Sámuel.

P. S. A' mi az Házat illeti, az ember a' negyven forintról condescendált harmincz forintra, melly szerint meg is alkudtam velle, mellyről bővebben beszélek a' Mlgs Asszszonnyal, ha oda megyek. NB A' hegedüst tegnap magam nem botsátottam el, mivel magannak akarom elvinni, nem lévén kivel elmennem, meg ne nehezteljen rea a' M. Úr.

Illustrissimo Domino Dno Adamo Sacri Romani Imperii Comiti Teleki de Szeek (Salvis Honor: et Dignitt: Titt:) Domino mihi ac Patrono humilime colendissime — K. Lonae.

(Az eredeti az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárában.)

2.

1730. március 2. Pászmos.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf Úr!

nékem érdemem felett való nagy jó Uram,
's bizodalmas Patrónusom.

Tartozó alázatos kötelességem szerint kívántam a' Mlgs Gróf Úrnak tsekély levelemmel udvarlani, egyszersmind alázatosan jelenteni, hogy a' Mlgs Úrtól való eljövetelem után jelentvén meg nékem Pataki István

Bátyám Uram eö Kglme nagyobbik Fiának igen nehéz és veszedelmes nyavalyáját, úgy az eö Kglme izenetit is hozzám; mellyre nézve bizván a' Mlgs Gróf Úr gratiájában, bátorkodom az nap a' Mlgs Gróf Úr szekerivel Görgény felé divertálni, annak a' szeginy Ötsém nyavalyásságának meg tekintésére. Kérem a' Mlgs Gróf Urat nagy alázatossággal, méltotzassék azon szorgodásomat maga megszokott Uri gratiájából meg engedni, melly hozzám mutatandó Uri gratiáját a' Mlgs Gróf Úrnak igyekezem minden töllem telhető tisztességes dolgokban alázatosan meg szolgálni, a' mellyre is midön tsekély személyemet alázatosan kötelezem, és a' Mlgs Gróf Urat, Mlgs egész Uri Házával egybe jó Istenem oltalmába ajánlom, maradok álhataroson

a' Mlgs Gróf Úrnak mindenkori alázatos szolgálja

Paszmos die 2. Martij 1730. Pataki Sámuel.
(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

3.

1730. április 21. Dés.

Pataki Sámuel (első) Teleki Ádámhoz

Méltóságos Gróf Úr!
nékem érdemem felett való jó Uram!

A' Mlgs Úr Levelit alázatos kötelességgel el vettem, én ugyan mondtam vala, hogy vagy sült almával, vagy timsóval öszve habart tyúktojás fejrivel kötnék be a' Mlgs Úr szemét, mostan pedig irtom egy praescriptiot, mellyből mindennap háromszor, estve, reggel, és délbe tseppentsenek a' M. Úr szemibe három vagy négy tseppet egyszer, jól fel rázván mindenkor az üveget. Ezzel jó Istenemnek ajánlom a' Mlgs Urat, és maradok álhataroson

a' Mlgs Gróf Úrnak Pataki Sámuel
mindenkori alázatos szolgálja

P. S. Ha ezzel a' praescriptio szerint való orvossággal él a' M. Úr, akkor egyszersmind né éljen az alma kötővel, vagy a' timsóval tsinált tyúktojás fejrivel, hanem vagy egyikkel, vagy másikkal különösen. Illustrissimo Domino Dno Adamo Sacri Romani Imperii Comiti Teleki de Szeek (salvis Dignitt: Titt:) Domino mihi ac Patrono humilime colendissimo — K. Lonae.

(Az eredeti az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárában.)

4.

1731. november 11. Kendilóna.

Pataki Sámuel (első) Teleki Ádámhoz

Méltóságos Gróf Úr!
 nékem érdemem felett való nagy jó Uram!

A' Susi Kisaszszonyka tályagja jóllehet tegnap a' Mlgs Úr bé menetele után három lyukra ki fokodott, és sok rusnyaság takarodott ki belőlle, úgy ma is, annyira hogy már a' daganattya éppen lelohodott, mind azáltal nem árt, ha a' Mlgs Úr Fogorasi Uramat kiküldi, hogy annál hamarébb és hasznosobban bé gyógyulhasson, mit kelljen eö kegyelmének ahoz készíteni, már affelől beszéllettünk; ma pedig idején kell eö kegyelmének hírt tenni, hogy holnap jó reggel ki jöhessen. Én addig itt leszek, míg a' Mlgs Úr ki fog jöni. Ezzel jó Istenemnek ajánlom a' Mlgs Urat, és maradok álhatatosan

a' Mlgs Gróf Úrnak mindenkori alázatos szolgája

K. Lonán, die 11. 9bris 1731.

Pataki Sámuel
 vertatur

P. S. Én ide hoztam vala vagy tizennégy dosis purgatiot, de én azokból ki fogytam, méltotassék azért a' Mlgs Úr Fogorasi Uramnak egy lott Resina Jalapaera pénzt adni, nékem lészen másféle materiám hozzá, hogy készíthessek purgatiokat, mert itt látom tsak kívántatik egynek 's másnak.

Illustrissimo Domino Dno Adamo S. R. Imperii Comiti Teleki de Szeek (salvis Honor: ac Dignitt: Titt:) Domino mihi ac Patrono humilime colendissimo — Claudiopoli.

(Az eredeti az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárában.)

5.

1733. január 10. Dés.

Pataki Sámuel (első) Teleki Ádámhoz

Méltóságos Gróf Úr!
 nékem érdemem felett való nagy jó Uram,
 's bizodalmas Patronusom.

Ma délután négy óraker vettem a' Mlgs Úr levelit parantsolattyyát egy gyalog ember által alázatos kötelességgel. Én láttya Isten a' lelke-
 met, parantsolat nélkül is el mentem volna, de van negyed napja a'

miolta ágyban fekvő beteg vagyok. Végh László Uram is jelenté a' M. Urok akarattját (kik is itt háltak) eö kegyelme is izené a' Mlgs Úrnak, egy oda való embertől. Azért míg ezen praescriptio szerint való orvoságot ki hozzák, mellyből minden két óra alatt (jól fel rázván mindenkor az iveget) adgyanak bé fél fél ezüst kalánnal, adgyanak veres port csecs téjben bé innya.

Ezzel jó Istenemnek ajánlom a' Mlgs Urat, és maradok álhatatosan a' Mlgs Gróf Úrnak
Dees 10. Jan. 1733. mindenkorai alázatos szolgálja
Pataki Sámuel

Illustrissimo Domino Dno Adamo S. R. I. Comiti Teleki de Szeek (salvis Honor: off: ac Dignitt: Titt:) Domino mihi ac Patrono humilime colendissimo — K. Lonae.

(Az eredeti az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárában.)

6.

1735. február 12. Dés.

Pataki Sámuel (első) Teleki Lászlóhoz

Méltóságos Gróf Úr!
nekem bizodalmas Nagy jó Uram!

A' Mlgs Úr Levelit alázatos kötelességgel el vettem, a' mi a' Mlgs Aszszonynak a' fején való nyavalyáját illeti, mind magam látom, mind a' Mlgs Úr Leveliből értem, ritka Casus ugyan, de nem olly veszedelmes, ha jó értelmes Borbély volna, és hozzám közel volna, inkább biztottnám a' Mlgs Urat, hogy Borbély kezire bizza; de ha a' Borbély froterve mindgyárt incisiora menne, vagy ha ki fokodásra hajlandósága nem lévén érlelőkkel kötözné, a' fistulától félhetnék és így veszedelmes lenne, ha pedig tsak magára hagyattatik, az is nem jó, mert vagy fülin vagy orrán fog az a' incterit ki fokodni, még is ha az orra vére folyásával lenne, és az bőven folyhatna, jó lenne; vagy Orbántz leszsz belőlle, melylyet is izzasztóval debellálhatni; ha kifokodásra van hajlandósága, ebből meg esmérhetni, hogy az a' dombossága veress, és a' materia benne lüktet, s nyilallik 's így in hoc cassu, nem árt Borbély kezire adni, ha pedig semmi tüzesége nints, nem is lüktet, nem is nyilallik, nem is viszket, tsak káposzta-lével mosottnám, és sós káposzta levéllel kötözném, vagy pedig Betnicat — Betonicat főznék borban, és azzal kötözném és levivel mosnám, mert sirossal és erőss spiritussal öntözni nem jó, melly figállya a materiát, és szemeibe tenne hibát. Ha vagy eddig, vagy ezután is Orbántzá válnék, bár egyéb izzasztót ne keressek, mert tsak a' Terjék is elégséges lészen, a' mellyből estvénként bé vehet két két kerti borsó szemnyit, akár borban, akár pálinkában, akár

herbatheebe. Tovább is parantsolja a' Mlgs Gróf Űr, a' mire jó Istenem Kglme által alkalmatos leszek, a' Mlgs Gróf Űrnek és Mlgs Űr Házának alázatosan szolgálni kész leszek, a' mikor is tsekély személyemet alázatosan kötelezem, és a' Mlgs Urat Mlgs egész Űri Házával egybe jó Istennek ajánlom, maradok álhátatosan

a' Mlgs Gróf Űrnek

mindenkori alázatos szolgálja

Deés. die 12. Febr, 1735.

Pataki Sámuel mpria.

Illustrissimo Domino Domino Ladislao Sacri Roman. Imperii. Comiti Teleki de Szeek, Ecl. Honor. off. ac Dig. Titt. Domino mihi humillime Colendissimo — Huszt.

(Az eredeti a Telekiek gyömrői levéltárában.)

7.

1736. április 4. Marosszentkirály.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf Űr!

nékem érdemem felett való nagy jó Uram,
's bizodalmas Patrónusom!

A' Mlgs Űr, Báró Bánffi Sigmond Uram eö Nagysága parantsolatjából kellették a' Mlgs Gróf Űrnek megírnom Mlgs Grófné Gyulai Istvánné Aszszonyom eö Nagysága nyavalyáját, ki is igen nehezen van; az Isten ugyan meg fordíthatja, de nékem igen kevés reménységem van hozzá, a' mint mondják, az innepek előtt ide jöttek, harmadnapi hideg-
lelésben esett febris volt. Az innep másod napján pedig forró hideg-
lelésben esett, oldala nyillalásával, kemény huruttal és kevés expecto-
ratioval, ma éjjél után (én az estve későn érkezvén ide, hanem Ényedi és Felfalusi Uraimék voltak mellette) kezdett gyengén izzadni és valami essentia után, a' kemény hurut is szünt, jobb és könnyebb expecto-
ratioval, melly mind az estveig egy irányú képpen tartott, de most kevés phantasiája is van, mellyen maga is eszébe vészen, jól lehet most is gyenge izzadsággal van, semmi külső forrósága nintsen, sőt hivesége.

En Gernyeszegen a' Mlgs Űrfitskát minden periculomon kívül hagytam, a' nyavalya törése, minthogy mind a' Dajka roszt tejétől volt, mivel mind az emésztése, mind pedig a' mit kihányt, mind merő turo volt, és szorulása is volt, már hogy tisztá tejű Dajkára kapott, és a' régi roszt tej is már belőle ki tisztult, a' hasa helyben állott, reméllem hogy többé a' nyavalya törés nem fogja háborgatni; ha pedig casu quo, tovább is valami változása lenne, ígírtém, ha a' Mlgs Grófné

Aszszonyom parantsol, hogy mingyárt vissza mégyek. Ezeket akartam a' Mlgs Gróf Úrnak alázatosan megírni. Ezzel a' jó Istenem oltalmába ajánlván a' Mlgs Gróf Urat, maradok álhatatosan.

a' Mlgs Gróf Úrnak

mindenkori alázatos szolgája

M: Sz: Király, die 4.
Április, 1736

Pataki Sámuel

Illustrissimo Domino Domino Alexandro S. R. Imperii Comiti Teleki de Szék (Salvis honor. of. ac dignitt. titt.) Domino mihi ac patrono humillime colendissimo. — Cibinii.

T. Sándor írásával:

Ebben látod édes Feleségem M: Sz: Királyról, mit írjon nékem dr. Pataki Uram, mind az édes Hugom Gyula Istvánné Aszszonyomról, mind az édes Sándor kis fiamról. Azért is Isten téged tanítson meg szégyény kis Fiatskámnak gyógyulásának kimunkálására, haza menetelemig is.

Cibinii, 1736. 6. Április.

T. Sándor

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

8

1739. jannár 29. Pusztakamarás.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf Consiliarius Úr!
nékem érdemem felett való nagy jó Uram,
's bizodalmas Patrónusom!

Isten a' maga itéleti között és emlékezzék meg maga irgalmasságáról, és magassza meg a' Mlgs Gróf Urat egész Úri Házával egybe a' maga szent szárnyai alatt, szívesen kívánom.

Tartozó alázatos kötelességem szerint kívántam a' Mlgs Gróf Úrnak tsekély Levelem által alázatosan udvarolni, melly is hogy a' Mlgs Gróf Urat Mlgs egész Úri Házával együtt szerentsés órába kívánatos jó friss egészségben találja, tellyes szívemből kívánom.

Régen nagyon szándékomban, mind Kolozsvárott laktamban, hogy akarván betsületes aranymíves Deesi István sógor Urammal a' Mlgs Gróf Úrnak alázatosan udvaroljunk, de a' sok helységet elfogó pestilentia és gyakorta a' Mlgs Gróf Úrnak a' Mlgs Guberniumba való léte, minket azon alázatos kötelességünknek végbe vitelétől el tiltott: mind a' mi olta Kolosvárból a' 3-tia 8bris ki jöttem és ezen tsekély opiniomat de peste rapiálhattam, kerestem az alkalmatosságot, hogy ezen tsekély opiniomat magam praesentálhassam a' Mlgs Gróf Úrnak, de mint-

hogy mi is a' mennyiben Kolosvárból jöttünk ki, az infectiónak suspicioja alatt voltunk. Senkihez menni nem merészlettem, bátor lött volna magamnak szekere és lovam és igazán meg valljam, a' Mlgs Gróf Úr helyége is suspicio alatt volt, és így senki maga alkalmatosságát nem accomodálta, sőt mikor Sz: Péterre mentem vala is, nem tsak az, hogy hivatalos lévén akkor egyszersmind Tsászáriba is vissza kellett sietnem, de alkalmatosságot Sz: Péteren a' Gernyeszegre való menésre nem accomodáltak, okozván, a' mint referáltam az ott való infectiot, mikor Intze Urammal találkoztam is, nem lévén nállam ezen, Mlgs Gróf Úrnak készített és küldendő, pestisről való opinióskám, el nem küldhettem, mivel egy Méltóságos Őri ember töllem elvévén, hogy íródeákjával pareáltassa, meg el is motskolta, nem hogy parellája szerint mindgyárt vissza adta volna, kezemhez vévén már mind igyekeztem, hogy tisztába írjam, és ilyen motskosan ne küldjem, de a' sok szélyvel járásom miatt, ott is az alkalmatlan szállás miatt semmi képpen nem tehettem, bátorkodom mind az által ez alkalmatossággal is a' Mlgs Gróf Úr bölts itéleti eleibe ilyen imperfectum opust obtrudálni, mivel tsak az magam tsekély opinion és praxisomban való observatioim, de biztatott a' Mlgs Gróf Úr hozzám sok izben comprobált gratiája és az erőtlenekeket erősíteni kívánó kegyes jó indulatja, két rendbéli praescriptiokat azért kívántam véle küldeni, hogy ha kívánná valaki pareálni, hogy azzal is lehessen praescriptio.

Ezzel jó Istenem oltalmába ajánlom a' Mlgs Gróf Urat és Mlgs egész Őri Házát és maradok álhatatosan

a' Méltóságos Gróf Consiliarius Úrnak

P. Kamarás die 29. January 1739. mindenkori alázatos szolgája
Pataki Sámuel m. k.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

9.

1739. március 20. Dés.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Úr!
nékem érdemem felett való nagy jó Uram,
s' bizodalmas Patrónusom!

Alázatos kötelességemnek ismérem lenni a' Mlgs Gróf Úrnak tsekély Levelem által alázatosan udvarlani, melly is hogy a' Mlgs Gróf Urat Mlgs egész Őri házával egybe szerentsés órába, kívánatos friss jó egészségbe találja, szívesen kívánom. Alázatosan akartam a' Mlgs Gróf Úrnak jelenteni, quod in anno 1734. die 17 Xbris a' Mlgs Gróf Úr

dispositiójából raktam volt le itt a' deesi Házamnál levő kamarámban negyven mása sőt, olly conditioval, hogy rövid időn Soos Mezőről fognak a' szamos újvári magazinumba valami buzát szállítani és azok a' szekrek el viszik, melyet sok ideig vártam, gondolván, hogy a' Mlgs Gróf Úr Soos-mezei gondviselője talán az iránt való parantsolatjából elfelejtkezett a' Mlgs Gróf Úrnak, azért én azt eö Kegyelmének ottantottan jelentettem, úgy Intze Uramnak, úgy a' Mlgs Gróf Uraknak is, Teleki László, és Lajos Uraknak, úgy aztán Gróf Teleki Miklós Úrnak is, de még mind eddig el nem vitték, minthogy pedig már én a háborúságra nézve Kolosvárra recipiáltam magamat, kétfelé nem szakadhatván, és itt a' Házam pusztulván, kénytelenítettem eladni, a' sóhoz mindazon által ne nyúljanak, míg a' Mlgs Gróf Úr iránta nem parantsol, erőssen meg hagytam, már alig hiszem, hogy ez a' kamara ispány annak elvitelét meg merné engedni a' Camerae Consiliarius assensussa nélkül, melyet a' Mlgs Gróf Úr könnyen obtinélálhat. Ezzel jó Istenem oltalmába ajánlom a' Mlgs Gróf Urat és Mlgs egész Uri Házát és maradok állhatatosan

a' Mlgs Gróf és Consiliarius Úrnak   mindenkori alázatos szolgája

Dees, die 20. Marty 1739.

Pataki Sámuel m. k.

Illustrissimo Domino Domino Alexandro Sacri Romani Imperii Comiti Teleki de Szeek, Sacra Cesareae Regiaque Catholicae Majestatis in principatu Transylvaniae Regii Guberni Actuali Regio Consiliario, Domino mihi gratiosissimo nec non patrono humillime colendissimo — Gernyeszeg.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában).

10.

1739. április 10. Pusztakamarás.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Úr!
nékem érdemem felett való nagy jó Uram,
's bizodalmas Patronusom!

A' Mlgs Gróf Úr sub dato die 27 Marty hozzám méltoztatott Uri Levelét die 8. Április K. Lonáról Maros Sz: Királyt vette:n nagy alázatossággal, melyre a' Mlgs Gróf Úr parancsolatja szerint, mindjárt válaszoltam volna, de szintén akkor induló félben voltam vissza Lonára menni, mivel a' mint a' Mlgs Grófné, Teleki Pálné Aszszonyom írja, Wass Kati Kisaszszony a' forró hideglelésben van, külömben ezen utamban egyenesen mentem volna a' Mlgs Úr parancsolatja szerint Gernyeszegre.

Méltoztassék a' Mlgs Gróf Úr nékem parantsolni és a' mikor tetik

Kendi Lonára alkalmatosságot küldeni, alázatos kötelességemnek fogom ismérni a' Mlgs Úr parantsolatjának mindenekben engedelmeskedni, és arról is tudositani, ha borbélyt kívántatik é vinni.

A' mi a Mlgs Gróf Úr Deesen való sóját illeti, az az én hajdani mostan Endi Gergely nevű embernek házánál van, kinek is keményen meg hagytam, hogy producálja és hozzája ne nyúljon.

A kamara ispány, most az Deesen, a' ki eddig volt, Jacobus Hantsch.

Mind magam experiáltam, mind ipam Dálnoki Dániel Uramtól hallottam, hogy a' ki akkor a' sóját ki fogván el nem vetiti facultást a' deesi kamara ispány nem adhat, másszor annak el vitelére Camerae Consiliarius assensussa nélkül, sem a' melly házához fogotta, onnan más jószágába vitetni, mivel minden majorkodtató helyire akárkinek is signanter kiadgyák, sem a' ki valamely esztendő elmulat, hogy abban maga contingens sóját ki nem fogja, más esztendőben azon restantiáját ki nem adgyák, mivel az esztendőnek végin minden Camerae Inspector tartozik maga esztendőbéli ratióját a' kamarára beadni és signanter notálni a' nemes daraboknak ki adását is. E' szerint a' deesi kamara ispánynak izenhet a' Mlgs Gróf Ur és hirre tétetheti és ha ő nem mér facultást adni reá, a' Camerae Consiliarius úgy hiszeg parantsol íranta, és ha másképen nem, a' vagy tsak az idei contingens sójába fogja tudni.

Ezzel jó Istenem oltalmába ajánlom a' Mlgs Gróf Urat Mlgs egész Uri Házával egybe, és maradok állhatatosan

a' Mlgs Gróf Consiliarius Urnak mindenkor alázatos szolgája

P. Kamarás die 10. Aprilis 1739.

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

11.

1740. január 30. Kendilóna.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándornéhoz

Méltóságos Grófné Asszony!
nékem érdemem felett való régi nagy jó
Patróna Asszonyom!

A' Tkts Ur Dániel István Urtól meg értvén a' Mlgs Asszony parantsolatját, hogy a' kised Urfitskát a' hasfájás és a' szél kinozza, és az ellen kívánna a' Mlgs Grófné Asszony praescriptioját, a' mellyet is engedelmességgel meg tselekedtem, a' patikában adnak valami szirupot, mellyből minden reggel fel kevervén jól, elsőben egy-egy herbatheeás kis kalánnal merítvén, és egy közönséges evő kalánba tévén, fejjenek tsetstejet reája, és apránként egyszersmind adagassák bé, de az a' hastekerés, és széljárás ha nem az otvar ki nem üthetésétől vagon, tehát a' Dajka tejének vastag húsától van, hogy nem a' Gyermekek

természetéhez való a' teje, azért a' Dajkának kevés köményaggal kellene vagy háromszor főzni, és azt itatni, és aztán vágatnak kerti kömény magot, a' Gyermekeket pedig feresztenék kerti kömény koróból, és kerti kaporból főtt ferdőbe, és midőn lefektetik, a' köldökbe körül kenessék meg a' hasát sótalan írósvajjal, és tiszta hideg vízzel mossák meg az alfelét, mellyekkel ha használhatnak, úgy nem kívántatik a' szirup de ha azokkal nem használhatnak, a' sziruppal kell éltetni!! Tovább is méltóztatnék a' Mlgs Grófné Aszszony meg parantsolni, mert a' miben a' jó Isten kegyelme által alkalmas lehetek, a' Mlgs Grófné Aszszony és Mlgs egész Uri Házának alázatosan szolgálni magam alázatos kötelességemnek fogom ismerni, a' minthogy mostan is, midőn a' Mlgs Grófné Aszszony Mlgs egész Uri Házának egybe jó Isten kegyelme és gondviselésébe ajánlva maradok alázatosan

a' Mlgs Grófné Aszszony mindenkori alázatos szolgálója

K. Lónán die 30. Jan. 1740.

Pataki Sámuel

Méltóságos Grófné és Consiliariusné Aszszonyinak, Mlgs Petki Nagy Susánna Aszszonyinak, nékem érdemem felett való Nagy Jó Patronus Aszszonyom ö Méltóságának alázatosan — Gernyeszeg.
(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

12.

1740. április 16. Keresd.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Ur!
nékem érdemem felett való nagy jó Uram,
's bizodalmas Patronusom!

A' Mlgs Gróf Ur die 12-ma praesentis hozzám méltóztatott Levelit nagy alázatossággal, és parantsolattját tartozó engedelmességgel vettem, mellyre is ha otthon lehettem volna, bizony mindgyárt indultam volna; innen is mindgyárt mennék, de a' széna nem léte miatt, itt a' Mlgs Gróf Urnak, Bethlen Pál Urnak, eö Nagyságának éppen lovai nintsenek, még azután keletik küldeni, a' Mlgs Grófné Aszszonyinak is régi inhaerens hystericza passióból származó nyavalyája, és mostan arra superveniált forró nátha hidege, és azokból származható incurabilis affectiója detineál, hogy két 's legfeljebb három napokon, míg rendbe nem szedem a' nyavalyának cursussát, desperatióba ne hagyjam. Az Ur-fitskának is forró hidegtelelése lévén, annakutána, jó Istenem segedelméből kívánok tartozó alázatos kötelességemnek satisfacialni, eddig pedig küldettem két papirosba valami porokat. Az elsőt elsőben készítsék el e' szerint:

Törjenek mandola belet meg, és arra töltsenek egy jó findsányi

fele rósavizet, fele vízben vett fahéj vizet, vagy ha vízben vett fahéjvíz nem volna, borzafa virág vizet, vagy gyöngyvirág, vagy hársfa virág vizet, fatsarják ki, hogy légyen mandola tej, és abban tégyenek tzükkert vagy nádmézet, melly jól meg édesitse, abban töltsék belé ezt az első port, és kavarják jól el, ebből adgyanak bé az Urfinak négy herbatheés kis kalánba a' mennyi tér, négy óra múlva meg még adgyanak annyit, melly két versbe való beadás, hogyha jól meg indítja a' hasát, tehát az nap többször ne adgyanak, hanem más nap ismét repetálják, de akkor már tsak két vagy három kalánkával adgyanak, vagy ha az első napi nem igen moveálta volna, és három 's négy sedest nem tsinált volna, az első napi mensura szerint kell adni más nap is. Azomban a' hasát a' köldekin fejül kössék édes téjben megfótt fejér májva gyökérrel, vagy édes téjben meg fótt borzafának a' zöldivel. Hogyha mindezekkel nem használnának, a' második port tegyék egy nagyobb findsiába, estve töltsenek forró herbatheet réája, mennyi belé fér, fedjék bé és másnap reggel adgyanak bé az urfinak benne a' higgatjába egy közönséges évó kalánnal szünültig, meg nádmézelve, úgy másnap reggel is, a' mikor is ismét töltsenek forró herbatheet a' porra, és minden reggel repetályák azon mérték szerint a' beadást, miglen minden passioja el múlik. Azonban a' hasára való kötöt is continuálják.

Írtam egy praescriptiot is, ha a' Mlgs Gróf Urnak inkább tettzik, mellyre ez lesz írva: Syrupus lexaus, mellyből, monden két vagy három óra alatt bé adhatni egy-egy teljes herbathees kis kalánnal, miglen a' hasa jól megindul, és a' passioja el nem múlik. A' Mlgs Urfi jól lehet születésétől fogva hasfájó volt, de nem az meerniumtól van most, hanem a' mostan epidemice grassáló febris catharralistól, melly is hastekeréssel jár.

Ezzel jó Istenem oltalmába ajánlom a' Mlgs Gróf Urat és Mlgs egész Uri Házát, és maradok állhatatosan

a' Mlgs Gróf Urnak mindenkori alázatos szolgája

Datum Keresd, die 16. Aprilis 1740. *Pataki Sámuel*
(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában).

13.

1740. április 21. Keresd.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Ur!
nékem érdemem felett való nagy jó Uram!
's gratusus Patronusom

A' Mlgs Gróf Ur die 19-na praesentis hozzám méltóztatott Levelit nagy alázatossággal vettem. Szándékom vala, hogy ha elébb nem lehetne is, de az Innep harmad napján vagy is szeredán a' Mlgs Gróf Ur

parantsolattýára innen Gernyeszeg felé indullyak, és éjjel, nappal, a' mint az út engedi, mennyek; de tettzett Istennek propositumomot másképpen disponálni, midón az alatt az Urfinak is nyavalyája érkezett a' Dajkájával egybe, sótt magának Gróf Bethlen Paal Ur^t eö Nságának is, és Aszszony eö Nsága is nem egészlen restituálodott, mellyekre nézve abban határozódott meg el indulhatásomnak dolga, a' lovak ide hozotások iránt is olly parantsokat tött, hogy a' jövö szombaton 's die 23. praesentis indulhassak meg.

Hogy pedig én a' Mlgs Gróf Urnak alázatosan írott Levelemben okát a' Mlgs Urfitska nyavalyájának fel nem vettem, tselekedtem azért, hogy még oda nem mehetek, és magam ki nem beszélhetem, senkinek bajt ne tsináljak, kivált a' Mlgs Grófné Aszszonyt opiniommal ne terhellyem, e' szerint kívántam én olly orvosságot küldeni, melynek élése által a' Mlgs Úrfi meg fog azon bajából szabadulni. Erre nézve nem tsuda az is, ha a' mostani praescription nem confirmisis a' régivel. Ezért nem diffidálván a' Mlgs Gróf Úr bennem, bátran tsak adhibealtassa azon remediumokat.

A' Mlgs Gróf Urnak, és Mlgs Grófné Aszszonynak, a' Mlgs Gróf Urok eö Nságok ajánlják minden jónak és jó egészségnek tiszta szívből való kívánásával egybe magok alázatos kötelességgel való szolgálattyokat. Ezzel Jó Istenem óltalmába ajánlom a' Mlgs Gróf Urat Mlgs egész Uri Házával egybe, és maradok álhatatosan

a' Mlgs Gróf és Consiliarius Urnak   mindenkori alázatos szolgálja

Keresd, die 21 Aprilis 1740.

Pataki Sámuel m. k.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

14.

1740. szeptember 27. Kendilóna.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Úr!
nékem érdemem felett való régi nagy jó Patrónus Uram!

A' Mlgs Gróf Ur sub dato 23-tia praesentis hozzám méltoztatott Uri Levelét die 26. ejusdem nagy alázatossággal el vettem, a' mikor is mindjárt a' Mlgs Gróf Úr parantsolattya szerint a' Mlgs Grófné, Teleki Pálné Aszszonyom alkalmatosságára Borsára által mentem, Dániel Gábor Úrfiakat rendetlen harmadnapri hideglelésben találtam ugyan, de nem periculose, a' kinek is orvosságot vívén, és administraltatván, már nékem a' Mlgs Gróf Ur parantsolattya szerint gondom lesz réája. Ott a' Praeceptor is harmadnapos nehéz hideglelésben vagyon. A' gondviselő leányzó pedig az orbántz miatt való nagy főfájásban. Ott Mihály

Úrfi is a' geleszta miatt ottan-ottan változásban van, mindezekre leszen szorgalmatos gondom, és Jó Istenem kegyelme által mindenkinek kívánok alázatos kötelességem szerint succurálni. Én az estve ide által jöttem, hogy a' Mlgs Grófné Aszszonyoknak is udvarolyak, de mindgyárt ismét vissza megyek az Úrfiakhoz.

Ezzel jó Istenem oltalmába ajánlom a' Mlgs Gróf Urat, és Mlgs Úri Házát, és maradok állhatatosan

K. Lonán, die 27. 7bris 1740.

mindenkori alázatos szolgája

Pataki Sámuel m. k.

Illustrissimo Domino Domino Alexandro S. R. I. Comiti Teleki de Szeek, Sacrae Cesareae Regiaeque Majestatis in principatu Transsylvaniae Excelsi Regii Gubernii Intimo Actuali Consiliario, Domino mihi gratiosissimo nec non patrono humillimi colendissimo — Uzdí Sz: Péter.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

15.

1740. november 21. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (első) Teleki Lajoshoz

Méltóságos Gróf Úr!
nékem érdemem felett való nagy jó Uram,
s' Patronusom!

A' Mlgs Úr die 17. curentis datalt Levelit tegnap reggel nagy alázatosággal el vettem, mioltától fogva mindez ideig eleget munkálkodtunk az alkalmatosság szerzésben, de semmiképpen nem találtunk a' Mlgs Úr, Gróf Teleki Ádám Uram mi okon nem adhatott, gondolom maga a' Mlgs Úr meg írta. Én ugyan ma nem indulhattam volna el, de holnap tiszta szívvel el mentem volna. Ide nem bízván másokhoz, magamnak pedig nintsen semmi alkalmatosságom, ha a' Mlgs Gróf Úr parantsol alkalmatosság iránt, bizony tiszta szívvel és örömost el megyek. Addig pedig míg orvossággal éltetheti ember a' Mlgs Grófné iffiabb Aszszonyt, a' diaeta observálja, a' melly nélkül haszontalan az orvosság. A' diaeta pedig ebből áll: 1-mo hogy semmi részegítő italt, se nyers vizet ne igyék, hanem árpával és fahéjjal főtt vizet, item herba theet és káfét. 2-do az hidege napján ne egyék, miglen solvalodik a' paroxysmus. Más napokon is ne egyék halat, tejest, és disznó húst, a' melly neveli az hideglelést, se sajtot, túrót babot, borsót, gesztenyét, és főtt káposztát, és füstölt husokat, mellyek nehéz emésztők, se nyers hagymát, melly szelet és főfájást szerez. Se kéntelen ne egyék, hanem amikor meg kívánnya, akkor egyék. Typographus Szathmári küld 'a

Mlgs Gróf és Consiliarius Úrnak egy paquetát. Ezzel jó Istenem oltalmába ajánlom a' Mlgs Gróf Urat, és Mlgs egész Úri Házát, és maradok állhatatosan

a' Mlgs Gróf Úrnak mindenkori alázatos szolgálja

Kolozsvár, die 21. 9bris 1740.

Pataki Sámuel m. t. k.

Illustrissimo Domino Domino Ludovico Sacri Romani Imperii Comiti Teleki de Szeek (dign: dignitt: titt:) Domino mihi ac Patrono humilim: colendissimo — Gernyeszeg.

T. Lajos írásával:

De dato Kolozsvár, 21-a, 9bris, 1740. Doctor Pataki Uram nékem Teleki Lajosnak írott Levele, mellyben írja eö Kegyelme, hogy ha az Bátyám Teleki Adám Uram alkalmatosságot adott volna eö Kegyelme ide az én hivatalomra, örömet el jött volna. Signatum Gernyeszeg, 24. 9bris 1740.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

16.

1741. november 15. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Úr!
nékem érdemem felett való Nagy Jó Uram,
s' gratiosus Patronusom.

Alázatosan kénszerítettetem a' Mlgs Gróf és Consiliarius Urat tsekély Levelemmel 's alázatos Memorialisommal meg keresnem és terhelnem, illy okon: a' fellyebb való esztendőkkben a' Törökkel való háború következvén, kívántam magam tselédeimmel ide Kolozsvárra óltalomnak okáért magamat, és hogy gyermekeimet a' tisztességes tudományokban gyakoroltathassom, az holott is tsekély Hivatalommal, minden jutalom nélkül kívántom a' Civiseknek tellyes tehetségem szerint szolgálni, de minthogy egy Profeta sem kedves a' maga Hazájában úgy hozzám is semmi reflexióval nem voltak, és nem hogy immunitatio aránt valami vizasztalásom lött volna töllek, de sótt a' másékához képest kissebb Telekemre hat annyi portiot vetettek, melly iránt való instantiámra többítették rajtam a' terhet, látván nállok instantiámnak semmi fogonottya nintsen; tavaly ugyan ezen hónapban a' Mlgs Guberniumot is meg kerestem vala alázatos Memorialisommal immunitasom iránt, resolvált is vólt réám a' Mlgs Regium Guberniom és küldött a' Tkts Ns Tanátsnak Intimatoriat, de semmi foganattya nem lött, és mind ez ideig sok utánnok való járasommal sem efficiálhatom, hogy tudtomra aot'nd,rultkk ae sá,iater gtl Mlgs Gubnar Úr eöy

Excellentiájának és a' M. Regium Guberniumnak, hogy a' szerint folytathattam volna tovább tsekély dolgomat, már tovább nem remélvén hozzájuk, ujjolag folyamodom a' Mlgs Regium Guberniumhoz és a' Mlgs Gróf Úrhoz, méltoztassék a' Mlgs Gróf Úr tsekély állapotomat méltó tekintetbe venni, és ha maga Úri Méltóságának derogálni nem láttya, tsekély dolgomat immunitásom iránt maga böltessége szerint promoveálni ne terheltelessék, ugyan is még a' Pogányok között is nem hallatott, hogy valamely Medicus közönséges teherviselés alá vettetett volna, az itt való Tkts Tanács pedig nem hogy azt considerálná, de sok rendbéli Instantiámnak sem vólt még eddig semmi foganattya; a' Mlgs Guberniom eö kglmekhez küldött Intimatoriára is kevesett tekintetek, ez után sem tekintenek, hanem ha authoritative méltoztatik a' Mlgs Guberniom parantsolni. Kérem azért a' Mlgs Gróf és Consiliarius Urat nagy alázatossággal, ne az én szegény és tsekély személyem tekintetire, mellyre nem érdemes, hanem maga természeti meg szokott Úri virtussait és gratiáját, és másokkal jól tenni szokott jó indulattját tekintvén, méltoztassék tsekély dolgomat a' Mlgs Regium Guberniom iránt promoveálni, és Immunitásom iránt a' Mlgs Regium Guberniom gratiáját Expetalni. Melly hozzám méltatandó Úri gratiáját a' Mlgs Gróf Úrnak életem fogytaig alázatos engedelmességgel igyekezem meg hálálni 's szolgálni. Ezzel midőn a' Mlgs Gróf és Consiliarius Urat Jó Istenem óltalmába, tsekély személyemet eddig érdemem felett hozzám meg tapasztalt Úri gratiájába ajánlom, maradok alhatotoson

a' Mlgs Gróf és Consiliarius Úrnak mindenkori alázatos szolgálja

Kolosvár, die 15. 9bris 1741.

Pataki Sámuel m. t. k.

Teleki Sándor irásával:

Erről kell valami munkát tenni, alior Consilio ac Guberni. az Kolosváriak előtt. Cibinii Ao 1741. 27. Januarii.
(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

17.

1744. december 11. Marosszentkirály.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Úr,
nékem érdemem felett való Nagy Jó Uram,
's gratiosus Patronusom!

A Mlgs Gróf Úr Levelit nagy alázatgossággal elvettem, az őzet Mlgs Baronissa Aszszonyinak, Bánffi Simondné Aszszonyomnak eöa Nságának, a' Mlgs Gróf Úr nevelvel repraesentaltam, kiis a' Mlgs

Gróf Úr ezen özbéli Úri gratiáját alázatosan köszöni, és kívánnya minden tisztességes dolgokban alázatosan meg szolgálni. Az Aszszony eö Nga nyavalyájától már meg szabadult, de még erőtlennek isméri magát a' fenn járásra; a' Mlgs Kiaszszonyok is túrhatóképpen vadnak, és mindnyájan ajánlják a' Mlgs Gróf Úrnak magok attyafiságos szeretettel való alázatos szolgálattyyokat. A' Mlsg Gróf Samuel Úrfi dolgáról írtam a' Mlgs Grófné Aszszonynak alázatosan. Ezzel Jó Istenem oltalmába ajánlom a' Mlgs Gróf Urat és Mlgs egész Úri Házát és maradok alázatosan.

a' Mlgs Gróf és Consiliarius Úrnak mindenkori alázatos szolgálja

M: Sz: Király die 11. Xbris 1744.

Dr. Pataki Sámuel m. t. k.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

18.

1746. augusztus 16. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Úr!
nékem érdemem felett való jó Uram,
gratiosus Patronusom!

Minthogy eleitől fogva Excellentiádnak tsekély személyemhez és szegény Házamhoz érdemem felett való Úri gratiáját és szíves indulattyyát nyilván és valósággal megszámlálhatatlanul tapasztaltam, azon Excellentiád természeti megszokott és sokakon gyakorlott Úri gratiáját bátorkodtak (!) mostan is Excellentiádhoz alázatosan folyamodnam, és az Excellentiád Úri gratiáját improlálnom: tettett jó Istenemnek házassági életemben gyermekkel szeretni szegény Házamot, tettett eö Felségének mostan a' nagyobb leányomat a' Bánffi-hunyadi refor. Ecclesia lelki tanítójának, Tiszteletes Viski János Uramnak jövendőbéli házastársul disponálni, kinek is haza adattatását szüntelen urgeálja, de minthogy az olyan alkalmatosság nagy jó Uraimnak, s' kedves Atyánk fiainak concursusok nélkül meg nem eshetik, úgy bor nélkül is, itt a' mi helyiségünkben pedig van kilentz esztendeje, a' miolta épen bor nem terem, azért kénytelenítettett a' Nemes Város is kortsmáit arendába adni. A' nagy szükség kényszerít azért, hogy az Excellentiád Úri gratiáját egy kevés bor iránt nagy alázatossággal improláljam, tudom ugyan, hogy most a' temetésen feles számú borai költenek el Excellentiádnak, de nem tudok hová folyamodni, hanem Isten után egyedül tsak Excellentiád Úri gratiájához. Én tudom, meg se tudom szolgálni, hanem kérem jó Istenemet, hogy jutalmaztassa meg Excellentiádnak és az Excellentiád Mlgs Úri Házának. Az importunos (!)

bátorságról pedig nagy alázatossággal követem Excellentiádat. Ezzel jó Istenem oltalmába ajánlom Excellentiádot, és Excellentiád Mlgs egész Uri Házát, és maradok állhatatosan

a' Mlgs Gróf és Consiliarius Ür mindenkori alázatos szolgája
Excellentiád

Kolozsvár, die 16. Augusti, 1746, Pataki Sámuel m. t. k.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

19.

1746. szeptember 9. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Ür!
érdemem felett való Nagy Jó Uram
s' gratusus Patronusom!

Az excellentiád die 7 ma praesentis datalt Levelit alázatosan elvettem, a' bor iránt való Excellentiád ígretit, és hogy el is küldené Excellentiád, ha a' Marha Döge iránt való parantsolat abban impedimentumát nem tenne, hálaadó szível és nagy alázatossággal köszönöm, kívánom is minden töllem ki tellhető tisztességes dolgokban Excellentiádnak, mind pedig az Excellentiád Mlgs egészsz Ür' Házának nagy alázatossággal meg szolgálni, igyekezem is azon, hogy módot lelhessek a' bor elhozása iránt, mivel a' Leányom Lakadalma napja ad 4-tum affuturi mensis 8bris determinaltatott, távol legyem töllem, hogy az Excellentiád alkalmaztatott kívánnám azzal is terhelni, elég nekem, ha Excellentiád méltoztatott ingyen való gratiájából determinálni, az hordojait pedig igyekezem minél hamarabb alázatosan vissza szolgáltatni.

Vargyasi Iffiu Dániel István Ür, hogy Kolozsvárra bé jött volna, még híremmel nem vólt, de az Excellentiád Leveliből értem az Excellentiád parantsolattyát, és nyavalyájának fundamentomát, és ha az Leányom hozá adattatásának illy szoross terminussa és arra való készület (mivel sok Mlgs Urok önként offeraltak magokat, hogy elhivassom) nem volna, Excellentiádért mindeneket félre tévén, mindgyárt örömet mennék, meg gondolván az Excellentiád eleitől fogva vellem közlött sok rendbéli Uri gratiáját, de ha az után méltoztatik Excellentiád parantsolni, és az alábbiakban írt orvosság nem fogna használni, tiszta jó szível elmegeyek, és Excellentiádnak jó szível és alázatosan kívánok udvarolni. Az a' Német könteses N. Szebenből hozott Borbély János nevű Borbély nem jól tselekedte, hogy a' Sebet addig bé verosztolta, mig a' daganattyát le nem szállította és megnem gyógyította. Parantsollyon azért Excellentiád, hogy főzzenek dohányt borba, mellyhez teyenek

Ezzel jó Istennek ajánlom Jó Uramat, kegyelmedet,

Kegyelmednek

köteles szolgája

Karkó, 23. 9bris 1746.

Dr. *Pataki Sámuel* m. t k

Nemzetes Vitézlő Miskoltzi Sándor Uramnak, nékem kedves Jó akaró Uramnak eö kk. igaz kötelességgel — Czelnán.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

21.

1748. január 8. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Úr!

nékem érdemem felett való Nagy Jó Uram

's gratiosus Patronusom.

Tartozó alázatos kötelességemnek esmérem lenni Excellentiádnak értésére adni, hogy a' Mlgs Gróf Teleki Sándor Úrfi Excellentiáktól, a' mint referálta, szökve eljövén, die 6. praesentis postai alkalmazottsággal ide jött, és hozzám éjtzakai kilentz óra után jött, pénzt keresvén költsen, kinek mindenképpen kívántam persvadeálni, hogy alázza meg magát, és mennyen vissza, de azt mondotta, inkább a' maga fejibe lő, mint sem vissza mennyen, hanem Szigethre igyekezett menni, még úgy, hogy die 9. praesentis ott légyen, félvén attól, hogy ha az úton intercipialtatik, itt is azért nem mért tovább mulatni, látván, hogy semmiképpen meg nem tartoztathattyák, hanem más nap, id est: die 7 ma praesentis elmégyen, minthogy elis ment, jovaltam, hogy Lónát el ne kerüllye, mivel Gróf Teleki Ádám Úr ott vagyon, a' szekeretis úgy fogadta, hogy tsak Lónáig, mivel a' Posta Mester fel nem fogadta, tudván mi járásban van, pénzt itt költsen; nem hiszem, hogy kapott volna, bizony Lónán sem hiszem, hogy adhattak vagy adgyanak. Kívántam ezeket e' szerint Excellentiátoknak értésére adni. Mikor innen elment, még semmi sérelme nem vólt, ép, egészséges vólt, azt sem vettem észre, hogy tsak leg kisebb vágyódása lótt volna Nemes Vallása változtatásában. Ezzel Istennek oltalmába ajánlom Excellentiádat és Mlgs egészsű Üri Házát és maradok álhataroson

a' Mlgs Gróf és Consiliarius Úrnak mindenkor alázatos szolgája
Excellentiádnak

Kolozsvár die 8 januarii 1748.

Dr *Pataki Sámuel* m. t. k.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1748. március 16. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándornéhoz

Méltóságos Grófné és Consiliariusné Úraszszony!
 nékem érdemem felett való nagy jó Aszszonyom
 's gratiosa Patronám!

Az Excellentiád die 3-dik praesentis datalt Levelit alázasaton elvettem, töllem ugyan Gróf Teleki Ádám Úr kérdezte, hogy mikor mehetnék Excellentiádtokhoz, kinek azt feleltem, hogy mihelyt eö Excellentiájok parantsolna, én kész leszek eö Excellentiájok parantsolattyanak engedelmeskedni, és a' mint tudom, volt is az ólta Excellentiátnál a' Mlgs Gróf Úr, és vártam a' parantsolatot, annak utánna úgy köteleztem magamat Czegébe nem az Mlgs Iffiu Aszszony, Boldainé Aszszonyomért, hanem Mlgs Grófné, Wass Györgyné Aszszonyomért, kinek a' csecse bomlott volt ki, azután a' Mlgs Grófné Nagyaszszony, Teleki Pálné Aszszonyomért, és a' Mlgs Gróf Kisaszszonyért, Teleki Susánna Aszszonyért, kik is akkor ott voltak, és Gróf Wass Miklós Úrért, végezetre osztván a' Mlgs iffiu Aszszony, Boldai Sámuelné Aszszonyom egy holt, igen megrontsolódott leány gyermekkel die 20. Februarii lebetegedék, a' ki mellett is egy hétig lévén, azolta itthon vagyok. Látom az Excellentiád Leveliből, hogy tavaly Júniusban élt Excellentiád a' füvekből álló laksaló orvossággal, de végre nem vihette a' hányás, és a' miatt való nagy változásért, de ha én ott lehettem volna, vagy a' laksálást, vagy a' hányást és a' tovább való nyavalyától azzal meg szabadítottam volna, Isten után, sőt mostan is jó szívvel küldöttem volna orvosságot, ha Excellentiád parantsolta volna, azért akár mikor tettzik Excellentiádnak parantsolni, és akár hová, én kész leszek Excellentiádtok parantsolattyanak engedelmeskedni, és akkor is tetszék Excellentiád maga akkori állapottya iránt, és ha vigyek é orvosságot, tudósítani. A' Mlgs Gróf és Consiliarius Úr eö Excellentiája erőtlenségit is szomorúan értem. Isten eö Excellentiáját is vigasztallya meg hajdani jó egészségének helyre hozásában, és éltesse sok esztendeig való jó egészségben, szívesen kívánom.

Ezzel jó Istenem oltalmába ajánlom Excellentiádat és Mlgs egész Ūri Házát, és maradok állhatatosan

a' Mlgs Grófné és Consiliariusné Aszszonynak

Kolozsvár, die 16. Martii virradatkor 1748.

mindenkori alázasat szolgálja

Dr. Pataki Sámuel m. t. k.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1751. január 16. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (első) Teleki Sándorhoz

Méltóságos Gróf és Consiliarius Úr!
 nékem érdemem felett való nagy jó Uram,
 gratiosus Patronusom!

Salamon Király arra inti a fiát, hogy mindenek felett a böltességnek keresésére és annak megnyerésére vesse telyes erejét és inkább keresse azt, mint az elrejtett kincset. A philosophus is boldognak mondja azt az Országot, az holott böltsek uralkodnak, mivel akármely helység is meg marasztatik a böltesség által, mint akármely sok munitiok által. Ezen szegény fiam is tsetsemőségétől szánta magát a böltességnek keresésére, és annak úttját sedulo (!) is elkövette, az Istennek nálla lévő kegyelme által feltéven azt magába, hogy a mint senki sem születik magának, úgy ne is élyen tsak magának, és kerülte azt a boldogtalanságot, hogy másnak ne szolgálhatna, nem is kérte külömben életét, hanem ha Nemes Országának és Mlgs jó Urainak szolgálhat; e végre gyermekségétől fogva a medicinán kapott és a tisztességes tudományokban gyakorlotta magát, életét is a szerént igyekezte rendelni, mellyről tiszteletes tanítóitól jó recommendatioja vagyon, de hogy azt ex fundamento végbe vihesse ezen mi Országunkban, abban mód nintsen, azért kész minden nyomorúságot magára venni, és messze Földre is el menni a böltességnek elnyeréséért, hogy annál böltsebben tudhassa magát az orvosi tudományban gyakorlani, és Nemes Hazájának, és Méltóságos jó Urainak szolgálni. A jó igyekezet ugyan benne meg vagyon, de hogy mások segítsége nélkül végbe vihesse, nem keresi. Reménykedem azért úgy alázatossággal Excellentiádnak, maga természeti megszokott, másokon is gratiose gyakorlott úri kegyességéből, méltoztassék Excellentiád ezen jó szándékában gratiose segíteni, hogy annál alkalmasabbá tétethetessék mind az Excellentiád Mlgs Úri Személye, mind pedig Mlgs Úri Háza alázatos szolgálattára, a mellyre mind magam tsekély személyem, mind pedig a fiam nagy alázatossággal kötelezzük magunkat; mostan is, midőn Excellentiádat és Excellentiád Mlgs Úri Házát Jó Istenemnek alázatosan ajánlanám, maradok állhatatosan

Mlgs Gróf és Consiliarius Úrnak

Excellentiád

Kolozsvár, 16. Junii 1751.

mindenkori alázatos szolgálja

Dr. *Pataki Sámuel* m. t. k.

Excelentissimo ac Illustrissimo Alexandro Domino Domino S. R. I. Comiti Teleki de Szék, Sacrae Caesareo Regiae Majestatis Status Intimi ac Excelsi Gubernii Regii Actuali Consiliario et Domino mihi gratiosissimo, nec non patrono humillime colendissimo — Czelná.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1738. augusztus 6. Kendilóna.

Pataki Sámuel (első) értekezése a pestisről

A' Pestisről való vékony Opiniom.

A' mindenenek szabadosan uralkodó Ūr Isten meg cselekedhetné, az eő szoross igassága szerént, hogy mihellyt vétkeztünk, ottan ami bűneinknek büntetése követne minket, és meg emésztené, de az ő ezer izinglen ki terjesztő irgalmassága szerént, nem akarja a' bűnösnek el veszését, kin hogy a' bűnös meg térjen és ellyen, ennek meg bizonyítására, soha az Isten addig semminénü itéletit valamely országra, városra felsőbb hatalmasságra vagy valamely emberre nem bocsáttya, mígnem vagy a' maga Profeta Szolgái, vagy a' természetnek szer felett való jelek által meg nem inti 's meg nem izeni. En egyebeket el hallgatván, szóllok most az Istennek csak arról a' közönséges itéletiről, melyet magyarul mirigy halálnak hívunk, melly hogy nem esett vaktában, kin hogy régen izeni az Isten a' természetnek szerfelett való külömb külömb féle betegségekkel és jelekkel, melly Pestisről vagy mirigy halálról és ennek elragadásáról, minthogy sok féle vélekedések vadnak, akarom meg mutatni, hogy amint egyéb nyavallyáknak nem lehet másra el ragadni, hanem akire ragad, vagyon már annak tumorának. . . a' nyavallyának befogadására, vérenek és abból származó spiritusok meg veszésire hajlandósága 's dispositioja, úgy hogy már annak csak kevés kell, mint a' jól el készült taplónak csak egy szikrátska kell, úgy erre a' mirigy döngnek vérünkben való bé akadására csak kevés kell, ugyanis most septemberben lesz 4. esztendeje, miolta a' sok csudálatos rendeletlen nyavallyáknak által készítetik vérünk, a' mirigy szikrájának bé vételeire, és annak fel lobbant tüztől való megemészítésre, quia qualis aer, qualis Cibus, talis songris, qualis sangvis, talis spiritus, qualis spiritus, talis sanitás.

Más Esztendőkben is voltak ugyan a' Scorbutusbul, azér meg tetzéséből sok féle nyavallyák és hideglelések, de hogy a' melly olly közönséges, olly hamar munkálkodó, és a' testével epező 's el hervasztó lött volna, mint az el fojandó négy esztendők alatt, alig hiszem hogy az előtt observáltatott volna, ugyanis hideglelések (hogy azon kezdjem el) uralkodnak vala, hogy majd alig lehet vala meg külömböztetni harmad, negyed, vagy minden napi, vagy forró hideglelés légyen, minél az típusát soha meg nem tartotta, mert ámbár harmad napba került elő, de nem azon az órán mellyen elébb jött, nemis olly változással, mint az harmad napi hideglelésnek természeti vala, az orvoslásais nehezebb vala, mert ámbár az ollyan hideglelések, minden orvosság nélkül természet szerént elég sárvizett hánytak és hasolni elegett ment, mégis ha orvossággal nem segített, és nem purgaltatott, nagyobb változási következtének, mind a' phantasia, mind a' puffadozás, mind a' dagadozásokra nézve, mind

pg a' rosz sós nedvességeknek, sok féle kelevényeknek, hojagzásoknak, fakadékoknak a' bőven való ki ütésére, szájok belső része meg vesztése 's ki fokadozására nézve, némellyek a' hideglelésnek kezdetiben, rendkívül, kik csak tiszta, kik sárga, kik zöld biliszt, kik egyéb meg peshetti soványú . . . . . hánytának, melly a torkokatis meg sebessítette, kikis a' szívek körül, majd el tűrhetetlenül szorongatnak vala, voltanak ollyak, akik csak meg nem fojtódtak, úgy szorult a torkok, olly nehezen vettek lélegzetet, és szüntelen hánykodnak vala, n mellyeken irtoztató és szüntelen való fő fájással uralkodik vala, némellyeknek éppen nem fáj, vagy ha fáj, csak néhánykor, akkoris csak a' hideglelésnek kezdetiben, némellyek sem éjjel, sem nappal sem aluttak, hanem csak hánykódtak, és a' szomiúság majd meg emésztette, némellyeken nagy hass menés, némellyeken ellenben olly nagy hass szorulás volt, hogy sokaknak ércsapazás, és Kristély általis alig lehetett meg indítani, sokoknak láboknak, derekának, hasaknak és egész testeknek olly irtoztató fájdalomi voltak, hogy magok sem tudják egészen ki fejezni, micsoda irtoztató kínokat szenvedjenek 's némellyek vagy a' nyavallyának kezdetiben, vagy a' végin nagyorrok vére fojjásai szemedték is vér köpést, melly mia mellyekben nagy nehézséget és nem könnyébséget szenvednek, némellyek mind alól 's felül holt és eleven gelesztákat hánytának, némellyek kivált a' Himlősök, akik ki nem hányhattak, vagy hass tekerést szenvedtenek, éppen az ételt, 's nem kíványák vala, Némellyek igen sokat pöknek, kivált akik a' negyed napi hideglelésből fel szabadultak vala, némellyek meg gyógyulások utánis nagy fő szédelgással és étzakai phantasiával gyöttrődnek vala, úgy hogy irtóznak vala leis fekünni. Mind ezek hogy a' Scorbutilus meg veszett vérből származtanak légyen, kitezik világosan, mivel betegségből való fel kelések utánis, sokak mind lábokban, mind hasakban dagadoznak, sokak Rheumatismusba és vízkórságba is essnek, némellyek ellenben majd el száradnak vala, ha a' szomjúság nyomorgattya vala őket, minél inkább isznak vala, annál nagyub szorongattatások, és nem könnyébségek vala, a' nyavallyának elmúlása utánis ámbár eleget esznek, igen nehezen jó vala meg erejek, és sokak fél esztendeigis ollyak voltak, mint ha a' koporsóból hívták volna ki, 's némellyek négy 's hét, tizen-négy napok alatt meg gyógyulnak vala, némellyek ellenben anyi hetek és hólnapok alatt is alig vehették elő magokat, voltak ollyakis, akik egy romitoriumnak vagy purgationak bé vételével mindjárt meg gyógyultak, némellyek sok orvosságoknak el költése után is csak nyavalygattak, némellyek meg gyógyulván; ha egy kevésse egészségesek voltakis, de ismét tsak hamar azon nyavalyába visza estenek, némellyek akik láttattakis a mindennapi hideglelésből meg gyógyulni, az harmadnapiba essék, akkor kétszeres érzendetlen harmadnapiba, azis néhányszor el hagyta vala, de ismét elő fogván, az egy negyednapiból, kettős léssen vala, némellyeket a' szája ki fokadozásával el hagyta vala, de némellyeknek a' sem használt, némellyeket a' hideglelés el hagyván, akik valaha vagy Sixaticaban, vagy köszvényben, vagy rühben, vagy testeknek egyéb viszketegegekben, vagy sze-

mek fájdalomokban voltak, azokban ismét vissza estenek, úgy hogy ha mindgyárt a' szemek nem curálták, harmad 's negyed napra hájog esett reá. De a' mint a' nyavalya külömb külömb formába változott a' ból, úgy a' pulsusis hól nagy, hol alig érezhető, hol szapora, hól baktató volt, a' vizelett hasonlóképpen, hol sárgás, hol igen veress, hól vastag, hol mint a' vékony víz, melyet sokkalig nemis tarthattak, némelly mint a' tej meg alutt, némelly veress fővennyel, némelly takonyal telyes volt, némelly minden víz nélkül merő azon takony volt, ezen nyavallyákról való itélett tételis olly nehéz volt, hogy ha minden környül álló változásit a' betegnek jól meg nem vizsgálta és fontolta ember, alig mondhatott valami bizonyost itélni rólla, hogy melyik criticus napon remélheti ember gyógyulását, vagy várhattya halálát, szoros rea vizgázással is alig nyomozhatta ki ember, hogy ezek a' nyavalyák kiben uralkodtak inkább, a' Gazdagokon vagy Szegényeken é, vagy parasztokon, vagy nemeseken inkább, a' büvebb itelüekenne, kiknek volt inkább kéjszeteniek, vagy akik a' tehetetlenség miat kevesett ehettek, a' városokon vagy falukon uralkodott inkább, mivel közönségesen minden helyeket el fogott volt, mivel kevés ház volt gyakorta úgy, hogy a' Pestistől tsak igen kevesett külömbözött, mivel kevés Házak, volt gyakorta, a' mellyekben beteg nem volt. De mégis observáltattott hogy az jobb vérnek hamarébb meg gyógyultak, mint akik betegesek és nyálas vérűek voltak, sok volna minden nyavallyákat, amellyek majd négy esztendőktől fogva uralkodnak minden természetekről le írni csak az egy nátha fojás, amely akkor Novemberig kezdődék, menyi sehemaban 's ábrázatban változék által, mert abbul származék a' hurut rekedezés, hideglelés, Főnek 's mejnek nehézsége, fojtó nátha, szemfájás, fog és áll kaptzák fájása, Fő szédelges, vér pökés, orra vérre fojása, Phlegmaterhagia, vér hányás, rendeletlen havi vér, hirtelen meghevülés és meg fázás, torok fájás, ájulás, tsuklás, a' testnek színén kiütő sok féle fokadékok, tájogok, süjnek rendeletlen fojása, vér vizelet, és az Aszszonyi renden a' fejer vér, nyelv csapja le esése, fuladozás, görcs vonás, vérhas, Pesets, forró hideglelések és a' sem véneknek, sem Ifjabb, de kivált a' gyermekeknek nem kedvező himlő uralkodnak vala, anyi megtebojodott emberis, hogy mikor observál, mint a' négyesztendők alatt alig hiszem, mind ezekből világosan ki jó, hogy azok a' nyálas és sós nedvességek, mellyek anyi nyavallyákat szereztenek, meg izetlenitvén (amint (Cxvis Amhis mondja) ha a' sóo meg izetlenül, nem egyébre való, hanem hogy ki vetették, az áeris akképpen szolgálván, és a' spiritus italokis. . ., és a' testnek mirigyesebb helyein meg sűrűvén, és ki nem gőzölög, segétvén azt az áernek nem alkalmas idejében való hévségre meg mérgetedtek, mellyeknek mérge azért és abból származó spiritusokat el hatván dög halált okozzanak. Nem szükség hát a' Pestisnek materiájáról is el ragadásáról ollyan szorgalmatosan inquirálni, midőn világosan ki tetzik, hogy mi bennünk légyen, és mint a' jó taplónak, tsak kicsiny szikra kívántatik, mellyel azon materia bennünk fel gyulaztassék és meg elevenitessék. De mi légyen az a'

szikra, mely azon maligna materiát bennünk fel gyulaszsa, sokan sok képpen vélekednek felőle, némellyek azt mondják, hogy a' rodhatt vérből a' mirigybe és pokolvarba termő apró férgetskék aza szilva, mint hogy valaha az Anatómián a szívben is találtak férget, de az nem álhott meg, mert úgy minden rothadásban minémű a' tályog etc. mikor meg érik, találatnak férgek, és minden Pestisben meg holt emberben, mint hogy sokat bontoltak, anathomizáltak fel, férgek találtak volna, de a' soha nem observáltak, némellyek mint az Astrologusok okozzák a' Jupiter, Mars és Saturnus csillagoknak öszve járulásokat de ha azoknak öszve járulások volna az' a szikra, és e' csinálna a' Pestist, tehát mindenkor azok a' Csillagok öszve járulnak, Pestis következnek vagy a' mely helységek azok a' csillagok alatt vadnak, azok mind eszersmind a' Pestis által inficiálatnának, de az nem igaz. Némellyek okozzák a' Bányákból ki gőzölgő arsenicalis rágó materiát, nem tagadom ugyan hogy azok száraz betegséget, sugorodást (contracquirat) 's pasmodila convulsior és egyéb nyavallyákat nem okozhatnak, de hogy Pestist okozhatna, nem hihetem, mert úgy a' Bányások között szüntelen Pestisnek kellene lenni, de úgy tapasztaljuk hogy azok még későbbre pestisednek meg, mind egyéb helységekben. Némellyek okozzák a' Pervátaknak, és más föld alatt lévő ürességeknek meg nyitását, de az sem álhott meg, mert úgy a' Városokon szüntelen pestisnek kellene lenni. Némellyek okozzák a' sok holt testeknek dohát és bűdösségit, de a' sem álhott meg, mert úgy csak ott volna pestis, az hól a' félék esnek, nem mondom ugyan, hogy azokis alkalmatosságot nem szógálatnak. Némellyik okozzák a' föld indulásnak, és az alat sok cavernáknak, föld alatt való üregeknek meg nyilását és abból ki származó párázatokot, de az sem álhott meg, mert a' mely materiából valók azok a' párázatok, azok inkább mind Pestis ellen valók, mint a' bűdös hó, salétrom & c. hanem inkább mondanám, hogy a' föld indulás jelentené a' föld népének fegyver által való veszedelmét, mind a Szent Írásnak Stylusa, mind az Historicusok observatioja szerint.

Mijő hát mind ezekből világosan, hogy mind azok nem okozhatták a' pestist, mert annak materiaja, amint fellyebb meg mutatám, már bennünk vagon, és csak azokra ragad, akiknek már arra dispositioja vagon a' fellyebb meg mondott mód szerint, ugyanis Constantinápolyban, holl bővebb, hol kevesebb mértékben lévén a' Pestis, szüntelen vadnak más országbéli kereskedő emberek köztök, kik sem magok nem inficiálatnak, sem magokkal és árujokkal azon Pestis materiáját el nem viszik, mivel azoknak nintsen dispositiojuk reája, mikor Dantzán a' Balticum Tenger mellett ama nagy Pestis vala, menyi sékek együtt kereskedő Anglusok és Belgák & c. vóltanak, úgy hogy a' mely házaknál szállást tartottak, az háznak cselédi majd mind ki halván, csak magok maradtak, observáltak mégis hogy sem magok meg nem mirigyedtek, sem magokkal és árujokkal el nem vitték és azzal magok Országokat nem inficiáltak, mert nem volt dispositiojuk reája. Szükségesképpen ki jó hát, hogy a' mely Országban Pestis támad, azt ott lévő fenn forgó mérges nyavallyák meg

vesztegetődvén az vér még az äeris disponállják annak a' méregnek hamarébb vagy későbbre való ki vételire, úgy hogy az olyan dispositusoknak nem kell több, hanem egy szikra, hogy t. i. a' mirigyben fekvőnek ki gőzölgő volt bűdös nedvességeit meg érezze és bé szíjje: Némellyeknek hogy az infectussal együtt egyenek, igyanak, conversá-lodjanak, köntösöket fel vegyék, egy házban lakjanak hállyanak mulas sanak, vagy attól meg ijedzenek, szüntelen eszekben forgatták, és azok által fel gyulassák magokban azt a' mérget.

Meg mutatván már mi légyen a' Pestisnek materiája, és mi légyen az a' médium, az a' Szikra, melly által gyulasztatik bennünk, vagy elragad az a' méreg, szükség hogy annak előljáró postáiról és jeleiről is valamit szóllyunk. Observáltatott majd egy esztendőktől fogva, de legg közelebb nagyobb mértékben tavally őszszel, és az idénis az apró hernyóknak sokassága, melly a' fáknak ágai közt és leveleiben bé csinálván magát a' téli kemény hideg miattis meg nem holtak, sőt azon mérges dögle-tetességekkel a' gyümölcs fákat annyira inficiálták, hogy ha nem egészen minden élő fa, a' mellyen fészket raktak, de azok ágai ki szárad-tak. Úgy a' cserebogaraknak sokasságais, mellyek természetek ellen, nem csak a' tölgy és cserfákat és szőlőket, sőt az fűzfákat, diófákat, egyéb gyümölcs fákat is pusztították, tojásokat a' szőlő levelekben rakással tötték, melly levelek össze sugorodván, jóllehet megis száradtak. De nem lehetett hogy osztán annak termését ne inficiállják. Régen keser-vesen tapasztallyuk, hogy a' füveknek és az fáknak ez illyen és hasonló bogarak által való meg veszése a' barmoknak dögit, és az embereknek sok féle rendeletlen hidegteleléseket és most a' Pestist okozza. De ezek inkább, mind csak távoll, és vélekedés szerént való jelek, szólok azért a' közelebb való jeleiről a' Pestisnek, mellyek a' mirigyekben fel talátatnak.

A' Pestisben lévő sok nehéz és irtoztató változások követik, mellyek közzül némellyek ugyan tulajdoni, mint a' mirigy tüzes kelevények, és a' Pokolvar, némellyek más egyéb nyavallyákkal közösek, mint a' fő fájás. Bolond hagymát, mély álom, álhatatosság, nyughatatlanság, ere-jének el veszése, a' látásnak változása, a' szívnek dobogása, nyelvnek száradása, hányás, vagy hányásra való erőltetés, tsuklás, gelektának hányása, vagy huygdozása, has menés, orra vére fojása, az havi vérnek nem rendes megindulása, vér vizelet, vér pökés, oldalfájás, májfájás, vesék és egyéb részeknek fájdalma.

Jövendölés e' nyavallyákról, a' kiken höld töltén, vagy ujságon szokik a' mirigy, ritkán maradnak meg, ha mingyár a' nyavallyának kezdetiben ereje el vész, ha nagy szív dobogása vagon, rosz jelek a' pulsusnak ottan ottan meg állása mindenkor halálos jel, a' mély álom, prüsszszeges, kezeinek és ajakinak reszketése, esze nélkül való beszéllés, torok fájás rekedezés, nehéz bűdös szagnak lehellése rosz jelek. A' Pleuritis (oldal nyilallás) mindenben halálos jel. A' has menés, vér has, vér vizelettel és az havi vérnek megindulása halálos jel, ismét ha olly helyt szokik a' Pokolvar, az hol a' mirigy szokott szökni, rosz jel. Ha az izzadsággal

nem könnyebbedik a' beteg, sőt nehezedik, rossz jel, ha mindjárt a' nyavalyáknak kezdetiben az álom igen el nyomja, rossz jel, azért költögetni kell, ellenben a' has szorulás jó jel minél hamarabb akár a' hideg lelés előtt, akár utána ha mirigye szökik, jó jel, és ha a' pokolvar nem az husos, hanem az inasabb helyeken szökik, a' veres fokadékok néhányszor jóval biztatnak.

Orvosságai. A' Pestis körül való orvoslásban mindenkor tévóvznak a' Doctorok, mert amint igaz okát a' Pestisnek a' természetben fel nem találhatták, úgy annak egy átalában való orvosságát is fel nem találták, énis hogy minden kételkedés nélkül való okát fel találtam volna, azzal nem dicsekedhetem, ami okát és materiáját a' mostani Pestisnek observálhattam, a' szerént az orvoslásatis alkalmaztattam, a' mellyis vagy közönséges és praecantiora való, vagy különös, és csak a' mirigynek és azzal járó kelevénynek gyógyítására való.

A' mi a' közönséges praecantiot illeti, nincs jobb és hasznosabb a' Pestisnek gyógyítására, vagy annak valami helyből való el üzésére, mint a' tűz, midőn a' városokban, Falukban és azok körül világos tüzött raknak, az akár fából, akár szalmából, akár ganélyból rakott légyen, a' köris fából és fenyő fából rakott tűz alá mind azon által kivált a házaknak legg jobb. Hypocrates a' Görögök híres Doctora, mind az Antaxertes Longimann táboráról, mind egész Görög Országról az által fordította el a' Pestist, Jó azért a' Város a' Falu körül, kivált etzakának idején, vagy a' házakban világos tüzött gerjeszteni, és füstöt csinálni. A' bűdös hő, puska por, gyanta, tömjén, szurok, fenyő ág, és annak magva füstinek szaga az áert tisztitya, úgy az örmény gyökér füstit, jó azis ha az etzetett hév vasra vagy téglyára töltik, és azzal párollyák az házat és magokat, szükség azis, hogy a' Pestisessel való conversatiót eltávoztassa az ember, azoknak köntösöknek viselését vitállya, az házat minden féle szemettől és dögléteességtől tisztán tartsa, galambal, kutyával, matskával egy házban ne lakják, annális inkább ágyára ne fektesse, véle ne hályon, mellyekis az olyan contagiót el vihetik. Feredjék minden nap kéttzer, de ha tsak egyszeris sós feredőben, mellyek azt a' nyálás sóos nedvességet a' testéből ki szíjják, melyeknek öszve gyűlésekből és meg ülepedésekből szokott lenni a' mirigy, mind a' Pokolvar, mind pg egyéb tüzes kelevények, nyers veress hagymát Pestises időben, a' mint nem jó enni, úgy nemis jó házában tartani. A' disznó hús ételis, és az hal, mivel a' vért sűrítik, nem igen hasznosok.

Mindenkor ugyan, de kivált Pestises időben igen jó a' mértékletes és józan élet, amint a' régi meg szokott életnek módjának hirtelen való el változására, úgy attól hirtelen el állani veszedelmes. A' mértékletes bor ital hasznos, de a' mértéktelen veszedelmes. Késő az érvágással a' Pestist magától el üzni, mindenkor jobb azon ügyekezni, hogy az hasa tágon legyen, ne szorulva, sőt a' rossz véreűeknek, betegeseknek, sáppataknak, puffadozóknak, és a' kiket a' szél jár, a' gyenge laxativum ottan ottan jó. A' Dohány füstis pestises időben jó, de nem

azoknak, akik reá szoktatták magokat, az harag, félelem, bosszankodás ártalmasak.

Rosz Pestises időben éhi gyomorral az házból ki menni, azért addig ki ne menyen míg valamit nem eszik, vagy rág, vagy iszik, ha herbatéét vagy káfét iszik, jó volna abban narancs vagy czitrom haját, vagy szegfűvet ásztatni, vagy velle egybe főzni, vagy az kinek a' nincs, egy 's két kalányi egytzetet inya, és mikorlum jár terjékes etzetben meg mártott spongyiát a' keszkenőjébe kössön az orra alatt tartani, narancs vagy czitrom haját szárazon, vagy annak confecjumát rágni, hasonló az örmény gyökéris, és annak Lychtarioma, vagy porul, Pápa fű vízből inya, vagy Cardamomum, vagy Coriandrum, magott rágogatni, vagy egy kevés terjéket, vagy Diakordiomot enni. Angyelika és az örmény gyöker, Rosmarint, Fenyő mag, szegfű, Chamodris (csere levelű fejér üröm, Ruta, Sállya, egér fark koró levele, pápa fű, mind jök pestis ellen vellek élni, vagy ezekkel vizet főzni, vagy borban ásztatni, és minden nap két három kalánnal belőle meg inya, vagy kenyeret ásztatván beléje, meg enni, kivált éhomra, vagy mikor betegek között jár. NB. ezekkel jó a' Házatis füstölni.

Vagy végy fenyő magott, Ruta levelett, Diobelett, figét, akár malosa szőlőt, ezeket öszve törvén, egyék éhomra két két mogyorónyit, így nem félhetz az dögletességtől. vagy végy fenyő magott, borza és gyöngy virágot, sállját és egérfark koró levelet, Rosmarintot Istenfáját, örmény és Angyelika gyökeret, mind ezeket főzd meg ecetbe szürd le és annak levében márts spongyiát, és ahoz való nyakba vető satskót csináltatván, viseljed az hónallyad alatt, ottan ottan megásztatván azt szagolni is spongyiából keszkenőbe kösse igen jó.

Ha kin mirigy vagy Pokolvar szokik, annak már nem jó sem eret vágatni, sem purgatiót, sem hánytatót venni, mivel a' has szorulás abban nem veszedelmes, mingyárt a' nyavallyának kezdetiben méreg ellen való orvosságot és izzasztót kell venni, mellyek sok félek, mellyek közül sokakat már fellejebb elő számláltam, a' Cámfor, bűdöskő virág üröm sóó, bűdöskő, és gálytkő oloj commendáltatnak, de a' sáfrány nem jó mivel stupefactorium, és a' főt megzavarja.

Elsőbenis a' beteget tiszta és világos házba kell hejheztetni, az Házat ottann ottann meg kell füstölni, a' fen meg mondott szerekekkel, mindjárt izzasztót kell adni, négyszeris huszonnégy óra alatt, melly idő alatt szüntelen izzadni kell, mellytől, ha egyszeri kétszeri bé adás után nem izadna, meleg főveny kell talpára, hónallya alá, és az ágyék hajlásokban, zatskóba rakni, azon közben méreg ellen való orvosságokkal életetni, ha az izzadság után nem könyebbedik, hanem nehezedik a' beteg, rosz jel. NB. Ha mikor ételt kíván, könnyen emésztő ételt kell adni, azis méreg ellen valókkal légyen meg fűszerszámozva.

Azonban a' külső között sem kell el halgatni, hanem a' mirigyekre mingyárt borban vagy bor etzetben meg ázott aszszu varas békát, vagy eleven ketté vákott galambott kell reá kötni, mellyek ha szagosodni kezdenek, le kell vetni, ezt két versbenis el lehet követni. Jó a' mí-

rigy mellett hójagotis szítatni, és mingyárt, és mingyárt a' béka és galamb le vétele után, szítató, lágyító, és érlelő flastromot reá tenni, a' melly Flastrom közzé jó a' sült veress hagyma, a' galamb ganélly, és a megpeshett kovász, avagy csak a' sült veres hagyma, egy kevés terjéssel, és sótalán vajjal, vagy fehér irral öszve csinálva igen jó flastrom.

Vagy mihelyt szokik a mirigy, végy borsot, saletromot, fok hagymát, Fenyő magot, Timsót, Tormát, diobelet, mind ezeket öszve törvén, hozd reá, mellyis a' mérgit nagyon szijja, azt minek utánna le vészed, érlelő flastromot kell reá kötni, vagy fehér ürmöt, diobelet, saletromot, timsót, fokhagymát, és hájjat öszve törvén, húzd mindjárt a' mirigyre. A' Chamedris (Csere levelű fű) porrais szín mézzel öszve keverve, igen jó.

Midőn izzad, jó lesz ijjen főt vízzel táplálni, vagy Rosmaringott Isopor, sállját, fenyő magot, egérfarok koró levelet, örmény gyökeret mind ezeket öszve főzvéen vízben, mikor csomjuhozik, abból iddogállék valamennyi és valahányszor kell, mindaz által, herbatheetis ihatik melyben vessenek Citrim vagy Narancs haját, szegfüvet, és bádiánt reá kell pedig szorgalmatosan vigyázni, hogy az izzadó beteg meg ne hülyen, mert azzal a' nyavallya megújul.

A' Patikában pedig a' Pestises embernek lehet ilyen orvosságokat készéteni, a' mint erre készétett praescritivnak titulusa, vagy rendi meg mutattya. A' mirigyre lehet ilyen flastromot tenni, melyet egy csoporkában adnak, mellyre e' lesz irva: Emplastrum

A' mirigyet nem jó hamar ki vágni, ne hogy contractura vagy claudicatio következék belőle, hanem meg kell vágni, hogy jól meg éréjk, minek utánna pedig ki vágják, lehet ilyen flastrammal kötözni (vagy a' fellyebb meg irtok közzül, valamelyikkel) melyet gyölcsra kenve adnak, vagy csak feje málva gyökérrel is, melyet édes télyben főzzenek meg, jó lesz mind régiben kötni. NB. Reá kell vigyázni, hogy ha ki vágják, hamar a' juka, be ne fogyogyon, míg mind egészen ki nem foj a' matéria.

Belső bé vévédő orvosságot lehet tsak simpliciter a' Cortex Saccarillaenak porai fél fél Trachmát, vagy egy egy két poltrás nyomotnyit huszonnégy óra alatt három versben Papa fű vízben bé venni, vagy ilyen lychtariom forma orvosságot, melyet egy csoporkákba adnak, mellyre az lesz irva: Pecfuarium, mellyből minden két óra alatt míg izzadis egy egy mogyorónyit kell bé venni.

A' Hánykódás, erőtlenség, vagy ereje elveszése, vagy hányás ellen, igen jó léssen azzal a mixtúrával élni, melyet üvegbe adnak, mellyre az léssen irva: Mixtura singulis biharis binis Cochlearibus summenda, mellyből minden két óra alatt két két kalánnyit kel bé adni.

A' Szíve körül pedig és a' gyomrát ilyen kenővel kell ottan ottan kenni, melyet egy csoporkában adnak, mellyre ez léssen irva: Lini-mentum. Melly kenésen felül lehet ilyen tésztát tenni. Végy rozslisztet, mellyből rósa etzettel tsinálly tésztát, mellybe, gyúrj fodorménta port, szeretsen diót, szeg füvet és gyömbért.

A' nyelve száradása enyhítésére, nincsen jobb mintha nyers vízzel

vagy rósa vízzel mosogattya és öblögeti száját, mellybe tehetni egy kevés saletromot, tsak jeget nem.

Nincs veszedelmesebb mint az mirigyben fekvőnek az orra vérre fojása, vér pökés, és a' havi vérnek meg indulása, és az has menésis, azért azt minden mesterséggel helyesen meg kell állítani.

Ha kinek pokolvara szökik, arra mingyárt nyers vagy borba áztatott Papafüvet kell kötni, és két vagy három nap azzal kötözni vagy répa o-lajjal megkent veres káposzta levéllel, az után ilyen flastrommal kötözni, mellyet egy csuporkában adnak, mellyre e' lesz írva: Em-plastrum ad Carbunculos, vagy a' mellyet a' szerént a' Praescriptio szerént egy papyrosba adnak, mellyre a' lészen írva: Flastrom. NB. A' szegények számokra jó csak a' híg szukolin, melly által gyakran az olyan pokolvar hamar el válik, és az fájdalom is enyhül. Jó csak a' sóos tyúktojás sárgájávalis kötni.

Elaboratum K. Lonae Die 6. 8bris 1738.

Pataki Sámuel MDoctor

(Az eredeti a M. Tud. Akadémia kéziratárában.)

25.

Kelet nélük.

Pataki Sámuel (első) orvosi jegyzete

Pro Memoria

Az Himlőzni akaró gyermekeknek semmit addig, míg az Himlő nem tettzik rajta; nem szabadjon adni, hanem a tejestől, haltól, disznóhústól, eczetestől, káposztástul 's borsostul és minden részegítő italtól el tiltani, míg az Himlő jól ki nem üt és meg nem nő, árpával és fahéjjal főzetem az innya való vizét, de ezen kívül herbatheet és káfét is engedek innya valahányszor tettzik; mikre pedig már jól ki ütött az Himlő, és meg nőtt, az az ötöd nap után a' ki ütésének árpával, és Figével főzetem az innya való vizet.

Mihelyt az Himlő kezdi mutatni magát, mindgyárt Mixturával kell éltetni, melyből minden három óra alatt egy egy közönséges ezüst kalánnal kell bé adni, jól fel rázván mindenkor az üveget. Mikor már az Himlő hatodnapra meg nőtt, és némelyik érni is kezd, akkor az Essentiából kell minden reggel és estve, a' nagyobb Úrfinak 30—30 tseppet fötvízben bé adni, a' középsőnek 25—25 tseppet, a' kisebbnek 18—18 tseppet, azonban az Mixturából is adhatni, ha lészen.

A' szája ki veszése (!) ellen a' rósa mézzel kenetet tsinalván, kell a' nyelvit ésszájának belső részit háromszor 's négyszer napjában kenegetni.

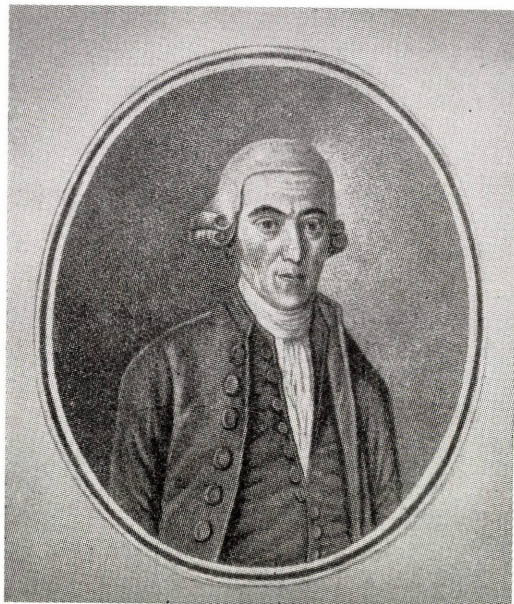
A' szemekre, kivált mikor aluszik, nem árt Sáfrányos rósa vízbe meg mártott ruhát tenni, és a' vérmességétől, tsipátul és verességtől gyenge meleg borral mosgatni. Ha pedig Himlőszöknél a' szemibe dagadás

van, főzzenek forralt édes és sáfrányos tejbe riskását, melyet törjenek fel vörös fejjérel, és ruhára kenvén, azzal kötözzék a' szemit. Ha az Himlőt el vakarná és meg sebezne tsak borral kell mosogatni. Ha hályog lenne a' szemin, tsak az himlő varát kell meg szárazsztatni, porrá törni, és a' szemibe hinteni.

(Az eredeti a M. Tud. Akadémia kéziratárában.)

Sárospataki
PATAKI SÁMUEL

E néven a második orvosdoktor, ref. főisk. tanár, P. Sámuel és Dálnoki Mária fia : szül 1731. március 21-én, Désen. Középiskoláit a kolozsvári ref. főiskolában kezdi és ott végzi is, majd 1752-ben Leydenbe megy, hol természettant, matematikát, metafizikát, görög és arab nyelveket, egyetemes történelmet és teológiát tanul, miközben az orvosi tudományokra is készül. 1755-ben Odera-Frankfurtban tanul, de 1756-ban, a porosz há-

Pataki Sámuel II. (1731—1804)

2. Temetési oratio, melyet néhai gróf idősb sz. Teleki Ádám kir. consil. és generalis főstrásester levetkezett testének eltemettése alkalmatosságával mondott és abban a' halált számkivetésben küldötte, hogy egy lelkes állat is tulajdonképpen meg ne halljon, meg mutatta Kendi-Lónán, Szent Iván hava 10. 1770. Kolosvár, 1775. (Bodoki József és Tordai Sámuel gyászbeszédeivel együtt.)

3. A mostani uralkodó skárlát forró hidegletes és torokfájásra nézve szükséges jegyzések a falusiak számára. Kolosvár, 1801.

*

Az európai méretű tudós, Cornides Dániel életútjáról ad bizonyító adatokat Pataki Sámuel az 1766. július 22-én kelt levelében. Cornides, az erlangeni egyetemen bölcséleti doktorátust szerezve, Erdélybe költözik és itt a három Teleki testvér: József Sámuel és Ádám nevelőségét vállalja. Ez az állás azonban nem elégíti ki törekvéseit, de az is hihető, hogy a Teleki-családdal nézeteltérései támadtak, és ezért jelenti be távozását. Pataki Sámuel levele itt azt célozza, hogy Cornidest elhatározásának megmésztására bírja. Mivel azonban minden erőfeszítése hiábavaló, felajánlja az „érdemeihez 'bizony tsekély conditiót': a kolozsvári református kollégiumban létesített német nyelvtanárságot, amelyet vállalva állásában 15 évig működik, miközben történeti forráskutató és feldolgozó tevékenységet folytat, Majd 1781-ben kinevezik a pesti egyetem tanárává és könyvtár-örvévé.

Pataki Sámuel, mint a kolozsvári református főiskolai nyomtatóműhely igazgatója, könyvkiadványokkal igyekszik az erdélyi tudományosság ivényeit kielégíteni. Erre a célra, egyik 1769. október 19-én kelt levelében Patrónusát, a tancsi gr. Földvári Ferenczet környékezi meg, kinek hiúságát azzal legyezi, hogy a kiadandó könyveket nevével dedikálják s ezzel maradandó dicsőséget szereznek az áldozatkész mecenás emlékének. Pataki elsősorban az iskolai használatra alkalmas „Grammatica” kiadatását szorgalmazza, továbbá a néhai tudós professzor, Szathmári Zsigmond hátrahagyott műveinek megjelentetését ajánlja és erre a célra jelentős alap létesítésére bírja a grófit. A Földvári-féle alapítvány összegéből ez időben a kolozsvári nyomda virágkorát éli. „Typographusa” a nevezetes Pataki József.

A 1770. szeptember 16-án kelt levelében Pataki Sámuel köszönettel nyugtázza „a Typographia számára” vett „donationalis” levelet és ezzel kapcsolatban újabb könyvkiadási munkálatairól tudósítja a grófit.

Az 1772. július 31-én kelt levele tanúlsága szerint Pataki, a tudomány-pártoló Teleki Józsefet is bevonja könyvkiadási akciójába, és túlszűfolt orvosi elfoglaltsága mellett, most egy magyar történelmi és egy geográfiai könyv kiadását tervezi — iskolai használatra. Erre a célra a tudós Cornides Dániel közreműködését akarja megnyerni.

1758. november 28. Bécs.

Pataki Sámuel (második) Teleki Ádámhoz

Méltóságos Gróf és Generalis Ūr!
 érdemem felett való jó Uram, és gratusus Patrónusom!

Ismervén a' Mlgs Gróf Ūrhoz való alázatos kötelességemet, kívántam a' Mlgs Gróf Ūrnak alázatos Levelem által udvarlani; mely is hogy találhassa a' Mlgs Gróf Ūrat, egész Mlgs Ūri Házával edgyütt, kíván-sága szerint való friss állapotban, szívesen kívánom. Mind két ízben, a' Mlgs Gróf Ūrtól, gratiose nékem conferált pénzt Bodoki József Ūram által vettem, alázatosan. Mellyért, és másszor is sok ízben tapasztalt gratiajáért a' Mlgs Gróf Ūrnak, magamat életem fogytáig kötelesnek tartom arra: hogy minden töllem ki telhetőkbén, a' Mlgs Gróf Ūrnak és Mlgs Ūri Házának, alázatosan szolgáljak. Haza menésem iránt való intimatióját a' Mlgs Gróf Ūrnak, és kedves Atyám Uramnak is arra való kedvén értvén, ámbár magamnak az itt való maradása, sok okokra nézve kedvem volna-is, tartanám magam alázatos kötelességemnek, mind gratusus Patrónusom, mind kedves Atyám parantsolattyának, legottan engedelmeskedem, de valameddig kedves Atyám Uramtól, vagy más valami úton, onnan hazul succursust nem vészek, addig bizony éppen nem mehetek. Mert a' melly pénzt a' Mlgs Gróf Ūr gratiájából vettem, azt köntösre fordítottam Mivel a' nélkül éppen haza nem mehetek sőt itten is az Archiaterhez, és hová még kellett volna mennem, nem mehetek; mivel látogatni, sem penigkoldulni akarok hozzá menni. A' mi azokkal való ismeretséget illeti, bizony nem lenne tudom káromra, de szükség volna úgy valamit itt mulatni, és gyakrabban előttek meg fordulni, leczkéjekre, avagy tsak p̄o videre, a' mint szokták mondani, el menni. Mert ha tsak égszer is el mégyen valaki hozzája, valamiképpen tsak kevés ideig volt égszer szeme előtt, oly kevés idő múlva el felejtí, mintha soha se látta volna. Ha penig ha valaki leczkét járna, azt igen jó neven vészik, tapasztaltam.

Ezzel is mindazonáltal, tovább nem gondolok, hanem miheiyt útra való pénzt vészek, mindjárt sietek haza. A' Mlgs Gróf Aszszonyt, és Mlgs Gróf Ūrfiait, és egész Mlgs Ūri Házát a' Mlgs Gróf Ūrnak alázatosan revereálok. Magamat Patronusomnak, megtapasztalt Ūri gratiájában ajánlván, maradok álhatatosan

a' Méltóságos Gróf és Generalis Ūrnak alázatos szolgálja, 's cliense

Bétsben 1758. Die 28. 9 bris

Pataki Sámuel

A Monsieur Monsieur le Comte Adamo Teleki de Szék, General aux Services de sa Majesté Imperiale et Royale — par Bude, Debretzen, — á Clausenburg -- en Transilvania.

(Az eredeti az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárában.)

1766. július 22. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (második) Cornides Dánielhez

Kedves Barátom Urannak,
ajánlom igaz barátsági kész szolgálatomat.

Barátságosan jelentette vala Kegyelmed nékem, egy néhány ízben a' Mlgs Úrfiaktól meg-váló szándékát, leg-közelebb a' minap itt által mentében jelenté, hogy most utolsó próbát fog tenni B. Daniel István Úr ö Nagysága által. Meg-vallom hogy valami légyen a' bol épen nem hittem, gondolván hogy az Aszszony ö Nagysága Kegyelmedet könnyen nem fogja botsátani. Jovallottam is Kegyelmednek mindenkor, hogy ezen szándékát tegye-le, és a' hátra lévő kevés időt töltse-el, ha e' dig a' többit el-húzza. Mellyet tselekedtem, mind a' Mlgs Aszszonyhoz való obligatiomból, nem kívánván tsak adprobatiommal-is valamit segíteni olly dologban, melly az ö Nagysága Házának kárával esnék; mind penig Kegyelmedhez való barátságból, sajnálván Kegyelmedtől való el-válasomat. Mert akármit gondoljon Kegyelmed rollam, a' bizonyos mindazonáltal, hogy én igaz jo-akarója vagyok Kegyelmednek, ha mindenekbe egy opinion nem vagyunk-is, mert dissentire semper licuit incolumi amicitio. De mire való ez imrempestiva excusatio? kérdi Kegyelmed. Nem egyébre, hanem arra, hogy igen sajnálva értettem az Aszszony ö Nagyságától, hogy a' Kegyelmed el menő szándéka tisztá való:ág, annyira: hogy ö Nagysága is tellyességgel el-hitte, hogy Kegyelmed már, (hanemha nagy erőszakkal) meg-nem tarthattya. De nagyobb sajnálottam azt, hogy ö Nagysága nékem parantsolt, hogy Kegyelmed helyébe, másnak szerzésében munkás lennék. Jollehet, e' ben vétkes nem vagyok, minthogy Kegyelmednek látom, valoban szándéka vagyon el-menni, és jovalloja se voltam a' Kegyelmed el-botsá tatásának, hanem ha in eo casu, hogy Kegyelmednek épen semmi kedve nintsen a' meg-maradásra. Még is kívántam Kegyelmednek, ezt magam levelemmel jelenteni, mert bizony nékem nehéz, hogy olly dologban kell munkásnak lenni, melly jo barátomtól való meg-vállásomat okozza. Gondoltam még is égyet, mellyel azt kerülhetném. Ha nem tettzik-is, mégis meg jelentem. Az Aszszony ö Nagysága a' Collegiumnak igért Fundust a Német Praeceptor számára fen tartya, a' Collegium részéről való Supplementumotis, el-nem huzzák, azért ha Kegyelmed tzéljával nem ellenkeznék, ámbár meg esmerem hogy Kegyelmed érdemeihez bizony tsekély conditio, mind azon által kérem barátságosan, hogy azon hivatalt vállalja fel még közöttünk. Már az Úrfiaktól solutus lévén, maga kényén, kedve szerént való Studiomoknak, incumbálhat, és talán másunnan-is azon fundus mellé lehet ragasztani, hogy jobb subsistentia légyen. Eről Kegyelmed választát barátságosan el-várom, és magát is mennél hamarább látni, ohajtom. Mostan penig

az időből ki-fogyván többet nem írhatok, hanem magamat tapasztalt barátságában ajánlván, maradok állandoul

Kegyelmed'

igaz barátja

Kolosvár 1766 Die 22 Julii.

Pataki Sámuel.

A Monsieur Monsieur Daniel Cornides Docteur en Philosophie.
Mon très cher ami — a Radna.

(Az eredeti a M. Tud. Akadémia kézírattárában.)

1/b.

1768. március 29. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (második) Földvári Ferenchez

Méltóságos Gróf Úr!
gratiosus Patronus Uram!

Nagyságod levelét alázatosan vettem, és parantsolattya szerint, a' Méltóságos Grófné állapottya iránt e' szerint tudositom. Ó Nagysága Ist neek hála sokkal jobban vagyok, mint amikor bé-jött Kolosvárra, itéletem szerint, sőt mások itélete szerintis. Változási aproságok némelykor történnek, de nem olyan gyakran, mint az elotti. Nem is olyan különös változások, hanem a' millyenek másokon -is mind férfiakon mind Aszszonyokon, a' gyenge természetűeken meg-esnek. még-is magokat betegnek nem tartják, mihelyt azok szűnnek. De ó Nagysága egyszer képzelvén magában, hogy különös, és nagy consequentiáji nyavalyája légyen, azokat a' változásokat nagyoknak tartja. Nem mondom, hogy nem egyéb volna nyavalyája az imaginationál, hanem tsak azt itélem, hogy a' nagyon segitt, a' syntomák nagyítására. Miképpen irhatta ó Nagysága, hogy a' szot-is alig tészti, nem tudom, meri én még olyan gyengeséget nem tapasztaltaltam. Egy szóval, ó Nagysága meg gyógyul, tsak már a' szép idővel, az orvosságon segítsen mozgással-is mert tsak a' Házba ülni, és ott egynéhány szokott objectumoknak látására 's gondolására magát szorítani, 's semmit maga gondolatainak objectumit nem variálni, még egészséges embernek is meg ártana, és torpidussá tenné, anál inkább egy olyan betegnek kinek nyavalyájával az ellenkezik, szükséges léssen magát mozgatni. Melyre nézve, most ki-is megyen ó Nagysága Dobokára, én is az innepekre Lonára, és ó Nagyságának-is udvarlok Dobokán, azután talám ismét vissza jövünk Kolosvárra ha szükség léssen. Hogy penig Nagyságodat edig nem tudositottam, oka a' volt, hogy parantsolatot nem vettem volt az iránt. hanem e' nek utána tudom mihez tartani magamat. A' következő innépe-

ken Nagyságnak idvességés inneplést kívánván, tapasztalt gratiájában magamat alázatosan, ajánlom, és maradok

Mlgs Gróf Úr Nagyságodnak

alázatos szolgája

Kolozsvár 1768 Die 29. Martii.

Pataki Sámuel

Illustrissimo ac magnifico Domino Domino Francisco Comiti Földvári de Tants. Domino ac Patrono mihi gratioso, humilime colendo.
— N. Ida.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

2.

1769. október 19. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (második) Földvári Ferenchez

Méltóságos Gróf Úr!
méltóztatott jó Patronus Uram!

Alázatos Instantiánkra méltóztatott válaszát, is abban kegyes ígérétét Nagyságodnak alázatosan, örömmel, és nagy háládatossággal vettük Nem szününk meg magunk-is azt ditsekedve emlegetni, de a' késő időkre-is nyomtatásba, érdemlett pr etonitemmal, mind-annyiszor által botsáttyuk, valahányszor azon fundusból új könyv nyomtatodik. Mert a' mint Nagyságodnak ígértük, azt nem változtattuk ezután-is, örökös törvénnévé tévén azt Typographiánknak, minden Benefactorok iránt Ugy átszik ugyan első tekintettel, hogy ha tsak egy Sido Grammatikátska elibe (melyre azon pénzt instáltuk) lészen Nagyságod neve függesztve, tsak egy néhány umbraticus Deákok kezébe forogván azon könyv nem tudják eléggé Nagyságod munificentíáját betsülni. Oly közönséges haszon nem is fog azon fundatioból származni, a' mint Nagyságod buzgosága kívánná. De Méltóságos Gróf Úr! azon Grammatica, melyet a' ra választottunk, nem tsak a' féle köz tudományú embertől iratott hanem olyan könyv, mélyet az egész Europa betsül, mint a' maga nemében remek munkát. És minden Erdélyi 's Magyar Országi Collegiumokban bé-tétetvén, mind a' két Magyar Hazában lévő Tudosabb esmeretségére jött Nagyságod munificentíája. Sőt Hollandiába is az Auctornak, és más Philologiae Professoroknak, szándékunk lévén küldeni, egy néhány exemplárokat (mint küldettének volt Autecessoraink a' Schultens Grammaticájából) oda-is el hat az által, Nagyságod érdeme. Nem-is szokatlan dolog, hogy a' féle könyveket nagy Uraknak dedicaljanak. Schultens-is az Arabs Grammaticáját Gróf Dentineknek dedicalta, ámbár most elsöben, tsak Deákok számára valo könyv nyomtatodik azon pénzel, distraháltatván tsak esztendő alatt is nagy részént azon könyv, minthogy mindenünnen, kivált Magyar Országról sürgetik,

az a' bol kerüendő pénznel, melly már több lesz az Originalis Capitalis-nál, mindjárt más és nagyobb könyvhöz fogunk, és olyanhoz, melly minden emberek szükségére alkalmaztatott legyen. Ha pedig most először más könyvre fordítjuk, nem pedig olyan szükséges Scholasticus könyvre, a' sok esztendők alatt kél-el, és a' nál későbbre fog más könyv ki-jöni, azon Capitalis fundussából. Ez kiváltképpen való oka, miért kívánjuk olyan könyvre fordítani először az első Capitalist. Mert most noscente quasi Typographia, a' ra kel főképpen vigyázní, hogy a' mellyekre a' pénzt el-költyük, azokból mindjárt vissza forduljon cum lucro, külömben nem lehetne couodnuválni a' Typographiát. Mind-azon-által a' mire Nagyságodnak tetik, a' ra fordítjuk, tsak maga tetzését ez iránt méltoztassék jelteni Nagyságod. Gondoltam ezen kívül egy hasznos dolgot, melyre fordithatnok azon pénzt, a' melly Nagyságodhoz-is illendő volna. Akarnok t. i. Néhai Szathmári Sigmond Uramnak, az Innepekre való némely Predikatioit, és azután a' Halotti Predikatioit is, a' Papok és keresztények számára világosságra botsátani, melly k hogy nagyságod költségével, és neve alatt jcnének ki, illendő volna, vagy t. ak azért-is. hogy Nagyságod idvezült T. Szathmári Uramnak különös Patronussa volt. De erre többetske pénz kívántatnék, és olly hamar, mint a' Sido Grammatica el nem kellne, nem lévén senki kételen vélle. hogy meg vegye. mint a Sido Grammatikát. Nem—is foghatnánk mindjárt a'hoz, szükséges képen a' Scholasticus Könyveknek kelletvén elébb ki-jöni, ex mandati Supr. Consistorii. A' Grammaticához a Pünköst tájba hozzá fognánk. De mivel Papirosrol, és Typusokrol, (mivel nints a' hoz a' munkához elégséges) idejen kell providéálnunk, a' Papiros iránt pedig még Magyar Országról, fél esztendővel előre, külömben nem kapunk; instalunk alázatosan Nagyságodnak, méltoztassék Nagyságod, mikor modja leszen benne, azon gratiose ígért pénzt, avagy tsak felét bé-küldeni, hogy tehessünk, az által prae-parativákat. Obligaljuk az irás által magunkat, hogy ha a' ra nem költenők, a' mire fogadjuk, vissza adni tartozunk. Minthogy pedig, a' Melt. Supr. Consistoriumbol, egészen réambizatott a' Typographia moderatioja, tsak magam neve alat, de ex consensu reliquorum, írok mostan Nagyságodnak. Hoszszas alkalmatlan irásomrol, midőn Nagyságodat alázatosan követném, a' Sz. Innepeknek idvességes el töltését, és az Uj Esztendőre örvendetes által menetelt szívemből kívánok és maradok állandoul

Mlgs Gróf Úr Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Kolosvár 1769. Die 19 Xbris.

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1770. junius 12. Kolosvár.

Pataki Sámuel (második) Földvári Ferenchez

Méltóságos Gróf Úr!
méltóztatott jó Patronus Uram!

Grófné Aszszonyom ő Nagysága iránt való tudosítását Nagyságodnak alázatosan, és sajnálva vettem. Ha magam Házamba nem volna olyan beteg, melyet piaculumnak tartok el-hagyni, bizony sepositis omnibus, mindjárt mennék; de már több fél esztendőnél, hogy mind nyavalyog a' szegény fiam, és már ötlet-is most el-érte, a' töméntelen szorgos occupatiok miat, és széllyel járásér soha regulariter hozzá nem foghatam, most már kéntelen vagyok vélle, hogy ötlet is szegényt consideratioba vegyem, kivált hogy a' szemeivel van olyan rosszszul, hogy bizony mikor meg látom, el-keseredem. Még miolta haza érkeztem, tsak jo formán meg nézni, vagy dolgát meg-tudakozni nem érkeztem, szüntelen irok, és szüntelen emberekkel vagyok. Péntekig Isten segedelmével jo rendbe vészem dolgát, és a' kor ha tsak ő Felsege nagyobbbal nem látogat, jo dispositioval, másokra bizom, és magam, Lonai alkalmatosságon Dobokára menyek hálni, és szombaton v. vasárnap a' két helyt ott leszek. A' dig penig, én jonak tartanám, hogy a' most este küldött orvosságok közzül, a' tulapiummal élne, minden orában vévén belőle egy kalánnal. Ha szorulása van penig, a' Tincturából végyen, a' mint irtam két kalánnal, sőt hárommal-is egyszer, hogy laxalódjék, ha penig nem akarná laxálni, bor-kővel segiteni kell, akár magába bé vévén két 's három nád-mézes kalányit, akár vízbe melegbe oszlatván-el, akár levesbe. Azután lehetne jobban a' tulapiummal éltetni. A' veres porok, melyekből én adtam ma reggel, forroságot nem tsálnának; sőt hivesítő természete van a' nak a' pornak. Vízet igyék ő Nagysága árpával. Hus levet, és hust ne egyék, korpa tzibere, árpa és gyöngy kása légyen eledele, vagy ha hus léből tsálnának, egy kevés tzitrom lével kell savanyítani, vagy egressel, sósával, bor-kővel. Meg-eshetik, hogy valami testre ki-ütő nyavalya lesz, azért nem ártana, ha mindennap tudositánának a' dig, mig ki-mehetnék. Mellyel midőn ő Nagyságának, Istenőtől gyógyulást kívánnék, magamat Nagyságod gratiajába ajánlom és maradok állandoul

Mlgs Gróf Úr Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Kolosvár 1770. Die 12 Junii.

Pataki Sámuel

estve 9 óraker.

Illustrissimo ac Magnifico Domino, Domino Francisco Comiti Földvári de Tants. Domino, ac Patrono mihi gratioso humillime colendo. Doboka.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1770. szeptember 16. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (második), Földvári Ferenchez

Méltóságos Gróf Úr!
méltóztatott jó Patronus Uram!

Vettem a' Méltóságos Grófné Aszszony által, nagy háladatossággal Nagyságod kegyes collatumát, a Typographia számára, az a'ról valo Donationalis levéllel együtt. Eléggé nem tudjuk meg-hálálni Nagyságod gratiáját, hanem a' jo tselekedetek bővséges és tsalhatatlan jutalmazórára bizzuk e' béli ügyünket, bizonyosok lévén a' ba, hogy nem marad jutalom nélkül Nagyságod kegyessége. Mi penig, minthogy egyebet nem tehetünk emlegetni illendő elogiumokkal, és' a' következő időkre-is által botsítani a' nak érdemét, el nem mulattjuk. Egy recognitiot accludaltam az iránt, magam nevem alatt, minthogy én percipialtam. Én ugyan most a' bol költeni kételen lészek, de helyre tészem rövid időn, a' Grammatica árrából, és Karátson után tsak hamar hozzá kezdünk egy Könyvhöz, melyet ezen pénzél viszünk végbe, és Nagyságodnak dedicaljuk, cum expressu mentione pii collati.

A' Convocatoriákat, Nagyságod parantsolattya szerint, ujjolag nyomtattattam, és nem tsak az irt Articulust ki hagytuk, hanem Tiszts Szathmári Uramra, mint Nagyságodnak hiv Cliensére bizzam, hogy ha még valamit ollyast látna, melly jobbithato volna, reformálná, igyekezett-is ő Kegyelme, némely helyt a' Stilust moderálni, és holmi változásokat tenni bátorzkodott, bizván, hogy Nagyságod nem fogja controvertálni. Egyet ki-küldöttem, hogy láthassa Nagyságod, miképpen eset, és az Embert-is ugyan e' miatt tartoztattam, hogy vihetne mutatni egyet. A' Többi Compactornál van, vasárnap reggel ki lehet vinni, de elébb nem mert száradni kell. Az árra tsak a' léssen, a' mi a' másíknak. Mellyel Nagyságod tapasztalt gratiájába magamat aláztatson ajánlván, maradok állandoul

Kolozsvár 1770. Die 16. 9bris.

alázatos szolgája

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1772. július 31. Kékes.

Pataki Sámuel (második) Teleki Józsefhez

Méltóságos Gróf Camerarius Úr!
méltóztatott jó Patronus Uram.

Sok szerencsétlenségeim között, mellyek több halando Emberek között engemetis érnek olykor, bizonyára leg-nagyobbnak tartom azt hogy Nagyságodnak udvarolni kíváno szándékomban mindenkor meg-gátoltatom. Mellyet mennyire bánnak, ki nem irhatom. Nem szé-gyenlem, hogy szavamnak nem állok, mert az én hivatalom, nem magam restsége okozza. Mikor egy dolgot kivált Patienst, el-harítok nyakamrol, és már azt gondolnám, hogy szabad ember vagyok, kettő's három akad helyette, kiktől meg-köttesem. Épen a' Sisiphus büntetését hordozom, Saxum Sisiphi voltó. Mikor meg-hallottam Nagyságodnak Radnára valo szándékát, és már én-is, még a' tavasszal el-kötelezvé magamat némelyekkel, az oda menetelre, örvendtem szívemből, hogy avagy tsak ottan mindennap léssen Nagságodhoz szerentsém, ha szinte maga Házánál nem udvarolhatokis. De e' ben is meg-gátoltatám Grof Bánfi Dienes Ur ó Exja által, ki curám alá esvén, épen nem botsáta el, a' mikor oda menni szándékoztunk, t. i. Juliusnak elein. Mostan pedig, a' két patiensem circumstantiaji ugy hozván magokkal, tsak e' dig jöhetnék, ámbár tudjam, hogy ad fontem, sokkal jobb, az orvos vizekkel élni. Augustusnak vége felé, nekem okvetetlen Szebenbe kelletvén menni, valami dolgom véget, vagy menet, vagy jövet, Nagyságodnál Soros-télyon udvarolni el nem mulatom, ha a' kor még otthon találhatnám Nagyságodat, mert ugy hallom, hogy Magyar Országra akar Nagy-ságtok ki-menni, Ha tsak Literator volnék, ez a' negotiosa Medicina nem foglalna el, én bizony nem egyszer, hanem mindenkor, mikor ígér-tem, udvaroltam volna Nagyságodnak. Mert bizonyos vagyok benne, hogy azt az időt el nem veszteném, és Nagyságodnakis hozzám érde-mem felett valo gratiose affectiojáról nem kételkedem. Ha valami hasz-nát vette Nagyságod a' savanyu víznek, azon szivesen örvendek, és hogy Nagyságodat Isten tartsa meg friss egészségben mind végig, ki-vánom. A' Budai feredőtől meg ijedt vala Tisz. Bodoki Uram, és való-ságra vette a' dolgot, nekem-is mutatta a' levelet, de nekem már meg-mondatott volt, hogy trefa.

Cornides Uramnak írtam egy levelet, melyben kérem, a' magyar Historiájának el-végzésére, az Aszony Ó Nagysága offeralja most is magát, a' ki-nyomtattatásra, alázatosan instalok. Nagyságodnak, méltóztatassék Nagyságod is nogatni, mert ha sokáig késik, az Aszszony meg-talál halni, 's nagyon kívánná pedig életibe látni nyomtatásba. Vagy ha azt nem akarná absolute, avagy tsak egy kis munkátskát vállalna, Supplementumául, egy magyar Orzági munkának. Mellyet Körösi

Professor Losontzi István Uram irt, talám tsak 7 árkusbol állot, Magyar Ország Geographiáját, és Historiáját ab origine Hungarorum ad Josephum modernum Imperatorem, foglalván belé magyarul, a' gyermekek számára. Most küldötték bé nekünk, hogy Erdélyt hasonló planum szerint Superaddálnok, hogy lenne completum opus, a' két Hazán. Nem esmerék a' kire bizhatnám e' munkát, mert Bodoki és Kovásznai Uraméknak sok dolgok vagon, a' mostani tanítás modja szerint. Legjobbnek tartanám Cornides Uramat, irná inkább Déákul, fordítanak mik magyarra. Ha nem látta volna Nagyságtok e' munkátskát, elviszem magammal, mikor Szebenbe menyek, mostis el-küldöttem volna, de mint vélem, Posonba jött ki az el-múlt esztendőben. Mostan egy kis Geometriatio fordittattam magyarra, a' Gyermekek számára, az idén ki-nyomtattatom, németből fordították Jacobi Messkurt für die Kinder, valami hat 's hét arkus. Most ismét egy Geographiat fordittatok, a' Berlini Lehr-Buchbol ha Cornides Uram is Erdélynek Geographiáját 's Historiáját igen röviden ki-dolgozná, szép könyvetskéi lennének a' gyermekeknek. Alkalmatlanságomrol alázatosan követem Nagyságotat, kivált hogy e' féle aproságokrol bátorokodom irni. A' Méltóságos Grofné Aszszonyt alázatosan tisztetem, Feleségemmel együtt. Ki most-is szégyenli, hogy Nagyságtokat bátorokodott volt vatsorára hívni, még most is érzi úgymond, mely nagy bátorság volt az, kivált hogy látja naponként, az Uraknál milyen gazdag asztal vagon. Magamat továbbra is Nagyságotat tapasztalt gratiájába alázatosan ajánlván, maradok állandoul

Nagyságot'

alázatos szolgálja

Kékes. 1772. Die 31 Julii.

Pataki Sámuel

(Az eredeti, a Telekiek gyömrői levéltárában.)

6.

1780. szeptember 29. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (második) Teleki Sámuelhez

Méltóságos Gróf Camerarius és Gubernialis Consiliarius
Ur! gratiosus Patronus Uram.

Nagyságotat Tisz. Bodoki Uramnak írott leveléből látom az Aszszon ő Nagysága állapotját, mellyet rész szerint nem régen Mélt. Grofné Rhedei Sigmondné Aszszonyom ő Nagysága relatiojából is értettem vala. Hogy viselős légyen, nem gondolom, az első számlált jelek szerint, kivált, hogy ragaszkodik, és nem érez. A' fluoralbus ugyan viselősökön is lehet, és a' vetek is sokszor meg-esik, de az tempore consveto men-

soruorum szokta magát mutatni. Gyanitom, hogy tsak a' debilitástól és vastag pitnitosa materiától akadott fel a' menstrum. A hysteric a defectio, meg-lehet hogy concurrat, mert az ara dispositákban, kivált az olyan gyengékbe, mindjárt társul adja magát, más nyavalyák mellé. Hogynémelykor fullad, az a' to is lehet, és ottol is, hogy a' menstrum fenakadott. Azért az én gondolatom szerint, jonak tartanám, hogy élne ő Nagysága valami resolvens Pilulákkal, mellyek a' menstrum meg-indulására is utat készítnének, a' mellyinek is nem volna rossz. Mivel pedig a fluor albus. . . szokott 's . . . arra pedig jobbat nem tapasztaltam a' rhabarbaramnil, melly gyengén tisztít, robosel, aperial, azzal is jo volna egyszer' s mind élni. A rheumaticus dohost, most egy kevéssé hagynok aba, talám az is könnyebedne ezen cura, által, és ha nem, azután lehetne ara is adtentiot tenni. Lehetne ugyan valami külső kenővel próbálni az olat is. Én egy próbára proscriptiot is irtam, mellyet accludálok, hogy jonak tartják mások is, megtsínálatván, e' szerint kellene véle élni.

1/ A' Pilulákból, minden nap háromszor, u. m. reggel, dél-előtt egy orával, és ebéd után négy orával méltoztassék ő Nagysága venni, mindenkor hármat.

2. A' nodulus aperiemből, mindenkor igyék réa egy asztali kalánnal. Mellyet mikor félig le-ivott, ismét töltsenek anyi vizet hozzá, a' mennyi el-fogyott, tsak simlexe tiszta viz is jo lesz, és azt osztán fenekig igya le succesive.

3. Az Essentia tsak ara valo lesz, hogy mikor fullad, vegyen a' bol 5° tseppet egy kalánban tsepegtetvén, és vizet töltsen réa. Napjába háromszor is vehet e' böl.

4. A külső kenőt a' pscriptio hátára irtam, azzal napjába kétszer lehetne dörgölni a' fájdalmas részt, és azután meleg ruhát lehet réa tenni. Ha élni fog ő Nagysága az orvossággal, méltoztassék Nagyságod tudositani, ha szükség leszen továbbra is. Én nékem ugyan ara felé nints semmi járásom, de ha Nagyságod parantsol, én nem sajnálom Nagyságtokért, nem tsak Szebenig, hanem tovább-is el-menni.

Maga Nagyságod fájdalmát pedig, mivel a' láb nagy ujjába kereskedik, félek rajta, hogy podágra ne legyen a' neve rövid időn. Lehetne azt is kenni azzal a kenővel, mellyet irtam most. Kivánom Isten gyógyítsa Nagyságtokat szerentsésen, és sok ideig tartsa meg, mindnyájunk örömére. Mellyel tapaztalt gratiajába Nagyságtoknak magamat alázatason ajánlván, maradok állandoul

Melt. Grof Consiliarius Úr

Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Kolosvár 1780 die 29 9bris.

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában)

1785. január 8. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (második), Teleki Sámuelnéhez

Méltóságos Gróf Aszszony,
gratiosa Patrona Aszszonyom!

Nagyságod parantsolattját, a' himlősök örrokon ragasztando flastrom iránt alázatosan vettem. Sajnálom, hogy elébb nem eshetett válaszom, talám késő is lehet már. De mivel én nem minden postán szoktam levelet venni, nem igen kerestem a' levelet, a' Posta Mester penig nem mindenkor küldi el. Történetből a' ra járván, ugy kiáltott utánnam, hogy levalem van ott. A' flastromot ugyan, nem gondolom hogy valaki rajtam kívül Erdélybe meg practizálni kezdette volna, ámbár nem titok, mert másutt producálták. Azért én se tsinálók titkot belőle, Nagyságod parantsolattjára örömezt accludáлом annak pscriptióját. Egy kevés ruhára, vagy fekete selyem materiára kell huzni belőle, és azt az orrára kell ragasztani a' himlőzendőnek, mikor rosszul kezd lenni. A' két szemöldöke közin kezdvén az egész orrát, az ór jukakig be kell ragasztani. Minden második nap meg lehet ujitani. Mind adig ott lehet tartani, mig a' himlő érni, és száradni kezd, akor le lehet osztán venni. Nem mindenkor őrzi meg egészen az orrot a' himlőtől, de kevesebb lesz rajta. Volt elég, kinek egy se lett ott, a' hol a' flastrom volt. Az a' haszna, hogy ha az örre épen marad az embernek, a' másut el-romlik is az ábrázattya, tsak az örre ne rutuljon el, nem látszik az ember olyan rutnak. Ezen kívül lehet még a' himlő ki-ütést kevesíteni, Balsamo Embryonum, mellyet a' Patikából egy üveggel hozatván, és ruhát belé mártván, raggatni kell véle az orrát. De elébb a' mardott ruhát a' tűzhöz kell tartani, a' spiritusnak repülőbb részei páráljanak ki, és ezután kell fel-ragasztani, 's gyakran kell ujitani. Lehet ezzel a' szeme prémjeit is kenegetni, hogy ott is ne igen üssön himlő. Most már nálunk is kezdenek himlőzni, a' Vitéz Nemesek hozzák be a' Falukról a' hol jártak.

Gróf Uram ő Nagysága parantsolt vala nékem az el-múlt esztendőbe, hogy posta papirosra nyomtatott két Soltáros könyvet köttetnék a Melt. Urfi és kis Aszszony ő Nagyságok számokra, és akor azt irtam vala, hogy nintsen egy is, mert az enyimeket, mellyek nékem voltak, talam el lopták, mert nem találtam seholt; de a napokban reménytelenül réa akadtam, olyan helyt, a' hol soha se kerestem volna; azért már kötetek és adando jo alkalmatossággal bé is küldöm. Ugy jut eszembe, hogy veres börbe aranyoson volt ő Nagysága. Melts Gróf Consiliarius Ur ő Nagyságát alázatosan, és tapasztalt gratiájába Nagyságodnak magamat alázatosan ajánlván maradok

Melt. Gróf Consiliariusné Aszszony

Nagyságodnak

alázatos szolgája

Kolozsvár, 1785 Die 8. Jan.

PatakiSámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1786. november 21. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (második) jelentése, a pestisgyanus községekben tapasztalt egészségügyi vizsgálata eredményeiről

Tekintetes Hivatal!
Legalázatosabban Tisztelt Uraink!

Vévén November 13-án, a Tek Hivatal azon parantsolatját, hogy a Vármegyében lévő Bánffihunyadon és Keresden tul fekvő Középföld nevü faluba menjünk és vizsgáljuk meg, van-e ott a fertőzésnek valami gyanuja; minthogy olyan felterjesztés történt, hogy bizonyos férfi a vásárról visszajövet lépfenétől fertőzve rögtön meghalt és azután a felesége ugyancsak lépfenében szenvedve súlyosan beteg; folyó hó 14-én utrakeltünk és az ily időben való nehéz ut miatt 16-án végre Bikalba értünk Tek. Gyarmati András nemesi albiró Urhoz; jelen volt itt Tek. Sambó Fr. nemesi főbiró Ur is, akik még a mi ideérkezésünk előtt kérészködvén a fennemlitett férfi betegségéről és haláláról, különböző dolgokat adtak elő nekünk. Mikor azonban valami más ügyei intézése végett jelenlévő középföldi oláh papot (aki a halottat el temette, mellette volt még életében és vele a betegséget közvetlenül megelőző napon beszélt), a mi jelenlétünkben megkérdezték, továbbá Bikalba híván a falu biráját és néhány esküdtjét és kikérdezvén őket szintén a mi jelenlétünkben, beszédjükből a betegségnek és halálnak következő körülményei gyűltek össze.

Egy kb. 40 éves Peres Gabrila nevü, 38. sz. alatt lakó oláh, folyó hó 2-án még semmi bajról nem panaszkodva, a következő napon, azaz 3-kán, vagy még a közvetlenül megelőző éjszakán, bal kezén kb. három hüvelyknyire a kézemhlótól (!) carbunculus-fekélyt kapott, mely nálunk gyakori és bubare-nak hívják; amellyel rosszul érezte magát, mindamellet, hogy ökreit eladja, jóllehet mások nem tanácsolták, vásárra ment Zilahra; ott 4-kén eladván az ökröket, jól bépálinkázott és visszatértében mást is mivelt. 5-re gyengesége miatt gyalog nem tudott visszajönni, hanem lóra ültetve vitték haza; egész balkarja, ahol egy hólyag támadt, annyira meg volt gyuladva és dagadva, hogy ingujja tovább már nem tudta befogni dagadt karját és nagyon nehezen lehetett azt róla lehuzni; sőt mi több, a gyulladás egészen a mellig huzódott annyira, hogy miként ők mondták, a mell is erősen megdagadt; végre folyó hó 6-án meghalt és 7-én eltemették.

Hasonlóképpen a férfi feleségének, Antal Dotyienek is támad egy hólyag e hó 9-én a bal karján, kb. azon a helyen, a hol a férfié volt, kerülete meggyuladt, de nem dagadt nagyon; és a mi nem rendes, napról napra jobban érezte magát ez aszszony. Miután ezeket a fentemlitett paptól, birótól és esküdttektől így még odaérkezésünk előtt megtudtuk, 17-én Tek. Gyarmati András nemesi albiróval a helyszínére mentünk,

hogy magát az asszonyt és azokat, akik betegek, felkeressük. Itt mindenekelőtt a 38. sz. alatti házba mentünk, ahol Peres Gabrilla meghalt és felesége is lakott; e ház a másokkal való érintkezéstől már el volt zárva és el volt tiltva. Előhíván az asszonyt és mindazokat, akik ott laktak, t. i. a gyermekeket és egy szabadságolt, szintén ott lakó katonát; mindnyájukat megvizsgáltuk; azonban mindannyian egészségesek voltak, még, az a katona is, aki már régóta szenvedett harmadnapos hidegglelésben miként ő szentül állította, megszabadult a láztól, csak a már említett özvegy asszszonyon voltak még láthatók a carbunculus jelei, de azért; minden figyelemre méltó kellemetlenség nélkül tudta teendőit végezni; ennek flastromot adtunk sebé takarására és gyógyítására.

A többieket is mind felkerestük, akik valami betegségben szenvedtek és akiknek a sorozatát a bíró, az esküdtek és a Tek. nemesi albiró Ur nyújtották és akik egyszerűen azt is állították szentül, hogy semmi más beteg a faluban nincs. Ezek pedig a következők:

1. 36. sz. alatt Szöts Ilona, Petrus Kratsoni felesége, kinek torokfájás és gyulladás következtében megdagadt volt a bal állkapcsa, de már amikor meglátogattuk semmi daganat nem volt látható és egyéb-iránt nagyon egészséges és a legjobb színben van.

2. 44. sz. alatt Kis Vazul felesége, Petka szenved harmadnapos hideg-
lelésben: ennek orvosságot adtunk.

3. 54. sz. alatt Krisan Gábor kb. 70 éves öreg, aki a meghalt fia utáni bánat következtében hypochondriacus és aki az orvosságra nem vizsgálódik.

4. 56. sz. alatti maga Pap Kirilla, Naszta nevű feleségének öt hete körömmérge van a bal hüvelyk ujján és minthogy a szükséges orvoslást elhanyagolta, valószínűleg elfogja veszíteni végső ujjizületét.

5. Peres Péter fia, kb. 10 éves, majdnem 3 év óta betegeskedik, most cachecticus arca meg van dagadva, orvosságot is rendeltünk neki.

6. Ezekén kívül három gyerek: két fiú és egy leány szenved kisebb betegségben; anyjukat beoktattuk, hogy mi a teendő.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy Peres Gabrilla betegsége, habár gyorsan halt meg, t. i. a betegség negyedik napján, nem volt pestis, hanem csak a gyulladás ama nem, amellyet az oláhok bubarenek neveznek és amely közöttük nem is annyira ritka. Ezt a betegséget híres Chenot is leírja a pestisről való értekezése 84. lapján és az igazi pestises carbonculustól megkülönbözteti s ezeket mondja a 85. lapon:

Jóllehet az a betegség alig szül más bajt, mindamellet mindenki megérheti, hogy a ruhák surlódásából... halt meg negyed napra.

Bizonyára nem is csodálatos, hogy az az ember olyan gyorsan halt meg, amikor kissé hosszú, még az egészséges embert is kifárasztó utazásra adta magát sáros és nehéz uton, spirituszos italtól lerészegedett és a miként mondták, esetleg más dolgokat is alkalmazott, mely okok még a gyengébb gyulladást is néha elmérgesítik és halálos daganatot (űszköt eredményeznek. Felesége, ki otthon maradt nyugodtan és

Insuper bona fide sapimus, fupra eo Quod sp. ac
 La. Dominas elich. Sallat. Armatas. Sallat. de
 ga. Sallat. in, jam ab eo susp. on. quo. et. pro. p.
 Michaelina laborant. ad. id. ed. v. morbo. per
 hanc. in. graviter. ad. hanc. ne. talia. ad. ex. et.
 hanc. in. patientiam. pro. p. in. quae. de. p. p.
 et. optima. etiam. medicinae. in. brevi. cura.
 con. s. t. r. u. m. ne. oculos. comp. r. i. t. laboribus. gra. v.
 use. valeat. Tunc. non. v. g. ut. rem. i. f. com. m. i. t.
 nec. in. oculos. aqua. ni. m. i. s. con. v. e. l. s. a. n. n. i. s. v. a. n. t. o.
 pul. v. e. r. i. t. a. t. e. m. i. s. s. a. t. e. r. i. p. t. u. s. p. a. n. n. o. r. u. m. e. s. p. o.
 n. a. p. r. o. p. t. a. T. a. n. t. u. m. C. a. n. d. i. o. p. o. l. i. t. i. 1780. D. i. c. 20. d. i. c. t. i.

Jani Garab. C. U. D. I.
 in. d. e. B. e. t. a. s. d. e. l. e. g. e. n. d. i. s. t. i. p. u. l. i. s.
 H. i. c.
 et
 F. e. l. i. x. B. u. r. g. e.
 m. D. i. p. t.

a fakadékat nem izgatta, kikerülte a veszedelmet, hacsak később nem
 bánik rosszul a seb maradványaival. De minden kivételnél nagyobb
 bizonyítékot szolgáltat az, akit az utban társai voltak, a betegnek se-
 gédkeztek, akik a temetésen jelen voltak, mind jó egészségben vannak,
 azon 12 nap alatt, mely halálától a mi odaérkezésünkig eltelt, egyikük
 sem halt meg, vagy betegedett meg a legkönnyebb betegségben sem

és az összes fentemlített betegeskedők a pestistől teljesen elütő betegségben vannak. Végül egyiküknek sem volt semmi féle daganatja mirigyos helyeken, sem a meghalt férjnek, amennyire ki lehetett puhatolni, sem pedig feleségének, ami pedig nem szokott elmaradni pestis esetén és a pestises carbunculushoz mindig társa.

Épen ezért fölöslegesnek tartjuk a község elzárását, sőt ajánljuk, hogy még a mondott házat is föl kell szabadítani néhány nap múlva az elszigeteléstől.

Ezeket tartottuk kötelességünknek fölterjeszteni

a Tek. Hivatalnak
Kolozsvár, 1786. nov 21.

Pataki Sámuel
Orvos-doctor,
a Tek. Vármegye phisicusa

Nagy Péter
a Tek. Vármegye chirurgusa

(Az eredeti latin nyelvű fogalmazvány későbbi fordítása, az Erdélyi Múzeum Egylet kéziratárában.)

9.

1787. október 8. Kolozsvár

Pataki Sámuel (második), Teleki Sámuelhez

(Levéltöredék)

Provinciális Geomatra Urár Uram Váradra fog menni rövid időn, ígérte, hogy a' Könyveket el-viszi. Ugyan az el-viheti a' pénzt is, melyet Gróf Teleki Ádám Úr ő Exja ígért, hogy el-küldi. Mert volt ugyan egy embere Gr. Bethlen Domokos Úr ő Nagyságának Excellentiához, de a' ra nem bátorított ő Nagysága, hogy anyi pénzt réa lehesen bizni. A' ládákat, mellyeket Excellentiához be akar küldeni, le-lehet tenni az én Házomnál, mely most az ő Nagysága szállása, vagyon ottan üres Hely, ott jól áthatnak, a' mig el-viszik.

Maga nyavalyája iránt is méltoztatik Excellentiád engem consulálni, mellyért bánom kiváltképen, hogy későre eshetett válaszom, de bizony módom benne nem volt. Most is mig edig irtam leveletem, már őt embert expedialtam közbe. Nem . . . áthatnám magam a' circumtancziákat, bajos valami bizonyost javallani, de mivel Excellentiádot esmerem és tudom, hogy sok dolgu ember, reménylem, még is hogy használni fog, amit javallok. Én az olyan állapotba igen hasznosnak tapasztaltam a' Vinum Medicatumot, mellyet az Apám is ususpált, én is az olta. Annak a' pscriptioját acludalom, nem igen concinna formula a' mái modi szerént, de igen jo ex experientia. Ezen speciesekre

kell tölteni hidegen három fertály bort, és lágy meleg helyt kell tartani leg aláb 24 óráig, gyakran fel rázván, és azután lehet véle élni. Minden reggel éhomra fél fertálynyit kell venni belőle ruhán által szűrve, tsinál két három széket napjába. Ha ki igen nobilis, az vegyen tsak egy findsiányit. Ez a' sülljör is meg inditya némelykor, de ha nem inditya is, a' nuncust tisztitya. Hypochondracusnak is igen jó. Az kinek erősnék tettzik, tisztza borba, lehet egy fertály meleg vizet réá tölteni, és két fertály hideg bort. Mellyel Excellentiád tapasztalt gratziájába magamat alázatosan ajánlván, maradok.

Excellentiád'

alázatos szolgálja

Kolozsvár 1787. die 8. Oct.

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában)

10.

1788. augusztus 7. Kolozsvár.

Pataki Sámuel (második), Teleki Sámuelhez

Méltóságos Gróf Status Actualis Intimus Consiliarius
és Vice Cancellarius Úr!

Kegyelmes Uram és gratiosus Patronusom!

Tartozó alázatos kötelességem azt hozta magával már régen, hogy Excellentiádnak levelemmel udvaroljak, és a' fiam külső országra valo el-botsáttatásában Excellentiád hathatos segedelmét, és azzal is hozzám bizonyított gratziáját, alázatosan meg köszönnyem; de napról napra akadályoztatván, ha késett 's ezen alázatos kötelességemnek tellyesítése, nem volt mind-azon-által nállam feledékenységbe, mert a' rol soha el nem felejtkeztem. Olly nagy szerentsének tartom ugyan is azt, Fiamra nézve, hogy azon szerentséjének eszközeihez is, örökös háládatossággal magamat tartozni meg-esmérjem. Isten áldja meg Excellentiádat és egész Ūri Házát érette! Továbbra is instálom alázatosan Excellentiád KeGYelmességét, méltoztassék rolla gratiose reflectalni, hogy ha mibe oda kelleitk még kün léte alát folyamodni, találjon Excellentiádba oly Pártfogora, kihez bizhassék. Isten után, jó tzéljának el-érésébe. Én ugyan meg szolgálni alkalmas nem vagyok, de háládatos szívvel lenni meg nem szünöm.

E' mellett, a' Melt. Grofné ő Excellentiája Fő-fájása iránt, régen ígert tsekély vélekedésemet, már valaha alázatosan meg-irni kívántam. Régen kellett volna az igaz tselekednem, de meg vallom, tartozkodva elegyettem ezen dologba, minthogy tsak incidenter találtam volt mondanani Gr. Bethlen Domokos Úr ő Nagyságának, midőn azon Fő-fájást, hogy ugy tettzik talám tudnék aba segíteni, lévén ollyan betegeim,

a' kiknek segitettem. Parantsoltak ugyan ő Nagyságok nékem, Excellentiátokat is erőlt tudositván, hogy irjak valamit, de azon nagy rangu és gyakorlott emberek között, nem örömet akartam gádogni velut niter auser oloses. Vártam hogy azok mit tselekesznek? reménylvén, hogy bizonyosan segitnek. De ujra látván az Aszszony ő Excellentiájának kedves Attya Urához irt leveléből, hogy várja ő Excellentiája az én gondolatomat is, tovább nem halaszthatom, 's az edig való elmulasztástól alázatosan engedelmet kérek. Nem is volt semmi kár a' haladékba, mert az alatt, a' mint látom, jo dolgokkal éltetek ő Excellentiáját. Seltzer és Pirmonti vízzel. Mellyek ha meg nem gyógyították is, jo promissák voltak, Most ugy tettzik, savót is javallottak, a' mint a' levélből emlékezem, hogy láttam volna. Én a' többek között egyet, igen nehéz és gyakor fő-fájással kinlodo Léányt gyógyítottam, kinek először a lábán eret vágván, és gyenge laxativat adván, savóval éltettem magam is két vagy három hétig, az után Cossex Perviramussal, kevés narancs-hajjal elegyítve. Mellyel ugy meg-gyógyult, hogy egész esz-tendeig nem jött réa a' fő-fájás. Akkor ismét jelengetvén magát, de nem olyan nagyon és gyakran, iseraltuk a' curát, és meg-gyógyult ujra. Másnak meg már Szomachixummal segitettem. Ő Excellentiájának is igen hasznosnak tartanám az ilyen curát, mer tudom igen tenera constitutioját, bizonyosan gyomrának is gyengének kell lenni. Ha mi tisztátalanság lett volna benne, a' Seltzer vízzel, és egyéb misákkal léggé ki-takarodott, azért én tsak roborálnám, mellyel sokáig kellenék élni, mert az el-gyengült testet, kivált a' mely originaliter is tenera texonra, rövid idő alatt, nem lehet meg-erősíteni. A' gyomor meg-erősítése penig principium, mert ha az jól digeral, egyéb functioik is naturaliter jól mennek, és az egész test is ugy erősödik. Tudom ugyan én, hogy ő Exjának itten Erdélybe igen nehéz nyavalyája lévén, azt a' belekbe öszve állott és meg-keményedett chinának tulajdonították, minek utánna valami kemény golyobisok el mentek volt ő Excellentiájától, és az olta talám irtozik is a' chinától. De az nem attol esett, hogy china volt, anem hogy az igen gyenge és flegmás beleknek indigestialis por volt, akár china, akár mi egyéb lett volna az. Lehet az in Deco az vagy Infuso nagy haszonnal venni, és az olyan gyenge gyomrunak jobb is ugy adni, ugy nem verődik öszve, 's semmit se árthat. Ezt ugyan nagyon javallom, de e' be nem helyeztetem az egész curát. Vagyon már orvosság is, mellyet nagy haszonnal lehet adhibéálni, a' Liqum Quassia tudni illik. Leg-először is, e' jutott nékem eszembe, mikor meg hallottam az ő Exja nyavalyáját, mert ezzel is segitettem, nem régiben is egy gyenge constitutioju Aszszonynak. Ezt én sokszor combinálni szoktam a' chinával, és Exjának is ugy javallanám, de ha nem akarná a' chinát, tsak egyedül a' Quassia is jo lesz. Nem ártana, ha Excellentiádnak ideje volna, meg-olvasni attense avagy tsak a' Murray Marezia Medicajában, a' Quassiarol valo tractat (Murray Aparadus Medicaminum Volume 3 tio pag. 432. et Sess.) meg-látná Excellentiád, mennyire egyezzen ezen orvosság az ő Exja minden

circumstandiaival. Tsak frigidum Infusumba adhibealtam a' Quassiat, és akkor a' chinát is ugy vele combinálnván. Mind a chinából, mind a' Quassiaból porrá törve lehetne venni 2 két drachmát, és egy libra, közönséges vízzel egy üvegbe infudálni, 24 oráig infusioba tartani némelykor fel-rázván, és azután a' porától le-szűrni, de lehetne a' port mind végig is benne hagyni, míg a' Liquidum le fogy rolla. Ezen Infurranból kellenék osztán minden három orában két jo kalánnal vénni. Sokáig vélle élni, a' míg effectumá láttzanék. Ha a chinát nem akarná ő Exja, a' Quassiat tsak magára, a' fellyebb irt moddal lehetne készíteni és venni. A' Diaeta tsak a' lenne, hogy nehéz emésztésü eledeleket és mellyek szorulást 's szelet okoznak ne egyék. Commotiot tsináljon. Ihatik bort, de tejes kávét nem igen, kivált eleintén. Feketén is igen keveset. Posmarius levélre öntött vizet jo lenne innya, vagy fa-héjjal főttet. Az Aér változást igen jovallanám. Falura menni, Magyar Országra, mert Erdély messze van, és most nem is bátorságos lévén, tudom nem jőne ide ő Exja. Ez nem lehet ki-mondani, mind magam házomba történt példán, mind másokon tapasztaltam. De itt éppen naturaliter kellenék élni, minden engner nélkül. Tsekély irásomrol alázatosan követném Excellentiádot, tapasztalt kegyelmességében magamat ajánlom és maradok

Excellentiád'

alázatos szolgálja

Kolosvár. 1788. Die 7. Aug.

Pataki Sámuel

P. S. Az el motsolt papirrol alázatosan botsánatot kérek, történetből meg esett, 's nem volt időm ujjolag írni, nem akarván ezen postától el-halasztani.

A fellyebb irt orvoságot ha ott más Doctorral communicálni kívánnya Excellentiád, és az is helybe hagyja, könnyen pscriptioba formálja. Ha pedig tsak magok akarják Excellentiátok meg próbálni, lehet a' Patikából igy hozatni port.

Rp. Pul . Ligni Quassia Cort. Peniv . AA Dr ij M. D. Doses nro vj S. Pulvers pro Infuso.

E'ből osztán egy doszsz üvegbe tévén, egy fertály vizet kell reá tölneni, és 24 oráig, a' vélle élés előt tartani, 's osztán kezdhetni a' vélle élést.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

Sárospataki

PATAKI SÁMUEL

A harmadik orvosdoktor, Erdélyország főorvosa, P. Sámuel és Szathmári Pap Sára fia: szül 1765. február 16-án, Kolosváron, ahol középiskolai tanulmányait a ref. főiskolában kezdi és végzi, majd Göttingában

és Bécsben az orvosi egyetemeket látogatja, végül Pesten, 1794. február 11-én orvosdoktori oklevelet nyer. Még pesti tanulásának idején, 1793 május elején azonban, gr. Teleki Sámuel, erdélyi udvari kancellár szolgálatába szegődik, kinek Domokos nevű beteges fia mellett utitársként és orvosi megfigyelőként szerepel. Ápoltságával beutazza Felső-Magyarországot, az Alföld városait, Erdélyben körutazást tesznek, bejárják az adriai tenger melléket, majd a cseh-morvaországi tartozkodás után, németországi utazásra mennek. 1796. júniusában atyja mellett, Kolozsváron orvosi gyakorlatot folytat, majd ismét Bécsbe kerül, ahol a himlőoltást tanulmányozza. Ő a meghonosítója Erdélyben a himlőoltásnak, s már 1801-ben sikerrel alkalmazza. 1806-ban az erdélyi főkormánysszék az egészségügyi tanács tagjává választja, majd 1812-ben annak elnökévé és országos főorvossá nevezi ki. 1814-ben, az Erdélyben dühögő pestisjárvány megfékezésére, Getsz Dániellel együtt a határszélre rendelik, ahol erélyes övintézkedéseivel sikerül a vést elszigetelni. E területen végzett kiváló érdemeiért „Királyi Tanácsosi” címmel jutalmazták. Tevékeny és eredményes orvosi működésén kívül vegy-elemzi az erdélyi fürdők vizeit és ő az első főorvos, aki a Gubernium ülésein egészségügyi előadásokat tart. Kolozsváron 1824. április 2-án, 59 éves korában halt meg. Könyvtárának javarészt az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaságra hagyományozza. Neje: Mauks Zsófia. Fiai: Dániel orvosdoktor, erdélyországi főorvos; József, erdélyi főkormánysszéki kancellista és Sámuel (1797–1820) orvosnövendék.

Megjelent munkája:

Discriptio phisico-chemica aquarum mineralium Transsylvaniae. Jussu exc. r. gubernii in compendium redacta. Pestini, 1820.

Halálára megjelent emlékezők:

Tudományos Gyűjtemény, 1824. I. 239. l. és 1827. II. 399. l.

Csiszár Sámuel: Az orvosi tudomány és az orvos egy halotti beszédben. Kolozsvár, 1824. A közszeretet fájdalma, május 9. 1824. közös címmel.

Hegedüs Sámuel: Az igaz orvos. Kolozsvár 1824.

*

Pataki Sámuel a levelek keltezésének idejében a gr. Teleki Sámuel, erdélyi udvari kancellár, könyvtáralapító és iktári Bethlen Zsuzsánna gyógyíthatatlan beteg fia, Teleki Domokos mellett, mint társalkodó, utitárs és egészségügyi megfigyelő szerepel. A legifjabb Pataki 1793. május elején csatlakozik a fiatal grófhhoz és 1796. év elejéig van mellette, követi utazásaiban és figyelemmel kíséri minden lépését, majd időközönként beszámol az aggodó szülőknek fiuk szórakozásáról, utazásáról és egészségi állapotáról. Pataki leveleit, az ifjú Teleki Domokos szülelhez írt leveleivel egybevetve, összegezhető és nyomon követhető az az érintett útvonal, amelyet közel három év alatt megtesznek. Pestről kiindulva, 1793. július elejétől augusztus elejéig Felső-Magyarország vidékeit utazzák be; innen

visszatérve Pestre, 1794. május elejétől erdélyi körútra mennek, majd néhány hónapig Nagyváradon időznek és 1795. június elejétől az adriai tengerparton barangolnak. Végül Nagyváradon és Bécsen keresztül, 1795. július elejétől cseh- és németországi körútra indulnak és csak 1796. júniusában érkeznek vissza Kolozsvárra. Ezzel az időtöltésen és szórakozáson

Pataki Sámuel III. (1765—1824)

kívül, „ a levegő-égnek s környül állásoknak megtserélése”, azaz a környezet - és levegőváltás gyógyhatásaival kísérleteznek.

A felvidéki utazás 1793. július elején kezdődik. Tályán keresztül, Tokajban kirándulás a szőlőhegyekbe; Sárospatakon az ősi református kollégium megtekintése és Óri, teol. professzor vendéglátása. Innen Sátoraljaujhelyre mennek, majd Regmetzen csatlakozik hozzájuk Kazinczy Ferenc, aki Kassáig kíséri őket, de előbb Lastócson megszállnak Kazinczy Péternél. Kassán meglátogatják Török Lajost, az iskolák felügyelő-igazgatóját, br. Vécseyt és Baróti Szabó Dávidot, a papköltőt. Innen Ránkra (Herrleinre) mennek a nevezetes savanyúvíz-forráshoz. Majd Peklinen keresztül Cserveniczára rándulnak, ahol megtekintik a kamarai opálbányákat és Söváron a sófőzést. Eperjes, Bártfa, Lőcse, Késmárk érintésével és Losonczon át a bányavárosokat tanulmányozzák. Besztercebányán az

amalgamációt, azaz ezüstolvasztást, Kőrmöcbányán különböző bányákat, az pénzverdet és olvasztókat, Selmecbányán pedig a bányászati akadémiát tekintik meg. Még kirándulnak Vichnye-fürdőre és augusztus végén térnek vissza Pestbudára.

A felvidéki útifiradalmak után, 1793. augusztus közepétől, 1794. március végéig Pestbudán „mulatnak”. A vendéjárásokon és a társas szórakozásokon kívül, a környéki udvarházak látogatásával töltik idejüket. Acsán és Dukán Prónay Sándornál és Lászlónál vendégeskednek, de különösen a felvilágosult gr. Teleki József társaságában vannak szívesen, kit a biztonságát fenyegető pápista intrikákra figyelmeztetnek. Hajókirándulás Pomázra, ahol a rácok népi táncbaiban gyönyörködhetnek. Átjárndulnak Vácra, ahol a kat. püspöknél ebédelnek és a ref. lelkésznel vacsoráznak. Itt mintegy 2000 francia hadifoglyot látnak szörnyű lerongyolt állapotban, embertelen bánásmód között, kiteve a járványok, pusztításainak. 1794. május első napjaiban Kecskeméten tartózkodnak, ahol a pápista templomtoronyból megtekintik a nagy kiterjedésű város látképét, majd a városháza ritkaságait, továbbá egy különleges szárazmalomra egy ottani gazdaember találmányára irányítják érdeklődésüket. Ócsa, Nagykörös érintésével Szegedre is lekocsiznak.

Az erdélyi utazás 1794. július második felében, Kolozsvárról indul ki, de már augusztus 10-én Oradnán kötnek ki, ahol 3 hétig vizkúrát tartanak. Birtokrendezés céljából Besztercén és Nagysajón át Szentiványra és Sároberkére érkeznek, majd egyideig Marosvásárhelyen tartózkodnak. Innen Marosszentgyörgy és Héderfája érintésével átutaznak a Székelyföldön majd Brassó, Nagyszeben, Mikeszása és Gyulafehérvár városokot keresztül szeptember 23-án, a tudós Benke Mihály professzor látogatására Nagyenyedre érkeznek, ahonnan Zalatnára és Abrudbányára is kirándulnak. A birtokszemle során, Sárd és Gerend községeket érintve, Nagybányán keresztül, szeptember végén visszatérnek Kolozsvárra, ahol részt vesznek az erdélyi országgyűlésen.

1795. január elejétől, május 15-ig Pataki Sámuel ápoltyával Nagyváradon, a kancellárius örökös főispánságának városában tölti idejét, ahol az ifjú Domokos a nótáriusi hivatalban tanulmányozza a megyei közigazgatás csínját-bínját. Innen néhány napra Pestre mennek, majd Pécs, Károlyváros és Zágráb érintésével, sziklás hegyi utakon átvergődve, 1795. június 9-én Fiumébe érkeznek. Trieszt, Görz, továbbá Buchari és Portoré tengeri városkákat is meglátogatva, hamarosan visszautaznak Bécsbe. Úgy Nagyváradról, mint a tenger melléki útról hiányzanak Pataki beszámolóit, azonban T. Domokos leveleinek mindegyikében: „Dr. Pataki uram alázatos tiszteletét jelenti.”

Teleki Domokos egészségügyi utazásainak legkiadósabb, egyben legtöbb érdeklődésre alkalmas szakasza a cseh-morvaországi útja, különös tekintettel a karlsbadi kúrával való próbálkozása. Itt alkalma nyílik a fiatal orvosnak, Pataki Sámuelnek arra, hogy a karlsbadi kúra gyakorlati eredményeiről tudományos felkészültségének megfelelő megfigyeléseit lezárja. Bécsből kiindulva Znaimon keresztül, 1795. július 12-én Csehbródra, 13-

án Prágába és 14-én Karlsbadba érkeznek. Itt a beteget dr. Mitterbacher, híres fürdőorvos veszi kezelésbe, aki valami „habarbmomos por” hozzáadásával, az anyagcserebántalmak gyógyítására alkalmas ivókúrára fogja. Az itt alkalmazott ivókúra 6 pohárral kezdődik és naponta 3 pohárral emelkedik. A páciens kortyonként issza a karbonáttal és kloridot tartalmazó melegvizet, amelynek hatása nem egyformán mutatkozik. Betegünk esetében „igen lassan operál a víz”, azonban a cél az, „hogy a testben lévő tsomózások előbb oldoztassanak fel.” Pataki megfigyeli, hogy a kúra alatt a betegnek minden munkakészsége megszűnik, ellenben „szokása ellen-is a társalkodást és a mulattságot keresi.” Panaszodik a hallatlan drágaságra, és szerinte minden elképzelhető kitalálnak, hogy „az embertől a pénzt ki-tsalhassák.” A kúra további eredményéről az augusztus 10-i levélben nem sokat közöl, inkább a szülők megnyugtatóására szolgál. A betegnek „a színe” javul, a „tsomók” is oszladoznak, ellenben „a hasát tapogatás alatt fájtattya.” Tapasztalata az, hogy a karlsbadi kúrát évente meg kell ismételnie, mert a betegek rendszerint első „itt létek alatt” nem érznek jobbulást. Ugyan az ivókúra vérhígító hatása nem kétséges, mégis a gyógyulást a természet, az idő és némely orvosságok használata viheti tökéletességre. Erre vonatkozólag utal dr. Becher könyvére, valamint dr. Mitterbacher ez irányú tapasztalataira, mely szerint a karlsbadi kúrának több esetben kipróbált és eredményes gyógyhatása kimutatható. A karlsbadi kúrát 6 hétre tervezik, majd a fürdőorvos utasításának betartásával Drezdába, Lipcsébe és némi kerülővel, Jénán keresztül ismét Prágába utaznak, hogy november közepén vissza térhessenek Bécsbe.

Pataki Sámuel betegével, 1795. augusztus 28-án érkezik Drezdába. Itt az ifjú páciens, gr. Eltz osztrák követ társaságában szórakozik, kívül bejáratos a választófejedelem udvarába, ahol rendkívüli pompa és még a bécsinél is nagyobb ceremónia uralkodik. Itt a díszes magyar ruhájuk nagy feltűnést és tetszést kelt. Pataki, a szülőkhöz irt beszámolójában, kíméletesen ugyan, de kénytelen bevallani, hogy a karlsbadi kúra nem sokat használt, sőt azóta visszaesés mutatkozik, amennyiben „a jobb fülébe való nehézség versenként esmét el-jő”, továbbá „a füle töve a borital után esmét fel-dagad.” Azóta reggelenként égeri savanyúvízzel él. Az is kifogásolható, hogy a karlsbadi fürdőorvos által rendelt diétát az utazás alatt nem lehet előírásosan betartani. Szeptember 29-én Lipcsébe, onnan 12 nap múlva Jénába, október 18-án Coburgba mennek, majd Egeren és Karlsbadon keresztül október 27-én Prágába érkeznek, ahonnan Brünó érintésével, november közepén Bécsben fejeződik be útjuk. A németországi utazásnak mindössze erkölcsi eredménye van, amennyiben az alig 24 éves Teleki Domokost a lipcsei gazdasági társaság, a jénai természetvizsgáló társaság tagjává, a jénai minerológiai társulat pedig első elnökévé választja. Pataki még 1796. július elejéig van ápolója környezetében, annál is inkább mert a tehetséges Teleki Domokos „nem bírja viselni a szellem súlyát” és 1798. szeptember 16-án, 25 éves korában Marosvásárhelyen fejezi be földi pályafutását.

1793. május 12. Pest.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Sámuelnéhoz

Méltóságos Gróffné és udvari fő Cancellariusné
Aszszony, nékem gratiosa Patronám, Kegyelmes Aszszonyom

Nagy örömmel értettem a' Kis-Aszszonyinak 9-dik Maji az Úrfihoz botsátott atyafiságos leveléből, hogy ő Nagysága betegségéből annyira gyógyult, hogy az említett napon az ágyot-is el-hagyhatta. Óhajtom szivemből, hogy ezen gyógyulása ő Nagyságnak állandó lehessen, és az Úr Isten Excellentiáttal edjűtt ő Nagyságát kívánt egészségben és életben tartsa meg. Az Úrfi ő Nagysága-is Istennek hála frissen vagyon, és a' levegő-égnék 's környül állásoknak meg-tserélése ha tsinált is valami változást ő Nagyságában, ugy azt inkább jobbnak, mint rosszabbnak lehet mondani. Tegnap Gróff Teleki Jozsef Úr ő Excellentiájával Generalis Belezsnainé Úr Aszszonynál vagynak ebéden. Holnap az Úrfival mi ketten Generalis Barkonál ebédelünk, mert ma jövőn haza felé a' Lutheranum Templomból, találkoztunk a' Generalissal, a' kit az Úrfi leg-ottan meg-szollitván, holmi közönséges tudakozódások után minket holnapra ebédre invitála. Ma a' Prédikatio mind ketőnknek igen meg-tettzett, mindjárt fel-is tevők magunkban, hogy a' Lutheranus Pappal közelebbről meg-esmérkedjünk; ha mindenkor ilyen Prédikatiót hallgatna az ember, ugy tsak inkább vágnék a' Templomba. Pomázon is hallgattunk Aldozőcsütörtökön Predikatiót az O Budai Paptól, de ennek korántsem volt az a' sükere, mint a' másnak. Itt Pomázon igen jól töltöttük az időt, az Úrfi le-rajzolta az Udvar-házat az egész környékkel együtt és igen jól találta; sok atyafiak voltak, a' kikkék sétáltunk, tekéztünk, 's biliardoztunk. A' Rátzoknak éppen Husvétjok volt, a' mikor rendszerént tánczolni szoktak, ennek nézésében-is sokáig gyönyörködtünk. Itt most semmi ujságot nem hallottunk, ha nem egy szomoru történetet beszéllenek, hogy tudni illik az el-mult héten ötven embernek, Aszszonyokat és kis gyermekeket edjüvé számlálván, a' Dunán egy-tutajon a' Canalis ásásra le-felé menvén, Budánál, a' Malmokba ütköztenek és négy férfiakon kívül mind belé holtanak. — Az hegedük és a' láda minden hiba nélkül meg-érkeztenek; ennek el-küldésében-is hozzám mutatni méltoztatott Grátiájokat Excellentiáttal alázatosan köszönöm. Az Gróff Úr ő Excellentiáját és a' Kiss-Aszszony 's Ferentz Úrfi ő Nagyságokat bátorodom alázatosan tisztelni. Magamat pedig az Excellentiád kegyes Grátiájában ajánlván továbbra is vagyok

az Excellentiád

alázatos 's hiv Szolgája

Pest, 12-dik Máj 1793.

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1793. július 18. Eperjes.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Sámuelhez

Méltóságos R. Sz. B. Gróff és udvari fő Cancellárius Úr!
 nekem méltoztatott gratiosus Patronus 's Kegyelmes Uram!

Tegnap egy hete, midőn szerentsém volt Excellentiádnak Tályáról levelemmel udvarolni, még azon nap estve felé Tokajba értünk, — tegnap estve pedig tizedfél órakor ide Eperjesre szerencsésen megérkeztünk. Már egy hete a' miolta magunkra utazunk 's az alatt hol jártunk és mit tsináltunk légyen, bátorkodom Excellentiádnak alázatosan meg-írni. Tokayba lett érkezésünk után más nap 14-dik Julii jó reggel négy óra után ki-rándultunk a' Szöllő hegyekre, melyeket körül járván fel-hágtunk a' leg-nagyobb tetejére-is; innét dél után S. patakra mentünk és Theologiae Professor T. Óri Uramnál háltunk. Reggel 12-dik Julii meg-látogattuk a' több Professor Urakat-is, a' kiknél az Úrfinak nem roszz emlékezete maradt; — Patakrol tiz óra tájba el-indultunk és Ujhelyre mentünk ebédre a' fogadóba, mivel azon reméységünkbe, hogy Tek. Sulyovszky Urat, a' kinek az Úrfi Cons. Tihányi Úrtól levél által volt recomendálva, ott találhattyuk meg-tsalattattunk. Dél után untunkba esvén Regmetz, ide bé-tértünk Tek Kazintziné Aszszony és a' fiai látogatására; itt mindjárt ajánlotta magát Kazintzi Ferenc Úr, hogy az Úrfit el-kiséri Kassára, hogy ott vezetője lehessen azon még eddig nem látott városnak meg-esmérésében; — két órányi mulatásunk után mind a' hárman mentünk Lastotzra a' Tek. Kazintzi Péter Úr jószágába, a' hol az Úrfi ő Nagysága nagy szíveséggel fogadtatott. Innét 13-dik igen roszz utakon dél utánni három óra tájban Kassára bé-érkeztünk 's a' Sas nevü fogadóba szállottunk. Kassán mulattunk 14-dik és 15-dik Julii-ig. Voltunk az ide való Oskolák Directora Gróff Török és Camerarius Administrator Báró Vétsei Úr látogatására; mindenik nagy szíveséggel fogadta az Úrfit és Gr. Török a' Visitát vissza is adta; — meg-látogattuk a' Poeta Szabo Dávid Uramat-is, a' Physices Professor Abbé Estét — 's másokat. Dél előtt 16-dik ki-indultunk Kassáról és mentünk ebédre Ránkra, a' hol egy nevezetes és sokaktól frequentált Savanyu-viz vagyon; — itt sokakkal voltunk szembe, a' kik a' viz kedvéért mulatnak ott, 's nevezetesen nagyon láttatott örvendezni az Úrfi ő Nagyságához való szerentséjének Groff Gyulai Ferentz Úr ő Nagysága, a' ki nem régen jöven-ki Erdélyből, most a' Szomszéd faluban a' felesége után biro jószágaiban mulatoz, és az Nap történetből a' savanyu vizre által jött volt. — Szándékunk lévén a' hires Opál bányákat Cservenitzánál vagy Veressvágásnál meg-járni, minthogy ez Kameralis Helly, ezért hogy jobban meg-láthassunk mindent, Báro Vétsei Úr az Úrfi kérésére egész készséggel adott a' Dominium Inspectorához Peklinbe égy levelet, mellynél fogva Ránkrole stvére Peklinbe

érkezvén, az Udvarba szállottunk-bé. Innét 14-dik reggel öt orakor elmentünk Cserneviztára, mely Peklintől égy orányira a' nagy erdős hegyek közt el-rejtve fekszik. A' Bányákhoz paraszt lovak hátán mentünk fel 's vezetők volt az Inspector parantsolattyára az erdő-tiszt; délbe égy orakor jöttünk a' faluba vissza, a' hol ' tisztek dispositiojából az oda valo Plebanusnál ebédelünk, — ez égy Minorita barát és hospitalis ember 's igen jól-is tractált minket, — külömben nem-is tudom, mit ettünk volna, mert ezen nyomoru falnak fogadojában még égy tojást sem lehetett találni. Dél után két orakor meg-indultunk és erdő-kön, hegyeken és a' leg-kövesebb 's rosszabb utakon az este tized fél orakor ide ugyan tsak szerentsésen meg-érkeztünk. Mind szüntelen féltettük a' Kotsinkat, hogy öszve romlik, de Istennek hálá, semmi baja nintsen; azt gondolom, hogy a' tegnapi utunk a' leg-nagyobb probája annak, hogy jó 's erőss a' Kotsink. Sovárnál meg-állapodtunk volt és itt a' So főzés mesterségét és egész Manipulatioját meg-néztük; az annál-is nevezetesebb, hogy egyedül van Magyar Országon és igen sok sot produkálnak. — Még ma ebéd után mindjárt el-indultunk innét és megyünk Lótsére, de a' hová, a' mint gondolom, tsak holnap dél előtt érünk el. Az Úrfi ő Nagysága igen frissen vagyon, szereti erőssen az utazást, és most általam Excellentiátok kezeit fiui alázatossággal tsokolja.

A' Groffné Aszszony ő Excelentiája kezeit alázatosan tsokolom; a' kiss Aszszony és Ferentz Úrfi ő Nagyságokat alázatosan tisztelem. Magamat az Excellentiád tapasztalt kegyes uri Grátiájába ajánlom továbbra-is és vagyok

az Excellentiád

alázatos hiv Szolgája

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

3.

1794. január 3. Pest.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Józsefhez

Pest. 3. Január. 1794

Méltóságos R. Sz. B. Groff
és Status actualis intimus Consiliarius Ur,
nékem méltoztatott gratiosus Patronusom és Kegyelmes Uram!

Azon tisztelő és háládatos nagy indulatomat, mellyel az Excellentiád nagy érdemeinek és véllem tapasztaltatott sok kegyes Grátiájáért örökösön tartozom, akarván valamennyire Excellentiád előtt kijelenteni bátorodom ezen alázatos levelemmel Excellentiádnak udvarolni, és

égyzersmind szivemből ohajtani, hogy az Ur Isten ezen békövetkezett Ujj esztendőt tegye Excellentiádnak minden tekintetben örvendetessé és engedjen ő Szent Felsege Excellentiádnak egész uri házával édjütt sokakat érni, hogy az Excellentiád szerentsés életében mind a' Haza illy nagy boldogito Oszlopával, mind a' mi Sz. Vallásunk illy hathatos Gyamolával, mind pedig a' szegény ügye fogyott Özvegyek és Árvák illy erős Pártfogokokkal és valóságos segítőkkel sokáig ditsekedhessenek. Instálom Excellentiádat, méltotassék engemet-is a' Maga tisztelői közzé számlálni és eddig hozzám mutatott kegyes Grátiáját ezutánis irántam fenn-tartani.

Atsára és Dukára tett kis utunkból tegnap délbe érkezék vissza szerentsésen. Mind Báró Pronay László Ur ő Excellentiájokat, mind B. Pronay Sándor Ur ő Nagyságokat jó egészségben volt szerentsém tisztelni. Dukán azt hallottuk, hogy a' Vátzi Papság nagy boszankodások és némü némüképpen félelmek közt-is volna abban a' hiedelemben lévén, hogy Excellentiád ő Felségénél a' Pápát bé-árujni ment volna Bétsbe. Ezt olyan formán mondották B. Rudnánsczykék, hogy Excellentiádnak jelentenek-meg és egyzersmind arra instálnok, hogy Excellentiás a' Maga bátorságára vigyázni méltotassék. Az Ur Isten örizze-meg Excellentiádat minden szerentsétlen történettől! — Mi ma fogunk által költözni. Domokos Urfi frissen vagyon és alázatosan tiszteli Excellentiádtokat. Bátorkodom én-is a' Groffné Aszszonyom ő Excellentiája kezeit alázatosan tsokolni. Magamat az Excellentiád tapasztalt uri 's kegyes Grátiájában ajánlom továbbra-is és vagyok

az Excellentiád

alázatos s' hiv Szolgája

Pataki Sámuel

de Pest. — a Son Excellence Monsieur le Comte du St. Emp. Rom. Joseph Teleki Chambellant et Conseiller intim d' Etat de Sa Majesté Imper. Roy. et Apostolique, Comte Suprem. du Comté de Ugotsa — a Wienne.

(Az ercedeti a Telekiek gyömrői levéltárában.)

4.

1794. febrnár 16. Buda.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Sámuelnéhoz

Méltóságos Groffné és udvari fő Cancellariusné Ur Aszszony, nékem méltotatott gratiosa Patronám és Kegyelmes Aszszonyom!

Az Excellentiád kedves neve napjának Innepére intézett kívánságomat bátorkodom én is a' másokéval egyben kötni, a' midőn szivemből ohajtom, hogy az Ur Isten az Excellentiád szerentsés életét terjeszse hosszú időkre, hogy sokáig gyönyörködhessék Excellentiád a' Maga

szép uri házának virágzásában és bőv mértékben szedhesse anyai szorgalmatosságának vigasztalo gyümöltseit; tartsa-meg ő Szent Felsege Excellentiádat azoknak vizasztalásokra-is, a' kik egészszem Excellentiádtól várják életek segedelmét, — 's méltotzassék azt nékem Excellentiád kegyesen meg-engedni, hogy lehessen mindenkor szerentsém az Excellentiád tisztelőinek száma között lenni.

Az Excellentiád neve napjára itt-is nagy készülétek tétetnek; Gr. Vartenslébenné Aszszony ő Nagysága Bált akar akkor adni, mellyen, a' mint hallom, sokan léznek mind a' két városbol invitálva. Groff Domokos Urfi arra az alkalmatosságra egy különös Contra tántzot-is componált és mindenikünk fog igyekezni, hogy az Excellentiád iránt viseltető tisztelő indulatunkat, ki ki a' maga tehettsége szerént, akkor ki-mutathassa. — Az Urfi ő Nagysága frissen vagyon és kedvére tölti idejét. Ha a' dolgozást meg-unnyuk és egy kevésse mutatni akarjuk magunkat, akkor mindenkor Pestre hajokázunk, mert itt Budán majd semmi esmérőseink sintsenek, — az egész Város holtnak láttzik lenni. Szerentsések voltunk még eddig a' lágy téllal, mivel a' miatt a' Dunán' egész Bátorsággal lehet járni. Ha egy kevés szél támad, már akkor a Duna felé sem megyünk és talám ebbe a' részbe mi vagyunk a' leg-félelmesebbek. — A' Palatinus tegnap előtt érkezett vissza Bétsből, és már minden akarta mindjárt tudni 's édjik jobban mint a' másik, hogy mivel járt a' Palatinus; azonban itt nem mindenek vagynak meg-elégedve a' dolgoknak mostani folyásával. — A' Groff Ur ő Excellentiáját bátorkodom alázatosan tisztelni. Nem különben tisztetem a' Kiss-Aszszony és Ferentz Urfi ő Nagyságokat. Magamat pedig az Excellentiád tapasztalt Gratiájába ajánlom továbbra-is és vagyok

az Excellentiád

alázatos hiv Szolgája

Buda, 16. Februarii 1794.

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

5.

1794. május 4. Kecskemét.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Sámuelnéhoz

Méltóságos Groffné és udvari Cancellariusné Ur Aszszony,
nékem méltotztatott gratiosa Patronám
és Kegyelmes Aszszonyom!

Excellentiádnak 28-dik Aprilis irott és az Urfi levele mellé zárt kegyes irását volt szerentsém tisztelni. Már egészszem el vagyon igazítva a' Vőfélység dolga, még pedig a' szerént, a' mint Excellentiádtok méltotztattanak parantsolni, és a' mint én még eleinten ohajtottam vala.

Mi 2-dik Maji pénteken dél után ki-indulnánk Pestről, Groff Vartens-
 lébenné Aszszony ő Nagyságánál lévén utolyára, — estvére Ötsára
 értünk, onnét másnap reggel öt ora után meg-indulván, délbe egy ora
 után Körösön voltunk. Itt mindjárt el-mentünk T. Fodor Uramhoz,
 a' hol nagy társaságot találván, azokkal edjütt töltöttük az időt öt oráig,
 meg-járván az alatt az oskolát és a' Templomot-is, — a' mikor osztán
 Körösről ki-indultunk és még nap világ ide, Ketskemétre ér-keztünk
 Az estve a' Ketskés fogadoba lett bé-szállásunk után mindjárt meg-
 akartuk látogatni a Superintendenst és a' másik papot, de szerentsétlen-
 ségünkre mind a' ketten el-mentenek hazulról Synodusra; — nem lévén
 azért mit tsinalni egyebet, fel-hágtunk a' Pápista Templom mellett
 lévő magas toronyba, a' honnat jól el-láthatunk ezen nagy városnak
 egész fel-végét. Azután meg-kerestük a' Város Notariussát, hogy mutat-
 ná meg nekünk ma a' Városházánál lévő ritkaságokat, innét meg-más
 részébe mentünk a' Városnak egy különös száraz malomnak meg-néze-
 sére. mely egy ide valo gazda ember találmánya. Tegnap estve jártunk-
 ba a' Vár megye Comissariussával találkoztunk, a' ki minket keményen
 kezdett examinalni, de meg-tudván ki-légyen az Úrfi, nagy emberséggel
 engedelmet kért, azt adván egy kevésse goromba maga-viseletének
 okául, hogy mostanság gyujtogatásokesvén a' Városon, tartozván minden
 idegenekre vigyázással lenni. Estve kilentzédfél orakor meg-huzzák
 a' nagy harangot és azután nem szabad senkinek künn járni. Dél után
 szándékozunk el-indulni és holnap jo idején dél előtt Szegeden lenni.
 Az Úrfi frissen vagyon és tsokolja fiui alázatossgal az Excellentiátok
 kezeit. Én is bátorkodom a' Groff Ur ő Excellentiáját alázatosan
 tisztelni; nem különben a' Kis-Aszszony és Ferentz Ur ő Nagyságokat-
 is. Magamat az Excellentiád tapasztalt kegyes Grátiájában ajánlom
 továbbra-is és vagyok

az Excellentiád

alázatos 's hiv Szolgája

Ketskemét 4-a Maji 1794.

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

6.

1795. július 20. Karlsbad.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Sámuelnéhoz

Méltóságos Groffné és udvari fő Cancellariusné Ur Asszony, nékem
 méltoztatott grátiosa Pátronám és Kegyellmes Asszonyom!

Olly reménységgel vagyok, hogy eddig Excellentiádtok, mind az
 Úrfi ő Nagysága leveléből, mind pedig az enyimből ide 14-dik Julii
 estve felé lett szerentsé meg-érkezésünket meg-értették. Még nap
 Szerdán a' szokás szerént nyugovo Nap volt, melyre nézve akkor sem

orvosságot, sem vizet nem ivott az Urfi, hanem estve le-fekvéskor vett-bé a' Dr Mitterbacher Praescriptiojából valami habarbaromos port, a' melly után Tsötörtökön reggel egyenesen a' Viz italhoz kezdett. Első Nap tsak hat pohárral ivott, melly a' porral együtt-is tsak égsyszer operált, — ugyan azért más nap kilentzel ivott és talám holnap tizenkét pohárra fog fel-hágni. Még tsak igen lassan operál a' víz, mellynek egy részént örvend-is a' Doctor, azt akarván, hogy a' testben lévő tsomozások előbb oldoztassanak-fel. Külömben frissen vagyon az Urfi és reménységem felett könnyen ihattya a' vizet. — Az ételt a' szállásunkra hozattuk, melly ebédkor rendszerént négy tál ételből szokott állani, a' vatsora pedig az Urfira nézve tsak valami főtt gyümöltsből vagy veteményből hús nélkül. Reggel el-végezván a' víz italt a' Fölös-tököm mellett ki-nyugoszsuk magunkat és azután mindjárt sétálni megvünk ebédig; tsak azt sajnállyuk, hogy a' szüntelen valo változo idő miatt még eddig egész kedvünk szerént valo járásokat nem tehetünk, tsak az Alléba járogatunk alá 's fel. Az asztal mellett valo szorgalmatos dolgozshoz még eddig nem kezdett az Urfi 's azt tartom, ezután-is el-mulattya, mivel Dr Mitterbacher-is azzal biztat, hogy ez a' Viz azt míveli az emberbe, hogy az olvasáshoz és íráshoz valo kedvét az itt-létel alatt el-veszti, és szokása ellen-is a' társalkodást és mulatt-ságot keresi, — mellyet már sok tudosokba-is tapasztalt. Itt minden sókkal drágább, hogy sem előre gondolhatta volna az ember, — sok-féle modok vagynak ki-gondolva, mellyek által az embertől a' pénzt ki-tsalhassák. A' Méltóságos Groff Ur ő Excellentiáját alázatosan tisztetem. Nem külömben a' Méltóságos Groff Kiss-Aszszony Groff Rhédei Ur és Ferentz Urfi ő Nagyságokat-is tisztelvén, Magamat az Excellentiád tapasztalt kegyes Gratiájába ajánlom továbbra-is és vagyok állandoul

az Excellentiád

alázatos hü szolgálja

Karlsbád, 20. Julii 1795.

Pataki Sámuel

(Az eredeti a Telekiek marosvásáhelyi levéltárában.)

7.

1795. augusztus 10. Karlsbad.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Sámuelhez

Karlsbád, 10. Auguszt 1795.

Méltóságos R. Sz. B. Groff és Udvari fő Cancellarius Ur, nékem méltoztatott gratusus Patronusom és Kegyelmes Uram

Excellentiádnak Augustus negyedik napján hozzám botsátani méltoztatott kegyes írását szokott alázatossággal volt szerentsém tegnap tisztelni. Grof Domokos Urfiui alázatos kéz-tsokolása mellett köszöni

a' Neve napjára intézett atyai jó kívánságait Excellentiádnak. Már Istennek hála sokkal jobb a' színe, mint ennekelőtte és azon tsomo-is, mellyről közelebbi levelemben emlékeztem volt, már nem annyira érezhető, tsak hogy imitt amott a' hasát a' tapogatás alatt fájtattya, a' melly fájdalnak-is idővel reményilem el-mulnak. Igen sok betegek, a' kik Kärlsbádba jönnek, egész itt létek alatt sem érzik semmi jobbulásokat, hanem a' víz ugyan tsak meg-higítván sűrű véreket és meg-lágyítván kemény tsomokat, azután a' természet vagy magára vagy némely alkalmas Orvosságoknak segítségé által viszi tökéletességre a' gyógyulást. Vagynak olyan régi meg-rögzött hibái-is a' testnek, mellyeknek ki-irtására az égszéri itt mulatás nem elégséges, hanem két 's három nyári víz ital-is kívántatik arra. Midezeket a' Dr Becher könyvében sok helyt mondva és számos betegségeknek historiájával meg-bizonyítva látom. De Dr Mitterbacher-is beszélte ezeket a' maga tapasztalásaiból nékem, és nevezetesen egy Gothai Urnak B. Linknernek a' betegségét beszélte nékem, a' kinek nagy Máj dagadása és abból következő sok féle bajai lévén, magát egészsen a' Dr Mitterbacher curája alá adta, a' kinek rendeléséből három nyáron élt mindenkör három hónapig a' vízzel és télen által szorgalmason vette az orvosságokat; de ezen időnek el-telése után tökéletesen meg-is gyógyult és már tsak mint egy háládatosságból jó minden esztendőbe vagy két hétre Kärlsbádba. Mind ezek szerént böltsen meg-itélheti Excellentiád, hogy nem lehet tudni, mennyire fog ki-tetzhető lenni az Urfi gyógyulása itt létünk alatt; de hogy használni fog, azt mind a' betegsé-gének természete, mind pedig a' már látható jó változásai mutattják. Mi ugyan egész igyekezettel mindent végben viszünk, valami tsak a' fel-tett tzelnek el-érésére használhat és mind eddig a' diaétát-is az Urfi jól meg-tartotta. A' Dr Mitterbacherrel esett egyezésünk szerént arra határoztuk magunkat, hogy itt a' hat hetet egészsen ki-töltvén, tsak 26-dik Augusti indulyunk-el innét és azután-is a' Doctornak adando rendeléseihez tartsuk magunkat. Innét Dresdába, azután Lipsiába és kevés kerüléssel Jénán keresztül Prágába szándékozik az Urfi és reményük, hogy Novembernek közepe táján Bétsbe tisztel-hettyük Excellentiádtokat. Méltóságos Groffné Aszszony ó Exja kezeit alázatosan tsokolván és egész Uri házát Excellentiádnak tisztelvén, magamat az Excellentiád Uri Grátiájába ajánlom továbbra-is és vagyok állandó tisztelettel

az Excellentiád

alázatos és hiv Szolgája

Pataki Sámuel.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1795. szeptember 18. Dresda.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Sámuelnéhoz

Dresda, 18. Septembr 1795.

Méltóságos Groffné és Udvari fő Cancellariusné Ur Aszszony, nékem méltóztatott gratiosa Patronám és Kegyelmes Aszszonyom!

Excellentiádnak a' Groff Urfi levelében rollam lett meg emlékeztet és hozzám intézett jó kivánásait különös Grátiául vettem, és ezen Kegyességét Excellentiádnak alázatosan-is köszönöm. Én mindenkor azon fogok igyekezni, hogy arra magamat érdemessé tégyem, melly tzelomat ha mindenkor el-nem érhetem-is, azt nem a' jó indulatban való hijjánosságomnak, hanem gyenge tehetségemnek tulajdonítom. Az mi a' Groff Urfi egészségét illeti, az Istennek hála elég jó, de azon reménységünk, melly Kárlsbádba táplált bennünket, hogy ezután mind jobban leszen, még eddig bé-nem telyesedett, — sőt sajnálva kelletik írnom, hogy ez előtt volt változásai esmét motogattyák magokat. Éppen tavaj-is volt, a' még Radnán voltunk és azután-is egy darabig sok bajai el-multanak vagy könnyebbedtenek, azután pedig nagy részén vissza jötenek. Kárlsbadba minden baja kezdett volt jobbulni és némellyik egészszen el-is mult volt, de most már némellyik esmét vissza akar jöni. Az igaz, hogy a' színe jobb, az elevensége nagyobb, a' hallása tapasztalásom szerint élesebb és appetitussa 's álma jó, de a' jobb fülébe való nehézség versenként esmét el-jő, mellyet különben némellykor egész nap érez, — ezen kívül a' füle-töve a' bor után esmét fel-dagad, mellyre nézve attol egészszen el-vonta magát. Most Egeri savanyú-vizet iszik reggelenként. Az-is egy bajunk, hogy a' Dr. Mitterbachertől praescribált Diaetát így fogadokba és az uton éppen olyan szorossan nem lehet meg-tartani, de mégis a' mennyibe lehet, igyekezzünk magunkat hozzá alkalmaztatni. Méltóztatassak azonban Excellentiádtok ebből nem úgy itélni, mintha az Urfi rosszabbul volna szemlátomást, hanem én tsak úgy igyekszem az Urfinak minden leg-kisbebb bajáról-is Excellentiádtokat tudositani, a' mint azt látom és tapasztalom. — A' Napokban meg-jártuk Freyberget Ingineur-Kapitány Péchy Ur társaságában; hétfőn reggel mentünk volt-el, és szeredán estve jöttünk vissza. Igen kedvesen és hasznosan-is tölti az Urfi az időt a' sok szép társaságokban és sok nevezetes dolgoknak meg-nézésében. Ez a' Város mint egy vonnya az embert magához, de még-is a' jövő hétnek vége felé talám már ide hagyuk ezt. — Az Méltóságos Groff Ur ó Excellentiáját alázatosan tisztetem. Nem különben tisztellem Grof Rhédei Ur és ifiu Groffné Aszszony ó Nagyságokat Groff Ferentz Urfival együtt alázatosan. Magamat pedig az Excellentiád tapasztalt kegyes Grátiájában ajánlván továbbra-is vagyok alázatos tisztelettel

az Excellentiád

alázatos 's hív Szolgája
Pataki Sámuel.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1795. szeptember 28. Dresda.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Sámuelnéhez

Méltóságos Groffné és Udvari fő Cancellariusné Ur Aszszony, nekem méltóztatott grátiosa Patronám és Kegyelmes Aszszonyom!

Ma éppen négy hete, hogy ide érkeztünk, a' mikor magam sem gondoltam hogy még most-is innét lehessen szerentsém Excellentiádnak levelemmel udvarolni. De ez a' helyly nagyon meg-tettzett a' Groff Urfinak, mind a' Városnak és körül-lévő vidékeknek kellemetességére, mind a' nevezetes dolgoknak sokaságára, mind pedig az ide valo Uraságoknak az Urfihoz ki-mutatott szivességére nézve; 's ugyan azért most-is nem unalombol hagyuk ide Dresdát, hanem tsak a' hátra lévő idő rövidségének meg-gondolásából. Egész itt létünk alatt igen kevesset ebédelt ithon, mikor másuvá nem volt invitálva, akkor a' Császári Követ Gr. Eltz Urnál volt ebéden, a' kinek külömben-is egész szives-ségével ditsekedhetik az Urfi. Most tudtuk-meg, hogy miért nem hívták az Udvarhoz ebédre, — hogy tudni illik, a' Fejedelem tsak akkor szokott idegeneket invitáltatni, mikor Dresdába benn lakik, most pedig Pilnitzbe van még, és tsak Vasárnapokon szokott bé-jöni. Ha még itt maradnánk égy néhány napig, ugy sokaknak biztatása szerént bizonyosan el-hívnák az Urfit az Udvarhoz ebédre, mivel holnap után a' Fejedelem egész Udvarával bé-költözik a' Városra. De hoszszú út lévén előttünk még, holnap jo reggel szándékozunk innét el-indulni és holnap után délbe Lipsiába lenni. Az egészsége most az Urfinak, Istennek hála, elég jo. A mit a' minapi levelembe irtam volt, hogy némely részben az egészsége romlani kezdett, az tsak annyiból állott, hogy a' bor ital után a' fülénél volt tsomo esmét kezdett meg-nőni, mellyre nézve már nem-is iszik bort, — és hogy a' jobb fülénél esmét kezd némelykor nehézséget érezni; de ezeknél sokkal örvendesebb azon jobbulása, melly szerént a' tekintete egészségesebb és a' hallása érezhetőképpen jobb. Az említett kitsiny hibák-is, azt reménlem, megint el-fognak múlni. Az utazásunknak eddig volt Planumát égy kevéssel meg-nagyobbítottuk, minthogy kedve vagyon az Urfinak Coburgba-is el-menni, meg-esmérkedvén itt égy oda valo Hertzeggel. — A' Méltóságos Groff Ur ő Excellentiáját alázatosan tisztelem. Nem külömben tisztelem Groff Rhédei Ur és az ifiu Groffné Aszszony ő Nagyságokat Groff Ferentz Urfival égyütt alázatosan. Magamat pedig az Excellentiád tapasztalt kegyes Grátiájában ajánlom továbbra-is és vagyok állandó tisztelettel

az Excellentiád

alázatos 's hiv Szolgája

Dresda, 28. Septembr 1795.

Pataki Sámuel.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

1795. október 20. Coburg.

Pataki Sámuel (harmadik) Teleki Sámuelnéhez

Méltóságos Groffné és Udvari fő Cancellariusné Ur Aszszony, nékem méltóztatott gratiosa Patronám és Kegyelmes Aszszonyom!

Jénából mind a' ketten udvaroltunk Excellentiádtoknak levelünkkel; ide lett meg-érkezésünkör pedig elszalasztottuk a' Béts felé menő Postát, és azért nem telyesíthettem eddig az Excellentiádtokhoz tartozó alázatos kötelességemet. — Octobernek 16-dik napján reggel indultunk-ki Jénából, minek utánna ott a' Grof Urfi hatodfél napokat a' Grof Bethlen és Groff von der Lippé Urfiak társaságában gyönyörűséggel töltötte-el. Ezen Urfiak meszsze el-is kísérték az Urfit kotsin és könyvező Szemekkel váltanak-meg egy mástol; ugyan tsak az a' reménységek maradott von der Lippé Urfiaknak, hogy Domokos Urfit jövendőben téjendő utazásának alkalmatosságával esmét meg-fogják látni. A' Jénában tanulo Magyar Országi Déákok között egy néhányon voltanak az Urfi tiszteletére. — Két napi utozásunk után ide 18-dik estve szerentsésen meg-érkeztünk. Ma harmad napja hogy itt vagyunk és azolta az Urfi minden idejét tserélgetve az uralkodó Hertzegnél, annak fiánál és unokáinál és a' Császári Feldmárschállnál tölti, a' kiktől közönségesen nagy szivességgel fogadtatott, — ebéden-is minden nap nállok vagyon. Holnap reggel szándékozunk innét el-indulni és már ezentul igazán mondhattuk, hogy haza-felé megyünk, mert eddig való utunkban még szüntelen tsak távoztunk Bétstől. Az utunk Barciton, Égeren és Karlsbádon megyen keresztül 's ugy reménylem, hogy ezen hónapnak 27-dik napján estve Prágába meg-érkezhetünk. Most kurta lévén a' nappal, egy nap igen sokat nem mehetünk, estve pedig a' maga idejében meg-szoktunk szállani, szoross kötelességünknek tartván az Excellentiádtok parantsolattyát ebben a' részben-is telyesíteni. — A' mi az egészséget illeti, most Istennek hála az Urfi frissen vagyon és szorgalmatosan él most-is a' Kárlsbádi víz után meg-kivántato Curával. — A' Méltóságos Groff Ur ő Excellentiáját bátorodom alázatosan tisztelni. Nem külömben tisztelvén Grof Ferentz Urfit-is, magamat az Excellentiád tapasztalt kegyes Grátiájában ajánlom továbbra-is és vagyok állandó tisztelettel

az Excellentiád

alázatos 's hiv Szolgája

Coburg, 20-dik Octobr 1795.

Pataki Sámuel.

(Az eredeti a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

+ 1824. április 2. -- 59 é. k. Kolozsváron

Pataki Sámuel (harmadik) orvosdoktor gyászjelentése

Szomorú Jelentés!

Megfosztaték Városunk egy diszes Polgárjától, Hazánk egy igen hasznos Tagjától, a' szenvedő emberiség enyhítő Orvossától. A' keserűség több águ forrása bokros bánatot árasztta. Méltóságos Sáros-Pataki PATAKI SÁMUEL Ur, Orvos Doktor, Királyi Consiliarius, az Erdélyi nagy Fejedelemségben Protomedikus, az Orvosi Gyűlésnek Előülője, és a' Felsőes Királyi Guberniumnál az egészséget tárgyazó dolgokban Referens; ennyi tekintetű foglalatosságait és életét hosszas gyengélkedés után bevégezte. Mikor a' Nap é folyó 1824-dik esztendő Április másodikán fele utját hátra hagyta, ő a' magáját egészszen megfutotta. A' közelebb mult Februárius' tizenhatodikától fogva, életének ötvenkilentzedik esztendejét járta, mellyből böl dog házassági életre huszannyoltz, az Orvosi kötelességekre harmintz — a' Protomédikusai hivatalra tizenhárom esztendőket fordított, a' mi fogyatkozott a' tellyes emberi életből, azt számos szenvedőkben előre bétöltötte. A' Menybe költözött szép Léleknek öszve omlott földhajléka, e' folyó hónap' negyedikén, délutánni négy óraker, a' piatzsori önnön házából, utolsó rendes tisztességétellel, a' köz temetőbe kísértetik, és kedves emlékezetű Szülőinek hamvaihoz takarittatik.

Érdem betsüllők, és a' kiknek ereitek, úgy lehet, ő utánna vernek. Ne sajnáljátok az ő gyakori látogatását egy végső tisztességi megjelennel és szives sohajtással viszontagólni. Az ő böl dogult Lelke Tinektek a' ditsősségből-is, hiszem, ép tetet, míg azt viselitek kíván. A' csüggedező elmaradott Özvegy három kesergő Fiak 's két bánatos Testvérek, kiknek fájdalmas sziveiket, részt-vevő indulattal enyhítitek, kellemetes élet kívánással, hálát szóllanak.

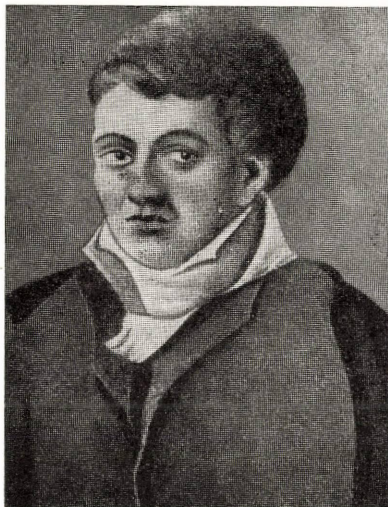
Kolozsváron Április 2-dik napján 1824.

(Nyomtatvány a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

GYARMATHI SÁMUEL

orvosdoktor, zilahi ref. főiskolai tanár és nyelvész, Gy. János és Osváth Éva fia; szül. 1751. július 15-én Kolozsváron, ahol tanulmányait megkezdte, de már 1763-ban Nagyenyeden folytatja, majd imét Kolozsváron tanul, ahol elvégzi a retorikát. Innen Zilahra, majd Nagyenyedre megy és végül gr. Bethlen Gergely támogatásával, Mária Terézia új alapítványából, mint a „goldbergi alumneum” részese, 1766-ban Bécsbe kerül, ahol 1782-ben orvosdoktori oklevelet nyer. Tanulmányi segélyét, a 200 forintot, mind ez ideig az erdélyi udvari kancelláriától veszi fel. Előbb a bécsi gyermekkórházban praktizál, később a pozsonyi Magyar Hirmondó-

ban cikkei jelennek meg, majd orvostársával, a székely származású Andrád Sámuellel, gyalogszerrel bejárja egész Németországot. Berlinben több német tudóssal, köztük Formeyvel, a tudós társaság titoknokával, ismerkedik meg, de anyagi utánpótlás hiányában kénytelen hazatérni. 1783-ban a pest-budai színháznál sűgői állást vállal, majd id. Ráday

Gyarmathi Sámuel (1751—1830)

Gedeonnál nevelősködik. 1785—86-ban Nagyenyeden, gr. Rhédei, Ádám és Ferenc fiainak nevelőségét vállalja, miközben a városban orvosi gyakorlatot folytat. Itt házasodik meg, de házassága rövid életű, mert hamarosan elválnak. Majd gr. Bethlen Gergely udvari orvosa lesz. 1787-ben Dévára költözik, ahol Hunyad megye főorvosa, később ismét gr. Bethlen Gergely szolgálatába szegődik. 1793-ban másodszor is útra kél és gr. Bethlen Elekkel bejárja Németország nevezetesebb városait. Halléban megismerkedik Forsterrel, Weimarban Wiellanddal, Schnepfenthalban Salzmannnal és Drezdában Adelunggal. Leginkább Göttingában tartózkodik, ahol Blumenbachot, Schlözert, Lichtenberget és Cantalert hallgatja. Németországot háromszor is körülvizsgálja, majd ellátogat Koppenhágába s útvjáról naplójegyzetet vezet. Hazafelé jövet, 1799-ben Bécsben barátságot köt Deniss-el, kinek segítségével értékes kutatómunkát végez. 1800-ban, a zilahi ref. főiskola tanári székét foglalja el, de már

1810-ben, ismét gr. Bethlen Gergelynél, Bunban köt ki, majd 1815-től haláláig Kolozsváron munkálkodik. A Bethlen-család jó szolgálataiért, haláláig évi 400 Ft fizetést rendel. 1830. március 1-én, 79 éves korában, Kolozsváron halt meg. Egyetlen leánya, Andrád Elek ügyvéd neje. Végrendeletében a zilahi ref. gimnáziumnak hagyományozza értékes könyvtárát és 800 ezüst-forintot.

Gyarmathi ifjú korában, a felvilágosodás enciklopédikus törekvéseinek hatása alatt, egyaránt foglalkozik társadalom- és természettudományokkal, és ezek eredményeinek gyakorlati alkalmazásával. Rát Mátyás barátja és munkatársa, akivel az első magyar hírlapot, a Pozsonyban 1780-ban megindított Magyar Hirmondót szerkeszti. Barátságot köt a jakobinus Hajnóczi Józseffel, Széchenyi Ferenc titkárával, akivel bécsi medikus éveiben élénk levelezést folytat, majd felkeresi őt Horpácson. Érdeklődése minden területen felbukkan és fanatikus lelkesedéssel tesz magáévá szűkebb hazája, Erdély hasznára felfedezhető minden lehetőséget. Orvostudomány után, Montgolfier kísérletei nyomán, Pozsonyban léggömbökkel próbálkodik. Németországban, az összehasonlító nyelvtudomány, a magyar és a finn-ugor nyelvek rokonságának megállapítása, magyar nyelvtan, szótár és lexikon készítésén kívül az orosz, svéd, dán és az angol nyelvet tanulja, ugyanakkor mineralogiával is foglalkozik. Mindezekkel kapcsolatosan, kivételes érdeklődéssel és lelkesedéssel csatlakozik az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz s annak célkitűzéseit magáévá téve, élénk levelezést folytat Aranka Györggyel, a Társaság titoknokával. Aranka biztatására több német könyvtár magyar vonatkozású ritkaságainak jegyzékét készíti el és a németországi új tudományos irányok, felfedezések hazai tudatosítását élete céljául választja. Sokirányú érdeklődése a nyelvészetén kívül a haladót gazdaságtudomány, a nevelés- és a természettudományok területére is kiterjed. Arankához írt leveleiben igyekeznek a tanulmányútján látottakat Erdélyben is megvalósítani. Gyakorlati munkásságának legnagyobb eredménye a „sárga krumpli”, azaz a cukorrépa meghonosítása Erdélyben. Mindvégig az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság tagja és termékeny munkatársa. Élete utolsó éveiben, az irodalomszervező Döbrentei Gáborral köt barátságot és annak terveit egész erejével támogatja. Munkái latin és magyar nyelven jelennek meg; közülök kiemelkedik az „Affinitas”-a (Göttinga, 1799). Ezzel a munkájával Gyarmathi európai hírnevet szerez és úttörőjévé válik az akkor kialakuló, összehasonlító nyelvtudománynak. Sylvester de Sancy 1799. január 13-án Párizsból köszönti a Jenauer Literatur-Zeitung 1799. 214. számában (közli a Nemzeti Társalkodó, 1832. I. 13. sz.) és Dobrowsky, majd Koch tanácsos Blumenthalnak, Szentpéterváron, 1799. július 26-án kelt levelében, Murr, norinbergai nyelvtudós, Gabelentz, német tudós, Thomsen, dán nyelvész elismerőleg nyilatkoznak a mű kivételes, nemzetközi jelentőségéről. A göttingai tudós társaság elismerésül Gyarmathit levelező tagjául választja. Koppenhágai útleírása napvilágot lát a Nemzeti Társalkodó 1832. I. 13. számában. Szindarabfordítása: *Repressalia* vagy a *tromfot tromffal* címen jelent

meg (Ziegler Fr. V. 4 fv.); érzékenyjátékát bemutatják Pesten, 1810. dec. 30. és 1811–14-ig többször. A nagyenyedi ref. kollégium részére gyűjtött 425 db közetről 1797-ben jegyzeteket készít.

Megjelent művei:

1. *Continuatio praelectionum Haenianarum, quam dissertationis inauguralis 1000 adnuente incluta facultate medica in . . . universitate Vindobonensi adnexis thesibus medico-practicis pro gradu doctoratus legitime consequendo exhibet. Viennae, 1782.*

2. Amerikának feltalálásáról, a gyermekek kedvéért Kampe J. H. által németül irattatott hasznos és kedves könyv, melyet némely hazájok nyelvében gyönyörködők magyarra fordítottak. Kolosvár, 1793. három rész. (I. Kolombus, II. Kortés, III. Pizzaro. Névtelenül.)

3. *Okoskodva tanító Nyelvmester.* Kolosvár és Szeben, 1794. 2 k.

4. *Ifjabbik Robinson, mely a gyermekeknek gyönyörködtetésekre és hasznos multságokra németül Kampe J. H. által irattatott. Magyarra pedig . . . által fordítottatott a harmadik német kiadás szerint.* Kolosvár, 1794.

5. *Uj próba a magyar írás módjába.* Kolosvár, 1794.

6. *Affinitas Linguae Hongaricae cum Linguis Fennicae Originis Grammaticae Demonstrata. — Nec non Vocabularia Dialectorum Tataricum et Slavicarum cum Hungarica comparata. — Auctore Samuele Gyarmathi Medicinae Doctore et Societatis Scientiarum Gottingensis sodali Correspondente nec non Societatis Naturae Curiosorum Jenensis Socio. — Gottingae Typis Joann. Christian. Dietrich. 1799.*

7. *Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit . . . — Szótár, melyben sok magyar szókhöz hasonló hangú, idegen nyelvekbeli szótak rendbe szedett . . . Bécs, 1816.*

Forrásmunkák:

1. *M. Nagy Ottó*: Gyarmathi Sámuel élete és munkássága. Kolosvár, 1944.

2. *Zsirai Miklós*: A modern nyelvtudomány magyar úttörői. Budapest, 1952.

3. *Jancsó Elemér*: Gyarmathi Sámuel és az Erdélyi felvilágosodás mozgalma. Utunk, 1955. február sz.

4. *Zsirai Miklós*: Samuel Gyarmathi, Hungarian pioneer of comparative linguistics. Acta Linguistica. Budapest, 1951. 5–17. l.

*

Gyarmathi Sámuel leveleinek bevezetője az 1881–82. évekből, bécsi medikusi tanulmánya idejére esik, amikor is a magyar jakobinusok egyik legkiválóbb tagjával, a később kivégzett Hajnóczi Józseffel ápolja baráti kapcsolatait. E levelekben a II. József racionális, illetve központo-

sító törekvéseinek, valamint a rendi és nemzeti hagyományokat sértő reformjainak belpolitikai visszhangjáról tudósít. Ugyanitt kapunk először hírt Kaprontzai Nyerges Ádámról, a könyvnyomtatás egyik nagy magyar mesteréről, aki Bécsben, Kurtzböck József, cs. k. udvari nyomdász-nál kitanulja a nyomdászaton kívül a betűmetszést és öntést, majd Kolozsváron rendezkedik be, végül 1785-ben Marosvásárhelyre költözik. A város Gutenbergje azonban már nyomdája alapításának évében, 1786. július 17-én, 12 éves korában meghal. Sokoldalú érdeklődése a bogárszásra is kiterjed, és egyik levelében megköszöni Hajnóczinak a bogárgyűjteménye gyarapítására érkezett küldeményét. Ekkor már a bécsi gyermekkórházban a himlőjárvány elleni küzdelemben, az idősebb Kováts Antallal vesz részt és folytat gyakorlati kiképzést. Végül kioktatja levelezőtársát a „láthatatlan írás”-hoz szükséges vegyszer készítésének eljárására, a mi arra enged következtetni, hogy Hajnóczi már „titkos” utakra téved.

1786-ban Gyarmathi már Nagyenyedről keres kapcsolatot régi barátjával, Hajnóczi Józseffel. Megelégedéssel tudósítja, hogy itt a gr. Rhédei Ádám és Ferenc fiainak nevelősége mellett, jölkereső magánpraxist folytat, azonkívül lelkesedve újságolja jólsikerült házasságát; mert felesége „bizony szép is, az én szemem előtt, mert igen okos, tsendes és kellemetes maga viseletű; nem is éppen szegény!” Mégis ez a „sikerült” házasság rövid életű, mert hamarosan elválnak. Hírközlésében a tancsi gróf Földvári Ferenc arzánnal való megmérgeztetéséről tudósít, mely bűnyűgyben szigorú vizsgálat folyik és hogy ez nagy izgalomban tartja az erdélyi közvéleményt.

A történelmi pillanat fontosságát ismeri fel Aranka György, amikor az 1790–91-i kolozsvári országgyűlés alatt nyilvánosságra hozza kidolgozott tervét Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság létesítésére, ugyanakkor három terjedelmes röpiratot jelentet meg, ezeket megküldi az országgyűlésen résztvevőknek: tudósoknak, az irodalom kiválóbbjainak és a főbb tisztségek viselőinek. Aranka kezdeményezése és az erdélyi művelődési eredmények híre nem csupán Erdélyben, de Magyarországon is élénk visszhangot kelt. A felhívásra a haladó értelmiség nagyrésze, de különösen a kor nevesebb írói: Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Verseyi Ferenc, Virág Benedek, id. Rádai Gedeon, Kármán József stb. nagy elismeréssel és lelkesedéssel nyilatkoznak és bejelentik csatlakozásukat anyagi és erkölcsi támogatást ígérve a tervek megvalósításához.

Gyarmathi Sámuel, akinek sokoldalú érdeklődése elsősorban a nyelv-tudomány felé irányul, az adódó alkalmat kiértékelve, szintén bekapcsolódik az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felkeltőzéseinek lelkes munkájába; Aranka Györgyhez, a Társaság alapító-titoknokához szóló leveleiben inkább a helyesírás, a nyelvtan, a nyelvtanítás és a nyelv-helyesség kérdéseivel foglalkozik, de kitér a természettudományi és mezőgazdasági elgondolásaira is. Hozzájárulása bizonyítékául legelőbb megküldi a Kolozsvárott, 1792. január 10-én kelt „Rövid jegyzések a régi

és újabb magyar grammatikáról" c. dolgozatát, amelyben összeírja a XVI. századtól a XVIII. század végéig készült nyelvtani munkákat és egyben illusztrációkat közöl a „scithiai betűk”-ről, illetve a székely rovásírás jelentőségéről, amelynek hitelességére vonatkozólag azonban nincs egységes nézete. Itt egy „grammatica vagy nyelvmester” megírásának gondolata vetődik fel, amely szerint előbb szükséges minden régi és újabb nyelvtan összegyűjtése és tudományos számbavétele, majd a magyar nyelv tanításának elméleti és gyakorlati kérdésének a megvitatása. Elméletileg a nyelv törvényeinek tisztázása és megismerése, gyakorlatilag pedig a magyar nyelvtanítás megjavítása. Ez utóbbi törekvés eredménye Gyarmathinak, a Társaság költségén, 1791-ben megjelent kétkötetes „Okoskodva tanító magyar nyelvmester” c. munkája.

Gyarmathi Sámuel gazdag tapasztalatokkal újuló érdeklődése az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság célkitűzései iránt, a németországi tanulmányútja során még fokozódik és kapcsolata mindinkább mélyül. Idevonatkozó munkásságának tulajdonképpeni irányója 1791-től bontakozik ki, amikor Göttingából tudósítja Arankát terveiről és az ott látottak alapján hasznosítható elgondolásairól.

Az 1794. május 25-én kelt levelében szerényen védekezik az eltúlzott elismerés hangoztatása miatt, egyben Aranka biztatására megígéri, hogy a szövő, fonó és egyéb gazdasági gépek beszerzése iránt érdeklődni fog, de legyen olyan tőkés vállalkozó is, aki a haza javára és az iparosodás előmozdítására áldozatot hoz. Ugyanitt a magyar és finn-ugor nyelvek rokonsága mellett foglal állást és már jelzi annak a nevezetes és maradó alkotásának előkészületeit, amellyel megalapítójává válik az összehasonlító nyelvtudománynak. Erre ösztönzést kap a tudós Büttner-től, akivel Jénában ismerkedik meg, de még inkább befolyással van elhatározására August Ludwig von Schlözer, az őstörténész, a göttingai egyetem professzora, aki is mint a finn-ugorságot érintő kérdések kutatója és az Allgemeine nordische Geschichte szerzője, mellé szegődik útmutatásával és tanácsaival. Itt emlékezik a baltikumira, illetve koppenhágai útjáról és Schlözernek, az erdélyi szászokról megjelent, később nagy vitát és felháborodást kiváltó munkájáról.

Az 1794. június 24-én kelt levél bejelenti a göttingai Gelerte Anzeige megküldését. Ez a nyomtatvány a többi között ismerteti a magyar „vagy a magyar dolgokat illető” könyveket, továbbá értesít a wolfenbütteli könyvtárban felfedezett Mátyás-kézirat ismertetésének elküldéséről is. Itt már tervezi magyar szótárának kiadatását, „amiért is megfelelő nyomtatóműhely iránt kereskedik”. Ezzel kapcsolatban emlékezik meg az Európa-szerte legnagyobb lipcei nyomdászatról, valamint egy nevezetes magyar nyomdász és betűmetsző, Falka-Bikfalvi Sámuel érvényesüléséről is beszámol, mint aki „császári fizetésre” Budán nyer elhelyezkedést és — Gyarmathi szerint — feltalálta a „stereotip-nyomdászatot”, melynek korszakalkotó gyakorlati jelentőségéről magyarázattal szolgál.

Gyarmathi Sámuel, az 1795. május 29-i levelében összegezi a gr. Bethlen Elekkel együttes tanulmányútját, amely szerint 1793. dec.

15-én Kolozsvárról elindulva, Debrecen, Pest, Pozsony, Bécs, Prága, Drezda, Lipcse, Hala, Jéna, Weimar, Erfurt, Gotha, Schnepfenthal, Langensalza és Mühlhausen városokat útba ejtve, gyönyörű vidékeket szemlélve, a dús választékú látnivalókban gyönyörködve, megismerkednek a kor jeles tudósaival és művészeivel. Weimarban, a színházban látják Ifflandot, a híres színészt; Gothában a nevezetes hercegi csillagvizsgálót tekintik meg; Schnepfenthalban megcsodálják Salzmanh híres iskoláját, amelynek mását Erdélyben óhajtának látni. Kassalban meglátogatják a Landgraf múzeumát, ahol egy elefántfajta öslény csontvázát bámulják meg és ugyanott meglátogatják a világ legszebb angolkertjét is. Végül, mint minden kirándulás után, Göttingában kötnek ki, ahol az ottani gazdag könyvtárban, minden magyar vonatkozású könyvet és kéziratot felkutatnak és jegyzékbe foglalnak.

Az 1795. július 21-én kelt levelében Gyarmathi Sámuel ezúttal az országos hírű tudós, marosvásárhelyi professzort, Kovásznai Tóth Sándort keresi fel és a többi között őt bátorítja arra, hogy a Schlözer-féle „szászok írásából kiszedegetett vagdalózásokat” méltó módon válaszolja meg. Ugyanis a német Schlözer, az Ungarisches Magazin II-ben, a Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen c. munkájában, az erdélyi szászok döntő történelemformáló szerepét hirdeti és ugyanakkor élesen állást foglal a magyar történészek felfogásával szemben. Ez a provokatív írás több éves vitasorozat beindítója, mely kezdődik az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság tudományos ülésein, de végülis Aranka György veszi fel a harcot, aki Schlözer érveinek megcáfolására tanulmányt küld Batsányi Jánosnak, továbbá érintkezésbe lép a kor legismertebb magyar és szász történétíróival és azok segítségével, az általa tudománytalannak tartott Schlözer-féle érvelések megdöntésére kiadja a „Nem vagyok nyughatatlan” c. röpiratát. Erre utalással reagál Schlözer a Stats-Anzeigen egyik számában: „In Ungarn spukt einiger Zeit eine Allarmschrift in ungarischer und deutscher Sprache unter dem Titel: „Ich bin nicht unruhig.” Ein ungarischer angesעהner Edelmann wird als Verfasser genannt.” Gyarmathi itt említi tisztelete mellett Basa István, Csernátoni Vajda Sámuel és Zilai Sámuel neves marosvásárhelyi professzorokat.

Gyarmathi, 1796. december 23-án, Erfurtban keltezett levele ismét Arankához szól. Bevezetőjében a nagy irodalmi vitát kiváltó Schlözer-féle, az erdélyi szászokról írt történelmi munka fogyatékoságaira mutat rá. A többi között azt kifogásolja, hogy Schlözer, a névtelen jegyző: Anonymus Gesta Hungarorumát nem tartja hitelesnek „és arra méltatlannak ítéli, hogy azon, mint erős fundamentom a magyar história épülhessen”. Ezt követőleg folytatódik a terjedelmes levél főtémája: az iparosítás, a kereskedelem és a mezőgazdaság fejlesztésének kérdése. Gyarmathi, a külföldön látottakon okulva, mely patriotizmustól áthatva mutat rá hazánknak, a feudális viszonyok szülte elmaradottságára, szegénységére és részletesen beszámol az általa látott, megcsodált és tanulmányozott ipari és mezőgazdasági gépekről. Németországi tanulmányútja során

egész sereg „fábrikát” látogat meg, részletes leírást közöl a különféle szövő-, fonó- és fésülőgépekről, azok előállítási áráról, valamint Erdélyben való meghonosításának felmérhetetlen hasznáról. Buzdítja Arankát, hogy mindezekre hívja fel a Gubernium figyelmét, mert a mezőgazdaság gépesítése a haza gazdagodásához, a külföldtől való függetlenséghez vezet. Gyarmathi tehát felismeri, hogy a mezőgazdaság, az ipar hazai fejletlenségének az idegen kizsákmányolás az oka. A gyarmattartók: az „ausztriai fabrikák” érdeke az, hogy a „szegény barbarus koloniák” örökké „ügyefogyott és tudatlan” állapotban maradjanak.

Gyarmathinak ez a felismerése nem jelent belenyugvást a fennálló tarthatatlan viszonyokba, mert tovább is harcol kedvenc terveinek megvalósítása érdekében. 1797. február 19-én kelt levelével már az erdélyi gubernátor, gr. Bánffy Györgyöt ostromolja arra való hivatkozással, hogy „Európának pallérozottabb részeibe való mostani” barangolása közben látott és felfedezett, „virágjában indult tudományok és mesteriségek bővsége” arra ösztönzik, hogy mindezeket meghonosítsa Erdély földjén. Itt is a gyapotfonó-, szövő- és fésülőgép említése mellett ajánlja egy fahasító fűrőgép beszerzését, az eddig pusztulásra hagyott, hasíthatatlan fatönkék: „götsös töké” feldarabolására. A szeretett haza hasznára fordítható minden készségét felajánlja, ha arra bátorítást nyerhet.

Gyarmathi ez időben elkészül „Affinitas”-ával, munkásságának kiemelkedő és maradandó alkotásával, ezt bejelenti egyik 1798. február 18-án kelt levelében Engel János Keresztélynek, a bécsi erdélyi udvari kancellária könyvvizsgálójának, kívül még Göttingában ismerkedik meg. Tőle kér segítséget élete nagy művének megjelentetésére kifejtett erőfeszítéséhez egy megfelelő, vállalkozó nyomtatóműhely ajánlásával.

Gyarmathi Sámuel következő, 1798. június 14-én, Aranka György-höz intézett terjedelmes tudósítása inkább tudományos értekezlet, célkitűzéseinek felsorolása és munkássága eredményeinek számbavétele. Előjáróban kesereg „az erdélyi igen lassú lábon járó dolgok folyása miatt” és hogy Kolozsvár oly messze esik Göttingától, amennyiben „Göttingát a világ esmér, Kolozsvárt pedig s Erdélyt tsak ritka ember!” Mégis a hazai viszonyok miatt érzett keserősége nem csüggeszti el, hanem további erőfeszítéseket tesz terveinek megvalósítása érdekében. Ugyanitt bejelenti, hogy megküldötte a wolfenbütteli könyvtár leírását, valamint a göttingai magyar vonatkozású recenziókat, különféle könyvismertetéseket, de Passaunál, a határállomáson, a zavaros háborús viszonyok miatt „semmi idegen büzz teremtett állatot az ausztriai sűrű szitákon által nem bótának” s így a küldemény visszaérkezett. Ebben ismét emlékeztet az előző levelekben felvetett ipari gépmodelek hazai meghonosítására. Végül Arankának is újságolja — egyben megküldi a vonatkozó beszámolókat —, hogy a göttingai nyomdász, Joann Christian Dietrich, Lichtenberg szíves közbenjárása folytán, nevezetes könyve kinyomattatását elvállalta, sőt eddig már 12 árkus nyomásával el is készült. A nyelvrokonság és a magyar nyelv eredeti és idegen szókészletének kérdésével kapcsolatban, toldalékol felsorolja a nyelvünkben felfedezhető szláv eredetű, mintegy 700 „muszka

vagy slavus eredetű szókat, melyek ma a magyar nyelven gazdasági és mesteremberi szók: *oeconomica, et theologica stb.*" Lehangoltan panaszkolja, hogy az „*oeconomica* oltsóbb *machináról*”, a gubernátorhoz írt levelét válasza sem érdemesítették. Ugyanitt beszámol egyéb, főként nyelvészeti terveiről: egy magyar-deák és német lexikon készítése és kiadási tervéről, valamint egy magyar szótár szükségességéről; de mindez csupán meddő erőlködés, mert az érdeklődés hiánya minden lelkesedést felmorzsol. Itt újra hozzászól a Schlözer-féle, mindinkább elmérgesedő irodalmi vitához és a szóbanforgó magyarellenes könyvnek erélyes és nyomatékos cáfolatát sürgeti. Majd a gr. Bethlen Elekkel együtt tett koppenhágai utazásáról készült útinaplójáról ad számot s ezzel kapcsolatban közlé teszi mezőgazdasági tapasztalatát az ún. Koppel-féle gazdálkodásról. A külpolitika állását is élénk figyelemmel kísérve, a majdnem kirobanó angol és francia háborús készülődésekről, valamint a német birodalom válságos helyzetéről közli észrevételeit. Gyarmathi örömmel és elégtétellel tudósítja azt is, hogy nagy pártfogója, a tudós Büttner, a lipcei „*Mess-Katalog*”-ban nyilvánosságra hozta az „*Affinitas*” közeli megjelenését, egyben elismerő levele kíséretében különböző, finn-ugor nyelvekhez tartozó szavakat küld a könyv tökéletesítése céljából, sőt egy lapp lexikkal is megajándékozta. A „*Mess-Katalog*”-ban megjelent közlemény szak-tudós körökben nagy érdeklődést vált ki s megrendelésekkel árasztják el Gyarmathit, aki elhatározza, hogy minden ismert nyelvtudósnak megküldi munkáját. Gyarmathi művének igazi jelentőségét azonban hazájában kevesen ismerték fel, annál nagyobb a külföldi sikere. Németországban, Norvégiában, Svédországban, Dániában és Angliában egyaránt örömmel üdvözölték; bemutatták a szentpétervári akadémián és ott Koch, orosz tudós, a mű egy példányát átnyújtja Katalin cárnőnek. A megjelent könyv úttörő jellegét felismerte a norinbergai nyelvtudós Murr, valamint Gabelentz német tudós, aki Gyarmathit az „összehasonlító nyelvtudomány atyának” nevezte; Thomsen, dán nyelvész pedig a művet az újabbkori nyelvtudomány határkövének tartotta. Gyarmathi, élete nagy munkája belátható sikerének tudatában, ismét a magyar nyelv-szótárának kiadási tervével foglalkozik. Ehhez a meglevő, eddig kiadatlan kéziratok felhasználását vette alapul, továbbá az ezek összeállításával készült iránytervet megküldte minden rendű-rangú és foglalkozású szakembernek, hogy mesterségbeli és tájszavakkal egészítsék ki a meglevő szókészletet. Ennek utána ajánlatosnak tartja az eddig megjelent idegen-nyelvű lexikonok beszerzését, amelyekből a vállalkozó munkatársak, azok „kaptájára” húznák a magyar szavakat és kifejezéseket. Az így összegyűlt szókészlet rendezését és rendszerbe rakását külön, szaktudósokból álló bizottság végezné. Erre mintául a pétervárad, hatkötetes orosz lexikont ajánlja, mely abc-ben indexelve sorakoztatja a szavakat. Ezzel kimerül Gyarmati Sámuelnek, Aranka Györgyhöz intézett külföldi tanulmányútjáról szóló értékes levélsorozata. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak megszűnéséig tevékeny tagja marad.

1803. május 3-án Gyarmathi Sámuel, már mint a zilahi ref. főiskola

tanára megköszöni gr. Széchenyi Ferenc figyelmét, a hozzá juttatott könyvjegyzékért, egyben viszonzásul felajánlja a könyvgyűjtemény gyarapítására Székely István: 1558-as Magyar Krónikáját.

Gyarmathi Sámuel, Kazinczy Ferenchez intézett, kelet nélküli levele döntőbíráskodás a nyelvújítási és az erőszakos szóképzést ellenzők lefegyverzésére. Ebben Gyarmathi tapintatosan és mértékletesen önkritikával hozzászól a mindinkább elmérgesedő irodalmi vitához, noha beimeri, ugyan, hogy „sok szódba, sok kitételekbe megütközött”, de ezeket meg kell szokni, mert „ezek a grammatikai szőrszálhasogatások elkerülhetetlenül szükségesek”. Itt erősíti meg a fiatal Döbrentei Gáborral való barátságát.

Gyarmathi utolsó levele 1819. április 26-án kelt Kolozsvárott, ezt Schedius Lajoshoz, a pesti egyetem tanárához küldte, melyben legelőször, és hitelesen beszámol az ifjú Kőrösi Csoma Sándor hazajfiás, tudományos, de merész vállalkozásáról, melyet a magyarok őshazájának felkutatása érdekében tett. Ugyancsak érdekes tudósítása jelenik meg Kőrösi Csoma Sándorról, a Tudományos Gyűjtemény 1820. X. számában.

*

Görög Demeter, a Magyar Hirmondó szerkesztője, a művelődési törekvések lelkes támogatója, Bécsben 50 arany jutalmat ajánl egy magyar nyelvűtan szerzőjének. A pályadíjra Gyarmathi Sámuel is pályázik sikertelenül, de munkáját az 1791-i erdélyi országgyűlés elé terjeszti. 1792-ben Nátorp Vilmos 1500 forintot küld Bécsből, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság céljaira, amiért „indigenatust nyer” és ezt az összeget Gyarmathi Sámuel munkájának kinyomatására fordítják; a szebeni nyomdász, Hochmeister 1000, a szerző 500 frtot kap.

A kolozsvári országgyűlésen, az erdélyi rendek határozatának erre vonatkozó jegyzőkönyvi bejegyzése a következő:

Az Erdélyi Három Nemzetekből álló Rendeknek 790-dik Esztendőben Karátson Havának 12-dik napjára Szabad Királyi városba Kolo'svárra hirdettet és több következő napokon tartatott közönséges Gyűléseikben lett végzéseknak és foglalatosságoknak Jegyző-Könyve.

Nyoltzvan-hatodik Ülés. — Szent-Jakab Havának 20-dik Napján 1791-dik Esztendőben. — A' Deputatio munkája olvastatik és megállitatik. — Magyar Grammaticaja Gyarmati Samuelnek a' Rendeknek bé-mutattatik. — Általadatik a' Gubernatornak, hogy a' Könyv vizsgáló Biztosok által megvi'sgáltatván, ha czélarányosnak találatik, annak kinyomtatására, és a' szerző megjutalmaztatására módot találjon.

5-ször: Ugyan az említett L. B. Jó'sika Antal Atyánkfia bé-mutatván a' Statusoknak Nemes Hunyad Vármegye Orvossa Gyarmati Sámuel által készitetett Grammaticát jelenti: hogy azon Munkát mind maga meg-olvasván, mind pedig másokkal meg-vi'sgáltatván, olyan Munkának találattott, a' melly valójában meg-érdemelné a' nyomtatás által léendő közre botsáttatását, és a' Szerzőnek is illő meg-jutalmaztatását.

Arra törekedvén a' Statusok, hogy a' Magyar Nyelv' művelésére mindem szükséges eszközök fel-találtassanak; azon tzelra pedig fő-eszköz lévén a' jó Magyar Grammatica, arra nézve jönnek találták ezen Grammaticát a' Méltóságos Gubernator Ur ö Excellentiájának olly' atyafiságos ajánlás mellett által-adattatni, hogy azt a' Könyv-vi'ssgáló Biztosok által bővebben-is meg-vi'sgáltatván, ha a' fel-tett tzelra szolgálhatónak találtatik, ne terhelhetnék módot fel-találni mind annak ki-nyomtatására, mind pedig a' Szerzőnek illendő meg-jutalmaztatására, hogy az által többeknek-is serkentessék igyekezetek e' féle Közjóra intézett Munkáknak készítésére. Mellyet a' Statusok kívánságára a' Méltóságos Statuum Praesidens Ur ö Excellentiája magára vévén a' Gyűlés el-oszlik. (574—575. l.)

Az Erdélyi Három Nemzetekből álló Rendeknek 1792-dik Esztendőben Kis Aszszony Havának 20-dik Napjára Szabad Királyi Városban Kolo'svárra hirdettetett és több következt Napokban tartatott közönséges Gyűléseikben lett Végzéseknak és Foglalatosságoknak Jegyző Könyve.

Harmintzötödik Ülés. — Mind Szent Havának 17-dik napján 1792. Esztendőben.

1-ször: Fel-olvasatnak a' két elébbeni Üléseken való Jegyzések. Melyekben elő-fordulván Natorp Vilhalmbnek ajánlása, és a' mult Ország-Gyűlésre meg-nem jelent Személyektől fel-vétetett büntetésekből a' Camarai Cassába bé-adattatott pénznek állapotja, meg-határozott az elsöre: hogy Natorp Vilhelmb által a' Magyar Nyelv művelésére fel-álitandó Társaság számára ajánlott 1500 Német forintoknak bé vételéről teendő Rendelések végett a' Mlgs. Gubernator Ur ö Extiája mint azon Társaságnak feje meg-találtassék, az említett büntetésekből a' Camarai Cassába bé-adattatott pénzről pedig a' Királyi Fő Igazgato Tanátsnak jelentessék-meg, hogy annak kézhez vétele bizattatott légyen G. Teleki Domokos Atyánkfiára. (454. l.)

Mind ezen említett Tudositások, és Articulusok projectumok az Ország Rendjeitől rész-szerént némely tételekkel, rész szerént változtatásokkal meg-állittatván, azoknak a' Királyi Fő Igazgato Tanátsal való közlésére, ugy Natorp Vilhelmb által a' Magyar nyelv művelő Társaság számára ajánlott Summáról, nem külömben a' mult Ország Gyűlésére meg-nem jelent Személyektől fel-vétetett büntetésekről a' Camarai Cassában levő pénzről tett végzésnek meg-jelentésekre a' Királyi Fő Igazgato Tanátsához Követeknek rendeltetnek.

A' Fő Tisztek közzül: B. Josika Antal. Biro Gábor.

A' Királyi Hivatalosok közzül: B. Josika Miklos. Bartsai János.

A' Vármegyék Követei közzül: Kállai István. Kozma Kelemen.

A' Székely Nemzet Követei közzül: Dindár Dávid. Abel Károly.

A' Szász Nemzet Követei közzül: Milius János. Krausz András.

A' Taxalis helyek Követei közzül: Kis Bálint. Bálint Mihály Atyánkfiái. (455—456. l.)

11-szer: Meg-érkeznek a' Követek a' K. Fő Igazgato Tanástól

jelentvén, hogy a' K. Fő Igazgató Tanács atyafiságos indulattal fogadván a' közöltetett munkákat jelentette, hogy minek-utánna megolvassa, azok iránt való értelmét tudtára fogja adni, az Ország Rendjeinek, a' mi illeti Natorp Vilhelmb által a' Magyar nyelv mívelő Társaságra ajánlott summát, azt maga a' Méltgos Gubernátor Ur ö Exlája; az Ország Gyűlésére meg-nem jelent személyektől fel-vett büntetésből, a' Camarai Cassában adattott pénzből való izenetet pedig a' K. Igazgató Tanács tudósítás, és utasításul vette.

Szolgál az Ország Rendeinek tudtokra. (456. 1.)

Harmintzhatodik Ülés. — Mind Szent Havának 18-dik Napján 1792. Esztendőben.

21-szer: Jelentés tétetik, hogy mivel az Ország Szándéka lenne Magyar nyelv mívelő Társaságot álitani, ezen Társaságnak fel-álitásában elő-vett czélnak meg-nyerésére nevezetes eszköz lenne egy jó Magyar Grammaticának tsinálása, minekutánna tehát a' mult Ország Gyűlésének ideje alatt Doctor Gyarmati egy olyan Grammaticát terjesztett az Ország Rendjei eleibe, azért szükséges lenne azt Natorp Vilhelmb által azon Társaság számára ajánlott 1500 Forintokból ki-nyomatni oly formán, hogy az el-adando Nyomatványoknak árából azon Költség a' Társaságnak vissza fordittassék.

Ezt igen hasznosnak söt éppen a' Magyar nyelv mívelő Társaság fel-álitásában elő-vett czéllal meg-egyezőnek tanálván az Ország Rendjei meg-határozottatott, hogy annak a' jelentett modon való ki-nyomatása a' Mlgs. Gubernator Ur ö Excellentiájának mint az említett Társaság Fejének ajáltassék. (511. 1.)

(Az Országgyűlési Könyvtár egyik példányából.)

1.

1781. március 27. Bécs.

Gyarmathi Sámuel Hajnóczi Józsefhez

Leg kedvesebb Barátom Uram!

Későre felelek ugy é? Ha tudnám, hogy az Ur; kedves barátságához viseltető, tisztelő nagy szivességemet, válaszlásom siettetéséből vagy restségéből méri; azon orába mingyárt kedves levelét vettem; válaszoltam volna. De vajki jól esmérem az Ur békességes tüdő természetét, a' melly nem a' dolgok külső színibe; hanem a' dolog valóságába vizsgálja a' tökéletességet. De hogy a' dolog velejére lépjek; az Ur igen nehéz dolgot bizott reám, a' mellybe én azolta, sokat tudakozodtam, hogy arra, az Urhoz méltó modonn felelhetnék, de többre nem mehettem; hanem hogy a' Cancellariánkba foglalatoskodo Urak semmit nem tudnak arról, hogy vallyon ö Felsege olyan Assecuratoriumot küldött é Erdélybe vagy nem; mivel az olyan dolgot egyedül tsak a'

Cancellariusal szokta közleni, ugy hogy a' több Urak nem tudhatnak rólla. Erdélyből vött levelekből ezt tanultam ki; hogy még mindenféle Juridica Expeditiók (meg botsásson ha ezzel a' két szoval nem maga helyin élek, mert Medicus vagyok, nem Jurista) Erdélybe a' Mária Theresia Neve és petséttye alatt folynak, és mind addig folyandanak is; mignem ő Felsege meg koronáztatik. Már ebből a' dologbol én mint hogy tsak Medicus vagyok, az Ur kérdéseinek valamely részbe eshető meg világítására, éppen semmit ki nem tudok hozni; de az Ur; gyakorlott Juridica és Historica bé látásával, el hiszem olly sok következéseket, és igasságokat hozhat ki a' maga részire, mintha nekem egy beteg számtalan sok symptomáinak elő beszélésiből kellene nyavalyáját ki nyomoznom. Emlitem a' Szászok Comes Nationis-sát, is talám ebből is világosodhatik az Ur: A' Szászok Pluralitate votorum az Ifju Bruckenthalt választották vala Comes Nationis-nak. De ő Felségehez fel jöven a' dolog; ezt mondá: Hiszen ott van Closz 's tegye ő, mert Bruckenthal még ifju, 's lehet ezután is. Már itt így értsé az Ur a' dolgot: Closz Ur egy oljan Ur, a' ki Brassai születésire nézve, és ez előtt egy néhány esztendőkkel Convertált, és itt Consiliárius lett, a' Cancellariann. Nem volt pedig eleitől fogva baráttya B. Bruckenthal ő Exel-nek, ugy hogy a' télen othon Erdélybe, és Szebenbe is mulatván, még meg se látogatta B. Bruckenthalt. Tudja pedig az Ur, mitsoda köz vagyon a' Császár és B. Bruckenthal közt. Closz Ur pedig a' Császár előtt kedves ember. Már a' többit az Ur böltességire bizom, huzza ki rendre belőlök a' következéseket, és abbol világosodjék meg, ha lehet; nékem költ kérdése iránt is. Éppen ma beszélék egyik concipistával a' Cancellariánkbol, 's aszt mondá: hogy küldött ugyan a' Császár, az Anyja halála után szintugy azt Erdélybe is valamit, de ő nem tudja mi lett legyen az. Az adosságával az Urnak jo szivel várakozom Aprilisig, mert magam is addig kértem volt Schöntől, a' könyveit pedig az Urnak zállagul tartani itt éppen nem szükséges; mert ollyan Sziv; ..... az Uré, nékem jobb zálog volna Millokra is, sok láda könyvnél, mert (ha vallást tennem meg engedí 's ugy veszi, mint jo baráttyától) azt nagy gyönyörűséggel mondhatom; hogy soha még egy barátom szívébe olly meg nyugvással nem voltam, mint az Uréba, és vesse postára az Ur holtig ezen vallás tételemet, és ha tselekedeteim meg nem felelnek nekie, számlálja az Ur a' leg alább valo szivek közzé az enyimet. Tsak ezt az egygyet fájlalom, hogy az Ur Magyar-országja olly meszsze van az én Erdélyemtől, és hogy talám nem is érhetem el többször azt a' kedves órát, a' melybe még egyszer gyönyörködhető jelenlétibe meg ujjulhassak. Mikor Bédtsből le fogok menni (a' mely lesz 1782-be), akkor ha képes lesz, ugy igazitom utamat, hogy az Urhoz még egyszer szerentsém lehessen, tsak hogy előre tudhassam, hol mulatand akkor. Grof Telekinéről tudakozodik az Ur. Azt tudom magának Grof Teleki Imrénnek a' szájából, hogy a' Tsászár Subscribálta az Erdélyi Synodus el választását; de mit mondott legyen a' Grofnének az Audientziánn, arról semmit se tudok. Procurator Teleki Ur;

és Typographus Kaprontzai Ur le menének Kolosvárra a' mult 1780-ba 3-o Novembri és Kaprontzai Ur igazgattya már rég nagy böltsen a' Kolosvári Typographiát, és nagy betsbe van mindenek előtt, a' mint hogy azt meg is érdemli. Leveleit vettem, és nagyon meg hagyá benne, hogy az Urat tiszteljem, és ajánljam az Urnak az ő kigyelmével való jövendő correspondentiát, a' mellybe nagyon nagyon fog ő kigyelme gyönyörködni. Kassai az Urnak nem kisebb tisztelője nállomnál, és tölle mind azokat várhattya, a' mit én töllem, 's most is különös szivességgel tiszteli az Urat, 's igéri, hogy a' mire tehetsége elégséges, abba barátsági szivessége az Ur parantsolatyára minden koronn munkás lejénd. Kováts Uram is katzagva tiszteli az Urat, mint hogy az Ur emlékezete mindenkor öröme indittyá ő kigyelmét is. Az Ur azt emlti, hogy Cornides Urral együtt lejénd a' Diaetann, erre én is azt mondom: hogy ha az Ur előre ki tanulhattya, hogy mellyek lesznek azok az utolsó 4. vagy 8. napok, a' mellyek közzül valamelyikenn a' Koronázás bizonyosan meg esik; 's nekem pat hematice ecuti, tudine meg írja; ha irtoztato nagy akadályom nem lesz; bizonyoson le megyek; és gyönyörüséges órákat fogok tölteni az Urral. Erre kérem legyen nagy gondja. A' Stift vagon In der Johanna Gasse Nro 1002 Goldberg Stift.

Az Urnak első levelit is vettem volt nagy örömmel és Victoris Urnak három napok alatt el küldöttem a' novellákat, jollehet hogy ugyan embertelen Mészárosra találtam légyen először éppen nem akará el vinni; de a' másik szerentsémre még is felvállalá. Not amdm. hogy az ilyen forma Commissioba másszor a' betüket tisztábban írja az Ur, 's a' helyett igazabban meg határozza; ugyanis a' Fogadonak a' Nevit olly Chinai betűkkel rajzolta le, hogy illy nagy Steganographus létemre is ki sem magyarázhatám, mint hogy másodsor; azt is írta volt, hogy Wiedenben van az a' fogado, holott pedig Land-strasson volt, és igen nagy mesterséggel találhattam meg; midön tsak így kellett kérdeznem: Hol van az a' fogado, a' mellynek a' nevit én nem tudom? Ebből hát az a' tudomány, hogy az Ur másszor az esmeretlen dolognak a' nevit igen tetetes betűkkel rajzolja ki. Az erdellyiek az idén is nagyon meg rettentek a' sáskáktól, mivel már kezdetek új sáska fiak elő bujni a, tojásokból. Ő Felsőge mind ki küldte az Ingeneuri Academiából azokat, a' kik Császári költséggel tartattak ott, és tsak a' magok pénzeken élöket hagyá benn. A' véghetetlen sok Kammer Beutel-bál ingyen élő perse . . . . . hat, mind el tsapá, úgy hogy még a' Cardinalisnak is, a' ki a' Protector Germaniae; abból többet nem fizet. A' Traneck Steiner-t el akarják törölni, mivel a' Nép nagyon zug. Főbb újság nem jut eszembe; ha az Urnak rövid időnn kedves levelit vehetem, viszont felelek, 's többet írok abba. Írja meg mitsoda alkalmatosságonn küldjem le a' láda könyvit, és hova. Vagyok leg hivebb tisztelettel

az Urnak

Béts 27 Mart 1781.

el kötelezett baráttya

Gyarmathi Samuel
Medicinae Candidatus.

A Monsieur Monsieur de Hajnoczy Fiscal du Comte Szechenyi
presentement — Günz en Hongrie (javítva:) Retour Harpács.
(Az eredeti az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratárában.)

2.

1781. május 29. Bécs.

Gyarmathi Sámuel Hajnóczi Józsefhez

Igen kedves Barátom Uram!

Ha én az Urnak annyi levelet küldenék, a' hányszor gondolkodom az Urrol, bizonyoson egy nap se mulna el, hogy két három leveletem ne venné; de mint hogy ez föllem is lehetetlen; 's az Urnak is nem kedves, hanem unalmas dolog volna; vegye jo neven, ha egy kevéssé ritkábban látogatom is leveleimmel. Az különösönn ki kérem az Urtol, hogy engem hol létiről mindenkor tudositson, valahányszor változtattya helyét, mert én az Urénál kedvesebb levelet bizony még a' testvéreimtől se veszek. Hogy én restetske vagyok a' feleletbe, az okát jól tudja; de mikor meg indítom a' pennámat nagy későre, akkor többet írok, mint az Ur, nem állok elő tsak egy leveletskével. A' pénztől tudakozodik; azt én igenis vettem, és midőn az Urnak azon tisztartott a' könyveket el küldém, attol nem tsak köszöntém az Urat, hanem azt is meg izenném, hogy a' pénzt vettem. Az Ur nekem, azon nevet sem érdemlő tartozó kötelességemért háládatosságot ígér; de azzal éppen nem tartozik, mert annyival el adosított az Ur engemet, hogy én az alkalmatosságok szűk volta, és az én tehetetlenségem miatt azzal holtig ados maradok, hanemha énis mint az Ur Filosofusi lélekkel ígéri; más emberséges embernek fizetem le, az Urtol fel szedett jo tételeket.

A' Bogaraknak nagyon örvendtettem, szívesen köszönöm, 's ki kérem hogy más bogarakat is meg gyűjtsön számomra, mikor találhat, ha látja hogy szembe tűnő szépség van benne, kivált ha nagyok is lesznek. Az apro zöld bogarakat Linnaeus nevezi: Curculio Bachus. A' nagyot pedig Gryllus Gryllotalpa, ez minthogy rut és a' vetemény gyökereket el rágja, mérgesnek tartják a' tudatlanok, de Linnaeus semmi affélét nem mond rolla. Erdélybe ezt Lo-tetiúnek hívják, mint hogy a' lo ganéjba szereti lakni. Az Erdélyi Urak mind különösönn köszöntik az Urat. Kaprontzai Urat réa emlékeztettem Vechtler Urnak tött Stuffer-beli ígérétere, és tudom, hogy tellesíteni fogja, tsak hogy idő kell az ilyen dologra. Az Ur Correspondéalhat Kaprontzai Urral Kolosvárra, mert minden hozzám küldött leveleibe nagyon kérdezi és köszönti az Urat, és örvendeni fog az Ur levelének. Procurator Teleki Ur viszont fel jött a' mult hetekbe, és itt fog lakni egy darabig, 's köszönti az Urat ugyan pompáson. A' Császár el mene Belgiumba.

Mi most az Ispotályba mind csak a' gyermekek himlő inoculatioival foglalatoskodunk, itt vannak Majláth Ur ö Excellentiájának is három szép gyermekei, minden éjtzaka én örzöm Kovátsal együtt őket, a' mig vége lesz a' humlőknek, nagyon meg esmerkedtem azzal a' Nagy érdemű Urral, a' melyet nagy szerentsémnek is tartok. Hát már a' Koronázás mikor lesz? Láthattjuk é vallyon egy-mást akkor? Itt azt beszéllik, hogy Leopoldot a' Császár ide hozza lakni. A' két léány testvérit már el küldte ismét Erdélybe Augustusba lesz Szebenbe a' Diaeta. Azt beszéllik itt, hogy a' Császár mind be szedi az Aranyokat, és ujra veretvén, mind öt forint örökké teszi, — meg hagyván a' mostani nehézségeket. Nagy hire vala, hogy Schönbrunnba lesz a' békesség tsinálás; de el mulik, és azt mondják, hogy a' Prussus király rontotta el, azért hogy ötet ki rekesztették belőlle. Suttognak a' felől is, hogy mi a' Frantziával meg hartzalnánk Alstóiáért. Most több ujság nem jut eszembe, másszor gyűjtök, vagyok

az Ur

hiv tisztelő baráttya

Béts 29 May 1781.

Gyarmathi Samuel.

— de Vienne — a Monsieur Monsieur Haynoczi mon tres cher ami presentement. Chez M. L. Comte Szecheni — a Günz en Hongrie. (Az eredeti az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratrában.)

3.

1781. december 17. Bécs.

Gyarmathi Sámuel Hajnóczi Józsefhez

Kedves Barátom Uram!

Tegnap előtt vévén parantsolattyát, leg ottan minden dolgomat félre tévém, és elindulék a' Városonn azon tudos urnak keresésére, a' nem is szüném meg addig, mig fel nem találám. Már meg vettem tehát hatvan krajtzáron egy kis üveggel, és ha a' Grof bizonyosonn fel jö az Innepekre; meg udvarlom és általodom a' meg vitelre. Hogy az Ur is egy kis Chemiát tanuljon; imé küldék még e' mellett két kis üvegbe vizet, egyik veres, másik világos fejér. Tehát probát ezekkel is; ha hasznát veheti; illyet eleget tsinálhat magais. Először tsináljon illyen experimentumat. Vegyen egy ujj tiszta pennát és mártsa a' veres vízbe, 's irjon azzal egy tiszta papirosra egy rendet, ezt száraszsza meg, és mártsa belé az egész papirossat az irással együtt a' másik üvegembe valo fejér vízbe, akkor mingyárt láthatová lesz az irás, melyet a' veres vízzel irt, jollehet az előtt semmi nyoma nem láttzott az irásnak. Már ebből igy okoskodom, hogy ha annak az én fejér vizemnek annyi ereje van; hogy a' tsupa láthatatlan irást láthatová tesz; talán abba is

használhat valamit, hogy a' Nagyságtok Archivumába penészedett homájos irásokat is teheti világosabbá; próbálja meg, ha tetszik. Hogy többet is tsináljon ha akar, oljan vizet, meg mondom miből készítettem: a' veresset tsináltam; gallest vízbe 24 óráig áztatván, vagy ha tettzik, főzvé; a' világost pedig tsináltam galitz követ (Vitriolum martis; a patikába) olvasztván el vízbe. Még jegyzek fel egy néhány materiát ide, a' melyből hasonló vizeket tsinálhat:

Vas, vízbe áztatva	Cortez granatorium
Acidum Vitriole	Cortex perurianns.
Lopis Haematites	Füz fa haj; Cort. Salicilis Abae.
Atzél tüzesen a' vízbe belé.	Succus cydoniorum.
	Birs almának a' ki nyomott leve.
	Etzet.
	Savanyu alma leve.
	Soska leve. Sauer Ampf.
	Tser fa haj, vagy Makk s. a. t.

Akarmelлыкnek az első Columnából vegye az Ur a' solutioját (az az a levit) és elegyítse össze a' maradik Columnába valoknak, akarmelлыкnek a' solutiojával, és tenta lesz belőle. Vagy ha az elsővel ír, és a' másodikba a' papirossat belé mártya, a' mint feljebb meg írom, a' láthatatlan betűk azonnal ki tetzenek. Mindezeket azért jegyzém fel; hogy ha mindeniket rendre próbálja; valamely régi, de haszontalan írason; lehet hogy talám olyan haszna lesz valamelлыкnek, mint az egy forintonn vett víznek, 's így azután sem szorulunk az Oloszra. Ha talám a' Grof Bétsbe nem jöne, igyekezem hogy úgy is kezibe küldjem az Urnak minél hamarább. Parantsoljon az Ur ezután is mindenkor akár mibe, mert leg kedvesebb foglalatosságomnak tartom, mikor azt bizonyíthatom meg; hogy vagyok az Urnak, kedves Barátom Uramnak

Béts 17 Dec 1781.

hiv Baráttya Szolgája

Gyarmathi Samuel.

Az öreg Procurator Teleki Mihály Ur, a' ki meg mind itt lakik, szivesen tiszteli az Urat, úgy szintén Kassai is.

Az üveg mellet oda az Olosz egy czedulát is, melybe az Arcanumait fel írta, imé el küldem azt is, hogy parantsoljon, ha tettzik több arcanumok meg vétele iránt is.

de Vienne — a Monsieur Monsieur Haynoczi Fiscale du C. de Szétséni presentement — a Günz en Hongrie Harpács.

(Az eredeti az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratárában.)

1782. január 19. Bécs.

Gyarmathi Sámuel Hajnóczi Józsefhez

Kedves Barátom Uram!

Dum Roma deliberat, perit Saguntum. Sero sapinut Phryges. Tarde veniem tibus ossa. A' könyvet ha akkor, mikor kezibe volt meg nem vette; pénz el költ. A' Vexel czedulát imé vissza küldém. Sajnálom hogy lehetetlen vala ezen dologba szolgálnom. Másszor parantsoljon lehetőbb dologba, hogy bizonyithassam meg, melly nagy szivességgel vagyok

Béts 1782. 19 Januar

köteles Szolga Baráttya

Gy.

Ps. A' Vexel cedulát nem mérem vissza küldeni, mert nem tudtam, hogy Kőszegenn találja é vagy nem, és félttem hogy el vesz: hanem írja meg kinek küldjem, vagy hova?

de Vienne — a Monsieur Monsieur Haynoczi, Fiscale du Comte de Szecseni — a Günz en Horpáts.

(Az eredeti az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratárában.)

1786. április 20. Nagyenyed.

Gyarmathi Sámuel Hajnóczi Józsefhez

Különösön tisztelendő Drága Barátom Uram!

Vettem igen kedves leveleit, mind Septemberbe, mind pedig Martiusba. Hogy a' Septemberire nem feleltem, oka volt ez, hogy nem tudtam, Kőszegre indítsam é Vállaazomat, vagy pedig Horváth országba. Most azért mivel hollétit az Urnak utolso levelébül látom, nagy gyönyörüséggel teszem tartozó barátságai kötelességemet. Vajki sajnálom, hogy az Urnak kedves feleségemet meg nem mutathatom, a' ki levél irásra az Urnak a' mult esztendőbe alkalmatosságot adott volt. Szépnek nevezi az Ur ötet levelébe. Igaz hogy bizony szép is, az én szemem előtt, mert igen okos, tsendes, és kellemetes maga viseletü. Nem is éppen szegény, mert Enyeden bir annyit, hogy tsak tsupán abból is meg lehetne élnünk. Egy szoval és olly meg elégedett vagyok ezen házassággal, hogy az Urnak hasonlot bátorodom kívánni. Tudom, hogy az uré cziffra, szép, gazdag, és igen Bétsi vagy Párisi Modis,

lesz; de hiszem olyan is kell egy Vice Ispáynak, illyennel pedig minémü az enyim, meg érheti egy szegény Phisicus.

Vajki nagy örömmel tölt el az a' tudositás, melybe az Urnak Vice Ispáyi szép Rangra lött érdeme szerint valo emeltetését olvasám. Adgya Isten, hogy ne állapodgyék ott meg, az Urnak szépen indult Tiszti nevedekése; hanem jutalmaztassa meg a' Fejedelem az Urnak naponként nevedekő érdemeit, ujjabb ujjabb kegyelmességeivel. Ugy é hogy szörnyü Papi áldást tudék az Urra mondani?

Hogy a' Hirmondo az Ur Nevét a' Henrios ki hirdetésekor ki tette, nem az én tanátsomból esett; ugyanis nem Erdélyi Ember annak fordítója, hanem a komáromi Pap Pétzeli Josef, igen nagy érdemü ember. Annak tehát, ha irni fog az Ur, tudositthattya a' maga rendelése iránt. Én is mindazonáltal szivesen meg írom néki az Ur tudositását, mivel ma küldök néki levelet.

Be kár, hogy soha többé az Ur kedves személyye, és barátságai meg betűsülhetetlen indulattya szemléléséhez reménységem nem lehet. Szerezzen az Ur egy jo Phisicatum, a' melybe vagy hat hét száz forintot fizessenek, 's mindgyárt kimenyek az Urhoz közelebb lakni. Most itt Grof Rhedei Adám és Ferentz Urfiak közül valo foglatatosságomért valo esztendeje fizetésem száz Arany és szabad koszt, és szállás. Ennél tehát sokkal jobbnak kellene fizetésemnek lenni, hogy ki menyek, mert itt a' feleségem joszága is hoz bé két három százat, 's a' magam praxisom is gyűjtöget valamit. Tudom, olvasta az Ur a' magyar Ujságból a' Grof Földvári arsenicummal lött meg étettetését. Ez iránt most igen szoros fiscalis inquisitio fojt Vásárhellyt. Tudom nagy büntetést fog a Császár ezért a' vétkekre szabni. Egy Szentpáli nevü Ifju Nemes, a' napokba el fogattaték, és katonák által ki vont fegyver közt kísérteték Szebenbe. El fogattaték pedig tsupa gyanura. Valami gonosztévök meg ölék az ö Attyát egy éjszaka kemény verések által. Minthogy pedig régtől fogva igen rosszszul élt ez az öreg a' fiával, ezt már azért fogták el, hogy talám ö küldötte azokat a' tolvajokat az édes attyára, hogy meg öljék. A' Nemesek ezt azonba keserves szemmel nézik, hogy a' Nemes Embert egyszeribe tsak el fogják mint egy parasztot, holott pedig el fogás nélkül is lehetne ugy, mint eddig, törvénybe idézni. Örövendém, ha ezen levelem Mátkásson, vagy talán éppen házasulva találná az Urat. Drága Barátságába holtig nagy bizodalommal ajánlott maradok

az Urnak

hiv Baráttya

É Nenyed 1786. 20-a April.

Gyarmathi Samuel.

(Az eredeti az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratrában.)

1792. január 10. Kolozsvár.

Gyarmathi Sámuel az Erdélyi Magyar Nyelvemelő Társasághoz

Rövid jegyzések
a' régi és újabb magyar grammatikáról,

Az Erdélyi m. nyelvm. Társaság irományaiból, Vass József könyvtárnok felügyelése alatt, másolta Mák Ferencz, a' kolosvári rom. kath. nagy gymnasiumban VIII.-d. osztálybeli tanuló. 1852.

Sok érdemes, és néha olvasott magyarokat is láthatni, a' kiket tsuda fog, midőn valakit magyar grammatikáról hallanak beszélni, 's így kiáltanak: Hát ugyan a' magyar nyelvben is van már grammatica? mások pedig, ha tudják is, hogy vagyon; de tsak az újabbakról tudnak valamit, minémü az Ádám, Farkas, vagy Moclibeus grammatikája. És abból így okoskodnak; hogy ezen tízenyoltzadik század előtt, a' mi jó szívé magyar tudosaink, vagy épen semmit sem eszmélkedtek a' magyar nyelv művelésében, vagy pedig ha irtak is, talán valamit, azt mind elveszett.

Hogy azért hazánkfiainak kedves anyanyelvünk régibb művelőiről egy rövid tudósítást közöljük; és fáradságokért azzal is háládatos Voltunkat bizonyíthassuk, azoknak tisztelendő hamvaikhoz; előszámlálom, tsak ilyen futó íráshoz illendő rövidséggel, azon régi becses maradványainkat; mellyeket kedves emlékezetü munkás tudosaink, nyelvünk szépítésére magok után hagytak, azoknak hosszabb leírását azon munkámra tartván, mellyben azokat egészen, szóról szóra egy darabba mintegy 40. árkusba újra ki nyomtattatni, és az utolsó elvesszéstől megmenteni igyekezem. Ugy reméllem, hogy kedves dolgot tselekszem, nem tsak azok előtt, a' kiknek gazdag könyvtárakat nints szerentséjök látni; de még azok előtt is, a' kik azokban jártasok. Ugyanis ritka könyvtárban lehet feltalálni egy tsozóban annyi régi és új magyar grammatikát, a' mennyire én, nevezetesen a' T. tudós professor doctor Pataki Sámuel Úr segedelme által szert tehettem. Legnevezetesebb pedig ezek között, amaz igen ritka, régi, nem tsak magyar, hanem ugyan valóban magyar (az az scithiai betűkről tanító) grammatikátska, mellyet mind ezen érdemére, mind pedig régiségére nézve, méltán legelől említhetek. Erről Bod Péter a magyar Athénás előbeszédiben hosszason emlékezik, és a' mellyre tött helybe hagyó írását (Applaususát), Detsius Bároviusnak egészen be is iktatta, de a' tudósoknak unalmára még eddig tsak az Applausussal maradánk, magát a' grammatikát e' mai napig nem találhatók.

Ilyen régiség tehát kezembe akadván, semmit sem kételkedem, hogy kedves ajándékot ne adnék nyelvünkben gyönyörködő tudosainknak ennek kiadásával, legelől tészem tehát a' grammatikák sorában, mint legrégebbit. Ugyanis tsak az a' régi kézírás, mellyből leirnom

szerentsém volt 1592-ben költ, és így éppen 200. esztendőös. Már pedig a' mint a' hátul járó beszédetskéje mutatja, már az előtt sok esztendővel az írástudók kezében kellett forgnia azon kis munkátskának. De minthogy azon esztendő, mellyben tulajdonképen iratott ezen munkátska, éppen ki nem nyomozhattam, tsak az 1592-öt tészem fel, mintha akkor iratott volna.

Nem látott pedig ez soha még nyomtatást, ámbár Bél Mátyás a' scithiai betűkről írt 1718-ban Lipsiában költ Dissertációjában úgy említi, mintha Lejdában kinyomtatott volna. De hogy a' nem igaz; észre vették a' Bél munkájának Lipsiai rostálói (Recensores) így szólnak; „Operae pretium forte fecisset cl. auctor; vitractatum Lugduni Batavorum 1598, in 8-o editum, quem non vidisse videtur, in consilium adhibuisset.”

Ennek írója tehát Telegdi János, a' mint a' hátulsó beszéd mutatja, holott a' leíró így szól róla: Hucusque priscae et vernaculae Hunnorum priscorum et impermixtorum lingvae indimenta, per doctissimum virum quandam Johannem Telegdi conscripta, una cum exemplari lectionis, in oratione Dominica, et Apostolico, Symbolo, ad oculum immediat subiecto. Quorum copiam, dum ante viginti circiter annos Aula M. Dni Sigismundi Lonyai etc. in Namény, in Padagogia constitutus apud virum aprime eruditum Thomam Udvarhelyi, pastorem loci dignissimum, consecutus fuisset, adolescens novitate rei captus diligenter ad verbum transcripsi, et hactenus, pro singulari in cultu

muarium delicio et *ΚΕΥΜΤΑΙΩ* habui. Multis eruditis ostendi quibus primae et domesticae gentis nostrae litterae penitus fueran, ignotae Rogaverat et Dnus p. m. Gregor Molnár, sed occasio communicandi certa refuerat etc.

A' homlok írása illetén: De litteris Hunnorum, quae vulgo litterae Siculorum vocantur. Az egész munkátska alig van két árcus a' Detsius Barovius Applausussával együtt. Előadja legelőször is a' régi magyar betűket, mellyeket ismerek)

~ ◊ J 1 X f A ⊗ † ‡ + † ‡ † x ~ ψ ≡

k. finale k. j. i. h. gy. g. f. é. e. d. cs. cz. b. a. ds. z.

M J ⊗ x y l A K ✓ J F y D 9 A ⊗ ≡

v. ü. u. ty. t. sz. s. R. r. p. ő. v. ny. n. m. ly. l.

Meg tanít továbbá ezeknek hangjokra, vagy kimondhatasuk módjára. Okát adja, hogy miért van a' magyaroknak több betűjök, mint a' deákoknak. Azokat a' szokott mód szerint magánhangzókra, és mássalhangzókra (in vocales et consonantes) felosztja, azután a kétféle K.

(◇ ~) betűnek a' hasznát megmondja, hogy tudniillik azoknak

egyike végső k. (finale k). Ennek felette előszámlálja az akkori szokott írásbeli rövidítéseket is (abbreviationes), mellyeknél fogva egy betűbe kettő olvad össze. Ugyanis a' régi magyar írások módgyában (mint szintén e más napkeleti írásokban mái napig is látjuk), sok rövidítések voltak, melyeket ha ki nem tud; nem olvashaja el a' régi magyar írásokat. Ilyenek immár ezek:

x x x x H R M S T X S

ba. be. bi. bo. csa. ga. ge. go. ha. he. ho.

M N O P Q R S T U V X Y Z

la. le. lo. li. ra. ri. m. sa. se. so

mb. ko. za. st. szt. rt. nk. mp.

Szól ezek után az R. betűnek (✓) ilyen módon esni szokott megtsonkításáról) /, mellynek a' két végiből való horgatskát elhagyták.

Végtére hozzá teszi a' Mi Atyánkat, és a' Hiszek egy Istent, az említett betűkkel, és a' régi nyelv-mód (dialectus) szerint leírva, mellyekhez ragaszt egy hátuljáró beszédet, de nem Telegdi, hanem a' ki a' munkátskát maga számára 1592-ben leírta volt. Eleibe fogom nyomtattatni ezen grammatikának annak idejében a' Detsius Bárovius Applausussát is, minthogy a' munkát nagyon szépíti és értelmesebbé teszi.

Mulatságnak okáért ime ide tészem ama nevezetes Scitha felírást is, melly a' Csik-szent-Miklósi templom oldalán még ezelőtt 50. esztendőtol találatott:

: Δ X 9 8 : X X K 3 4 1 : † ≡ ≡ : 4 K H : 1 3 H † :
 J 9 M A : 2 3 A N : 4 A 8 : 1 J H M : 1 4 A 9 0 1 1 A
 8 3 N M : H A 8 : 4 8 : 1 A 9 0 H 9 : H M 5 0 : 0 4 X A :
 A 0 0 9 1

Itt a' magyarazatját kész akarva kihagyom, minthogy azt, az én kinyomtatandó magyar nyelv mesteremnek elején fogják feltalálni, holott a betökről tanítván, alkalmatosságot veszek magamnak a Scitha betükről való szólásra, és ezen felülírást megmagyarázom. Azonban, ha valaki azt nálamnál szerentséebben megmagyarázná; nagy gyönyörűséggel olvasnám.

Második grammatica ama hies Molnár Alberté, kinek deák grammatikáját is az iskolában sok esztendeig nagy előmenettel tanulták. Ez az érdemes tudós hazafi az, a' ki legelőször foglalta a' magyar nyelvet grammatikába, minek utána más deák betükkal kezdettenek élni a' magyarok. Vagyon ugyan emlékezetes sok írónak egy régibb magyar grammaticáról is, mellyet 1460. esztendő táján irt volna hies tudós poeta Vitéz János (vagy a' mint ő magát nevezni szerette Janus Pannonius) pétsi püspök. De az úgy eltévedett, hogy senki még rá nem találhatott, a' melly valóban megbetsülendő kints lenne.

Homlokírása a' Molnár Albert munkájának im ez: *Novae grammaticae ungaricae, succincta methodo comprehensae, et perspicuis exemplis illustratae, libri duo, ad Illustrissimum et Generoissimum Principem ac D. D. Mauritium Junioem Hassiac Landgravium etc. Auctore Alberto Molnár Szenciensi. Marpurgi. 1609.*

Munkáját ajánlotta igen szép beszéden a' Hassiai Landgrófnak. Az egész munka áll 13 árcusból nyolczad formában nyomtatva. Két reclimatiot és tiz coniugatiót állatott lenni. A' syntaxis igen rövid, és majd mi rend sints a' reguláiban. Nagy ditséretire szolgál az ezen írónak; hogy sokkal több jeles tulajdonságait jegyezte fel ezen munkájában anya-nyelvünknek, mint az utána irt Csipkés Komáromi, vagy a' 17, 's 18-ik században irt, és majd megemlítendő írónak valamelyike.

Harmadik grammatica a' Geleijé, mellyet ő ilyen homlokírás alatt adott ki) Magyar grammaticácska, avagy az igaz magyar írásban, és szólásban kívántató néhány szükséges observatiok, mellyeket irogatásai, és elmélkedései között egyszer 's másszor eszébe szedegetett, megjegyezgetett, és magyar munkáiban, főképen a' titkok titkába követett is, és egyként a' maga írásának és szólásának mentségére, másként pedig a' magyarságon kapkodó elmés ifjuságnak oktattatására, kibotsátott Gelei Katona István, az Erdélyi Orthodoxus püspök, és egyik Fejérvári lelki pásztor. Kinyomtatott Gyulafejérvárott. A. D. M. D. C. X. LV.

Itt maga szól a' homlokirás, hogy ez nem egész rendbe szedett grammatica, hanem tsak valami rend nélkül, egymás után leirt hasznos tapasztalások, kivált az orthographia (Helyesírás) és a' constructio (egyberakás) körül. Nagyon méltó ez a' harmadfél árcusból álló, negyed formában nyomtatott gyűjteményetske is a' megtartásra, mert sokat lehetett belőle az új nyelvmesterbe kijegyezniünk. — Ez az ember, a' maga anyanyelvét alaposan értő, és valóban jó író, tudós férfi volt. Sok hibás szólások módjait jegyez fel, és tölts belátással száfolja meg, mellyekkel nem tsak az akkori időben éltek, de még most is élnek hibáson.

Negyedik grammatica a' Csipkés Komáromié, mellyet ő illyen homlokirás alatt adott ki: Hungaria illustrata; hoc est brevis, sed methodica, naturae et genii Linguae Hungaricae explicatio, an ungaros in ediscenda lingua ista facilitans promerens, et Hungaros efficiens, Opera Georgii Csipkés Comaromi SS. theologiae doctoris, et eusdem facultatis in Ill. Scholae Debrecinae professoris. Ultrajecti ex officina Joannis a Waesberge An. Ch. CIC. IC. CLV.

Ez a' 12-tődbbe nyomtatott öt árcusból álió munkátska, már inkább neveztetetik grammatikának, mert annak szokott módja és rendi szerint van írva. Ez sokkal rövidebb a' Molnárénál, de sokkal kevesebb is van benne, mert ő nem olvasta volt azt, mikor ezen munkáját írta. Nevezetes az benne, hogy ő két casust tsinál, ugymint: Nom. Ember. Gen. Emberé. Dat. Embernek. Accus. Embert. Locativus. Emberen. Traductivus. Emberre. Coniunctivus. Embertől. Az egész syntaxis egy néhány rendetlenül összerakott regulákból van öszveszerkesztve.

Ötödik grammatica, a' Tótfalusi Kis Miklósié, mellynek homlokirása ez: Ratiocinatio de orthographia eo modo, quo sparsim in nostris bibliis exhibetur, instituenda. Per Nicolaum Kis de Tótfalu. Claudio-poli, anno 1697. Ebből a' homlokirásból kitezik, hogy ez nem egész kidolgozott grammatica, hanem inkább annak tsak első része, 's helyesírás. Mellyben mindazon által úgy, mint a' Geleieiben is igen sok szép nevezetes, megtartásra méltó törvényetskéit lehet találni a' magyar nyelvnek. Az egész munka tsak harmadfél árcus, mellyet azon munkája végébe ragasztott, mellyben Apologia Bibliorum nevezet alatt, mentegeti azon új írása módját, mellyet követett 1684-ben kiadott Amsterdami magyar bibliájában.

Hatodszor. Említhetném itt a' Csécsi helyes írásról való hasznos jegyzéseit, mellyeket ő a' Gelei, és a' Tótfalusi írásaiból szedegetett egybe, de mivel hogy ez, a' Bod Péter Dictionariuma végébe bé van nyomtatva, és mindenek kezében forog; tehát arról többet szólni szükségesnek nem tartom.

Ugy gondolom annak okáért, eiőször: hogy ezen öt első munkáknak érdeemes voltak, mellyekkel a' magyar nyelv napról napra tökéletesül, másodsor azon nevé szónak igen betses emlékezetök valóban megérdemlik; hogy ezen előre botsátott kis jegyzésetskével a' tudós olvasóknak kívánságukat felgerjeszsem, mind pedig továbbá azt, hogy minek-

utána ennek kedves elfogadásáról megbizonyosodtam volna; magokat az említett öt munkákat is szóról szóra kinyomtathassam, hogy azon anyai nyelvünket ápolgatott munkás tudós férfiaknak örök emlékezetet érdemlő nevek, a' feledékenység megemészítő fogai ellen ez által védelmeztessék.

Mínthogy pedig ezen jegyzés grammatikákról szól; nem lesz talán unalmokra az érdeemes olvasóknak, ha toldalék gyanánt a' többi grammatikákat is előszámlálom rövideden, mellyeknek egy része nyomtatásban vagyon, más része pedig még írásban hever.

Egy azok közül Pereszlényi, mellynek homlokirása ez: *Grammatica linguae Ungaricae* A. P. Paulo Pereszlényi, e societate Jesu Tyrnaviae. 1682.

Ez alább való a' Molnárénál, mert sokat nem jegyzett fel, a' mit a' három grammatikában olvashatott volna.

Ezután következett időben fogtak írni: Szilágyi Péter Enyedi professor, és Bél is grammatikákat, de a' mellyeket látnom szerentsém nem volt.

Moclibeus is adott ki egyet 1712. tájban, mellynek újabb kiadása 1787-ben Posonyban sokkal tökéletesebb. Homlokirása ez: *Moclibeus Ungarischer Sprachmeister*. Ez sokkal tökéletesebb Pereszlényinél.

Ezeket követte Adámi illy homlokirással: *Ausführliche und erläuterte Ungarische Sprachkunst, der edlen deutschen nation um besten verfasst von Michael Adámi*. Vien 1763. Ez a' két elsőnél valamivel jobbszaka.

Közrebotsátott ezek után egyet Kalmár, illyen homlokirással: *Prodromus idiomaticus Scythico-Mogorico-Chuno (seu Hunno)-Advarici, sive apparatus Criticus ad linguam hungaricam etc. Auctore Georgio Kalmár Philologo e Comit. Veszpr. Posonii 1770*.

Ennek, minthogy az írója igen különös ember volt, a' munkája is igen különös, a' mint a' homlokirásból előre gyaníthatni. Ugyanis olyan új és különös írásmódját iparkodik a' magyar nemzetre tolni, a' mellyről maga is bizonyos volt, hogy soha senki sem fogja követni. Egy szóval; a' ki egyszermind grammatikát és comédiát akar olvasni, annak ezt a' könyvet ajánlom. Mert az író inkább a' maga, sok országonkon való kóborlását akarja e' könyvnél fogva megtanultatni olvasóival; mintsem a' magyar nyelvet.

Ezek után jött ki Farkasé illy homlokirással: *Ungarische Grammatic etc.* Vien 1774.

Ennek jobb lett volna tsak Adámit szóról szóra leírni, 's a' maga nevébe tenni; mint új név alatt, annyi sok gondolat és nyomtatásbeli hibákkal új könyvet erőlködni, szülni. Ez az ember nem láttatik az írás módjából magyar, hanem valami tót vagy német anyától születtnek lenni. De minthogy a' J. herczeg Ferdinándot tanította; vagy lehetett vagy nem; magyar grammatikát iparkodott írni.

Bérekesztette ezeket Klein illyen nevezetű grammatikájával: *Specimen enucleatoris grammaticae Hungaricae etc. ab Efraimo Klein,*

Posonii et Cassoviae, 1776. Ezen érdemes írónak tzelja volt, tanuló ifjak kezébe rövid grammatikátskát adni. Arra a' tzelra elég jó is volt eddig.

Vagyon kezem közt kézírásban is egy Grammatica, illyen homlok-írással: Institutiones ad fundamenta lingvae Hungaricae, quibus via panditur ad analogiam lingvae declarandam, et Inventuti lingvae Hungaricae cupidae tradendam: a Samuele Fejérvári conscriptae. Claudiopoli, 1775.

Ennek kár volt írásban maradni 17 esztendőől fogva, mert az óta sok jó igyekezetű ifju pallérozta volna anyanyelvét ez által. De abban az időben kivált, oly kimélve költöttek a' magyarok a' könyvre, hogy méltán félhetett a' nyomtató, hogy munkája sem fordul meg, ha ezt ki nyomtatja.

Őszve gyűjtött ezen érdemes Unitarius professor mindent, a' mit a' felyebb említett őt érdemes tudós magyar munkáiban, úgy mint Molnárbán, Geleiben, Cs. Komáromiban, Tótfalusiban, és Csécsiben talált.

De még sem rakta volt oly érdemes rendbe, melly világos utmutató gyanánt szolgálhatott volna a' tanulóknak.

Vagyon még vagy négy apróbb kézírásban való munka is kezemnél, de minthogy azok alábbvalók a' Fejérváriénál, nints miért emlitem őket.

Ha valaki a' gondos olvasók közül még ezeknél is több magyar grammatikát ismerné; (a' mint hogy lenni is kell) azoknak homlok-írást velem közleni méltóztatván, nagy háládatosságra köteleznie. Toldalékul hozzá adnám azokat, a' fenn megígért nagyobb nyomtatványokhoz.

Kolozvárt, B. Assz. havának 10-én, 1792.

Gyarmathi Sámuel,
Orvos Doctor.

(M. Tud. Akadémia kézírattárában.)

1792. február 12. Kolozsvár.

Gyarmathi Sámuel Zilai Sámuelhez

Tiszteletes Professor
és igen kedves Barátom Uram!

Sok hetei, sőt holnapjai vagynak, miolta egy barátságos bizodalommal kérő leveletem kedves T. Barátom Uramhoz utasítani tzelozom, mellybe kérésem tellyesedésén kívül meg azt is ohajtom, hogy az mind maga Érdemes Személyét, mind pedig Tiszteletes szép házat egészes,

és virágzó állapotban tisztelhesse. Kérésemnek értelmesebben lehető előadása végett szükségesnek tartom a' mult három esztendőbeli időtöltető kedves foglalatosságaimat meg említenem. Én ezen említett esztendők alatt *Grammaticalis* buvárra lettem vala, melly én bennem már ez előtt 20 esztendőktől fogva lappangott indulatot, ugy mondhatom, hogy a' Hadi Történet nevű Ujságok Iroinak, egy ki dolgozando Magyar Grammaticára ki hirdetett jutalmok, változtatá lehetőséggé. Vagy (világosabban), az inditá fel bennem az aluszékony tehetséget. Én ezen munkán tött foglalatosságaim alatt, oly kedves időket képzelék tölteni, mint a' leg virgontzabb Titinasok a' magok Philisseik mellett üldögéltekben. Eből a' lón, hogy én nem tsak egy 80 árkusos írott Magyar Grammaticát dolgozék ki, a' nekem adatott kegyelem rövid mértéke szerint, hanem még ez alkalmatossággal, a' régi Hunno-Scythica Magyar betűk, 's találtathato irások vizsgálásába is ugy belé merültem, hogy még éjjel is azzal álmodom, 's nem képzelhetnék magamnak valakitől nagyobb ajándékot, mintha valaki egy olyan régi Magyar betűkkel irt igaz régi originalis írást mutatni tudna. E're vágyott Belius is, in *Exercitatione sua de Litteratura Hunno-Scythica*, Lipsiae 1718 edita, de nem kaphatott egy rendet is. Ki adta pedig azon munkájába a' *Scythicum Alphabetumot*, mellyet én el olvasván, nagyon fel indultam valami aféle találhato írásnak keresésére. De sok irogatásim után is többre két rendnél nem találhattam, melly lett volna egy régi Csik Szent Miklosi Templomnak az oldalán. Ezt valami bajjal meg is magyaráztam, de szeretném többet is találni valahol, hogy így több *Argumentumokkal* lehetne meg bizonyitnom az Antihunnicus Németes világ előtt, hogy bizonyosan volt, még a' Déák betűk bé vétele előtt is, igaz ősi Litteraturánk. Ezt pedig én ugy tzelezom végben vinni, hogy ki adom a' Telegdi János 1570. v. 80 táján írott Magyar Grammaticáját (*De litteris Hunnorum quod vulgo Litterae Sicularum vocantur*) nyomtatásba, melly talán még soha nyomtatva nem volt, és a' mellyet Bod Péter is ('s mások is másutt) a' Magyar Athénás Praefatiojában tsak emlit, de soha nem látott. Ezt mondom én (mint hogy valami régi irások közt igen régi betűkkel írva meg kaptam) ki adom, és mint egy *Commentarius* módjára, a' régire toldalékul a' fenn említett Tsik Szentmiklosi Scythia írást oda teszem, magam hozzá téjendő vélekedéssimmel együtt. Melly szép lehetne már ez a' munka, ha T. k. Barátom Uram is segítene benne, a' melyre imé ilyen utat mutatok. Vagyon a' Nyarád mellyékin Somosdon egy Dési nevű Tisztelendő Férjfi, talán *Tractualis Notarius*, a' kinél, egy velem beszélt Marosszéki tudos Ember látott, ez előtt eféle *Scythicus Characterekkel* írott leveleket. Ha ez igaz, és ha azok régi irások, nem pedig tsak most, valami magát a'ba mulató ember által irattatták; tehát ki mondhatatlan nagy kívánsággal ohajtánám azokat látni, mint Abrahám a' Messiást, leg alább ha nem az *Autographumot* is; bár tsak az *Apographumát*. Hogy pedig kérésem annál értelmesebb lehessen, imé le írom ide azt a' *Scythicum Alphabetumot*, a' millyennel valo írásra volna nekem szükségem)

4 X ↑ H + Q) ⊗ Δ ≠ Q + J ◇ ~
 a. b. iz. ts. d. e. é. f. g. gy. h. i. j. k. k finale.

Λ ⊙ ≡) D D) J H ^ | y
 l. ly. m. n. ny. (vel sic) o. p. r. s. sz. t.

⋈ ∞ L M E Ψ
 ty. u. ü. v. z. ds.

Küldje által édes K. Barátom Uram azonn Érdemes Tisztelendő Férjfiunak is, a' kivel tudom esmerettsége leszen, és légyen nálla közbenjáróm, mellesleg botsátando segédírásával, hogy kérésemben annál bizonyosabban meg halgattassam. Ha azon Tisztelendő Férjfiu velem ezen Materiábann levelezni méltoztatnék, nagy háladatosságra és tiszteletire is kötelezne, de még a' Magyar litteratura is segedelme által tökéletesülvén, neve a' ki adando Nyomtatványban, mint haza Nyelvén dolgozo, és azt tökéletesíteni szerető Hazafinak ditséretesen emlegetődnék. Ha kívánná, és gyönyörködnék benne, még minekelötte ki nyomtatatnám, a' Telegdi Grammaticáját, írásban is jo szível által küldeném, nagyobb utasittathatása végett, azon Tisztelendő Férjfiunak.

Azt képzelem tehát, hogy nem ok nélkül reménlhettem a' T. k. Barátom Uram régi ki nyert betses Barátságából és azon Érdemes Férjfiunak Anya Nyelve szeretetéből leendő tellyesedését kéréssemnek, mellyet midőn nagy bizodalommal várnék, holtomig változhatatlan hivséggel maradok

T. K. Barátom Uramnak alázatos Szolgája, hív barátja

Kolozsvár 12-a Febr. 1792.

Gyarmathi Sámuel

(Az eredeti az Orsz. Széchényi Könyvtár kézírattárában.)

1794. júnins 24. Göttinga.

Gyarmathi Sámuel Aranka Györgyhöz

Göttingaban, Jun. 24-dikénn 1794-ben.

M. K. T. A. Urhoz, igen Drága Joakaro Uram!

Nem régen indula a' M. Urhoz egy levelem, de ithon hamar a' második. Oka ezenn hamar irásomnak az, hogy az elsőbben említett, Erdélybe törekedő, de paszszussal vissza utasított szegény legény már vissza érkezvén ujra Göttingába; tölle a' rá bizott irásokat és nyomtatásokat vissza kérem, és azoknak egy részét imé itt küldön. Ha talám nem jár senkinek M. Vásárhelyre a' Göttingai Gelerte Anzeige, ugy ezen néhány levélből ki lehet tanulni az itt receneált Magyar — vagy Magyar dolgot illető — könyveket. Nem álhatám tovább halogatni ezeknek leküldését, melyet ingyen küldeni kívánván, ebben akadály lön; mint más sok jo dologban szokott esni. A' Volfenbütteli Bibliothecába látott Mátyás kézírásainak böv leírását pedig adám a' B. Kemény János most Göttingából leindult Urfi kezibe, melly hogy el ne tévelyedhessék, jó leszsz egy Kolosvárt lako biztossát a' Mlgs Urnak arra serkenteni; hogy azt B. Kemény J. Urfitol mindjárt megérkeztekor elkérvén, Vásárhelyre küldje által. Sokkal könnyebben küldök, 's veszek, Copenhágából az habok hátánn is vállaszt 's pakétoakat; mint Vásárhellyről, olly keringő utakon verekedik oda minden küldemény. Jo volna innét vetni a' Meszesenn

Azt gondolom, hogy a' mig e' néhány lapot elolvasándja a' Mlgs Ur; örömmel tapasztalja, hogy nekünk itt a' sovány krumpli ebédék után kövér Postpástok állanak készen, ama nagy száraz konyhába, mellyeket a' régi szakállas és ujabb szakállatlan szakátsok főztek, Minden nap közelit munkám az utolso lapjához. Ha megérhetném, hogy elindultam előtt kész lehetne; gyönyörűséggel lehetne az elintéztet exemplárokat a' magok helyeikre elküldöznom, csak ez egy jutalma lévén az embernek; hogy ahoz értő embertársai minden tekintet nélkül; tsak az igazság szeretetéből, megitéllik; hogy iparkodása, és abban tett allatásai helyes fundamentomonn állnak é? Ember szokott hibázni, 's ember is igazit rajta, 's ezt megköszönhetjük, mert az igazságért; nem pedig szépelgő ditsekedésből dolgozunk, a' mit egy szem nem lát, meglátja a' másik, és ugy addig megyen az elegyesbuza a' sok rostánn keresztül, mig utoljára gyöngy tisztaságu lejénd.

Azt gondolom, hogy e' két levelemre; vagy még már az elsőre is; nyerek kívánt vállaszt a' Mlgs Urto. Ha elindulnék is addig, utánam küldi Bornemann, ki minden leveleimet ezután is Erdélybe szolgáltatja. Annyival is szükségesebb leszsz pedig ezen vállasz, mivel Bétsen, Posonon, Györönn, Pesten utazván keresztül, sokrendbéli typographu-

sokkal beszélhetek, nevezetesen; a' valaha megszülethető Magyar-Szotar kinyomtatodása iránt. Már pedig a' Mlgos Ur leveleiből még új idéákat kaphatok; 's várok is. Ez enyimeknek pedig helybehagyásáról, vagy megjobbításáról feleletet. Breitkopfnak is irtam eziránt Lipsiába. Megvállik mit felel. Azok az egész világ Lexiconjait mind kinyomtatnák, mert ott van az igaz Lexiconfabrica. Ott már régi belétanult betűszedők, és correctorok vagynak, kiknek párjokat; a' még tanulatlan részibe Európának (mint Béts, Magyar Orsz. 's a. t.) hijjába keressük. Éppen most olvasok egy négy Tomusu Lexicont, melyet 1780-ba Lipsiába nyomtattak. Szörnyű Accuratio van minden rendibe, a' millyent még othonn 200 esztendő mulva várhatunk.

Ha pedig Bétsbe is akarna a' Mlgos Ur előmbé tudositást küldeni, azt Agens Dienes Urhoz utasítván, kezemhez szolgáltatja.

A' mi jo Falka Bikfalvi Sámuelünk megkapá munkás elmésségének gyönyörű jutalmát. 800 Rforint fizetéssel, szabad Quartállal 's több ehez tartozó potolékokkal megyen Budára Császári fizetésre Betűmetszőnek. Nagyon örvendem, hogy ezen egy Hazánk' fia, — a' már sok másrendbéli probákon általmentek — között legjobban eltalálta a' tztelt, és a' maga Elementumába juthatott. Mert Kaprontzai, Vizi, Ajtai Dávid, mind sok hánykodásokon által ment emberek, és tzteljavétettek lőnek, ez egy pedig Triumphussal megyen hozzájába. Nagy örömmel, mikor életembenn egy egy ilyent is láthatok; a' sok amolyanok között.

Már ezzel majd meg kezdem az Uj Magyar Orthographiát. Egy kised, hordozható, kellemetes, és sokaknak tettzhető könyvetskét keresek ki a' sok ezrek közzül, melyet gondossonn magyarra fordítván, azon Orthographiával nyomtattatom ki, és igen oltsonn eladattatom. Azon tul lássa a' Világ, rágodják rajta, a' ki szereti meg emészti, a' ki nem, ki hányja, legalább következőink, kik nevünknel egyebet esmerni nem fognak, nem szégyenléndik javasulásunkra rá állani. A' Tsétsi Orthographiája sem mindjárt állhatott lábra, ez tsak későre üzhette el a' régi felleget.

Bikfalvi is fel találta az hires Uj nyomtatás modját, a' Stereotypust, mellyel némelly újságokbann a' Parisi Typographus Dido dítsekzik vala! Nekem is küldött egy leveletskét belőlle. Nagyon örvendtem neki. Már a' Császárnak is bē mutatta, a' mint írja, és felvételit reméni. Hogy ezzel is ugy ne járjak, mint a' Koppel-Wirtschaftal, megmagyarázom vagy két szoval. Jobb többetskét kellettinel; mint kevesebbet írni. A' Stereotypus olyan Nyomatató tábla, melly örökre meg marad, tsak egy könyv számára van készítve, 's következőképpen anny a' tábla, a' hány lapja lesz a' könyvnek. Soha széllal nem hánnyák többé, mert talám egy Corpus is. Lehet vele sok ezer exemplarokat nyomtatni. Félannyi áron lehet venni a' leg tzifrabb Stereotypust, mint a' leg motskosabb Troppau — vagy Kolosvári Nyomatást. Táblákat is árulnak, ha kívánja az ember. Ez dítőséges találmány.

Bé rekesztem már, hoszszuságával unalmat is szerezhett irásomat, és holtomig szívességébe ajánlott

a' Mlgs Urnak

vagyok alázatos szolgálja

Gyarmathi Sámuel.

(Az eredeti a M. Tud. Akadémia kéziratárában.)

8.

1794. május 25. Göttinga.

Gyarmathi Sámuel Aranka Györgyhöz

Göttinga, 25. May 1794.

Mlgs T. R. A. Ur! Leg drágább Pártfogóm!

Vásárhelyről Febr. 19-dikén indított igen kedves levelét a' M. Urnak, nagy örömmel olvastam; mind azért, hogy a' Mlgs Urto! jött; az honnan nekem semmi kedvetlen nem jöhet, mind azért, hogy abból Hazámat illető méltó dolgokat tanultam; és talám még azért is; hogy az abban érdememen kívül rám ruházott ditséreteket; nem tsupa complimentnek venni találtam.

A' Mlgs Ur igen bizakodva ösztönöz engem, mustármagnyi hitut, a' drága Machinak Modelája megtsináltatására, 's le vitelére, és talám az erdélyi gustusnak e' részben valo nagy szokatlanságát, nem az én oldalamról nézvén, aranyosabb hegyeket láttatik reméltetni; mint képzelődésem felérhetné. De felteszem, hogy mások részről a' készség igyekezetem elfogadására meg legyenis, de részemről a' tehetség, azt vélelem, hogy meg leszsz, mert én a' Simonides Companiájából valo vagyok; mellynek zászlóján e' volt irva: Omnia mea mecum porto, a' melly magyarul sokkal jobban így van kitéve: Hátán háza, kebeliben kenyerre. Nekem tsudálatos systemám volt eleitől fogva; mert azt vélttem, hogy valamig azon tehetős Házak, kiknek bösségeknék árnyékába soha szükségét nem láttam; hanem mintha én is Házi-szültött lettem volna, olly boldogságban éltem (bizony nagyobb boldogságban, mint minden Göttingai fényes Hofrath Professorok) valamig, mondom azon tehetős Házak virágoznak; addig én is szegény nem lehetek. Ezen hitem mellett tsendesen éldegéltem, és egész más színü dolgoktól lévén elfoglaltatva, az arany gyűjtésről tellyességgel elfelejtkeztem. Ez az oka hát, hogy nállam e' részben nem a' Mlgs Urto! képzelt tehetség lehet; ámbár még is, most sem nevezhetném magamat nagy háládatlanság nélkül szegénynek, mert elég gazdag az, a' ki Jozzivü Gazdagok drága szívességét bírja. Ez az én Capitalisom. De igen elragadtatám!

A' Mlgos Ur javallásai a' kender, len, gyapjú, gyapot, művelés, fonás, festés, szövés iránt mind igen gyönyörűségesek; előttem ked-

vesek, valamennyire esmeretesek; az Hazánk valóságos nagy hasznára tzelezók, melyeket ott, ahol megfordulhatnak, szemügyre venni el sem mulatom, tsak hogy legyen oztán annak idejében olyan Gazdag, a' ki ezen én tsupa Theoriámat pénzével, jóságával 's embereivel Praxisra fordította. Mert ezeket a' dolgokat akármely kitsibe kezdje is az ember; mégis két három négy ezer forint arra tsak álmodozás volna. Ezekre hát a' Mlgos Ur utat készíthet; jól tudhatván azt; hol van a' Tehetség az Akarattal egybe fogodzva; mert némellynek van tehettsége, de nints általlátása; tehát akarhatja sem lehet. Másnak van általlátása és akarhatja, de tehettsége nints. Házasítsa egybe hát ezeket a' Mlgos Ur és én egész hátra levő életemet kész vagyok olyan ditsőséges tzeleokra feláldozni. Nekem nem kell halálom után Capitális, mert nekem Feleségem, Gyermekeim a Haza, ezért élek halok. Ha tehát hasznát akarják venni létemnek; hatalmokban van, tsak lelkesítsenek. Ez az utam tsak első sengéje efféle gondolatimnak; nem következik, hogy ennek elvégzésével soha többet ne utazhassak. Mert ha Istennek tettezik, még száz országot is öszve nyargalhatok, ha azt Hazám akarja; 's javát abból reméni. Én tudom, hogy akkor: sublimi feriam, Sidera vertice, Quod si me utilibus Civibus inseres. Ez az én hitem és vallásom!

A Göttingai Nagy Bibl. Catalogussa már rég lement. Millyen neven vette G. Ur ö Excja, még nem látom. A' Wolfenbütteli Bibliothecában; meg ugyan de utammal nem járhattam, egy Catalogussát néztem; de aban tsupa Magyar dolgokra tzelezo gyűjteményt észre nem vettem. Van egy igen zifra M. S. melly tulajdon Mátyás kirájé volt; de ez egy Deák poeta, említést sem érdemel.

A' Vén Büttner Máter és Filiá-it, a' sok Nyelveknek lefogom Posztán küldeni, ugy a' Dissertatiot is. Bezzeg a' Hamburgi Nemnich az igaz Sprach Gelehrter! Már ez nem annyira az Alphabetumok és szok (ugy szolván) Mechanica öszve hasonlításával foglalatoskodik; hanem Philosophischer Sprach-Gelehrter; a' dolognak a' velejire behat és azon tudományát már a' két nagy Lexiconok kiadásába haszonra is fordította. Egyik vagy 120 Nyelvet foglal magába, és tsupán Naturalis Historia Lexicon; a' másik pedig Waaren Lexicon, és vagy 8-12 nyelven van írva. Minden ember nagy tisztelettel emlékezik azon szertelen nagy munkáról.

Szoljunk már Körösiről is még egyszer. Mikor a' Mlgos Ur hozzám intézett levelét írta, még akkor nem érkezett volt le a nyomtatott Hirdetésem; azt hiszem. Már most fel teszem azt, hogy eddig azt olvasta a' Mlgos Ur. Annak Consequentiojául tehát ezt ragaszthatom ide, hogy nekem azon lépésembe leg nagyobb tzeleom tsak ez volt, hogy alkalmatosságot nyerjek a' Schlözer megegyezésének kinyerésire a' végre: hogy ő általa azt a' nehéz materiát, a' Magyarok régi igaz eredetit egy különös Részben Caputban kidolgoztassam. Másodsor, hogy imitt amott holmi szükséges megjegyzéseket tétessenek. Harmadszor: hogy 1737-től 1797-ig kipotoltassam. Ezt én ő tölle meg nyertem,

mert engem igen nagy betsülettel szokott fogadni. Hogy pedig , a' Magyarok eredetét minden más Historicusok felett legjobban ki dolgozhatja, ebből az okból hiszem l-o Hogy ő irt egy egész Tomust Nördische Geschichte név alatt a' Baumgarten Nagy Universalis Historiájában; tehát ő azokba a' dolgokban nevezetesen jártas, ugymint a' ki az egész Muszka régi kronikákat mind maga kezeivel írta le Már pedig ma, a' magyarokat; mint látom Északról kezdik ki hozni. Tölle tehát ezt a' Caputot legtökéletesebben várhatjuk. Az említett jegyzéseket, és potlékot most elhaglatom. Már ha én egyszer vele azt a' Caputot kidolgoztathatom; nem nagy Triumphussal mehetek é haza, ha soha életembe ki nem nyomtattatom is, tsak tudjam, hogy írásban készen vagyok. Mikor ez a' Caput készen leszsz, öszve vethetjük a' Körösi vélekedésivel; ki Napkeletről hozza ki a' Magyarokat. Melly gyönyörű dolog leszsz illy két tudos vélekedéseket egy könyvbe mellesleg olvasni és fontolgatni. Nem azért tehát hogy kinyomtatthassam, hanem hogy azon Antiquitasunkat illető Caputot Schlözerrrel ki dolgoztassam; egyedül méltónak tartom, hogy a' Körösi M. S. tumát kezembe fel küldjék. A' mellybe hogy a' M. Ur Munkás legyen, különösen kérem 's obsecralom; fogadván, hogy bizonyosan ki nem nyomtattom. Ha egyszer Schlözer meg hal, illyen írora többre nem könnyen kapunk, mert lehet más: egyéb Historiákba tudos, mint Kurz Marpurgba, de az Északiakba Schlözert senki fel nem éri. Erre vállaszát igen hamar kikérem a' M. Urnak; megegyezéséről semmit sem kételkedem. Ferrum quando calet, etc.

A' Székelyekről valo kézírásban igen nagyon gyönyörködtem.

A' Társaság Munkáját nagy örömmel vettem, és a' Bálticum Tenger közepén nagy gyönyörűséggel olvastam, utra vivén magammal. A' másikat a' Bibliothecának a' társaság nevébe beadtam. A' Schaesseust-Schlözer nagyon megdtsírte. Már ki jött a' Szászokrol irott is Schlözernek; melynek rövid foglalátját a' Mlgos Urnak most esztendeje le küldöttem volt. Hát már azt hogy küldjük le? Mert hogy Prohibitus leszsz, az szent igaz. Nem jo volna é egyenesen a' Gubernator Ur ő Excellentiája kezibe küldeni egyett? Hiszem ott semmi sem prohibitus? És tzélunk az volna benne, hogy Refutáljuk, mert ha egy két esztendő alatt Refutatioja nem jó világ eleibe, azt bizony mind igaznak fogja a' világ tartani. Pedig tsak jo volna ha némely részét meglehetne tzáfolni. Én nem restelném, ha tudnék hozzá. A' Copenhagai utazásunkat ime által küldé a' Grof a' Mlgos Urnak is. Méltoztassék; instálom, Miklos István jo barátommal is közölni. Szives köszöntésem mellett, és azután Enyedre T. Prof. Benkő Ferencz Barátomnak kezeihez küldeni. Maradok holtig

a' M. Ur

alaz. szolg.

G. S.

(Az eredeti a M. Tud. Akadémia kézírattárában.)

1795. május 29. Göttinga.

Gyarmathi Sámuel Aranka Györgyhöz

Göttinga 29. Mai 1795.

Méltóságos T. R. Assessor Ur!
Leg Drágább Joakaró Uram!

Hosszas halgatásomnak Göttinga végét szakasztá, melybe Április végén szerentsésen megérkezénk, minekutánna December 15-dikén Kolosvárból ki-indulván, Debreczen, Pest, Posen, Bets, Praga, Dresda, Lipsia, Hala, Jena, Weimar, Erfurt, Gotha, Schnepfenthal, Langensalza, Mülhausen, utunkba estenek volna. Vaj ki szépek ezek a' helyyek, és a' szorgalmatos munkásságnak, mely sok szép jeleit mutogatják minden felé. A' legérdemesebb emberek, kikkel találkoztunk, ezek voltak: Pragába Bibliothecarius Ungar, ki igen nagyérdemü tudós. Dresdába Bibliothecar. Adelung. B. Rachnitz, igen nemes gustusu Tudós Ur. Lipsiába Weise, a' Kinderfreund írója. Plattner, a' Phil. Prof. és Heidenreich. Hindenburg Physic. Prof. valóságos Tudós és érdemes emberek. Hálába a' nagy Forster, kivel igen nagy barátságban estem. Jenába Bats Nat. Hist. Prof. és Bütner, egy véghetetlen lingvista, ki több nyelvekről akar Lexicont kibotsátni, mint a' Muszka Czárné Polyglottájában. Itt a' Litteratur Zeitung írójával is beszéltem, és jó rendin kitanultam, hogy mitsoda lábön állanak. Van vagy 300 dolgozó tagjok, mindössze, kik rész szerint elholtak, és nagy részek él. Praenumerausok 3000 van, és a' háboru alatt még szaporodott. Veimárba láttuk a' nagy Wielandot, ki valóban megérdemli nagy hírit. Egy óráig beszélgettünk vele és igen nagy gyönyörűséggel hallgattuk. A' Theatrumba menvén, hallók a' híres Ifland Actort is. Ennek nem sok párja van Német országban. Elébb való a' Bétsi Brokmannál, a' Dresdai Opitznál. Itt az Urfi a' Hertzegnél ebédle B. Kemény Simonnal. Gothába a' Hertzeg Astronomussa Zach, egy Magyar Országi Ember, ki ezelőtt tengeri szolgálatba katonáskodott, kapitányságból végtére ide a' Hertzeghez vetődött és igen sok szép Instrumentumai vagynak, melyeket azonban nagy részin maga költségin szerzett. A' Hertzegné nagy kedvellője a' Tsillag vizsgálásnak. Fel mentem volt, magam is hozzá; mert egy nagy pompás kastélyu hegyen lakik egy orányira Gothától; de nem találhattam othon. Azt mond erről Matsko, a' Casseli Astronomus, ki maga is Magyarországi fi, hogy ez a' Astron. Turris legjobb instrumentumokkal van megrakva más Németországi Turrisok felett. Gothából kísétáltunk 4 orányira Schnepfenthalba, és meg-látogatok Salzman híres oskoláját. Valóban szép és sok jó vagyon benne, bár Erdélybe is lehetne egyet olytat állítani! Méltó hogy elolvassa a' Milgos Ur minden ő könyveit, melyekben ezen oskolájának

minden környülállásait leírja. A' míg ilyen forma oskola fel nem áll Erdélyben; addig képzelődni sem tudnak az emberek, hogy milyennek kellene lenni egy józan okos nevelésnek? És mi hasznát lehetne annak várni? Schnepfenthalból két nap alatt Göttingába jutánk, holott megnyugodván 3 hétig Pütköstre Casselbe menénk. Itt a' Land Grafnak sok külömb külömb féle Cabinetjait nagy gyönyörűséggel nézők. Nevezetesen a' Natur Cabinetben a' több nevezeteseek közt megvizsgálám jól az Elefánt skletonját, melly itt sokáig életbe lakott; és ebbol valószággal kihozhatom azt, hogy a' Milgos Urnál lévő nagy Marilla álkaptza valaha bizonyosan Elefánté volt, nem külömben annak az ő igen nagy foga is. De a' mi figyelmettségemet leginkább magára vonta, az vala a' Land Grafnak kimondhatatlan szép Weisenstein nevű Anglus kertje, mellynak leírásával egész könyv van megtöltve. A' kik Verlitzebe a Dessau Hertzeg igen híres Anglus kertibe is jártak, erőssítik, hogy ez annál elébb való, mert ez nagy hegyen áll, de amaz térbe. Az ide való kertészszel megesmerkedtem, és alkura is mentem, hogy nekem mindennémű Arbor- és Frutex-einek a' magvát, Laistromával együtt adja ki. Meg látom, miként tellyesíti igéretét.

Már Göttingai Professorokkal kezdek esmerkedni és a' Bibliothecát vizsgálatni, mellybe legelső gondom az leszsz, hogy minden Magyar Historiára tartozó nyomtatott vagy irt munkák Lajstromát egybe szerkesztessem és az Erdélyi Milgos Társaságnak le küldjem. Nagy boldogság az Göttingában, hogy a' Bibliothecából minden könyvet kiadnak egy olyan tzedulátskára, mellyet az ember valamellyik Professorral allolíratott.

Désen vagyon egy négy esztendő perem, egy Nagy apámtol el zálogosított Ház, és ahöz tartozók felett. Meg eshetnék, hogy ezt a' Peres társam a' Királyi Táblára apellálná. Azon esetben fognám a' Milgos Urat bizodalmoson kérni, hogy azon igen tsekély, és hamar meg érthető ügyemnek pártját fogni, és minél hamarább eshető el döntésében segedelemmel lenni méltoztatnék.

Az elmúlt két holnapokban mindenütt, valahol jártunk, előre ditsekednek vala, a' majd megnyerendő Békességnek kedves hírével. Most látom hirtelen meg fordult a' kotzka. De ki tudja, hátha éppen ez a' hirtelen nagy változás még hamarább békesség keresésre hajtja a' Böltsebb sziveket. Adja Isten! Mert arra látom egész Európának ugyan nagy szüksége vagyon.

A' Milgos Urnak igen betses szivességébe holtomig bizodalmoson ajánlván magamat; mindenkor hiv tisztelettel maradok

a' Milgos Ur

alázatos szolgája

Gyarmathi Sámuel.

(Az eredeti az Erdélyi Múzeum Egylet kézírattárában.)

1795. július 21. Göttinga.

Gyarmathi Sámuel Kovásznai Tóth Sándorhoz

Göttinga 21-a Jul. 1795.

Domine Spectabilis!

Magam nem alkalmatlankodtam volna; de T. Szendrei Uram utasita, hogy küldendő válasszomat, a' Professor Ur kezibe küldjem. Hogy azért kívánságának eleget tehessek, szenvedje meg ezen tzedu-látskám, és méltoztassék a' Szendrei Uram kezéhez szolgáltatni, minél hamarébb mod leszen benne.

Itt nálunk Prussus seregek utaztak által, négy öt rendbe is, a' mint mondják, a' Vestphaliai széleknék örzésére. Voltak pedig a' Zieten híres huszárai, kik magyar köntösbe lévén, egy kis hazafi buzgóságot indita bennünk látása.

Tisztelem T. Proff. Basa, Tsernátoni, és Zilahi Uraimékat; és az Urnak szívességébe ajánlott álhatatos szeretettel maradok az

Urnak

alázatos szolgálaja

Gyarmathi Sámuel.

P. S. Hogy az Ur költségit fáradságát indenmizáljam, ide rekesztém ezen Schlötzer szászok irásából kiszedegetett vagdalozásokat, olvassa meg az Ur, és mutassa magát mig, ebéd után egy pipa dohánynya ki ég. Jó lenne némely nevezetesebb Articulussait refutálni is. Azt írja az VII. pagináján Praefatiojának:

Auch habe ich dem prüfendem Kenner sein Geschüft sehr leicht gemacht, jeder meiner Behauptung weht der Beweis zur seite; meine Citata sind bestimt, treu und — — so stark auch mein bestreben war etc...

Ebből hát az láttszik ki, hogy nem sok legényt képzel a' ki vele szembe mérne állani, és ötet megtzáfolni. Jo leszsz leiratni, és T. Benkő Uramék által küldeni. Ha az emberek így nem köszörülük egymást, soha az igasság ki nem jö világosságra.

Nekem sok erőssítése helyyesnek tettzik, ha nem mind is. Igaz hogy Historicus tellyességgel nem vagyok, de a 'természet világánál is okoskodhatunk egy egy lépést. Bizom hát a' nagyobb lépéseket a' tudákosokra.

(Az eredeti az Erdélyi Múzeum Egylet kézírattárában.)

1796. december 23. Erfurt.

Gyarmathi Sámuel Aranka Györgyhöz

Erfurt 23. Dec. 1796.

Méltóságos T. R. Assessor Ur!
Leg Drágább Joakaróm!

Még eddig szerentsém volt minden Erdélybe indított leveleimnek megérkeztekben örvendeznem, tsak a' Mlgos Urhoz indított második tudositásom vala olly szerentsétlen hogy; talán; elveszett; mellyet a' T. Prof. Dosa Ur kezibe küldöttem volt Juniusba, vagy Juliusba. Mert ha ugyan el nem veszett volna; azolta bizonyosan annak valami jelít tsak tapasztaltam volna; mivel azon levelemben; melly ugyan hosszu vala (hat vagy hét pagina in 4-to) egészszen bé iktatám a' Schlözer Szászokrol irt könyvinek Extractussát, mellybe nem kevés nevezetes dolgok valának. Nevezetes volt a' többi között, hogy ő az Anonymus Belae Regis Notarius-t tsak Fabulának declaralja, és arra méltatlannak itéli, hogy azon, mint erős fundamentomon a' Magyar Historia épülhessen. Nevezetesen pedig azért kell sajnálnom ezen tudositásom elvesztit, mivel még mostanság a' Mlgos Ur azt a' Schlözer könyvit kézhez nem kaphatja, illy okon: Schlözer annak két első Tomusát kiadván; (a' mint méltó okbol gyanithatom) a' Szászoknak Erdélybe megküldötte, kiktől sok részben újabb tudositást vár; melylyet mihelyt vehet, toldalék gyanánt utánna nyomtattya. Már addig; mig ezen Erdélyi tudositást nem veszi, 's ki nem nyomtattatja, tellyességgel senkinek is, egy exemplart is ki adatni, hivatala elvesztése alatt (tudni-illik a' typographus legényeknek) meg nem engedi. Én az ő maga tulajdon Exemplarját olvastam el; mert hozzám igen jó.

Ha talán ezen levelem az előtte valonál szerentséőbb lenne, kezdek egy ujj és nem völt dolog iránt írni a' Mlgos Urnak.

Én, ki a' mi szegény miveletlen hazánkba igyekeztem eleitől fogva valami köz haszonra tzelozo munka könnyebbitést kivinni; a' többi között sokszor futtattam az eszemet azon, hogy miként lehetne a' fonást nevezetesen Machina által véghez vitetni, hogy így; egy ollyan országba, hol kender, len elég terem és Gyapot is közel elég találatik, 's gyapju is bővön van; sokkal könnyebben jutván a' fonáshoz, mint eddig; sokkal többet is szökhessenek; és a' Slésiaikhoz, olly sokszor; nállok is készülhető vászonért ne folyamodjanak. Ezen mostani kis Vácátiobeli Utamba vala szerentsém ezen igen nevezetes Problemának tökéletes megfejtéséhez. Langensalzá-ban a' fogadóستól beszéd közben tudakolván, hogy mitsoda fabrikák volnának ott, végre azt is említtni találá, hogy egy embernél Gyapot Fono Machina is volna, mellyel ő anyit fonat, hogy sok száz kezek se vinnék ezt véghez. Én

ezt csak mesének vélvén, utánna indulék és csak hamar a' Városon feltalálám; még pedig nem csak ezt; hanem többet, mert a' Fono Machina mellett még ahoz igen szükségesen megkívántato Gyapot fűsülő Machinát is találék. Ezeket jól megvizsgálván; este egy olly faluba szállék meg, mellybe ez előtt 12 esztendeig folyt az illyen Machinával való fontatás. Már itt egész estvémet mind azzal töltém el, hogy egy abban igen jártas ember elébe számtalan kérdéseket veték, mellyekre ő nekem mind egyig megfelelvén, a' dologba sokat világosodám. A' többi között végtére még azt is említé, hogy Erfurtba sok efféle Machinákat láthatok. Mi vala nekem kedvesebb, mint ez? El menék tehát mindjárt, Erfurtba megérkezésem után, Lucius Uramhoz, kihez az én emberem engem igazita; és imé ott mindenedet kedvemre láthaték. De midőn itt sok környüállásoktól tudakozodván; a' többi között azt is találám kérdezni, hogy ki tsinálta ezen Machinákat? Szerentés kérdés Mert legottan meg tanita a' jó Lucius, hogy a' tulso utzába Peters Uram, az a' derék, és elmés asztalos, ki efféléket eleget tsinál. Én is legottan ötet felkeresvén; és vele egész estve kedvemre discuralván; im e' övetkezendőket tanulám:

1. El vezete ő engemet egy más Fabricába, holott az ő tulajdon keze által tsinált három fono Machinát vala gyönyörűségem látni, melly mindenik 60 orsot perget vala; a' helyet, hogy az eddig látottak csak 36 orsojuk valának. Melly gyönyörűség illy kis teremést nézni és a' szegény székely aszszonyokon siránkozni, hogy az egész Székely Aszszonyosság egy fárságon; sok ezer mesék elbeszélése mellett nem pintzergethet annyi fonalat; a' mennyit 30 illyen jó Machina ki készít. Ezen 60 orsoju Machinát készítette Peters 70 Tallért, vagy is 105 Rforintért. Vaj ki oltsó! Nekem pedig a' Modeláját négy orsora megfogja készíteni 3 Karolinért, az az 6 Cs. Aranyért. Ennek neve Zug Machine.

2. Kérdém továbbá Peters-től, hogy fűsülő Machina Erfurtban vagyon é? Nints, de tsinál ő azt is nekem akkora nagyságut, hogy fűsülhetek is rajta; de már formának, Modelának tökéletes jó leszen. Ennek neve: Krämpel Machine. 12. Arany.

Azonba előmbe hordá Peters minden rajzolatjait az efféle Machinának, és a' többi között ollyat mutata, mellyben ez vala a' fő és betses tulajdonság; (s ez Peters találmánya), hogy mikor a' 60 orsok között némellyeknek elszakad a' szála, p. o. Ötnek, akkor az 55 orsoknak ne legyen szükség meg állani, míg az ő szakadt szálát meg kötik, hanem az szüntelen lásson dolgozóhoz. Melly gyönyörű jobbitás Ennek is modeláját nekem meg fogja tsinálni, mellynek Zirkel Machine a' neve, és ára 8 Arany.

4. Tovább menék a' beszélgetésbe, és végtére az is kijöve, hogy ő ollyan machinát is tud tsinálni, melly különbözik az 1-től és 3-diktól ebbe, hogy e' kettőre a' meg fűsült gyapottat előbb kereken igen futolag, madzagi vastagságra, de igen puhán meg kell fonnai; (melly

puha modon három font gyapottat fonhat meg napjában egy személy) és azon vastag fonalat alkalmaztatják a' Zug Machinára vagy a' Zirkel Machinára; mellyen, egy-sing ilyen puha vastag fonalbol nyulik öt hat singnyi fonal, míg a' Machina pergeti.

Ez 4-dik Machina tehát abba különbözik az 1. és 3. Machinától; hogy erre is tsupa fonatlan, de jól meg fűsült gyapottat lehet rá alkalmaztatni és ő mindjárt meg fonja, még pedig úgy; hogy a' ki életibe soha gusajt se látott, az is mindjárt fontathat általa. Ennek neve: Lokh Machine, az árra pedig a' modelának, négy szál fonalra tsinálva; 20 Arany, mert ez egész Uhrwerk.

5. Egy igen elmés Ventselt is emlegete, melly az ilyen Machinák mellett elmulthatatlanul szükséges. Ennek tsak rajzolatját adja; és otthon is megtsináltathatjuk. Ennek neve: Weif Machine.

6. Van még egy más Ventsel neme, mellyen a' már meg font fonalakat, Strimpf kötés végett, kettésével, hármasával, négyivel; vagy a' hányával tettik, úgy fel tekerhetni, hogy a' Strimpf kötő személyly kedve szerént valo erősségű Stripfet köthet belőlle. Ennek neve Zwiern-Mühle, az árra, 2 Arany.

Már mikor én ezt mind így el halgattam, 's megalkudtam; bizonyosan mindjárt a' 48 Aranyot jó szívvél le penderitettem volna; mint mikor egy jó kalap Zilahi tseresznyéért két krajtzárt kellett adnom; de a' pénznek nem létiért sok jó vásár elmaradt. Azomba, hijjába nints pénzem; mert ezt még is meg kell vennem, mert hogy ez a' mi hazánkban igen nagy hasznu és elő menetelű dolog léssen; (nem mint a' Galerati sellyem Fabrikája) azt tudom a' Milgos Ur is leg első tekintetre mindjárt által látja. Itt tehát mind ezek után nem egyéb a' kérdés, hanem tsak ez; hogy magam szerezzem é meg ezen derék Machinákra a' pénzt, melly levittel, fel mehet 60 's több aranyokra is; vagy pedig olly nagy erőlködést ne tegyek; hanem illy nagy hasznu dologhoz kezdeni merő, bölts előre láto Urral egyezőleg fogjak é munkához; ki, annak utána is, midőn a' Modelákat nagy formába akarjuk meg készíttetni, a' több költséget erre ki szolgáltatassa, és egy ollyen tsalhatatlanul nyereséget hozando munkához fogni merészellen? mellyből itt; hol a' gyapot sokkal drágább; (töllünk jöven ide) már igen sokan meg gazdagodtak. Ezen drága Machinát hozta volt leg elébb mint egy 14. v. 17 esztendőkkel egy Bonfon nevű Franzia Brüsseltől Langensalzába vagy Gothába, és azolta terjedtet el ezen vidékbe. Még ezt Német Országnak is sok vidékei nem esméri. Be kevés lehetne szegény Hazánk, hogy egyszeribe olly hirtelen által repülhetne belé!

Hogy ezekről még jobb képzelődésünk lehessen, ide írom rendre az árrokat is Nagyba tsinálva, és azt is: mellyik mennyit dolgozhatik 12 órák alatt.

A' Zugmachine Nagyba ér: 105 Rfl. megfon 12 ora alatt 3 font gyapottat. Már pedig egy Aszszony a' kerekin tsak $\frac{1}{4}$ Fontot fonhat. A' Krämpel Machine ér 90 Tallért, és megfűsülhetni velle 12 ora alatt: 50—80 Fontot. A' Zirkelmachine-val meg fonhatni 12 ora alatt

8 Fontot. A' Lochmachinéval megfonhatni 12 ora alatt 6--8 Fontot. A' Zwiern-Mühlével feltekerhetni; 50 orsora készítve; 60 fontot 12 ora alatt.

Midőn tehát mind ezeket a' dolog méltósága szerint maga tulajdon szemeivel vizsgálhatja; és jövendőbeli hasznát az ember által láthatja; nem ok nélkül igyekszik annak miveletlen jo ki Hazánkba valo által plántálásában. Melly dolog méltóságát, tsak ezen igen rövid és hijjános leírásombol is; ámbár szemeivel a' Machinákat nem láthatja a' Mlgos Ur; még is észre veszi, és tudom, hogy azoknak haza szerkesztésekben mind jó tanácsval, 's mind kalátszal rajtam segíteni természetli Hazaszeretetéből ösztönöztetik.

Mit gondol a' Mlgos Ur? Valjon az efféle Ország köz hasznára tzélozo dolgok nem interessálnák é a' Mlgs Gubernator Ur ó Excját. Vallyon nem szeretné é, hogy az ember több efféléknek ki vizgálására is forditna időt, 's költséget is? Vallyon kívánna é segedelemmel lenni? Vagy talán, az Austriai Fabrikák, igen irigy szemmel nézvéen, hogy mi; szegény Barbarus Koloniák, valamit a' mestersegekben is iparkodunk; efféle igyekeztünket megfojtani suros kötelességeknek tartják; és ugyan ezen oldalrol nézvéen a' dolgot; nekünk is; efféléken iparkodnak, az elő menetelben valo reménségre igen kevés modot engednek, és minden alkalmatosságot arra kikeresnek, hogy minket a' mi ügyefogyott, és tudatlan státusunkba szorgalmatosan megtartsanak? Erről vélekedésit a' Mlgos Urnak az Első postán elvárom szivesen.

A' Swetzia tűz oltó Levét, és a' Mész oltás modját már a' Berliini Magazinbul ki dolgoztam; ha vállaszt vehetek, be küldöm. Hát a' már ki nyomtatott Magyar Gyűjteménybul egyet Göttinga nem kaphatna é? Én postán Brochuróket küldöztem le tétova, ha jól öszve szoritja és keskenyen körül metszi a' Compactor; kitsinynek látszik. Nagyon vágyám rája, tsak irnak rulla iminnet is, amonnat is; és még tsak a' foglalatját se méltoztatik egyik is meg írni, pedig mi lelkesit és gyönyörködtet engem inkább, mint szegény Hazánk, előmenetelét jelentgető kis remeketskék látása. Küldjék el az Urak, had lássuk hamar, mert várván várjuk, 's ohajtva ohajtjuk. Eddig foja az Erfurti tudositás, következik a' Göttingai.

(Az eredeti az Erdélyi Múzeum Egylet kéziratárában.)

12.

1797. február 19. Göttinga.

Gyarmathi Sámuel Bánffi Györgyhöz

Göttinga 19. Febr. 1797.

Kegyelmes Uram!

Excellentiad sok fáradhatatlan szorgalmatos munkálkodásainak czélja mindenek felett Hazánk boldogsága. Ily nehéz és nagyméltóságu munkában sok segédek kívántatnak. Minden nemes szivű Hazafinak

pedig, valakit kedves Hazánk szült, nevelt, táplált, oktatott, és szárnyra bocsátott, ezen segedelemre való készség legfőbb kötelessége. Én ilyen gondolatoktól lelkesítve, eleitől fogva igyekeztem minden tehetségemet e' nagy tzelra fordítani, melly igyekezetemet, hogy a' Nemes Haza és Excellentiád sokkal fellyül érdememenn megjutalmaztatta, azt holtig és bujdosásimban is mindenütt a' legháladosabb ditsékedéssel hirdetem. Semmi engem ezen kegyelemnél, hathatósabban Hazám szolgálatjára fel nem indíthatott volna, mellyért ugyan megkettőztetett törekedéssel keresem is mindazokat az alkalmatosságokat, mellyeknél fogva köteles készségemet kinyilatkoztassam. Nevezetes eszköz e' végre, Európának pallérozottabb részeibe való mostani kellemetes bujdosásom, mellyekben a' nagyon virágjába indult tudományok és mesterségek bővsége, elmémnek mindennapi kies legeltető mezei; olly számtalan kedves tárgyakat raknak szemem eleibe, hogy azoknak leírására sok levelek kívántatnának. Valamennyiszer pedig e' félekre találok, mindenkor ezen gondolat ösztönzi szívemet: Vallyon ezt, vagy amazt, jó volna é, lehetne é bévinni Hazámba? Tsak egynehányat említek tehát azok közül, mellyek előttem legérdemesebbeknek tettek.

Első: a' Göttingai nagy hirü és ugyan gazdag királyi könyvtárnak azon igen kitsiny részetskéje, melly Magyar Hazánk Történeteit és Országos ügyeit illeti. Ezen gyűjtemény nagy méltóságát jobban Excellentiád eleibe nem terjeszthettem volna, mint e' kis részetskéjének leküldésével, mellyből, ennek igen feles-számát éppen ugy kitalálhatni, mint ama nagy hirü témérdek Rhodusi Bálvány (Colossus) szertelen nagyságát ölnyi karimájú kis ujja maradványából. Ezen könyvek Lajtsromából választhat a' M. Társaság olyanokat, mellyeket vagy megvásárolni, vagy egészen leiratni, vagy rövid summába szorítólag velejét kijegyezni szükségesnek találja. Melly, ha a' dig, mig itt mulatok, meg-esik; magam, a' mennyire egy ember ér, véghez viszem; ha több ember erejét kívánja, véghez vitetem; elmenetelem utánra haladván; e' féle foglalatosságokra szoktatott embereket, mint örökös levelezőket a' M. Társaság számára szerzek. Egy szóval mindent véghez viszek, a' mit vagy magam feltalálok; vagy Excellentiádtól Rendelésül veszek.

Második: egy oltó Fahasító Furu, hozzávaló hosszuzuko jukas sroffjával együtt, melly két darab eszközzel, igen kevés erővel, tsak egy két furás és egy kevés puska por által akármelly témérdek, durva götsös tőkét széljel lehet hasogattatni. Hogy efféle nagy szükségégyen vagyon Hazánkknak, azt a' Hunyad vármegyei, Kalotaszegi és Szilágyi nagy erdőbbe ezereként elrothadott és soha emberi hasznora nem fordíthatott nagy fák mindennap kiáltják. Sok helyeken a' lakosok a falu mellett hagyják elrothadni, az emberi (legalább az oktalan Paraszti) erőt feljül haladó, elhasítású szép nagy fákat; és egy-két órányira mennek, a' gyönyörü fiatal erdő, karomnyi fiatal szép fáinak könnyü levagdalására, és idő előtt való elpazérlására. Példa erre Gárdán-

falva, a' Réz erdeje, a' Meszes és más nagy erdők. Efféle eszközök tehát, az Hazánkba is majd elkezdődő jó Erdő-Rendtartásra szükségképpen megkivántatnak, hogy azoknál fogva a' Lakosok arra, amit eddig lehetetlennek tartottak, megtanithassuk, és az erdő kiméllésre szoktassuk.

Harmadik: egy 60 orsoju Gyapot fonó Machina, mellyen minden nap 3 font gyapottat lehet fogni. Beszéltem a' Mesteremberrel Erfurtban, aki 100 forintért azt meg tsinálná. Ennélfogva sok jó gyapot gyoltsot lehetne szőni Erdélybe.

Negyedik: egy gyapot fűsülő Machina, mellyen napjába két ember ötven hatvan font gyapottat meg fűsül. Ennek ára 150 Rf. Ez is szükség az elsőhöz. Ezeken kívül még más két mesterségesebb Machinákra is találtam, mellyek minden előre való Nagygyába-megfonás nélkül (Vorspinnen) a' jól fűsült gyapottat fogni kezdik. Ez mindenik megfon napjába 8 Fontot. Az árrok 28 Arany.

Ötödik: egy 1200 orsoju Gyapot fono Machina, melly mikor egy szer munkába indulna, mindennap tsupa nyereséget 10 Rh forintot hajtana a' Munkásokra és Müszerre tett költségeken kívül.

Ezeken kívül sok apróbb, de igen hasznos dolgok vagynak még Napló Lajstromomban, mellyek idővel mind Hazá hasznára fordíthatók. Reménnem, más Országokban, még nevezetesebb dolgok is fogják figyelmetességemet magokra vonni, nevezetesen Angliában, Helvetziában 's másutt. Ha azért Excellentiád az Hazá hasznára elintézt, ez vagy amaz Tartományban már elhiresedett idegenországi virágzó mesterséget vagy akármi Industriát, már előre célba vett volna, annak megvizsgálása iránt hozzám parantsolatait utasítván, mindeneknek végire, és azokrol minél tökéletesebb tudósításokat küldeni, legnagyobb gyönyörűségemnek, nem tsak kötelességemnek tartandom. Excellentiádnak érdemem felett kinyert kegyelmességébe magamat nagy bizodalommal ajánlván, örök tisztelettel maradok

Excellentiádnak

alázatos szolgálja

Gyarmathi Sámuel

Med. Doctor.

(Az eredeti az Erdélyi Muzeum Egylet kéziratárában.)

13.

1798. február 18. Göttinga.

Gyarmathi Sámuel Engel János Keresztélyhez

Göttinga Febr. 18-n 1798.

Spectabilis Dne

Az Ur josága utat nyitott nekem már rég arra, hogy a' melly szükségemben azzal élhetek, kikérni ne tartozkodjam, én magam is mindenkor kész lévén azon joságnak megvizsgálására. Én a' mult esztendő-

benn elvégeztem vala egy munkát, mellyben a' Lapponok és Finnusok nyelvének hasonlatosságát, nem tsak Vocabulacimból, hanem azon nyelveknek Grammatica, és Syntactica tulajdonságaiból, olly bővönn meg bizonyítottam, hogy a' munka in folio irva 100 pagina. Ezt meg mutatván Prof. Schlözer Urnak megszerette, és hogy ez Historica Praefatiot fog elibe írni, nekem intézett levél formájábann, meg ígérte. De még többet is tselekedett; mert gazdag Thekájából adott ki négy nevezetes Grammatikát, és azokhoz tartozo Lexicont, és Bibliakát, is mellyeknek segedelme által már most, a' fellyebb említett két nyelvenn kívül megvizsgáltam az Estland (Esthonica), Votják, Tsuvas és Tsere-miss nyelveket. Kaptam ezeken kívül némelly Utazokból a' Mordvin, Permiai, és Szirjén nyelvekből is tsupa Vocabulariumokat. Már mindezekkel is a' télenn annyira elkészültem, hogy ha kinyomtatthatnám; 15. vagy 18 árcusra felmenne nyomtatásba a' munka.

Már kérdés, hol nyomtattassam ki? Az idevaló Typographusokat kínáltam velle, de Husvét előtt egy se vállalta. Husvét után még lehet hogy valamellyik kinyomtatja, de talán nem hogy Honoráriumot adna, sőt töllem fog pénzt kérni a' nyomtatásért. Mit gondol az Ur? Vallyon valamellyik Pesti Typographus nem jobb szivel nyomtatná é mint ezek, sokkal közelebb lévén hozzájok a' Magyar világ, mint ide, és azért több városokat is reménlhetvén. Különbennis a' Munka Déákul van irva, mellyet az idevaló tudosok tanátságából inkább déákul mint németül adtam ki, illy okon, hogy déákul sok nemzetbeli Tudosok olvashatják, de németül nem annyin. Illyen szükségembenn folyamodám tehát az Ur barátságához, reménlvén hogy munkámnak egy nyomtatót találhatna. Vallyon az (Hager Neue Beweise der Verwandtschaft der Ungar, etc.) Typographussa nem kapna é rajta?

Ha a' Nyomtató valami Honorariumot adna, nagyon megköszöném; de mikor tellyességgel adni nem akarna, ingyen is tsak oda adnám; magam pedig fizetni se elégséges, sem igen hajlando nem vagyok. Ha az Ur ezen kérésembe elő segít, igen nagy jot teszen velem, én is ott, az hol mod leszsz benne, háládatos voltomat joságáért mindenkör nagy készséggel fogom munkássá tenni. Most hoszszasabb írásommal terhelni nem akarván, szivességébe ajánlott, maradok

az Urnak

alázatos szolgálja hiv baráttya

T. c. Engel Urnak

Gyarmathi Sámuel.

(Az eredeti az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratrában.)

1798. június 14. Göttinga.

Gyarmathi Sámuel Aranka Györgyhöz

Göttingábann Jun. 14-dikén 1798-m.

Méltóságos T. A. Ur

Leg Drágább Joakaro Uram

Januarius 10-dikén ezen esztendőben indított igen kedves levelét a' Mlgs Urnak, a' rendes időben vettem nagy köszönettel, 's olvastam sok gyönyörűséggel. Elég kár, hogy a' mi leveleink oly ritkán váltogtak fel egymást. De ennek látom az Erdélyi igen lassu lábann járo dolgok fojása az oka; holott mihellyt valami bé érkezik; akármelly sebessen nyargalt is az előtt; mindjárt illendő méltosággal mérséklett lassu taktussal kezd lépegetni. Ezt a' levelet hát, hogy egy néhány minutával hamarébb érkezzék, mint az elebbeniek, más utra indítám. Talám még választ is kaphatok réa el indulásunk előtt. De ha el indulnánk is, utánnunk indítják minden leveleinket. Sőt lesznek olyan levelezőim, kik tellyes értelembe Göttingába küldik leveletemet, minthogy Göttingát a' Világ esméri, Kolosvárt pedig; 's Erdélyt tsak ritka ember. Mikor a' minap holmi Frantzia Fogjokat Siebenbürgenbe akarták küldeni, iszonyu képpen meg ijedtek, és esedeztek alázasatosok: mann soll sie nicht nach Sibirien schicken. Minthogy tehát a' mi Édes Hazátskáunkat az emberek nem igen méltoztatnak esmerni; meg hagytam minden Tudos Levelezőimnek, hogy küldjék tudositásaikat tsak Göttingába, mert én olyan rendeléseket tettem, hogy Kolosvár ezután közel essék Göttingához.

Illy böltsen eligazítván a' levelek lassu járását; szállok már a' dologra és a' Mlgs Urto!l vett igen kedves levélnek pontjaira felelgetek. Hogy ezen levélre magamis illy későre felelek, vád alá eshetvén, ha igen helyes mentséggel elé nem tudnék állani. Ugyanis elindíték a' mult Martiusban égy néhány arkus irást, mellybe a' Wolfenbütteli könyvtár leírása vala, és egy rakás Göttingai Recensiot, mellybe mind magyar utasíták Passau-tol, mivel semmi idegen büzü teremtett állatot az Austriai sürü szitákonk (mert a' rosták szitákká váltak) által nem botsátnak. Teremtett állatot mondom: mert félnek attol, hogy valami szegény Kakas képibe emberis bé találna tsuszni. Az én szerentsétlen postám tehát, vissza hozván az egész küldött málhát, tsak azt a' vigasztalást hagyá hátra, hogy magam haza vihetem, és Vásárhelyre küldhetem. Mellyre Isten segiljen is mindnyájunkat Amen.

Igy én hát elég hamar válaszoltam, de a' világ annak is ellensége volt. Nagy kár! Első pontja a Mlgs Ur levelének, igen nagy szívü,

és joltvő indulattal nekem annyi tehetséget kíván, (a' Modelák le vihetése fordulván emlékezetbe) a' mennyivel azt a' nemes indulatot, hogy Hazámnak használhassak, vagy is haszonnal szolgálhassak; de már ez rajtam be tellyesedett; mert arra esztendőök által elég tiz husz kontz papiros, legfellyebb (akár melly ritka betűkkel, 's rendekkel írjak is) mert a' mit esztendőön által gondolok, vagy gyűjtögetek, mint hogy én természet szerint igen rövid szoktam lenni; annyira bizonyosonn mind lefér, minthogy pedig a' papirossak országánn kívül nem lép-hetik igyekezetemnek munkássága; husz kontz pappirossat meg vehetek negyven sustákon, ennyi jövedelmem pedig jó rendinn leszsz minden esztendőbe. Hogy pedig az idénn is bé irhattam vagy tiz kontz papirossat, bizonyítja im ez ide zárt Recensio, vagy is igazabban mondva Anzeige, mivel nem nyomtatott, hanem tsak irott munkáról beszél. Azonban már által verekedett a' nyomtatványok seregébe is, mert Dietrick; az én igen kedves Emberem Lichtenberg jó szívü közbenjárásért, annak ingyen valo ki nyomtatását fel vállalván, már vagy 12 arkussát valósággal ki is nyomtatta. Itt megemlithetem azt is, a' mit ezen Anzeige alig érdekel, hogy könyvemnek véginn vagy 700 Muszka (vagy Slavus eredetü) szókat is ki fogok nyomtatattni, majd mind olyakat, mellyek ma a' Magyar nyelvonn Gazdasági és Mester-emberi szok: Oeconomica, et Technologica, p. o. Gazda, Tseléd, Kasza, Kapa, Sarlo, Táron, Borona, Iga, Bika, Bárány, Takáts, Ikra, Ernyő, Balha, Hambár, Szerü, Tsep, Tserfa, Gerezd, Galamb, Kults, Ontok, Kortsoma, Koszoru, Kalapáts, Kalász, Abrak, Szilva, Szolga, Rab, Kander, Fazek, Medentze, Bokáj, Korso, Karuly, Turbolya, Kaláts, Király, Koro, Halom, Karmantyu, Koma, Komám Aszszony, Kupetz, Kokas, Kád, Kotsonya, Lésza, Merge, Mérő, Moly, Már, Livágya, Liget, Bükfa, Juharfa, Kaloda, Kapots, Karima, Lakat, Lapta, Laboda, Léges, Lapát, Lapotzka, Mészáros, Mák, Me'sgye, Szekertze, Bárd, Pallos, Katzer, Kas, Raj, Teszta, Kovász, Szem (Granum), Orlo, Re'snyitze, Szatske, Szalma, Széna, Parlag, Ebéd, Vetsernye, Osonna, Guba, Gu's, Gomba, Ugorka, Kontz, Laska, Lepény,, Lapotyá, Lapát, Lapotzka, Kormány, Moha, Medve, Műszer, Málna, Major, Len, Hiju, Matolla, Pók, Kaposzta, Szalonna, Kolbász, Akol, Pásztor, Or-kults, Abrázat, Német, Aba, Puska, Pá'sit, Ro's, Remek; Puszta, Papusa, Répa, Rosta, 'Sir, Sár, Serte, 'Silip, Asztal, Vátka, Talyiga, Tsuda, Tsötörtök, Tsolnak, Tsoroszlya, Tsárda, Tsalma, Tserép, Tseresznye, Tsuma, Ugar, Sapka, Tsin, Tsinos, Zábé, Zalog, Veréb, Veder, Vará'slo, Unoka. — — de most veszem magamat eszre, hogy szinte az egész könyvemet ide irám. Tsak így jár az ember, mikor maga szüleményiről kezd beszélni. Egy szót se hát többet erről A' Göttingai Bibliotheca Catalogussának le küldéséről, és vagy hat nevezetes, Oeconomica oltsobb machinákrol irt levelemre a' Milgos Gubernator Ur ő Exclja egy szot sem felelt, mellyből, minthogy egyebet ki nem hozhatok, hanem hogy ő Excja az ilyen szívü dolgokat figyelmettségére méltatlanoknak tartja; tehát én se bátorkodom többé

alkalmatlan levelemmel, külobbenn is igen terhes foglalatosságaiba akadályoztatni. A' Wolfenbütteli Bibliothecarol, minap rövidenn tett tudositásom, mellyel kívánságát szerjesztettem inkább; méltán megérdemlette a' dorgáloedást, — ha én is akkor többet tudtam volna; de tsak olvasmányt irtam; most pedig látományt fogok le vinni egy nehány árkusra irva, meg lesz abba, minden Manuscriptuma Mátyásnak kívül belől irva. Akkor kipotolom a' mult hibát. A' Büttner — Mátér és Filiáit, igazán le küldöttem, egy Diedrich nevű szász Academicustol, a' Keresztény Szigeti Pap fiával, ha még eddig sem adta meg, meg kell Szebenbe, vagy az Apjánál szollítani érette. Már irásokat is küldöttem volt tölle, vagy 12 árkust, Benkő Uramnak Enyedre. Nemnich, a' ditsért Philosophischer Sprach Lehrer, nekem igen jo barátom, Hamburgba esmérkedtem meg vele, most itt van, minden nap együtt vagyunk. A' Bibliothecát hannya veti. A' Philosophie der Sprache — iránt, egy ilyen leveletskébe igen keveset irhatnék, kár is volna, e' nemes dologrol valami hijjános ideákat adnom; hanem viszen le Graf Bethlen Elek Ur, igen szép könyveket e' részben is, a' többek között, azokbol a' megelegetésig lehet tudositást venni. A' Magyar-Deák és Német Lexicon — felett én már sok esztendeje hogy fejemet töröm, és hogy igen jo, talpra esett Lexicont lehetne a' világra botsátani, életemnek leg főbb vigasztalásául, venném, akár kik által menne véghez. Nemzetünk e' részben szörnyü rest, nem akarja az irokat segitni, azoknak pedig nints pénzek. Én a' leg nagyobb gyönyörűséggel dolgoznom rajta esztendőig is, (másokat is esmérek, kik erre készek), de fel kopnék az állam. Meg próbálom, két Planumot jegyzek fel, melly rég a' fejembe kovájog. I-o Egy könnyűszerrel készühető Magyar Szotár — 2-o és Egy Nemzetünk Méltóságához illendő modonn készühető M. Szotár. — — — elkészítése rendit, és modját. Kőrösi kinyomtatása elmult. Füstbe ment, kidisputáltak belőlle, már én is letettem eszemet rolla. Ezzel is tsak ugy bántak — mint a' Magyar Lexiconnal kináلكodo Ráth Mátyással. Et valuisse est. Nekünk otthon elég, ha minden nap meg jár a' 14 tál étel. Sublimi ferimus si dera vertice. Én itt krumplival élek, és soha életemben jobban nem éltem, mert a' legjobb izü tsemegéket, a' már rég megholt Szakátsok főzték számomra.

A' Schaeseusrol irt Recensiot nagy gyönyörűséggel olvastam, sőt meg is vettem, 's meg tartom. Fontos, velős, ügyes Recensio. De bezzeg most van dolog a' Schlözer Szász-könyvinek Engel által (képzelt) Recensiojával Bezzeg ő is szegény jól meg fizet érte, hogy gesztenye ki kaparo matskává engedte magát tétetni — — — — —

Elöre ki kukorékolja, hogy ő akarja recenziálni a' Szász-könyvet, már most Schlözer, s más is azt hiszi, hogy igazán ő is recenseálta, — — — pedig tsak az ő lelke tudja ('s meg a' Gyarmatijé). Ám lássa, tartsa a' hátát, hogy kopogassak minden felöll. Maga huza magára. Othon erről commentariusokat kell beszélnem. Én nekem sok nevettségre adott alkalmatosságot. Menschen-kentniss.

A' Schlözer könyviről azt írja a' Mlgs Ur: Az Urak tzélja, hogy meg záfolják, igen ditséretes Szerentsét kívánok hozzá etc. etc. Ezt ki írhatta a' Mlgos Urnak, nem tudom, (én arra tudom eapai nem vagyok, holtig sem lehetek) én nem irtam, adná Isten, hogy illyet irni elégséges volnék: De ki irta? mert a' több itt tanulok bizonyosonn még nem mostanság készülnek ugy el; hogy Hazájok mellett elég éles karddal kelhessenek fel. Ellenbe azt tudom irni, hogy valahányszor együtt beszélgetésünkbe ezen materiáról szollottunk, ezt decrelaltuk. Hogy M. Aranka György Urnak, Mlgt. Cons. Tserei Urnak. M. C. Türi László Urnak, M. I. M. Szent Pali Urnak, leg szorossabb kötelességek volna, ezen könyvet, igen nyomosson megzáfolniok, mellyet ha nem szelekszenek; egyebet nem gondolhatunk, hanem hogy azt gondolják szivekbe, (a' mint a' Pap mondat Communiokor, midőn a' három vén kérdést fel teszi: Hiszitek é?) Én is ugy hiszem és Vallom.

En szegény Grammaticusul 's mi szegény incipicus Göttingai Tanulokul átanok magunkat belé olly temérdek nagyságu nehéz kérdéseknek eldöjtésébe, mellyeknek meg támogatására egy egész Alma Natio minden tudományát és Lujdorját, mint valaha a' Babel tornya építésére a' sok műszert, sok ezer targontzakkal hordatta öszve. Mit mondana a' Tudos Politicus sereg rollunk? azt és méltán is, hogy in temone sedeus-ek vagyunk, kik azt hiszszük, hogy a' paripák tombolását fel emelkedett port; mi támasztozzuk

A' Koppenhagai utunkrol valo jegyzéseket én irtam, és nem a' Grof. Az első rende is mindjárt így kezdődik; ha jól emlékezem; Meg indulánk Grof Bethlen Elek Urfival. Hogy az a' leírás igen kevés tzéломmal esett, mert tsak levelet, 's nem könyvet akartam irni. Levélbe több nem igen fér. A' Koppel Wirtschaft nem egyéb, hanem mikor egy darab földet derék mély árku, magossan fel hány sántzal bé keritnek; a' sántz tetejire eleven gyeput ültetnek, egyik végibe Porgolat kaput hagynak, és a' földet ugy osztják, 's ugy mivelik, hogy a' bol kert, szántó föld, rét, 's a' mi egy gazdának kell, minden kiteljék. Ezt a' mikor tettzik, akor szántja, akor veti, 's a'kor aratja, mert senki marhája ide nem mehet, földit más el nem szánthatja, sem rétiből el nem használhat. Ennek hasznai sokak. A' Tengerrül a' mit tudtam, sőt a' szigethekről is, mindent belé irtam. Három Szigetnél többre nem jártam, a' többit tsak meszsziről néztem, mellyekről; hanemha Düschingből; irni nem tudtam volna, és az nem én látományom lett volna.

A' Grof a' Mlgs Ur köszöntésit igen nagy szívdességgel viszontagolja Exja a' Mlgs Ur, hogy: örvendi hogy mindenektől jo hirit nevit hallja. Hát most; midőn megházasodott hirit, meg nem változtatja e' meg elebbeni itéletét rolla? Uj Phoenomenon Szokatlanotska a' dolog! De vallyon minden uj ros z é? Lehet hogy jo is leszsz. Isten adja! A' mit most látok, mind jonak látom, akár melly vagyonn ellenemre esett légyen is a' dolog. A' Grofnénk jeles, kellemetes, magát szerettető, tanult, szép iro, szép munkáju, nemes tántzu, 16 Ahnen-ekből származott, Stiftmässig, Attya Oberster, annak Bátyya Generalis volt. Hát

más több is kell é? Ki birt többel Erdélybe? Pénz? Vagyon? Jo volna ha egy feleség se hozna a' házhoz vagyont; mert egy feleségnek, 's nem Dominának állana. Mindezekről azonban az idő többet tanít.

Mi meddig leszünk még ide fel? Bizony jo volna ma le indulunk, mint B. Kemény Simon Urfinak De még egy néhány napot várakoztat bennünket uti szükségünkre megkívántato költséünk fel várása. Azonba igyekezzünk, hogy olly hamar hazra induljunk; a' milyen hamar tsak képes, mert jobb nyárba utazni, mint télbe.

Semmi nevezetes újság most nintsen. Az Anglusok ellen el intézett Landung-ját a' Frantziáknak lehetetlennek tartja a' világ már ma, illy okonn. Először: Hogy mer késtek véle, mert a' mult holnap lett volna az a' tsendes holnap, mellybe olly szertelen nagy próbát tenni képes lessz vala, e' mostani már szélvész, és veszedelmes próbára vetik, a' tutajaikkal a' tengernek neki fognak. Másodsor: a' sok készülődés által, annyi adtak az Angliusoknak, az ellenkészületekre, és sok (maga vető fenyegetőzéseikkel, olly igen felgerjesztették, az őket a nagy készültre, hogy már most, minden közelíthető Partjaik, 's kikötőik, a' véghetetlen hadi készületekkel rakvák. Nem várhatnak hát vakmerő próbájokra más jutalmat, hanem bizonyos halált.

Az igen tudákos Politicusok, minden fele azt erőssítik, hogy Német Ország felett ezen alkalmatossággal a' Hatalmasabbak megosztoznak, és az Északi — — annak Eszakját, a' Deli — — — annak Delét bizonyosn magához tsavarintja. Most nem rég menének az Hildesheim Deputátusok a' Prussus királyhoz, kik azon Hildesheimi Hoch Stifetet, az ő Birodalma alá ajánlják. El hiszem, hogy kitsinyenn kezdik, 's nagyon végzik. Az a' hiretske is, mellyet a' napokba meg kondítanak, némelly Hirharangok; hogy t. i. Sieyes a' leveles Tászkájába már készen hozza Német Orzágnak egy új Constitutioját; nevezetes hiretske, melly ha most Fabula is; a' mint hiszem; de nagyon féltő, hogy idő fojtával valahová ne váljék. Egy szoval: Ez a' Nagy Politicum Corpus terhes nyavallyákkal küszködik, 's az orvosai szüntelen versengenek az orvosságok felett, és minthogy tsak már is, igen Herdicum renediumokkal kezdték némelly részint éltetni; félek hogy nagyon megerőltetik.

Grof Teleki, 's Zeyk Urfiak, Sator Urral együtt igen szivesen tisztelik a' Méltóságos Urat. Igen nagy szorgalmatosságnak azonn jeles Urfiak

A' Vén Büttner ohajtván a' Lipsia Mess-Katalogban, hogy munkám minden órán ki lessz nyomtatva, legottann nem tsak egy igen tzifra levelet küldé, haem még abba zárá Excerptumainak egy tsoomját, mellybe sok Tsuvas, Tserenisz, Vátják szok valának, hogy munkám tökéletesítésére hasznokat vegyem. Továbbá küldé ajándékba egy Lapland Lexont is. Nem nagy szeretet é ez az öregtől? Én is ajándékoztam neki egy Molnár Oláh Grammatikáját. Hasonlo indulattal viseltetik a' Norinbergai hires Nyelv tudos Murr is, ki mihelyt a' Lipsiai Mess-Katalogot olvasá ide küldött levelébe meghagyá, hogy

könyvem legelőbb is hozzá érkezzék. Küldök ajándékba minden Nyelvtudosoknak, Halabe, Rüdigernek, Parisba Saci-nak, Copenhágába, Stockholmba, Fornesba, Aboba Porthan-nek, Petersburgba, Londonba, Rigába 's. a. t.

Ha Nemzetünk méltóságához illendő modonn akarna egy Magyar Szotárt készíttetni, jo volna illyen formán kezdeni a' dologhoz.

1. Minden található MS-mokat meg kellene vásárolni, mellyek már rég készzenn hevernek. Ilyenek: 1-o A' néhai Agens Ádám MSma, mellyet Bétsbe az öttsinél; ki ha él, talám most is ott lakik; 1778-ban magam forgattam. 2-o A' Pesten 1782 táján Bonumerationa, nem tudom ki által kihirdettetett MS. 3-o Ama néha igen tudos Szekeres Urnak, Császári Librorum Censornak egynéhány száz, vagy ezer Slavico-Hungaricus szavai Lajstromba szedve. Mellyeket maga nekem életibe emlegetett. Mennyi nem lehet még, a' minek hirit sem hallottam, Patakonn, Kassán, 's Debretzenbe hol? Ezek iránt ujságba előre kérni kellene a' Jo Hazafiakat, hogy utasítsanak.

2. Ezekből készítnék magam egy Hungario-Latinum Vocabulariumot, mellyet igen apro betűkkel olto papirosra, sűrűn 8 formába lenyomtattnék, illy végre: Hogy annak exemplárjait készen bé kötve küldőznök ingyen, minden vallásu Püspököknek, Esperesteknek, Plébánusoknak, Professoroknak, Vármegye Tiszteknek, Városi Biráknak, híres mester embereknek, nevezetes vadász, kertész, Musicus, Oeconomus Liebhabereknek, Pictor, Aesticus, Bányász, Katona, Medicus, Geographus, Turista 's a' t. Tudosoknak, Székely Tudosoknak illy kéréssel: Hogy azt olvasván, ki írná, vagy iratná le, azokat a' maga szerette tudományabeli 's mestersége szokat, mellyeket tud, és látja hogy az én Vocabulariumomban még nintsenek. Már ha ezen Urak kérésünket meg halgatnák, képzelhetjük melly szertelen sereg szo gyűlne tsak hamar együvé. Ezen Vocabulárium mellett egy nyomtatott levelet is kellene küldeni, mellybe tzelunkat meg kellene értetni a' Tudos Hazafiakkal, meg említvén azt is, hogy ki mitsoda Provincia-lismust tud, melly tsak az ő megyéjibe szokás, gondosonn jegyezze fel.

3. Mig ez meg esnék, az alatt meg kellene szereznünk a' leg jobb Deák, Német, Frantzia, Olasz, Anglus, Sved, Muszka, Görög Lexiconokat, melyekből kiki a' Társak között választana magának egyet, a' mellynek kaptájára huzná a' Magyar Szokat; s' Phraseseket, mert tsak illyen sokféle próbálgatás által kerülhetne elő Nyelvünknek minden tsinnya-binnya, külömben pedig tsak tsudálatos kivételeinek elő se fordulnának, nem lévén miről jussanak eszünkbe. Nekem leg alább miolta, a' Lapon, Finn, Eston, Muszka, Frantz, Német, Swéd Szotárokat, gyakran forgatom; sok véletlen magyar kitételek, ugy ugrottak elé, mint valami váratlan nyulak a' bokorból. Én a' Svéd, és Anglus Szotárokat magamra vállalnám, hogy fel-kurkászom, mások mással szolgálhatnának a' Nemzetnek. Elég jeles Nyelv-tudos Magyaraink vagynak. Ha hát leszsz olyan, ki olly kész Nemzetének szolgálni mint én, ezen 3-ik Pont bétellyesedhetik.

4. Mikor ezekből is egy rakás szót, és Phrasist kiszedve látnánk, 's a' széllyel küldözött Vocabulariumok is egy nagy rakás szót, és Phrasist haza hoznának; ekkor neki ülnék egy néhány jó izlésű Tudos, Historicus, Statista, Philosophus, Turista, 's a'. t. Hazafi társakkal, és redigálni kezdenék a' nagy gyűjteményt, 's tanácskoznánk azon szok felett, melyek kinek-kinek bizonytalan értelmű szónak tetteknek.

5. A' mely szókat magunk el nem tudnánk igazítani; melyeknek száma sok is lehetne, azokat ki nyomtattatnók, és érdemes Tudosokhoz széllyel küldözvén, vélekedésit vennők a' két Magyar Hazának irántak. Mellyeket midőn bé küldenének, akkor elég lenne mit rendbe szedjünk.

6. Ugy kellene rendelni a' szokat, mint a' hat Tomus-u tsupa Muszka Lexiconban vagyon, melly Petersburgba jött ki. Ebben a' Radixok Alphabeticus vagyonak rendelve, mellyeknek a' Derivatuumok, Composituumok, és Phrasések, 's a'. t. mind utánnak van rakva, semmit sem figyelmeztvén az Alphabeticumra. Ha pedig valaki ezekben valamit fel akar keresni a' könyv véginn való Alphabeticus indexbe fel találja, holott minden szó után a' Pagina Numerussa fel van jegyezve.

7. Illő volna az Idegen Nyelvekből vett; vagy Idegen Nyelvekbe, mint Atyafiasokba találtató szokat egy betűvel meg jegyezni, ilyen formán.

Ora. D. azaz: Deák.
Várda. N. Német.
Szamotza. O. Oláh.
Bokréta. Fr. Frantzia.
Patyolat. Ol. Olasz.
Tseléd. Or. Orosz.
Kér. Keze. F. Finn.
Gyalog. L. Lappon.
Kováts. Ts. Tseh.
Tszma. T. Török.
Szakál. Ta. Tatár.

Hát még? a' tsupa tiszta magyar szót, nem volna é jó Cursive nyomtatni? Mert így egy tekintetre mindjárt látná az ember, mi az ősi; 's mi a' ragadmány? Hiszem szemtől, hogy az elsőbbe száma sokkal kevesebb lenne az utolsóknál, azért is illenek azt inkább Cursive nyomtatni, mint kevesebbet.

8. A' leg jobb Lexiconok példájánn kellene a' Contractioikat, minél rövidebben lehetne ki jegyezni, p. o: S. Substantivum. A. Adjectivum. V. Verbum. Act. Activum Verb. Ac. Accusativus Casus. Ad. Adverbium. 's a. t. Ezt pedig Déákul 's nem Magyarul.

9. Még azonn is tanácskozni kellene, hogy mitsoda rendel legyen az Alphabeticumunk? Vallyon nem illyennel é? A, b, tz, d, e, f, g, gy, h, i, k, l, ly, m, n, ny, o, ő, p, r, s, sz, 's, t, ty, u, ü, z, j, v. Ha ez nem ojí: Mellyik volna ennél jobb. És mi okokból?

Szükségtől-valo, és tsak könnyűszerrel készülhető Magyar-Szotár. Elé kell venni a' Schellei Német 's Déák Lexiconját, és gondosonn magyarra kell fordítani, minden Phrasissait.

Ezekbe jól meg kell vizsgálni, mellyik a' nevezetesebb szo benne, és annak betüje alá kel a' Szót, 's annak alája a' Phrásist bé iktatni.

Némelly Phrasisba két három nevezetes Szo is belé járul, azt annyi helyt kell leirni, minden szo kedviért.

A' két Haza Collegiumaiba Nyomatott leveleket kell küldeni, kérven, hogy ki mit tud, jegyezze fel, 's küldje bé.

Elé kell venni a' Bod P. Lexiconját, a' Szabó Dávid Szotárját, az eleitől fogva ki jött ujságokat, a' Pétzeli Mindenés Gyűjteményit, és az azokban található Szokat, ki szedegetvén, jó rendbe kell rakosgatni.

(Az eredeti a M. Tud. Akadémia kéziratárában.)

15.

1803. május 30. Zilah.

Gyarmathi Sámuel Széchenyi Ferenchez

Kegyelmes Uram

Excellentiádnak számomra küldeni méltoztatott igen kedves aján-dékát, a' Magyar Könyvtár Laistromát, a' dolognak méltóságához illendő tisztelettel, és nagy háladatossággal, vettem. Holtomig nagy ditsekedésemre szolgál, hogy Nemes Hazánk egy nagy Oszlopa, a' Tudományoknak joltevő Dajkája, rollam méltatlan szolgájáról, de leg-buzgobb tisztelőjéről illy nemesenn méltoztatott megemlékezni. Szeret-ném valoba még hátra lévő életemben egy olly kivánt alkalmatosságot találni, mellyben Excellentiádnak illy kegyes hajlandoságot nem tsak mulando szóval, és meg holt betűkkel, hanem hazafiu buzgo szivem-ből származo munkássággal viszonzhatnám, mellynek magam még most alkalmatosságát nem látván, bátorkodom alázatos bizoda-lommal ki kérni, hogy Excellentiád akarmelly előfordulható környül-állásban, mellyben az én hazafiu buzgoságomat eszközévé teheti, véllem egyenesenn mindjárt, mint leg készebb szolgájával parantsolni, és azzal bennem kedves Hazám szeretetét tüzebben felgerjeszteni méltoztassék. Fogadja el Excellentiád leg közelebbről kegyelmesenn, ezen rég meg ígért, és most már felküldött könyvetskét, Székely István-nak 1558 beli Magyar Cronicáját, alázatos ajánlásomból, hogy az, azon drága Könyvtárba magának helyet; az én hazafiu szivemben pedig az Excellentiád tisztelendő emlékezete örök szállást találhasson,

kinek érdemem felett tapasztalt kegyességibe holtomig erős bizodalommal ajánlott, leg hivebb tisztelettel maradok

Excellentiád
Zilahonn Május 30-dikánn 1803.

alázatos szolgálja
Gyarmathi Sámuel

Orvos Doctor,
és a' Zilahi Reformata Oskola
Professora.

(Az eredeti az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratárában.)

15/a

1806. október 7. Zilah.

Gyarmathi Sámuel Tóth Feenchez

Tisztelendő Professor Ur
igen drága Uram.

Betses levelét nagy örömmel olvastam, látván abból nemes czélra való törekedését, mellynek előmozdításában hogy engemet is eszközül választott, örvendem, tsak attól félek, hogy nem annyit segíthetek, a' mennyit várni lehetne, hanem sokkal kevesebbet, mert több eszközöm e' végre, egy néhány sorbul álló jegyzésénél, és a Matriculánál nintsen. A' mit hát ezekből ki dolgozhatok, azt Debretzenbe T. Gál András Urhoz el fogom küldeni.

Collegiumaink Professorinak neveket pedig im illy rendel irom: Kolosvárott: Theol. P. Herepei János Ur, Phil. P. Méhes György Ur, Litterat. Pr. Szilágyi Fer. Ur, Juris P. Geogr. Német nyelv P. Pataki Moses Ur. N. Enyeden: Th. P. Bodola János Ur Generalis Notar. Phil. P. Benke Mihály Ur, Math. és Phys. Pr. Kováts Jos. Ur, Geogr. Nat. Hist. Német ny. P. Benkó Fer. Ur, Juris Prof. Mohai Ur, Litterat. Pr. Nemegeyi Ján. Ur. M. Vásárhelyen: Th. Pr. Tompa Ur, Phil. Pr. Köteles Ur, Math. Pr. Bollyai Ur, Litterat. Pr. Antal Ur, Nat. Hist. Ném. ny. Pr. Borosnyai Ur. Udvarhelyen: Phil. Pr. Szigeti Ur, Th. Pr. Karátson Ur.

E' keveset irhatnám, nem várakozttatván tovább a' Légatus. A' többről pedig hosszabb időm lévén, bővebben fogom tudositani a' lehetőségig. T. Marton Urat tisztelem, levelét köszönettel olvastam, melly válasz volt az enyimre. Többet még a' nállam levő Moráljának Exemplárjaiból el nem adhattam, mellyért most több pénzt nem is küldhettem.

Szivességébe állandoul ajánlott mindenkori tisztelettel maradok

a' T. Professor Ur
Zilah, Oct. 7-dikén 1806.

alázatos Szolgája
Gyarmathi Sámuel
Prof. és M. Dr.

Tiszteletes Tudos professor Toth Ferentz Urnak nagy tisztelettel
— Pápánn.

Más irással:

Zilajból küldenek az Oskoláról tudositást.

A' Zilahi Oskoláról való relatiot megigérik.

(Az eredeti az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratárában.)

16.

Kelet nélkül (1815. szeptember — Kolozsvár.)

Gyarmathi Sámuel Kazinczy Ferenchez

Tekintetes Kazinczy Ferentz Urnak
Gyarmathi Sámuel szives barátságát.

Betses leveled érdeme szerint vettem, olvastam, fontoltam. A' Dayka és Bároczi Életében elő hordott okakat is mind méltó figyelemmel vizsgáltam, munkádnak Első és kilentzedik darabját szorgalmason kiszemeltem, mellyekben igen sok jot, szépet, jelest, elmést, furtsát, kellemetést, és szuróst is találtam. Adna Isten sok érdemes, de rest, hazánk-fiaiba illy nemes tüzet, hogy gondolataikat, akármilyen ujjak legyenek is azok; világ eleibe terjeszteni; 's annak itéletét azok iránt békességes türéssel elvárni ne unnák, ne restelnék. De az illyenek ritkák. Azok hát szükséges képpen Mártynomjai lesznek a' hazaszere-
tetnek. De meg is kapják a' MártYROK koronáját Hazánk hiv Fiaitól, ha nem olly bővön is életekben; de bizonyosonn bővségesenn halálok után. Magam is első tekintetre sok szókba, sok kitételekbe megütköz-
tem, de apránként azoknak is nagy részét megszoktam. Mások is így tehetnek ezzel, ha az én indulatomhoz hasonlóval tudnak viseltetni, 's lelkesülni Hazánk valóságos buzgo és érdemes egy Fiához. Egy része igaz, hogy nem fért a' fogamra, pedig azoknak sem mindenike helyett tudtam jobbat találni. Azonban azt ohajtom, hogy még azokat is túrják, szenvedjék el, sőt végtére szeressék, és szokják meg Hazám fiai. A'rol meg vagyok győzöttetve, hogy új szokat tsinálni elmulha-
tatlan szükség, de milyen szerentsések lehetünk ezen munkában, elragadtatván önszeretetünköt, azt tsak magok; de a' jo szívüek: ítélhetik meg. Én magam is gyakran próbálgatok új szokat faragtsálni, mint: termajánd, 's több e' féle, de még tsak a' 'sebembe tartottam, 's nem találtam ki a világnak, hogy a talentomöt akarom azzal kifejezni. A' mi az idegen nyelvből költsönzött szollásokat illeti, a'nak faragásá-
ban jo volna ezt a' régulat követnünk, hogy idegen nyelv Phrásissát

tsak a' kor kellene felvennünk; midőn nyelvünkben a' hoz hasonló, vagy jobb még nem találhatik. Ezen okból nem venném, bé ezt: Sich zerstreinen, magát el szorni, mert ezt a' Magyarok ilyen szokkal szoktak eleitől fogva ki tenni: ki sétállok hogy verjem magamat, hogy mulassam magamat, hogy töltssem az időt, ki megyek bum felejtésére s. a. t. Azt sem lehet ellenem vetni: hogy igen durva Methaphora: verjem magamat; mert: szorjam magamat épen olyan durva, 's nints is modiba, a' másikat már a' régi szokás meg szentelte. Mi durvább, 's itétlenebb, mint az Isten nyila, menykő, szivárvány? 's még is már jonak tartjuk, pedig a' Székelyek kegyelet-je (iris) mennyivel eszesebb, helyesebb, 's értelmesebb kitétel ama'nál? Mert a' kegyelet az Isten Özön vízi meg kegyelmezésének vala a' jele, de a' szivárvány egy tudatlan képzeletet támaszt gondolatunkba, mintha az valami szivo tök modjára szivná fel a 'földből a' nedvességet. Illyenek még e' következő Németségek: Láttam Pétert jöni, enni, menni, beszélni, s. a. t. holott me'nyivel ékeesebb, 's magyarabb: Láttam Pétert menet, jövet, éve, beszélve, s. a. t. De ez nem azt teszi: Láttam Pétert mentembe, jötömbbe, hanem az ő mentibe jötibe láttam ötet. Ezekhez közelítő Németségek többek is fordulnak elő, melyeket a' jegyzésim közt alább rendre ki raktam, és magyarabb kifejezéseiket melléjük ragasztottam. Sok helyt találtam személyesítő szokat téve, dolgosito, dolgot mutato szok helyet, 's a' zokat is kijegyeztem. Illyenek: Itt a' kés, faragi velle (azzal) mert itt jó bátyád, beszélj velle (nem azzal). Tova a' beretva, ne nyulj hozzá (a'hoz). Sir a' gyerek, szolj hozzá. Szép lovat vett, sokat beszélt a'rol. Haza jöve nénéd, már beszélnek rolla. Amott a' korso, tölts vizet a'ba. El alutt Pista a' fübe, 's kigyó bujt belé. Ha pattog a' kotsis, üss jokat rajta. Tova van egy fogas, akaszd a' kalapom a'ra. A' lovamon küldök egy zsák buzát, de a' szolgálmtól (nem szolgálmon) nem küldhetem. Hárman jöttek bé bátyámék a' bálba. Három veréb repüle bé ablakon. Nem: hárman repültek bé. Ezek a' grammatikai szórszálhasogatások elkerülhetetlenül szükségesek, mert különben, a' finnyás érzékeny 's johoz szokott magyar fül, meg botránkozik az olyanokba. Ezt is igen jonak, és helyesnek tartanám; hogy midőn egy könyvbe egy néhány uj szokat tennék bé; az előljáro beszédjibe előre ki tenném azoknak lajstromát, és jelentését, 's szépen kérném olvasóimat, hogy vizsgálják meg, 's ha jobbat nem tudnak találni, szenvedjék meg. Igy ők is hajlandobbak lennének a' kedvezésre, kiméllőbbek a' kárhoztatásba, és készebbek a' bévételre. Ezen gondolatimat, 's az alább fel jegyzett észrevételeket, igen emberséges kívánságodra Uram fel jegyzem, mellyet ha szivemre ható irásodból nem láttam volna, soha magamnak ilyen szabadságot nem veszek vala. Mind ezekben pedig leg hathatosabb ösztönöm volt az emberséges Döbrentei, és soha hozzád rendezimet intézni nem bátorkodtam volna, ha ő nem serkentessen. (ez Székely Phrasis.)

Nem kétlem hát, hogy oly egyenes szívvvel olvasod, ezen jo czélból indult gondolataimat, a' millyen hazafi szeretet bennem azokat ger-

jesztette. Hatvan négy tavaszon tul nem könnyen fitogtatja az ember tudákosságát, mint a' huszon öt esztendőös előhasu Böltsek.

Engem az írásra,
Nyelv pallérozásra
Nem a' jutalom hiv,
Hanem a' magyar sziv.

(Az eredeti a M. Tud. Akadémia kéziratárában.)

17.

1819. április 26. Kolozsvár.

Gyarmathi Sámuel Schédius Lajoshoz

Tekintetes Professor Ur!
igen kedves Barátom Uram!

Harmadik levelemet veszi ezen tavasz kezdetétől fogva. Az elsőben Gyarmati Gáborért alkalmatlankodám, a' másikban a' Tudományos Gyűjtemény Rédactorainak küldék egy Magy: Nyelv Mestert, de é'be már; paulo majora canamus! Egy olyan ifju ember támadott hazánkban, ki magát a' haza gyönyörűségire egészen fel áldozta. Ez Körösi, egy Három széki Székely ifju, ki az Enyedi Collegiumban tanulván, Göttingába mene, ott magát e' nemes czélra tökéletesíté, görög, 's arabs nyelveket, 's más szükséges esmereteket szerezvén. Onnan haza jöve, és it mulata a' télen, innen el mene Tömösvárra, hogy ott a' Slavus nyelvbe belé kezdessen, mellynél fogva Constancinapoly felé, és Ásiába, 's a' Muszka birodalomba utazhasson. Ásiába fogja magát az arabs nyelvbe tökéletesíteni, mellynél fogva minden vidéken a' lakosokkal világosabban tudakozodhassék. De mind ezen készülteknek mi hát a' fő czélja? Ama' régi nagy kérdésnek nyomos és világos megfejtése: Hol laktak régi Óseink, és mitsoda vidékekbe' lehet találnunk azoknak ott volt mulatások csalhatatlan jeleit? Ezért ő kész Constancinapollyon által menve, öszve jární Asiának sok vidékeit, Caspium Tenger környékeit, Muszka Ország részeit, Finniát, 's talám Lapponiát is. Egy szoval el akar ő jární minden helyeket, a' mellyeknek látogatása ötet ezen felséges kérdésnek világosítására, 's megfejthetésire legkissebb reménységet nyujtanak. Ó ezen nagy dologra ugy fel áldozta magát, meg vetette a' Szigeti Professorságot 's Papságot, mellyre hívták, és kész sok esztendőkig mind e' fáradtságát azon nemes vizsgálódásra feláldozni, semmi más jutalom reménysége nélkül, hanem csak hogy a'ba a' ki mondhatatlan gyönyörűségbe része lehessen, hogy azt a' nehéz kérdést, mellybe sokan az iro asztalok mellett, némellyek pedig Asiában is bujdokolva vizsgálodtak; ő fejtesse meg. Uram segild ötet

Hát az említett tehetségén kívül van é sok pénze is, hogy azzal e' nagy utat megtehesse? Az éppen nincs sok, hanem csak a' nyicsak, a' mennyivel Asiába bé hathasson. Hát ott mivel él? Kész mindenütt minden tehetségit arra fordítani, a' mivel élélmít meg kaphassa. Tanít mindenütt, az hol mulatni kell, és ez-által képzeli boldogulhatását. Az utazásra a' természetből olly vaskoson fel van ruházva, hogy nagy részt e'dig tett utazásainak mind gyalog fojtatta, a' télen is; midőn némellyeket az utakon a' farkasok meg ettek; ő gyalog, 40 mértföldet a' Szilágyságba, és Kövár Vidékibe utazott, hordozván hátán házát, 's kebelibe kenyerit. Egy nevezetes segedelemre valo kutfejet képzelt egy planumba találni, mellyet Generális Pécsi Ur adott eszire Kövár Vidéken találkozáván, ki azt javallotta, hogy találjon valami modot, melly szerint a' Berlinből el indulni készülő Humbold Társaságához csatolodhassék. Melly nem éppen lehetetlen, mert Göt. Prof. Eichorn, ki neki különös nagy pártfogója, bizonyoson közben járója leszen; és végbe viheti a' Berlini Tudos Társaságnál; hol az ő érdeme nagy; hogy ezen érdemes Magyarot vegyék bé azon utazo társaságba, melly éppen azon vidékeken czéloz keresztül utazni, mellyek valaha Magyar Haza voltak. Humbold is nyerne benne, mert a' mit az ő magyartalan Társaságának egy tagja se tudna által látni, és megvisgálni, azt az egy Magyar mindjárt által látna. Példának okáért: egy vagy más hellység neve, mellyen el utaznak, nem magyar szo é? Itt vagy amott elő fordulo szók, mellyeket az emberek szájából hallanak; nem magyar szók é? Ezt; és más hasonlókat a' Humbold társaságában, az egy Körösön kívül senki végbe nem vihetné, és így ő általa azon társaság nagyon tökéletesülne, ő is azzal. E'dig hiszem, hogy Prof. Eichorn irhatott is iránta Berlinbe. Mikor tehát egy e'nyi tökéletességekkel biro, és magát olly érdemes emberekkel meg esmértetett ifju indult olly dicsőséges Pálya futásra; legméltobb okunk lehet, hogy általa Nemzetünk egy régen ohajtott czélt elérhet. Pénzel segítői is kezdetek támadni, mert Méltóságos Gub. Consil. Kenderesi Mihály Ur, egy a' leg buzgobb magyar Hazafiak közzül, már fizetett neki 100 Rforintot ez esztendőre, 's irással is le kötelezte magát, hogy mig azon utját járja, minden esztendőbe neki a'nyit fizet. Hát e' szép példán nem serkenthetnek é más jo izlésű Hazafiak is még hathatosabb joltételre?

Ez a' nevezetes ember vala hát egy ollyan méltó tárgy, mellyet az én becses Barátomnak nyomosan meg irni el nem mulathatám. Adja Isten jó órába lett légyen meg irva

Csokolom ezerszer, és leszék utolso pihenésemig

Kedves Barátom Uramnak

leg hivebb baráttya:

Kolosvár. 26. Apr. 1819.

Gyarmathi Sámuel.

Tekintetes Professor Schédius Lajos Urnak illendő tisztelettel — Pesten.

(Az eredeti az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratárában.)

1797. november 19. Göttinga.

Gyarmathi Sámuel Bethlen Pálnéhez.

Méltóságos Grofné,
Leg drágább Pátronám

November másodikán indult levelem után ötöd nappal a' Nagyságod igen betses levelét nagy tisztelettel olvastuk. Utazásunk elintézésében, mint ebbeni levelemben is irám, nagyon megegyezik a' mi vélekedésünk a' Nagyságtokéval, ha szinte mi előre intézetünket meg nem irtuk is. Most már annyival szerentséesebbek is vagyunk, hogy már a' Békesség a' két Hatalmasság között megforrott, bár az harmadik is megalkudhatnék, ugy egészen szerentsések lennénk. Nagyságodnak Uti költségünk iránt szorgalmaskodo Anyai kegyességét mélyly tisztelettel háláljuk, és azt továbbra is megérdemelni igyekezzünk. Bár a' Nagyságod szives Anyai intésére méltok ne volnánk, és bár azt meg ne érdemelnők, De azt tellyességgel nem mondhatnám, mert vagynak sok olyan dolgok, mellyekre fordított költségünket kimellőzetnők, és takarékosabban költhetnők; de a Göttingába igen helytelenül szokásba jött sok színű, aproságos, de valoba elkerülhető dolgokra valo költés, és fitogatás egy ifjurol másra elragad, egyik a' másiknál alább valo szégyenli lenni, söt némaly másoknak Tonust ád, a' mint mondani szokták. Az Ifjut idő eféle képzelt tökéletességeket; a' valoságnál élőbb szokot betsülni, és tsak korosabb állapotjában látja, hogy ez is, amaz is elmaradhatott volna. Ez a' szokás az egész Göttingai előbbkelő Ifjakkal köz, egyet a' köz szokásból kivenni, nagy baj, söt lehetetlen, akármelly helyes okokkal meg esmertesse is az ember, állatasát. Én, mindezek ellent nem állván, minden előfordulo alkalmasossággal; az hol kár következését látom, megmutatom, némellyt el is kerülünk; másba pedig beléis esünk. Ily érdemünk szerint jött hasznos Anyai intését tehát Nagyságodnak, nem rossz neven, hanem inkább ugy tisztelettel, és jobbulni kíváno igyekezettel veszszük; 's hogy Nagyságod minket ezután is a' félelkek serkentgetni méltoztassék, alázatosan kérjük, mert a' Németországi nagyon fel huzott huru hang, igen könnyen elfelejteti az Ifjakkal az Erdélyi tehetetlenséget, és kivált mikor sokpénzü Anglusokkal, német gazdagokkal gyakran beszél, a' gazdagság Pestisse hamar ráragad. Ha az Isten inset kiviszen bennünket, sokrészbzen megmenekedünk az e' féle költség emészto, ragado nyavalyától.

A' Milgos Grofnét, a' Nagy Aszszony ö Ngát alázatos kéztokolással tisztelem. A' M. Kisasszony és Urfi ö Nagoknak rollam megemlékező kegyességeket hálálván, viszonozva alázatosan tisztelem.

Innen a' mult tavasszal indula visgálodo Utazásra (Entdecknungs-Reise) egy Horneman nevű ifju, még pedig olly tzállal, hogy Afriká-

nak a' legbelsőbb, és még esmérletlen vidékeit tanulja ki, melly végre Professor Tycksen Urral tanulta is az Arabs nyelvet. Hogy ezen utazásnak tárgya tsak Geographiai, és kevés Naturalis Historiai vizsgálódás akar lenni; eddig azt hittem, de a' mult heti beszélgetésem alkalmatosságával Prof. Tichsentől, nagy mulattságomra azt tanulám, ki hogy ezen ifjat valami gazdag Anglus kereskedőkből álló társaság az Afrikába található Uj Jerusálem felkeresésére küldötte ki. Ez tudom Nagyságotoknak is nevettségesnek fog tetzteni, és méltán is. A' dolgot egy kevésé szélesebben és világosabban így lehet megérteni: Volt egy Sveciai Tudos Schwedenborg, ki 1680 felé született, 's 1760 felé holt meg. Ez igen sok írásiba azt tanította, hogy a' Jelenéseket látott Jánostol, és Daniel Profetától megjövendőlt Uj Jerusalem mai naponn valósággal Afrikában vagyon, mellyben a' mi Europai keresztényeinknél sokkal tisztább, és igazabb hitű, vallásu keresztények laknak. Ezt ő a' mint írja: nem könyvből tanulta, hanem neki tulajdon az Isten sokszori személyes megjelenéssel, beszéltette; ötet a' Menyországba, 's a' Pokolba elhordozta, holott neki minden régi nagy híru embereket, Luthert, Melanchtont, Calvinust, Pápákat, 's másokat megmutogatott, azoknak mostani környüállásaikat állattýára felfedezte, és ötet a' leg nagyobb, és mélységesebb titkokra meg tanította s. a. t.' Ezen tsuda bogár ember illy tarka barka hitü, vallását ide le ironom lehetetlen, nem is szükség, ugymint a' mellyel ő sok fontokat nyomó híres könyveket töltött teli, hanem é néhány vonásotskából is jo rendinn ki veszi Nagyságod, melly nevettséges fundamentomonn épülhetett az. Meg is hogy annak igen sok követői vagynak nem tsak Sveiciában, hanem még többben Angliában is, valóságos igasság, mert még külön Templomok, és Papjok is vagyon, és nevezetnek Schwedenborgianusoknak. Már ezeknek sergiből valók, a' fellyebb említett gazdag kereskedők, kik Hornéman-t Afrikába utaztatják, hogy az ök almodozott; de soha fel nem találtathatando Uj Jerusalem-jeket keresse fel. Azon akar melly nevettséges dolognak lehet jo vége, mer ha Afrikát szerentsésen megjárhatja, és rajzolando Mappáit, olly tudosonn, a' mint rákészült leirhatja, nem a' Jerusalemet, hanem Afrikának edig homájban hevert részeit általa kitanulhatjuk. Éljenek hát a' Schwedenborgianusok

Az Utolsóbb ujságokbann azt olvassuk, hogy a' Frantziák, Hannoverát kezdik fenyegetni, hogy rá ütnek. Ezt elhiszem azért tselekszik, hogy az Angliai királyt ennél fogva is a' Békességre kénszerithessék, megvállik.

Magamat Nagyságodnak kegyes gratiájában álhatatosan ajánlván, örök tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

alázatos Szolgája

Göttingában. Nov. 19-dikén 1797-ben.

Gyarmathi Sámuel.

(Az eredeti a Széchenyi Könyvtár kéziratárában.)

Szárzajtai
GETSE DÁNIEL

orvosdoktor, Marosvásárhely város fizikusa, az országos kórház vezetője, Maroszék „assessora” és a nevével nevezett Emberszereteti Intézet (Philantropicum Institutum) megalapítója. Korának egyik leghumánu-

Getse Dániel (1768—1864)

sabb embere, hivatásának legodaadóbb művelője; szül. 1768. március 7-én, a Szolnokdoboka megyei Czigányi községben. Anyja: Tétsi Krisztina, T. Sámuel, marosvásárhelyi teológiai professzor leánya, aki korán árvaságra jutván, megismerkedik Getse Benjámin, kir. táblai kancellistával. Ebből az ismeretségből származik G. Dániel, aki mint törvénytelen

fiú, anyja szegényének bélyegét hordozva, nagyon rideg körülmények között kerül az életbe. Amde ezt a születési szépséghibát a természeti adottság gazdagon kárpótolja, mert nem mindennapi tehetséggel, törtető igyekezettel, emberszeető, nemes szívvel és megnyerő, előnyös külsővel látja el.

Tanulmányait a marosvásárhelyi ref. főtanodában kezdi és ott is végzi 1791-ben. Mivel eltökélt szándékkal az orvosi pályára kötelezi magát, az akkori szokás szerint, a három erdélyi ref. főiskolában „vizsgálatot tesz” és mint „alapos készütségű, de minden segedelem nélkül szükkülődjő ifjú”, a főgyógytanács hozzájárulásával, bőkezű támogatók segítségét veszi igénybe. Különösen gr. Teleki József, koronaőr, Ugocsa megye főispánja felkarolásának köszönheti, hogy 1792-ben a pesti egyetemre mehet, hol 1798-ban orvosi diplomát nyer, ugyanakkor „felsőbb” királyi leirat előismeri szárazajtai Getse Benjámintól való származásának törvényesítését.

1799-ben, édesanyja látogatására és segélyezésére Marosvásárhelyre érkezik, de innen csakhamar, orvosi gyakorlata bővítése céljából, tanulmányútra megy. Előbb Bécsbe, majd 1800-ban Olaszországba utazik, ahol az osztrák hadikórházaknál katonarorvosi szolgálatot vállal. Nem sokáig töltheti be azonban hivatalát, mert az ott dühöngő járványoknak majdnem ő is áldozata lesz, s így hosszú és súlyos betegeskedés után, visszatér Marosvásárhelyre, ahol előbb magánorvosi gyakorlatot folytat. Ezalatt természetes atyja, Getse Benjámín ügyvéd Désen meghal és szármottevő vagyonából törvényesített fiának semmit sem juttat. Így a továbbiak során ideje java részét az örökösödési per foglalja le; a sok huzavona, ide-oda utazgatás orvosi praxisát nagyban visszaveti.

1807-ben, a kormány Hunyad vármegye fizikusának nevezi ki, mert a nagy járvány alatt már két orvos a veszélyes nyavalya áldozatává lett. 1809-ben, az osztrák-francia háború alatt, az erdélyi „insurgensekkel” hadba vonul és mint katonarorvos szolgál. 1813-ban, a szomszédos román fejedelemségből áttérjedő pestis meggátolására a kormány Brassó-vidék körzetébe, Pataki Sámuel „protomedicus és kir. consiliárius” mellé nevezi ki, majd 1814-ben, Fogaras-vidéken, a határszél egészségügyi biztosítására rendelik.

A járványokkal való küzdelmes harc után, 1815-ben végre hazajöhet és véglegesen Marosvásárhelyen telepedik meg. 1817-ben, a Horváth Mátyás halálával megüresedett városi fizikus állást, egyben a marosvásárhelyi országos kórház főorvosi tisztjét, választás útján elnyeri. Itt végzi haláláig „pontossággal, hívséggel, emberi szeretettel s alapos készületénél fogva” a szenvedő betegek gyógykezelését.

1823. november 1-én, „reggel egy terhes vérhányás egyszerre úgy egyberontotta belső alkotmányát, mint mikor a zöldelő plántát forróvízzel leöntik”. Hat hónapi szenvedés után, 1824. május 13-án meghal.

Getse Dánielt, mint a város nagy emberét tartják számon. A vasráccsal körülkerített sírmlékét a ref. temető cintermében tanítványa, Spányik József seborvos kezdeményezésére emelték 1859. dec. 23-án,

228 Ft 15 kr értékben. Felállításához a város 400 db téglával járult Antal Ferenc, Hegedűs János és Vadadi Lajos közreműködésével.

1824. március 10-én kelt szárazajtai Getse Dánielnek, a nevével elnevezett Emberszereteti Intézet (Philantropicum Institutum) alapítására tett nagy jelentőségű végrendelete, mellyel „közlebbbről az értelem megvilágosítását és a szívnek s akaratnak megjobbítását igyekszik tökéltetésíteni”, azzal az elgondolással, hogy a még 1820-ban, az általa létesített 2000 német forint alap, a megszerkesztett szabályok szerint mindaddig gyümölcsötetendő, míg az összeg egymillió forintra emelkedik.

Az Emberszereteti Intézet gondolata 1818. június 28-án fogamzik meg az alapító agyában, amikor az ősi ref. kollégium megtelepedése első százados évfordulójának ünnepén, az ünnepi szónoklatot tartó Antal János ref. koll. tanart, a későbbi erdélyi ref. püspököt a vártemplomból hazakiséri. Ez alkalommal így szól a jelenlevőkhöz :

„Nekem templomozás alatt elmémbe ötlék, hogy ha valaki ezelőtt száz évvel ennek a kollégiumnak száz forintokat adott volna oly rendeléssel, hogy annak kamatja évenként mostanig mindenkor tökévé váljék, mi volna ma az összesített tőke?”

A hirtelen ötlet által felvetett terv gondolkozóba ejti az ünnepi gyűlékezetet és nyomban ki is számítják, hogy normális körülmények között a letett 100 Ft tőke, az akkori kamatláb szerint könnyen 35 000 forintra emelkednék. Ennek értelmében az eszme megvalósítására, az örökhatározó orvos 2000 német forint alapítvánnyal járul; mindent legapróbb részletekig kidolgozva, leírja elgondolását és az összeg felhasználására előirányzott utasításait. 1824. március 16-án súlyos betegsége idején, pedig úgy végrendelezik, hogy összes vagyona, édesanyja halála után, ere a célra fordíttassék.

A végrendelet végrehajtásával megbízott választmány 1828. augusztus 3-án terjeszti be a hagyaték eredményét, amely szerint a behajtott követelések és a kifizetett tartozások elszámolása után, az Emberszereteti Intézet alapítókéje, beleszámítva az 1820-ban létesített 2000 forintot és kamatait is, összesen 32 179 magyar váltó forint 8 $\frac{1}{2}$ pénztesz ki. Ez az összeg képezi ekkor a Getse Dániel Emberszereteti Intézet alapját, amely a megszerkesztett alapszabályok szerint mindaddig gyümölcsötetendő, míg egymillió forintra emelkedik.

Az alap kezelését kilenc tagú bizottmányra bizza a „jóigyekezetű alapító”, melynek tagjai a Felsőbbség (kir. Főkormányzsék) részéről egy (Sándor László, kir. táblai ülnök), Marosvásárhely város közönsége képviselőjében kettő (Hajnal József és Erszénes József, tanácsnokok), az erdélyi ref. egyházi főtanács (Főconsistorium) megbízottjaként kettő (ifj. gr. Teleki Ferenc és Keresztes Sigmond, kir. táblai ülnök), a marosvásárhelyi ref. kollégium nevében kettő (Antal János, rector-tanár, később ref. püspök és alsócsernátoni Molnár Sámuel, tanár), a marosvásárhelyi róm. kat. gimnázium részéről egy tag (csikvacsárcsi Lázár

János, tanár, később városi főbíró) és a kilencedik, mint elnök, a ref. kollégium mindenkori felügyelő-főgondnoka (ez esetben zejkfalvi Zeyk Dániel kir. táblai elnök).

A Getse Dániel számítása szerint, az 1920. évre kitervezett egymillió forint már jóval előbb: 1903-ban összegyűlt, úgy hogy 1904-től kezdődőleg, a felügyelőbizottság a kamatokat a felsoroltaknak kiadja.

A Getse Dániel végrendeletének hiteles példányait 5 darabban, pávai Vajna Elek, erdélyi kir. táblai ítélőmester aláírásával hitelesítve: 1. önönmagának, 2. a városi tanácsnak, 3. a ref. kollégiumnak, 4. a ref. egyházi főtanácsnak és 5. az erdélyi főkormányshéknak küldték.

Az intézmény létrehozása körül külön érdemeket szerez, az alapító által kinevezett intézeti pénztárnok: Bradnecker Simon patikárius.

Getse Dániel életrajzát, jótékony működését méltató és Emberszereteti Intézetének leírását ismertető, valamint a végrendelet szövegét közlő kiadványok:

1. Néhai Getse Dániel. A Philantropicus Institutumról (3 iv). Marosvásárhely, 1831.

2. Antal János: Néhai orvos Getse Dániel életrajza, Emberszereteti Intézete és annak rövid felvilágosítása. Marosvásárhely, 1840. (8-r. I—XVIII. és 1—56 l.)

3. Néhai orvos Gece Dániel életrajza, Emberszereteti Intézetének alapszabályai és az 1870-ik év december hava 29-ik napján tartott nagygyűlésről vezetett jegyzőkönyv. Marosvásárhely, 1871. (8-r. 1—97 l.)

*

1870. december 29-én de. 10 órakor, a ref. főtanoda nagytermében tartatott, a néhai Getse Dániel által alapított Emberszereteti Intézetnek, a nemes alapító végrendelete 56. §-ban nyilvánított akarata értelmében, az alapítvány 50. évében esedékes nagygyűlése, legidősebb gróf Teleki Domokos, ref. kollégiumi főgondnok elnökelete alatt. Ez a nagygyűlés arról számol be, hogy 1820. december 26-án, néhai Getse Dániel tulajdon kezelésében, számadás terhe mellett, 2000 váltóforinttal indította meg az Emberszereteti Intézet alapját, majd 1823. május 1-én és 1824. március 10-én, halála előtt egy hónappal megírta erre vonatkozó végrendeletét. A 2000 magyar váltóforint, a gr. Kemény Miklós 1000 magyar váltóforintjának kiegészítésével, összesen 3000 m. v. Fr-tal indult be. Ebből számította ki a néhai alapító, hogy 1821. év elejétől, 1920 végéig (a tőkésített kamattal) a 2000 Frt 678.609 $\frac{2}{3}$ Fr-ra, a 3000 pedig 1 017 013 m. v. forintra emelkedik. Az alapító halála (1824. május 13.) után, a vagyon értékesítésével 10 233 m. v. Ft és 22 dr. és az anya halála után fennmaradó 23 245 m. v. Ft és 86 $\frac{1}{2}$ dr. is az Intézet alaptőkéjéhez csatoltatott. 1870-ben, az alapítvány fennállásának 50. évében kimutatott tőke

Kötvényben :	72 310	frt	67	1/10	kr. o. é.
Hátralékkamat :	5 314	frt	52	2/10	kr. o. é.
Készpénz bankjegyekben :	430	frt	27	7/10	kr. o. é.
Ezüstben :	17	frt	15		kr. o. é.
Együtt :	78 072	frt	62		kr. o. é.

Az alapító által kijelölt bizottsági tagok fiai, illetve unokái, valamint a jogutódok részvételével zárult az Intézet félszázados működését kiértékelő gyűlés, és ez alkalommal az elnöklő legid. gr. Teleki Domokos 500 forintot ajánlott fel a pénzalap gyarapítására.

A Getse Dániel által alapított Emberszereteti Intézet, amely felekezeti különbség nélkül, előrelátó, nemes szívből fakadó gondoskodással több mint egy századik jótékonyan munkálkodik, 1945-ben, a második világháború után megszüntette működését.

*

Az itt következő, 1795-ben kelt három levél Getse Dánielnek, pesti orvos korából patrónusához, a Voltaire és Rousseau főúri hívéhez, gróf Teleki Józsefhez intézett szokásos hírközlési „udvarlás” az akkori nevezetes eseményekről, amelyeket az ólomlábon járó hírlapok nem közölhetnek, vagy legalább is óvatos tartózkodással, ill. a hóhér-kormányzat szája szerint hozhatnak csupán nyilvánosságra.

A szoban jorgo levelek egyikeben Getse közbenjárást kér a lefogott Turós József ócsai ref. lelkész kiszabadítása érdekében, majd tudósítja a gróft a budai palotájának építkezéséről. Legszámottevőbb eredeti beszámolója a „fekete scénáról” : Martinovitsék peréről és az elítéltek látványos kivégzéséről. Ez, a szemtanu hitelességével megszerkesztett levél, egyszerűen mind korrajz, az első leírás „a Kristina városon fellyül lévő mezőn” lejolyt rémdrámáról, a látványos vérfürdőről és a vértanuk elvesztén kárörvendő, üzleti hasznot hajhászó vásári kufárok üzelméről.

I.

1795. január 30. Pest

Getse Dániel Teleki Józsefhez

Nagy méltóságú R. Sz. B. Groff Ur'
Kegyelmes Uram

Bátorkodom Excellentiádnak újra Levelemmel alázatosan udvarolni, annyival is inkább, minthogy egy olyan véletlen történetnek megírására sirva kérettettem, amely iránt az Excellentiád Pártfogásában és Kegységében való bizodalom igen nagy vigasztalo eszköz; Az Otsai

T. Papné, Tiszteletes Turos Péterné Aszszony ma bé jövéen ide Pestre sűrű Könyvei között zokogva beszéllette el, Férjének Tisz. Turos Péter Uramnak ezen Holnapnak 22-dikén esett szerentsétlen el fogattatását, és Budára lett bé hozatását; Az irt Napon estve 11 orakor, a' Nms Vármegye Tekintetes Fő szolga Birája, két vármegye Katonáival együtt bé menvén a' Tisz. Turos Péter Ur papi házához a' kezénél levő felsőbb parantsolat szerént, az irt Tisz. Urat, mint Rabot minden írásaival együtt, még azon éjtzaka el indította, és ide Budára által hozta; ez az egy vigasztalya valamennyire az elkeseredett Szegény Tisz. Papnét, hogy Férjének el fogattatása nem olyan formán esett, regularis Katonaság által, mint a' más Raboké, hanem a' Nms Vmegyének Hivatalban lévő Tisztje által, a' honnan sokan ugy vélekednek, hogy talám tsak a' többivel valo meg egyeztetésére, (Confrontatoria) lett volna bé hoztatása; Akár hogy légyen már az, ily meg rezzent és ügye fogyott Allapottyában egyedül Excellentiádnak esekedik, hogy ha Excellentiád méltoztatnék Férje Ártatlanságának minél hamarább lejendő meg vizsgáltságát, avagy tsak Levele által valamennyire ha lehet, munkálkodni; más felől mint ezen Kerületnek Nagy Méltóságú Fő Curatora, a' Pásztor nélkül hagyott Nyájrol is méltoztatnék Excellentiád kegyesen gondoskodni, mig az irt Tisz. Ur'. kívánt Szabadulását meg nyerheti. Nintsen most egyéb a' mit méltonak tartanék Excellentiádnak megírni. Az ujj épületről 14-dik presentis botsátott Levelemben bővebben irtam; életem fogytáig vagyok

Nagy Méltóságú R. Sz. B. Groff Ur

Excellentiádnak

alázatos Szolgája

Pest 30-a Január 1795.

Getse Dániel mk.

de Pest — a son Excellence

Monsieur le Comte du S. E. R. Joseph Teleki de Szék, Chambellan Conseiller, Actuel Intime de sa M. J. R. A. et Comte Supreme du Comitat d' Ugocha — p. Debretzen — a Clausenburg.

Az eredeti a Telekiek gyömrői levéltárában.)

2.

1795. május 21. Pest

Getse Dániel Teleki Józsefhez

Nagy Méltóságú R. Sz. B. Groff'
Kegyelmes Uram

Az Ujj épületnél minden Napon jól foly a' Munka; az első emeletnek ablakai felett valo Tzirádákat, melyekkel már régen dolgoznak, majd mind el végzik, kevés vagyon még hátra; a' felső emeletnek belső torná-

tzaira most huzzák fel a' lapos Márvány-Köveket, a' mint ezekről gondolom bővebb tudósítást is méltóztatott venni Excellentiád.

Én most ennél fogva bátorkodom Excellentiádnak alázatosan udvarolni azon fekete Scenánek le írásával, a' melyen tegnap u. m. 20-a May reggel 6. és 8 ora között a' közönségesen tudva lévő, Felség-bántásnak vétkéért el fogatott pártütőknek halálra ítéltetett 5. nevezetesebb fejei, Abbas Martinovits, Hajnotzi, Latzkovits, Sz. Marjai, és G. 'Sigrái tulajdon fejek elvesztésével az Hohér által meg büntetettek. Már régen figyelmeznek vala az Ujság kívánok az halálos Sententia ki mondattatása után a' dolognak kimenetelére, hogy ha valyon Nyerne e' Gráziát? melyre midőn érdemtelenneknek 20-a May viradta előtt egy orakor innen Pestről, mind a' Lovas, mind a' Gyalog katonaság által ment Budára, a' Gyalogok rész szerént a' várnak minden utzáira el osztattak, rész szerént ki mentek a' váron kívül a' Kristina városon feylülő lévő mezőre, a' holott az avégre készített homokos dombotskát, a' büntetésnek helyét környülvették egynegy szegü formában, Quarreban; a' lovasok pedig mindenfelé patroliroztak és a' gyalogokkal együtt körül fogták a' Klastromot, a' melyben a' rabok voltak; és onnan egy utat formáltanak a' Bétsi kapu felé, a' melyen hatodfél orakor a' Bünösöket ki indították, egy egy négy lovu paraszt Szekéren külön külön egymás után, mindeniken ült egy Pap, (de G. Sigrával kettő) és két megye Hajduja, midőn el jutottanak a' helyre előbb bé vitetett Martinovits a' Quarreban, a' kinek ítélete azzal nehezített, hogy ő nézze a' többeknek halálát, és írásai a' Hohér által égettessenek meg; A' Dombotskára leg elől vitetett G. 'Sigray, aki már akkor félig meg volt halva. Sententiájának fel olvastatása, és imádkozása után egy öreg executor háromszor vágott Nyakához, és ugy ütötte el fejét; második volt Sz. Marjai, akinél a' többivel együtt az öreg executornak fia, egy ütessel el végezte kötelességét; következett Latzkovits, ez régen hogy haragudott Martinovitsra, azt az okát adván, hogy ő soha Papnak nem hitt, most még is a' miatt kell néki meg halni, ez sem az utánn sem az helyen leg kisebbet sem imádkozott, hanem vakmerő bátorsággal el halgatta Sententiáját, és midőn a' Pap által intett volna utolsó orájában az imádságra, és a' véghetetlen sok Népnek jó példa adására, akkor bajuszszát sodorta és körül nézte a' sokaságot 's azt mondotta: Sok Nép Még a' koronátiokor se volt ennyi; azonban ő jelen vagyon igaz, hogy ez a' halál különös dolog; továbbá azt mondotta, hogy Martinovitsnak meg kell mondani, hogy kurvannya ő már nem haragszik reá. Utolsó volt Martinovits, a' ki felette nagy kétségbeesésben, és imádkozásban szüntelen tsokolta a' kezében lévő feszületet, feje el ütettvén, írásai a' Domban meg égettettek; Testeik temettetni el vitettek koporsóban rakattatván. Ez Nap ki szabadultanak az Ártatlanak is u. m. Tisz. Turos Péter Uram, az Ocsai Ref Pap, Tisz. Fodor Ur, a' kőrösi Professor, az ifju Kazintz Miklos, a' Theatralista Sehy, a' kikkel magam Személyesen beszéltem; a' többekről keveset tudunk.

Az universitas Bibliothecájában 15-a Juny kezdődik el a' kettős vagy

el ado Könyveknek Auctioja, Catalogus vagyon, Mlgs Aranka Urnál
Magamat Excellentiádnak Kegyelmében ajánlván, lészek mig élek
Kegyelmes Uram Excellentiádnak alázatos szolgálja
Pest 21-a May 1795. Getse Dániel mk.
de Pest — a son Excellence

Monsieur le Comte du S. E. R. Joseph Teleki de Szék, Chambellan
Conseiller Actuel Intime de sa M. I. R. A. et Comte Supreme de
Comitat d' Ugocha — p. Temesvár, Hermanstadt, MVásárhely, a
Gernyeszeg.

(Az eredeti a Telekiek gyömrői levéltárában.)

3.

1795. június 13. Pest.

Getse Dániel Teleki Józsefhez

Nagy Méltoságu R. Sz. B. Groff Ur'
Kegyelmes Uram

Ma ismét öszve jártam a' szüntelen folyo Munkában levő Ujj épü-
letet, és arról én is valamit ujra bátorkodom írni Excellentiádnak; a'
kivülről valo vakolást, és az Ablakok felett valo Munkát már annyira
el végezték, hogy a' héten a' Nagy Gerenda-Állásokat is le rontották vagy
inkább el bontották, és már most tűnik szemben inkább az épületnek
mivolta, formája, és szépsége, melyet a' mellette el menő idegenek egy
tekintetre nem hagynak; éppen tsak a' kapu előtt áll fenn még egy darab
Állás, melyet azért tartanak, hogy a' Kapu felében tétendő Czimernek,
vagy Metzésnek ki dolgozásához (mely még hátra vagyon) annak kön-
nyebben jussanak. — Az első emeletnek is Stahaturázását; a' Serviták
felől valo részén, és az épületnek elején el végeztek, még a' fejér-Hajó
felől valo oldal, és a' Konyhák vagynak hátra. — Az hátulsó részen levő
Csiga forma kerek Grádoitsokat is a' felső emeletig fel vitték talám a'
jövő héten ezt egészen el is végezik. — A' Tornátnak valo Márvány
Köveket, a' melyek készek voltak, mind fel húzták, a' jövő héten a' töb-
bek is meg érkeznek; a' Serviták felől valo Boltok közül némelyeknek az
Ajtaik meg festették Sötét Gránát forma színre; ezen az oldalon kivül-
ről az Ajtok és Ablakok felében való réz tsepegésnek vagy eszterhának
fa munkáját is el végezték, minden Nap dolgoznak, esmerszik is a'
Munkának folyásából.

Azon két utolsó Status Raboknak 3-a Juny lett execualtatások után
(a' kikről talám már Excellentiád előtt nem mondhatok Ujságot, mint-
hogy azt az elébb Mlgs Báro Pronay Sándor Ur eő Nsgnak környül-

állásoson meg irtam volna) nem esett semmi Nevezetes történet, mellyel Excellentiádnak udvarolhatnék; A' halálos Rabok, akik Gratiát nyertek határozottan, a' többek pedig meg határozott ideig valo rabságra másuvá vitettetnek; Bátorkodom most udvarolni Excellentiádnak ezen rossz gyümöltset termő Élő fával, a' melyen a' Status raboknak egy mástól valo eredetek, Nevek, büntetések, vagy el Szabadittatások le vagyon rajzolva; Ilyenekkel a' mostani vásárban a Kép-Árulok magoknak jo hasznot hajtottak; A' Sententiájok is mindnyájoknak Nyomatásban már ki jött, de ennek küldésében nem találtam alkalmatosságot.

Itten igen jo essők kezdettnek jární, 's ugy tetik hogy a' semlye is most valamivel nagyobbatska egy Almánál.

Magamat Excellentiád kegyelmeiben holtig ajálván lézsek míg élek

Nagy Méltoságu Groff, Excellentiádnak alázatos szolgálja

Pest 13-a Juny 1795.

Getse Dániel mk.

de Pest — a Son Excellente

Monsieur le Comte du S. E. R. Joseph Teleki de Szék, Chambellan conseiller Actuel Intime de sa M. I. R. A. et Comte Supreme du Comitat d' Ugocha. — p. Temesvár, Hermanstadt, M. Vásárhely, — a Ger-nyeszeg.

A levélhez csatolva a Martinovits-féle összeesküvés ismert fája: „Die deren Nahmen unterzogen ist, mit den Strich — sind absolviret worden” felírással. Getse Dániel írásával: „C. L. S. ezen jegy + Az jelenti azokat, akik magokat meg lötték; Az Halál fő pedig azokat akiknek fejek el ütettett. Ambrosy ezek közül a' fogságban meg holt.” (Az eredeti a Telekiek gyömrői levéltárában.)

4.

1824. március 10. Marosvásárhely.

*Getse Dániel végrendelete és Emberszereteti Intézetének alapszabályai
Az emberszereteti intézet leírása, hiteles s'
törvényes formájában*

Nos Franciscus primus divina favente clementia Austriae Imperator, Apostolicus Hungariae, Bohemiae, Lombardiae et Venetiarum, Galliciae et Lodomeriae Rex, Archi-Dux Austriae Magnus Princeps Transylvaniae, et Sicolorum Comes etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, et sigulis, quod Egregius, ac Nobilis Daniel Getse de Száraz Ajta, Medicinae Doctor sedis nostrae siculicalis Marus Adessor, ac L. regiaeque civitatis M.— Vásárhely Physicus ordinarius, tum corpore ejusqu viribus tum

Sana mente, animique dotibus conspicua, sponte, ac libere, vivaque vocis suae eloquio, coram nobis fassus est, pariterque retulit Majestati nostrae hunc in modum: qualiter ipse terrestris hujus vitae fragilitatis bene conscius, multisque aliorum exemplis persvasus, stante adhuc pede certam quendam Dispositionem, maturo judicio, et bene ruminata animi Deliberatione, in forma Testamenti piique Legati composuisset, eamque post decessum ejus observari vellet inviolate. Quibus dictis, exhibuit nobis libellum eundem, propria manus suae subscriptione, ac sigillo suo munitum, velut ultimam suam voluntatem, post decessum ejus in omnibus punctis observandam, supplicatumque exstitis nobis, debita cum instantia humillime, quatenus nos Fassionem isthanc suam, et testamentariam Dispositionem, ultiman suam voluntatem, exaudire, pro-firmiori authentia transummi, praesentibusque Litteris nostris inseri, et inscribi facere, eidemque robur, et solemnitate quibus similes Fassionis, Legationes, et Dispositiones testamentariae muniri solent, sigillo nostro judiciali, et authentico, addere clementer dignaremur. Qua quidem ejus supplicatione benigne exaudita, Fassionis suae, testamentariaeque Dispositionis libellum recepimus in haec verba.

Emberszereteti intézet. — Institutum philanthropicum

1. §. Az emberi nemzet nagy familiájában a' boldogságra vezető első lépcső az erköltsi tökéletességre való törekedés, mely szükségképen felteszi az értelem megvilágosítását és a' mi ettől elválhatlan, az akaratnak megjobbítását. Innen buzognak ki a' társasági élet boldogságának minden egyéb forrásai; ez a' mozdíthatatlan alap, melyen nagyon fundálva a' közönséges emberi szeretet: Philantropia, és minden társaságbeli költsönös kötelességek.

2. §. Az elme megvilágosítása, és a' szív megjobbítása nemes munkáit egyedül a' jó neveléstől, jó nevelőktől, és azon tudományok műhelyeitől lehet várni, melyek kitsiny hazánkban is ilyen tzelra állítottak fel. Ezek közé számlálom a' m.-vásárhelyi szépen virágzó reformatum nemes collegiumot, a' melyben én is vettem neveltetésemet, és tsekély formáltatásomat; a' közjónak munkálkodása, és a' háládatosság megkívánják, hogy az iránt feledékeny ne légyek; és ámbár hogy ezen itten eléadandó intézetem nem vallásos, hanem philanthropicum: de tsakugyan, hogy én ebben a' m.-vásárhelyi nemes reformatum collegiumról legelőll, és kitetsző kedvezéssel gondoskodom, azt a' háládatosság okozza; megmaradván e' mellett is az Intézetnek emberszereteti közönséges tzelja.

3. §. És ennél fogva én alólrt ezennel ajánlok, egy közönséges emberszereteti intézetnek fundussára, (mely közelebbről az értelem megvilágosítását és a' szívnek 's akaratnak megjobbítását igyekszik tökéletesíteni) 2,000 az az két ezer rhorintokat bétsi betsben, 's ezen változhatatlanul megmaradandó capitalist, mig élek magam, holtam után pedig mások

által az alább megirandó mód szerint úgy fogom adminisztráltatni, hogy ebből későbbre egy igen nagy és nevezetes summa gyűlvén, elegendő legyen az általam előadandó közhasznu intézetnek folyamatba való hozatalára, jövendőre nézve pedig az Erdélyi n. fejedelemségbeli méltóságos reformátum főconsistoriumat a' m.-vásárhelyi nemes reformatum collegium iránt 's némely reformata ekklesiák iránt, a' kik intézetemből részt vesznek; F. K. fő igazgató tanácsot pedig, az egyéb polgári intézeteknek folyamatja iránt, azzal az alázatos kéréssel bátorkodom megtalálni, hogy ezen közhasznu emberszereteti intézeteknek kegyes pártfogói, oltalmazói, és gyámolítói lenni méltóztassanak; sőt legyen jussok, mint a' kik jövendőben részesek lesznek; ezen intézetnek folyamatján, állását megvizsgálni, ennek a' tziel felé való haladását siettetni, akadályait elhárítani.

4. §. Kitsin magában ezen két ezer rhorintokból álló capitalis, a' melynek láttatom előre oly nagy készületet tsinálni, és a' melynél többre most szegény állapotom nem terjedhet; de az későre igen nagy lézsen intézetemnek pontos teljesítése által, 's elegendő nemtsak a' m.-vásárhelyi reformatum nemes collegium virágzását sokkal nagyobbra emelni, hanem még ezen nemes város közhasznu intézeteit, 's polgárinak is boldogságát gyarapítani; sőt későbbre netalán a' hazára közhasznu intézeteket is elősegíteni.

5. §. Nem a' jelenvaló időre, hanem a' későbbi unokákra terjed ki ezen intézetnek haszna; de jó idején el kell vetni a' magot, hogy az lassan elkészülvén, a' jövendő boldogságra ért gyümölsöt teremjen. Ha fákat ültetünk, erdőket nevelünk, melyeket tsak későbbi maradék használhat; miért ne tegyünk hasznos, és nagy intézeteket a' jövendő nyomra nézve? midőn azt szegény sorsunk jelenvalóra nem engedí

6. §. Három időszakokra osztom fel ezen intézetemnek folyamatját; első az, a' melyben éltem folyamatjáig számot tarthatok intézetemhez; nevededik igen nagyra; harmadik, a' melyben annak haszna vétele a maga erejében 's valóságában, a' tziel szerint meghatározatlan esztendőkre kiterjed és folyamatba hozattatik.

Első időszakasz

7. §. Minthogy a' leghasznosabb 's legszentebb intézetekis kezdetőkben tsak olyanok, mint a' tegnap született tsetsemő; dajka és ápolgató nélkül elfogyatkoznak, elvesznek; ennélfogva én, a' ki magam születményemnek legjobb dajkája és ápolgatója vagyok, ezen fundust életemben magam akarom tractálni, és erről magam önkétesen hiteles protocollumom szerint (melynek valóságos mássa, a' m.-vásárhelyi evang. reformatum collegium T. T. rector professoránál is megvagyon) a' méltóságos reformatum fő consistoriumnak, és ennek utján a' F. K. főigazgató tanácsnak is kimutatásomat elő fogom adni. — De minthogy én jószágtalan szegény legény lévén, mindemet, és ezen tsekély fundust

is magam tulajdon szorgalmatosságom által szerzettem: az időnek mindenkori viszontagságait szemem előtt hordozván, fenn hagyom magamnak azt, hogy ha még életemben arra szorulnék s' oda jutnék, (a' mitől a' gondviselés őrizzen!:) hogy azon fundus jövedelmének használására szükségem lenne; tehát akkor az intézetből a' magam hasznára is fordíthatssak; megmaradván állandóul a' capitalis: sőt mig élek alább előadandó intézetemnek változtatására, jobbítására is, ha azt most ezen írásomban eléggé nem tökéletesíthetém (vagy hogy ha maradékomban találna lenni, azok különösebb tekintetet kívánnék), fennhagyom befolyásomat 's akaratomat, hogy a' mlgs. reform. főconsistorium útján, codicillus formában supleálhassam, a' miket későbbre jönnek és hasznosnak fogok találni.

Második időszakasz

8. §. Itten az én meghatározott akaratom és kívánságom, és ebből áll intézetemnek valóságos érdeme, s minden eddig való intézetekből különböző volta, hogy mivel ezen 2,000 rhorint tsekély capitalisnak esztendeig való haszna ugy is keveset tenne, a jelenvaló segedelemre tehát ezen 2,000 rhf. capitalis 6 protzent legalis interesre kiadtván, azon interes, és szaporodva a capitalisnak legalis interesse, mindenkor a krajtzárok fractiojáig való kitsiny számig (mely itten elmellőztetik) ragadjon a summához; mely interes capitalissá változván, következő esztendőben, mint capitalis adattassék ki és foeneraljjon; és senki is azon pénz interessét, semmi szín és praetextus alatt száz 100 esztendőig az 1920-ik esztendőnek végéig (minthogy ezen intézet veszi a maga kezdetét és folyamatját az 1821-ik esztendő januarus hónapja első napján) egyébre ne fordítsa; hanem minden esztendőben a capitalisnak szaporítására s öregbítésére. Igy lészen, hogy 12 esztendőnél valamivel kevesebb idő, ugymint 11 esztendő 10 hónap és 20 napok alatt; minden capitalis kétannyira alterum tantumra nevededik, s a legszorosabb logarithmusa calculus szerint, száz esztendő alatt, azon két ezer rhf. capitalis 678,609 $\frac{2}{3}$ rhorint capitalissá változik; feltéven azt, hogy minden esztendőben meghatározott módon fogyatkozás nélkül a capitalis az interessel szaporodik. Minthogy pedig aranyos-széki fő királybíró, mlgs gróf Kemény Miklós ur hazafiui, s a közjóra törekedő nemes buzgóságból ezen philanthropicum intézet fundussát még ezer rhorinttal megajándékozni s szaporítani a mlgs reform. fő consistorium előtt megígérte; tehát ezen intézet tőkepenze most áll három ezer rhorintokból. — Ezen capitalis száz esztendő mulva a feljebb előadott mód szerint, egy millió tizenhét ezer tizen három = 1,017,013 rhorintokra szaporodnék; azonban több helyekről való ajánlott segítségek, s ezen capitalisnak haszna vételéből eddig gyűlt és capitalissá vált 448 rhorint; ilyen formán tractáltatván midőn nagy massára felemelkednek, s elegendők lesznek minden közben jöhető előre el nem látható tsonkaságoknak falcidiaknak kipótlására; ugy hogy száz esztendő mulva, de meglehet, hogy sokkal hamarább

is ezen intézet fundussa a maga tökéletes nagyságára, a millióra fel-emelkedhetik.

9. §. Ámbár teljes kívánságom volna az, hogy ezen letett fundus a maga határozott nagyságára minél előbb felemelkedjék; de meg-gondolván másfelől azt is, hogy az ily hosszszas időre nyuló reménység a legjobb tziel iránt is, lágyságot, hidegséget, restséget szülhetne; ujjabb megfontolásom szerint azt határoztam, hogy az 1870-dik esztendő végé-vel ezután 50 esztendő mulva, ezen intézetem administraltatása, a ké-sőbbre kinevezendő nagy commissio által megvizsgáltván, s ujjabb elevenséggel felébresztvén, ugyan akkor a m.-vásárhelyi reform. nemes collegium, már valamennyiben kezdnessen ezen fundationak használ-tával élni; de tsak ugy, hogy a nagyobb és esméretesebb szükségekben nem többet, hanem legfeljebb egy protzentet az interesből fordithasson az előforduló szükségekre; a többi interessal szüntelen növekedvén a capitalis; hogy ha pedig az arithmetikai hideg calculust megszegyenítő hazafiu, s a jözjóra törekedő melegebb buzgóságból ezen interesnek több elősegítői, gyámolitói, pártfogói találkoznának, a mit buzgalommal remélhetek, (a kiknek betses neveiket az intézet planumának sarkához ragasztandó alaban akarom beirattatni) s azok által az intézet fundus-sának basissa nagyra nevedvén, az az irt időnél sokkal hamarabb emelkedhetnék a maga határozott nagyságára; akkor nem tsak a nemes collegium, hanem a több megirandók is az intézetből a planum szerint részesüljenek; ellenben, ha az irt terminusig is fel nem emelkedhetnék a maga nagyságára a kitett fundus: azt mindaddig kell az interestekkel szaporítani, míg a maga határozott nagyságát eléri.

Administratioja iránt az irt tőkepénznek ezeket rendelem:

10. §. Hogy jövendőben a capitalis mindenkor olyan batorságos helyre és perceptor kezébe tétessék le, a ki által semmi kár az intézetre nézve ne következék, és ha valami kár következék az intézetre, azért a számadás természete szerint azon személy vagy perceptor feleljen, a ki által esett a kár. Utánnam tehát azon alább megirandó kilentz szemé-lyekből álló administrans commissio ügyeljen a fundusra s az egész intézet folyamatjára melyet magukból a cointeressatusokból fogok alább választani; a kik intézetem executoraivá neveztevé, az irt fundust teljes securitásu és jó moralis characterü, tsak ezen fundus tractálására választott perceptornak, vagy netalán ha szükséges lészen, más több individuuumoknak dexteritására is bizzák s adják által.

1. §. A capitalisoknak kiadattatásában arra vigyáztván, hogy a költsö-nözni akarók nevei listába vétetvén, előre praenotaltassanak, ezt a fel-tételt szoroson megkivánom (mert e lészen a capitalisok jó administrálá-sának egyik eszköze), hogy a kiadattatásnak terminusa legyen mindenkor avagy tétetődjék az esztendő elejére, ad 1-um januarii, ha szintén ké-sőbbre vétetődjék is ki a pénz; mert egy-két hónap censusba sem jöhet a debitornál, midőn 6 protzent tsekély interesre kaphat bizonyos sum-mát és azt több esztendőkre is megtarthatja, és hogy a debitor a kivett

capitalisnak 6 protzent legalis interesét minden utánnavaló járás, sürgetés, jelentés vagy kérés nélkül, önkéntesen és kéretlen mindjárt az esztendőnek elején befizesse, s magát arról a perceptor által quietaltassa; különben akár mitsoda okból, ha nyoltz napig elmaradna, mindjárt az esztendőnek elején a 6 protzent legalis interesnek befizetése, tehát abban az esetben, minthogy azáltal az intézetnek és magának a perceptornak is kára és hátramaradása következnek: az ilyen debitoron minden további késedelem nélkül az adósságot azonnal exequaltassa, melyet a perceptor ha elmulatna, tehát minden ebből következő kárát és hátramaradását az intézetnek fizesse meg.

12. §. Ezen előre fizetett interesnek, mely az esztendő végével ragad a capitalishoz, a perceptor szabad tetszése szerint való használásából telik ki ezen fundusra nézve az ő tulajdon fizetése, olyanformán, hogy mivel minden esztendőben a bėjővő interesek nagyon szaporodnak; tehát esztendőnként az intereseknek hasznavétele vagy az intereseknek interesse a perceptor tulajdon fizetése legyen, és ha még más egyéb költségek ezen fundatióra nézve előfordulnának, azok is a capitalis tsonkulása nélkül ebből pótoltassanak; szoros vigyázat levén arra, nehogy a perceptor valamely kigondolható praetextus mellett ezen beneficiummal a capitalisnak és intézetnek kárára visszaéljen. Midőn a capitalis százezer rhorintokra felemelkedik, már akkor, s hát ha még elébb is gyaníthatólag, meghatározottabb fizetést rendelni a perceptornak szükséges lézen, melyet az akkori előljáróknak böltsességökre bizok.

13. §. A kötelező írásnak vagy contractusnak ilyenforma stylust kell adni, mig valaki ennél jobbat mutat; Alábbirt adom kötelező írasomat arról, hogy a doctor Getse Dániel által fundált emberszereteti intézetnek fundusából tit. perceptor urtól mai napon kértem költsön s effective fel is vettem egy esztendőre. . . . rhorintokat esztendeig való legalis 6 protzent interesre, előre megfizetvén most annak egy esztendei legalis interesét, hogy ha pedig mind a tisztelt fundatio előljáróinak tetszenék azt továbbra nállam meghagyni; mind nékem tetszenék. . . . rhorint capitalist tovább is megtartani s interezni, ebben az esetben szorosan kötelezem arra amagamat, hogy azon capitalisnak 6 protzent legalis interesét minden utánna való járás, jelentés, kérés, vagy sürgetés nélkül az esztendőnek első napjára önként a tit. perceptor urnak befizetem, hogy az az intézetnek rendszabása szerint az esztendő végével capitalissá változzék, melyet akármi okból ha nem tselekedném és azon interes befizetésével az esztendő elején tsak 8 napokat is kérném, tehát ezen esetben, minthogy azáltal az intézetnek kára és hátramaradása következnek, a capitalis interesével és az esztendő végén capitalissá vált interesnek is újabb interesével együtt, melyet ezennel a fundatio intézete szerint helyesnek és igazságosnak megismerek, via liquidi bebíti simul et semel rajtam azonnal felvetetődjék. A capitalis rendes és önkéntes befizetésének terminusa mindenkor az esztendő végére esvén, mind a befizetés, mind a befizetetés esetében tartozunk egymásnak az íránt legalább két hónappalal hirt tenni előre, a mely capitalisnak és interes-

nek securitására nézve a meg nem fizetés, vagy meg nem fizethetés történetében ezennel lekötöm minden ingó és ingatlan javaimat, hogy azokból az irt fundatio előjáróinak szabad választások szerint minden költség és fáradság megtérítésével legelől és másokat megelőzve, tökéletesen elégtétődjék, specialis hypothecaul pedig általadom etc. etc. — signat. M.-Vásárhely, die 1-a januar anni etc. — N. N.

Minden ilyen jó törvényes contractusnak expediáltatása debitor költsége lévén, az ő költségén tétetődjék meg.

14. §. A nagyobb summákra nézve (a milyenekben kívánnám mindenkor kiadatni, ha lehet, a capitalist és a milyenekre össze kell olvasztatni az apró summákat, mihelyt annyira szaporodnak, hogy legalább 500 rhorint legyen a kisebb summa), szükséges leszzen a lekötött két anynyit érő fekvő jókba, mint specialis hypothecába, a fundatitot introducálni; sőt ha a hypothecához valami kétség férhetne, jó kezességet is kívánni.

15. §. Ezen fundatiora nézve minden esztendő végével a perceptor szorosan számoljon a kinevezendő administrans commissionak, mely számadást szükség leszzen a méltóságos reformatum főconsistoriumának és ennek utján a F. K. főigagató tanátsnak is bémutatni. E felett gyakran ex improviso cassae visitatiók legyenek, sőt a kik ezen fundatio nevelkedésére bizonyos summákat conferálnak s ezt elősegíteni s gyámolítani törekednek, azoknak s maradékaiknak jussok legyen az administrans commissio által kinevezett visitatorokkal együtt a cassát megvizsgálni és az észrevehető hibákat maga helyén felfedezni.

16. §. Hogy ezen intézet felejdékenységbe ne menjen, gyakori emlékezetben forogjon, annak jövendőre való tzélját, mostani állását és mivoltát minden tudhassa tehát az esztendei tanulás kezdetével legalább minden második esztendőben, september 1-ső napján a m.-vásárhelyi reformatum nemes collegiumban a törvények elolvastatásával közönséges helyen publicálni kell; a nemes város centumviralis gyűlésében pedig a nemes communitás előtt minden új bíró változásával felolvastatni, hogy azt mások is értsék meg, hogy annak mivoltát minden ember tudhassa és az iránt, mint jó hazafi, segítő és figyelmetes legyen.

17. §. A debitor halálával a capitalistokra és interesekre következtető zavarnak elhárítására mindenkor új contractusok készítettessenek vagy a régiekre új indorsatiók tétessenek, a terminust mindenkor ad 1-um januarii, az esztendő kezdetére határozván.

18. §. Ezen capitalisnak securitására, szüntelen való folyamatjára és nevelkedésére nézve az érdemes előjárók, ha még más illendő hasznos és bizonyos utakat, módokat eltalálnak, azokat méltóztassanak concientiose követni és ezen intézetet elősegíteni.

Harmadik időszak

19. §. Ilyenformán törvényesen és igasságos uton felnevekedvén a feljebb előadott 3000 rhorint az irt terminusig, vagyis az 1920-ik esztendőnek végéig, sőt még annál hamarább is, a legnagyobb probabilitás szerint egy millora, vagyis 1,000,000 rhorintokra, ez leszen már azon állandó capitalis, melynek használása által igyekezem emberszereteti intézetemnek nagyságos előmenetelt és pontosságot szerezni; a mely tzelra legelső helyet foglal a jó nevelés, jó nevelők és a tudományok műhelyeinek virágoztatása, azután következnek a felsegélések, adományok s egyéb jótétemények.

20. §. Ez a főztél itten, hogy gyűljön és szaporodjék egy nagy és nevezetes summa, mely tulajdonképpen tsak depositum a hazában, melynek haszna a hazára vissza folyván, az idő és környüállások szerint fordíthatatik a közjóra, a hazának mind moralis, mind political boldogságának előmozdítására. Nagy bátorság, de mégis talán nem vakmerőség, az ezerféle akadályok között ily meszszevaló időkre intézeteket tenni; ne vegye ezt senki a képzelet országában való bolyongásnak; ma is vannak és állanak a magok valóságokban ezelőtt két, s több száz esztendőkkel tétetett intézetek és ha ezelőtt száz esztendővel valaki ilyenekről gondolkozott volna, a háládatos maradék ma nagy előmenetellel használhatná, mert kitsiny idő egy jól fundált társaság életére nézve 100 esztendő, noha a közbejöhethő viszontagságok, melyeknek eltávoztatására, semmi társasági, sőt emberi erő nem elégséges, sokat változtathatnak, ronthatnak, bonthatnak, de a hasznos intézetek tételében tsak az egyenes utra s igasságra nézven, ugy kell képzelni a dologot, mintha annak akadályai nem lennének, melyek ha lesznek, igazítsák el azok, a kiket a dolog illet; azért bátran kinyujtom intézetemnek gya rapodását s nevedését arra az időre, midőn ezen emberszereteti intézetnek fundusa 1, 000000-ra felnevekedik, és ámbár arra az időre már nem valamely meghatározott specialis intézeteket, hanem tsak közönséges kifejezésekben álló, a közboldogságra tzelozó kívánságokat lehet inkább most határozni, melyeket teljesítsenek s eszközöljenek ki azok, a kiknek kötelességük leszen a közjóra és boldogságra ügyelni, a mit ők akkor könnyebben kivihetnek, ha lesznek előttek a közjóra kinyitott hasznos kuffeiek. De tsakugyan, hogy jövendőben is ismerődjék meg a jelenvaló időnek gondolkodása, alább teszek specialis intézeteket is; de azokat nem nézem tsalhatatlanoknak, hanem az idő és környüállások szerint, az előjárók böltsessége szerint igazíthatóknak, mert ha általteszem is magamat gondolatommal azon századra, amelyben ezen intézet a maga nagyságában használtatik, midőn a mostani gondolkodás akkor megváltozván, más képe és más formája leszen a dolognak, de azonban a polgári és moralis tökéletességre való törekedés tsakugyan a társaságban örökké megmarad. Használják tehát az előjárók azt, a mi van, mindenkor böltsen, az idő és környüállás szerint a közboldogságra.

21. §. Tehát ezen intézet fundusának massája egy millió rhorintokra felemelkedvén, ezen summának administratiojára nézve ez az én állandó és változhatatlan akaratom: hogy t. i. ennek cassája állandóul M.-Vásárhely sz. k. városában tartassék; perceptora ezen cassának olyan férfiú legyen, kinek jó hírében, betsületes characterén kívül, ezen a városban a szükséges bátorságra nézve, elegendő fekvő jószága is legyen. Más helyre vinni és másutt administraltatni ezen cassát, mind a szegény vidékre, mind a városra nézve teljességgel ne legyen szabad. Hanem a mi az ezen summára való felvigyázást és annak rendes és törvényes interesbeli jövedelmét illeti, azt elsőbben két egyenlőrészekre osztom, melyek közül az egyik részt, u. m. a félmillió interesét, az erdélyi nagyfejedelemségbeli reformátum méltóságos főccnsistoriumnak, mint minden reformátusok tanuló- és tanító intézeteiknek, iskoláiknak, ecclesiáiknak és e szerint a m.-vásárhelyi reformátum collegiumnak is, főfelvigyázójának és gyámolítójának olyformán kötöm, hogy a mlgs reform. főconsistorium abból ismét merőben osztozzék meg a m.-vásárhelyi reformátum collegiummal úgy, hogy a kétszáz ötvenezer rhorintoknak interesét teljesen adja ki a m.-vásárhelyi reform. collegiumnak, hogy az azt az intézet rendelése szerint az értelem megvilágosítása és aszví jobbitása nagy munkáinak tökéletesítésére szabadon használja. A más fele részéről pedig a félmillió jövedelmének a méltóságos reformátum főconsistorium a maga bölts és jó elnézése szerint mindenkor szabadon határozzon; úgy mindazonáltal, hogy határozása az intézetnek főtzéjával megegyezzek, tudniillik hogy azáltal is az értelem világosodása és az akarat jobbitása tárgyattassék, melyszerint ezt is a hazában levő vagy leendő tanító-intézetek, iskolák gyarapítására, a mint a református status állapotja leginkább kívánja, osztogassa.

Az egy millió másik fele részének, az ötszázezer forintoknak, mind főfelvigyázását, mind pedig annak rendes jövedelme használatát a F. K. főigazgató tanátsnak embereket szerető és közjóra törekedő gondoskodásába oly alázatos kéréssel ajánlom, hogy mivel emberszereteti intézetem Maros-Vásárhely sz. k. város boldogítására egészen is kiterjed tehát a F. K. főigazgató tanáts ezen félmilliónak rendes jövedelmét Maros-Vásárhely sz. k. várossal merőben ossza meg, azaz a kétszáz ötvenezer forintoknak interesét adja Maros-Vásárhely városának, hogy az azt más színű jövedelmével össze nem elegyítve, az emberszereteti intézet tzéjára szabad tetszése és legjobb belátása szerint használhassa. A félmilliónak pedig a másik fele része jövedelmét a reformátum méltóságos főconsistorium analogiája szerint a maga szabad tetszése és böltsesége szerint használja ugyan, de az emberszereteti intézet tzéjával egyezőleg, úgy tudniillik, hogy a polgári nevezetes és közboldogságot egyenesen tzélzó hasznos intézeteknek felsegállítására, a hasznos megjutalmaztatásokra fordítsa.

Ámbár pedig az én belátásom szerint azt tartom, mindezen emberszereteti intézetre, mind pedig ennek minden Cointeressatusaira nézve legtanátsosabbnak, hasznosabbnak, s azt is óhajtom és akarom, hogy az

egész millió fundusnak cassája együtt maradjon; egy jó perceptor és annak subalternusai által administraltassék és csak a főfelügyázat s a jövedelemnek a már megirt módon való dispensálása, használása legyen megosztva a reformatum méltóságos főconsistorium és a F. K. főigazgató tanáts között; feltéven mindazáltal azt az esetet, hogy a reformatum méltóságos főconsistorium azt látná az idő környülállásaihoz képest a reformatus statusra nézve tanátsosabbnak, hogy a vigyázása alá bízott félmilliónak administraltatása merőbben különválasztassék; ezen esetben azt rendelem, hogy legyen szabadsága ezt megtselkedni és véghezvinni, és ezt még azon időre is kiterjesztem, mikor még az intézet fundusa a maga egy millióra való felemelkedését el nem érte; úgy hogy a reformatum méltóságos főconsistoriumtól függjön akármikor is ezt véghezvinni, és a massa hasonfelét akármikor is különválasztani, s a maga részét teljes és másoktól nem függő jussal, a nélkül, hogy valakinek arról legkisebb számadással tartozzék, administráltatni. (A Fel-séges uralkodónak törvényes és szent jussa sértésére tudni való, hogy itt legkisebb tzélozás sinsen.) De ezen esetben is elébb megirt határozásom, hogy tudniillik a cassa administratioja, csak Maros-Vásárhelyen legyen mind a reformatum méltóságos főconsistoriumra, mind a F. K. főigazgató tanátsra nézve változhatatlanul marad.

Meszsze időre terjesztvén intézetemet, ha azon közben előre el nem látható szerentsétlen történetek, hadakozások, vagy valamely más országos tsapások a capitalisnak nevedését és az intézetnek folyamatját meggátolnák, s az irt tőkepénz az egy millióra, a terminált időben az 1920-dik esztendőnek végéig fel nem emelkedhetnék; tsakugyan minden akadályok és viszontagságok melletts, arra az időre az irt capitalis igen nagy létszen a mely történetben azt a rendet kell követni, hogy a jövedelemnek fele részét az irt terminusnál az 1921-ik esztendő elejénél kezdve, esztendőnként mindenkor a capitalishoz kell ragasztani mindaddig, míg az egy millióra felneveddik; fele része pedig illendő proportioban a reformatum nemes collegium és a nemes városközött megosztván, a majd megírandók szerint használtassék. A méltóságos reformatum főconsistorium és a F. K. főigazgató tanáts a maguk rátájokat csak akkor fogják használni, midőn az intézet fundusa a maga teljes nagyságára, az egy millióra eljuthat.

22. §. Specialis intézetemet a mi illeti, melyeket akkor az előljárók, ha szükséges, a környülállások szerint igazithatnak a következő módon hasznosaknak gondolnám. Minthogy a m.-vásárhelyi reformatum nemes collegiumnak a későbbi időkben is fennmaradandó virágoztatása egyik és éppen mások felett való tzélom, szükségesnek tartom gondoskodni ezen nemes collegiumnak

1-mo Physicai, 2-do Moralis állapotjáról, mert minden nagyobb egyesületeknek, corporatióknak úgy itélek, ezen két első elosztások egybefoglaltatásából kell állani.

23. §. A collegium physicai állapotjára tartozik a collegium társaságának épületje, a professoroknak lakó házai, közönséges auditoriumok-

nak télben tüzelése, világosítása s különösen a professoroknak és az ifjuságnak élleme; ide tartozik még egy hasznos typographiának jókárban való állítása és egy tzel szerint való bibliothecának gyarapítása.

24. §. Moralis állapotjára tartozik a collegiumnak tanult, értelmes, bölts, jó characterü s minden tekintetben érdemes professorokkal való virágzása, a tudományoknak minden régibb és újabb nemei tanulására egybesereglett ifjaknak diszes egyesülete, a tudományoknak tiszta és energiával való tanítása, a hibás vélekedéseknek nem auctoritással s az elsőség tekintetével, vagy azoknak régiségekkel, hanem a magában megálló tiszta és megtzáfolyhatatlan igazságok által való megismertetése, jobbítása, az értelemnek a nevelés által naponként emelkedő és az elmúlt idő előítéleteinek meg nem maradó világosítása, az előítéleteknek és a társaságra nézve ártalmas balvélekedéseknek ostromlása, a társaságból való kiirtása minden akadálnak, mely a tiszta és józan gondolkodást gátolná, a lehetőségig elhárítása s különösen a tanuló ifjuságnak, valamint a professoroknak emberszerető, szelid, jámbor, mást megbetsülő tsendes magaviselete, azoknak feddhetetlen, mértékletes józan élete, jó moralis caractere és még az oskola porai közt is küsmerő nemes tselekedésekre, virtusra való hajlandósága vágyása és törekedése; ezek felett az a buzgóság, mely által magukat mindnyájan megkülönböztetik a törvények iránt való tiszteletben, s a fejedelem iránt való hiveségben és engedelmességben, egy szóval, ezen közönséges tanító, tanuló és nevelő társaságnak a colleegiumnak moralis állapotjára nézve egy olyan egyesületnek kell lenni, melyben a tagokat az értelemnek világosítása, a szívnek és akaratnak megjobbításával egybe lántzolta, ide járul még az élet gyönyörűségeire való szelid és szép mesterségeknek gyakorlása: a rajzolás és festés mestersége, a musikának, harmoniának egyéb rossz időtöltésektől elvonó, erköltsöket szelidítő ártatlan gyönyörűségekkel való tanulása; a testi megerősödés, egészség fenntartására szükséges gymnastica, vagy a teestnek mozgás és munka által való gyakorlása, sőt a gazdaságban, kereskedésben is hasznos utmutatások.

25. §. Ezen maros-vásárhelyi reformátum nemes collegium mind physikai, mind moralis állapotjára nézve sok fogyatkozások- és hiányosságokkal kénytelen küzködni; tehát az irt terminusban, ezután 50 sztendővel, elkezdődvén az egy pertzent interesének kivétele, s későbbre az egész intézetnek folyamattja, elsőbben a physikai szükségekre, az épületekre, a professoroknak commoditással való lakásokra, házaiknak conservatiojára, az auditorium melegítésére, világosítására; továbbá az ifjuságnak gabonabeli élelmek pótlására, ha az fogyatkoznék, utoljára egy hasznos és jól intézett typhographiára s egy bibliothecának fenntartására fordittassék szükséges költség és segedelem.

26. §. Moralis állapotjára nézve a nemes collegium az az első lépés, hogy abban értelmes és érdemes, jó characterü, derék tanítók, nevelők, professorok legyenek, ezeknek tartásokról úgy kell gondoskodni, hogy azok a szükséggel ne küzködjének, s annálfogva élelmök más uton való keresésével, gazdasággal, kereskedéssel elfoglaltatva lévén, tani-

tásoktól s tanulóktól, nemes kötelességek pontos teljesítésétől el ne vonattassanak; hanem hivataluk után tsendesen, nyugalmason és tisztességesen élhessenek, melyre nézve azoknak fizetésük, a környülállásokhoz, tulajdon számokhoz és érdemekhez, az időnek szűkebb vagy bővebb természetéhez s némelyekre nézve különös házi személyes tekintetekhez képest egy felsőbb közönséges megvizsgálás és helybenhagyás szerint pótoltsák két-háromszáz rhorintokkal, minden két, vagy legfeljebb három esztendőben ilyen megvizsgálást tartatván; sőt, hogy a jóvendőről is ne nyughatatlankodjanak, hanem magokat egészen a tudományoknak, tanulásnak és tanításnak szentelhessék, hogy ha valamelyik közülök hosszszas, érdemes szolgálatja után vagy a vénség vagy elgyengült beteges nyomorult állapotja miatt maga hibáján kívül alkalmatlan lenne a további szolgálatra: tehát megvizgáltatván, botsátassák nyugodalomra és kapjon fizetést: pensiót, mindnyájoknak pedig özvegyeik és árváik férjöknek vagy atyjoknak félfizetését kapják meg.

27. §. A tudományok tanításában rendet szabni, vagy más új formát mutatni, nem is áll rajtam, nem is akarok: hanem gondolatom szerint való, egy olyan utat merek javasolni, mely az értelem megvilágosítására s a szív megjobbítására egyenesebben fogna vezetni és ez abban áll, hogy a tanuláshoz kezdő ifju elsőbbent, a mi nagyon és volt, a mi érzékenységekkel felfogható, a természetet ismerje meg; azután értse meg azt, a mit nem a tapasztalás és érzés által, hanem az értelemnek és okosságának kifejlődése, annak elvonásai, abstractioi és határozásai által kell tudni: azt, a mi lehet és a minnek kell lenni, mely két pontoknak apróbb elosztása magában foglalja minden sciibileket, taníthatókat s tanulhatókat.

28. §. A maga belső valóságában tekintvén ilyen formán az említett tanuló- és tanító egyesületet, minthogy annak alkotó részét teszik a tanuló ifjak; tehát ezekről is szükség különösen gondoskodni, ezeknek kedveket, elméjeiket s igyekezeteket felébresztetni, jóllétüket kieszközölni; melynélfogva az olyan tanuló ifjaknak, a kik a magasabb tudományokra értek, és magukat mind a tudományos előmenetelben, mind pedig szelid, jámbor, mást megbetsülő magukviseletükre, mértékletes józan életükre, a fejedelemhez való hűvségre és a törvények tisztelétére nézve másoktól megkülönböztették, nevezetes esztendei beneficiumok adattassanak, melyek a környülállások szerint emelkedhetnek és apadhatnak.

29. §. Az idővel elébbhaladó kimiveltetése az ifjuságnak megkívánja, hogy az ifjak a szelid és szép mesterségekben is formáltassanak, hogy azok az időtöltésre és a terhesebb tanulástól való megkönnyedebbedésre nem ártalmas társaságokat, hanem haszonnal gyönyörködtető kedves foglalatosságokat válaszszanak; ennél fogva a rajzolás és festés mestersége a meghatározandó órákon a kedves hangokkal, harmóniával, az erköltsöket szelidítő musikával való időtöltés, a test gyakorlására szükséges gymnastica el ne mellőztessenek.

30. §. A tisztelt reformatum collegiumban tanítandó minden tudományokra nézve reményelem, óhajtom, sőt a menyinyiben a tudományokban való előmeneteknek megjutalmaztatására alább praemiumokat, megjutalmaztatásokat rendelék, meg is kívánom, hogy itten minden tanítások szabadok és közönségesek legyenek; ki-ki minden vallás vagy nemzeti különbség nélkül, mint eddig, ugy ezután is minden tudományokat egyaránt tanulhasson, minden jutalmakat, beneficiumokat, vallás különbségére nem tekintve, a reformatum nemes collegium előjárói és professorai által meghatározandó tiszta érdemeiért és előmenetelért az alább megírandó commissio tagjainak közbenjövetelevel megnyerhessen; feltéven azt mindenkor, hogy a ki ezeket akarja használni, (a vallásos rendszabásokat kivéve a nem reformatusokra nézve), magát ezen reformatum nemes collegium törvényeinek, előjáróinak és az illendőségnek mindenekben alája vetni tartozik; sőt akármely időben s akármilyen környüállások között is, ha valaki merészelné titkos avagy nyilvánvaló, egyenes vagy alattomos utakon sértegetni, megrontani vagy másokkal megoszthatóvá, a rendszerint való reformatus törvényes előjárókon kívül, másokra is kiterjedhetővé tsnálni ezen jussokat és beneficiumokat, melyeket ki-ki várhat ezen intézettől, és ezáltal a reformatum nemes collegiumtól, vagy ha más valaki involválni akarna ezekben, tehát az ilyen erőszakosok és az azokhoz tartozandók tökéletesen kirekesztessenek ezen intézet minden hasznáiból; és ennek minden jótéteményei egyedül fordittassanak a reformatum nemes collegium előjárói által meghatározandó ifjaknak, vagy egyéb szükséges intézeteknek hasznára.

31. §. Különösen a nemzeti magyar nyelvnek, mint a nemzetiség egyik Palladiumának, tisztaságára és betségére, ezen tudományok magyar műhelyében szorgalmatos felvigyázat legyen; itt minden nyelvek tanulásának helye vagyon; de vigyázni kell arra, hogy az idegen nyelvek tanításában rendkívül való buzgóság meg ne kortsosítsa hazai alkotásunknak ezen egyik erős oszlopát.

32. §. Továbbá a kis gyermekeken elkezdve, a tanulók minden sorain által az érdemesebbeknek a közönséges megpróbáltatás alkalmatosságával diszes praemiumok ugy osztassanak ki, hogy a megjutalmaztatottak számuk nagy legyen, hogy a jutalmak is közbe-közbe nagyok legyenek, a jutalomra érdemeseket magok a corporatiók határozzák meg, melyet az érdemes előjárók ugy hagyjanak helyben, vagy változtassanak, hogy oda sem barátság, atyafiság, vallás, sem semmiféle más relatioknak interesséje a tiszta érdemen kívül, be ne férkezzenek.

33. §. Ismeretes dolog, hogy az idevaló reformata neme szent ecclesia, minthogy testvér atyafia a nemes collegiumnak, ezen ecclesia is a keresztyéni és felebaráti szeretetnek és a jó erkölcsöknek iskolája; tehát erről is szükségesképpen úgy kell gondoskodni, hogy a nemes collegium rátájából ennek segedelmére esztendőnként a jövedelem tized része 1500 rhorint fordittassék; valamint ezt a nemes városnak ajánlatott fundusból is alább megkívánom ugy, hogy ezen nemes

ecclesia a maga segedelmét mind a nemes collegiumnak, mind a nemes városnak határozott jövedelemből vehesse és így mindenikkel atyafiságos correlatióban legyen, sőt midőn ezután 50 esztendő múlva a nemes collegium ezen intézetnek hasznáival el kezd élni, már akkor kezdve az egy pertzent kivett interesnek tized részét a nemes ecclesiának adja ki. E mellett a Nyárad mellett lévő három faluknak: Batzka-Madarasnak, Nyárad-Sz.-Benedeknek és Ákosfalvának, (mely három közösségekkel kívánok közelebről jól tenni), a nemes collegium rátájából, akkor, midőn az intézet a maga nagyságára felemelkedik, adattasék külön-külön esztendőnként 100 rhorint olyformán, hogy azon 100 rhorintoknak fele mindenik faluban az ott levő reformatata szent ecclesiák szükségeire, fele pedig: 50, ötven rhorint a falu közönséges szükségeinek pótlására használtassék, melyeknek miképpen lett használásáról mind az ecclesiák, mind pedig a közösségek a magok illendő helyén hitelesen docealjanak.

34. §. Egy bizonyos proportioban való része a megmaradott esztendei jövedelemnek mindenkor a nemes collegium előljáróinak szabad dispositiojára bizatik, hogy abból az előre el nem látható és meg nem határozható legszükségesebb költségekre fizethessenek; vagy azt a cassában bennhagyhassák; sőt esztendőnként nagyobb summa fennmaradván, azokból a nemes collegium számára álladno és bizonyos jövedelmű fekvő jószágokat is vásároljanak; legyenek az előljárók szacad tetszések szerint való mérséklett segítséggel a megmaradott fundusból a vidékben ezen nemes Marosszékekben özvegyiségre jutott, elnyomorodott szegény papnék, vagy más belső emberek árvái iránt is.

35. §. Utoljára igen szükségesnek, illendőnek s hasznosnak taládom, hogy minden esztendő végével a nemes collegium a méltóságos reformatum főconsistoriumhoz egy demonstratiot tegyen, hogy az ezen fundusból vett pénz mikor, mire és mimódon erogalta, a tziel szerint hogy használta?

36. §. Hogy ezen intézet elkezdődésétől fogva, mindenkor tisztá folyamatban tartassék, szem előtt legyen és felejdékenységekbe ne menjen; tehát ennek közelebről való felvigyázói s mintegy executorai legyenek a nemes collegium részére mindekor a rector és a paedagogarcha professorok, mostani rector t. Antal János míg él, mindenkor maradván ezen intézet egyik felvigyázójának, executorának. Ezen fundationalis levélnek copiája légyen mindenkor kezeknél, hogy azt gyakran látván, olvasván, az intézeteket pontosabban teljesítsék s teljesítettessék.

37. §. A jelenvaló időben és körülállásokban ezeket látom s gondolom hasznosoknak, a közboldogságra tzielőzőknek; de meglehet, hogy mostani gondolatom, s intézetem a későbbi időben való körülállásokkal s a nemes collegium akkori állásával mindenben meg nem egyezne; meg lehet, hogy most előre kiszámolt fundusonak cáculussa, menyinyisége apadhatna vagy nevedekhetne, azért tehát nem kötöm meg kezöket az érdemes előljáróknak, hogy a késői idő, hely és

környülállások szerint, melyeket semmi emberi erő előre nem láthat, meg nem határozhat; és a massára nézve az egyesenes proportio szerint ha mi jót, hasznost látnak, tudnak és találnak ezen közhasznú intézet temnek tzeljára, a közönséges boldogságra hiven, igazán és egyesenes indulattal teljesítsék. Valamint ellenben, ha valamelyik az előljárók közül, (a mit bajosan teszek fel), tulajdon haszna keresés, passiók, indulatok vagy akármely más alaton interessék ösztönéből ezen intézetnek ellenére dolgoznék, vagy a jutalmakban, azoknak kiosztásában részrehajlást mutatna és nem az egyenesség, igasság szeretetétől viseltetnék; tehát az olyan előljáró ezen intézetemhez való befolyástól egyesenesen kirekesztessék, és ehez semmi tekintetben, időben s környülállásokban szava ne lehessen.

38. §. Ezen fundust illető minden tárgyakról most mindjárt, az intézetnek kezdetében, hiteles protocollumot, jegyzőkönyvet készíteni s abba mindent feljegyezni, elmulthatatlanul szükséges leszén.

39. §. Hátrább hagyván a mlgos reformatum főconsistoriumnak és a F. K. főigazgató tanátsnak 15, azaz tizenötezer rhorforintokban bölts intézeteire bizandó summákat, következik már az egy millió interessék azon negyedrésze, melyet a feljebbi elosztás szerint 15,000 rhorforintokban Maros-Vásárhely sz. k. városának hasznára intéztem; tehát azon summát, 15,000 rhorforintokat, ezennel a tktes nemes m.-vásárhelyi magistratusnak emberszeretetére, bölts gondoskodására és hazafiu buzgóságára olyformán bizom, hogy ez minden esztendőben a tzel szerint fordítottassék a közjóra.

40. §. Ismeretes dolog a tktes tanás előtt ezen intézetnek főtzelja, mely az értelemnek megvilágosítása, a szívnek jobbitása s az erköls tökéletesedés gyarapításában áll; ennél fogva legelébb is ugy tekintetem az ezen nemes városban virágzó reformatata sz. ecclesiát, mint egy a felebaráti szeretetnek, a keresztyéni virtusnak és a jöerköltsöknek moralis oskoláját, a melynek érdemes lelki tanitói az értetlen köznépben nem annyira igyekeznek a vallásbeli nehéz dogmákat, tzikkelyeket fejtegetni, feszegetni, melyeket tsak a magasabb és könnyebb elmék foghatnak fel, de a melyeknek a közönséges társasági élet boldogságára kevés, vagy semmi befolyásuk nintsen, mintsem inkább a szeretet munkáit, a jó és tiszta erköltsökben való gyarapodást, a fejedelem és a törvényekhez való tiszteletet, engedelmességet, a jónak követését, a rosznak eltávoztatását tanitják és prédicálják, és ezek által a társaságnak tsendes, betsületes, igasságos jó polgárokat formálni igyekeznek. Ezen nemes reformatata sz. ecclesia virágoztatására tanitói fizetéseknek a környülállások szerint való jobbitására, s az ecclesiái előljárók által meghatározatandó egyéb szükségeinek pótlására esztendőnként a nemes városnak folyó jövedelem rátájából legelsöbben is azon jövedelem tized részét, 1500 rhorforintokat, a reformatata ns. ecclesiának változhatatlanul kiadattatni rendelem, a mint ezt feljebb a ns. collegium iránt tett intézetemben is megirtam.

41. §. Továbbá, minthogy előttem egyfelől minden igasságos esz-
köz szent és tiszteletet érdemel, valamely tsak főztélmnnek, az értelem
megvilágosításának s az akarat megjobbításának nagy munkájában se-
gítségül lehet; másfelől minthogy eleitől fogva való kívánságom, s
most még inkább, mint ezelőtt kezdett reménységem, az hogy nem lehe-
tlenység, sőt kivihető és kívánatos dolog a különböző vallásos felekeze-
tek között való egyesülés egy erőltetés nélkül való közönséges Syncre-
tismus, melynek felső principiuma az evangéliumi tanítás szerint az
isteni és felebaráti szeretet, vagy rövidebben szólva, a tiszta moral;
(a mint ezen gondolatomat különösen is egy kis munkátskában közön-
ségessé tenni igyekeztem), tehát félretévén a különböző vallásos neve-
lésből folyható bizodalmatlanságot, ezennel azt rendelem, hogy a nemes
városnak határozott esztendőnként való jövedelemből (kivéven elébb
abból a reformata nemes ecclesiának a feljebbi tizkkellyben megirt
summát vagy tizedet), az erdélyi catholicus püspök fővívázatja alatt
adattassék az itten ditséretesen tanittandó m.-vásárhelyi catholicum
seminarium vagy nagyobb iskola gyarapítására esztendőként a rendes
és tiszta jövedelemnek egy ötöd része. Ez az iskola most, a mennyiben
tudom, a humania classisokon végződik, én pedig ezen oskolában a
a philosophiai chatedrát is felállítatni és derék érdemes professorok által
haszonnal taníttatni óhajtanám, és akkor tsupán tsak azt az egyet ki-
válnám, hogy a közönséges examenek vagy megvígáztatásuk szolenni-
tására hivatassanak el a reformatus professorok is, valamint ők most
magok exameneikre minden rendbelieket invitálnak, hogy ezáltal is
az egymáshoz való bizodalom, hajlandóság és barátság nevedjáié;
de semmit itten positive meg nem határozok, hanem legyen minden
ezen derék iskola előljáróinak szabad dispositiojuk szerint, tudván és
remélvén azt előre, hogy itten is a költsönös szeretet s a keresztyéni
türelem ezen fundatio s fundáló intézete szerint vezérli a tanítókat és
tanulókat.

42. §. A hátralevő és az interes-fizetés mostani regulatioja szerint
tizezer nyoltzszáz rhorintokra szállott része a jövedelemnek, mely
Maros-Vásárhely sz. k. városának javára vagyon intézve a főztél szerint,
a tekintetes tanács által ugy használtassék az értelem megvilágosítására
s az akarat megjobbítására, hogy az olyan szegényebb rendü polgárookra
nézve, a kiknek módjuk nintsen, hogy gyermekeiket taníttathassák,
állíttassék fel a fiugyermekek számára egy olyan előskola, a melyben,
a kiknek feljebb való tanulásra nem leszen szükségök, legalább olvasni,
írni és számot vetni ingyen taníttassanak; az engedelmességre, tiszta-
ságra, jó erkölcsökre jó előre szoktattassanak, s annál jobb lenne, hogy
ha még a természetről is egy kis esmeretséget s tisztább képzeletet
formálhatnának, mely által a babonaságot, kísérteteket s egyéb a köz-
népben könnyen gyökeret verhető ártalmas balvélekedéseket elkerül-
hetnék. Ezen előskolából legalább két esztendő mulva, a kiknek szük-
séges és szüléik tzéljával megegyez, mehetnek azután más nagyobb
oskolába, vagy ha ugy tetik, mesterségre, gazdaságra, innen vett testi-

monium mellett, de felnevelkedvén későbbre az ifju, kívánnám, hogy egy is se czéhba, se a polgárok számába be ne vétessék, a ki ezen előskolát nem gyakorolta, s következőleg irni, olvasni s számot vetni nem tud, itten is az oskolához való édesgetésre tsekély ajándékokat, praemiumokat osztogatni az érdemesebbeknek szükséges, elkerülvén minden keményebb a gyermeki elméhez nem alkalmaztatott elidegenítő velek bánást és durvaságot.

43. §. Éppen a feljebb irt tzelra s módok szerint állitassék fel ezen fundusból egy leányoskola is, egy érdemes férfi és egy okos jó hirü nevü aszszonynak felvigyázatja alatt, a melyben a leány-gyermekek irni, olvasni s számot vetni is megtanulván, a természetről is egy kis ösmeretiséget vegyenek; azonkívül pedig a szegényebb sorsu embernek hasznosabb varrás, szabás s más házi gazdaszszonyáshoz tartozó dolgokra tnanitassanak.

44. §. Mind a két nemen levő gyermekek, minden vallás külömb-sége nélkül, egyaránt vétessenek be ezen előskolába, és a tanitók teljességgel hivataluknak elvesztése alatt a vallástudományra ki ne ereszkedjenek, hanem minden különböző valláson lévő gyermekek a vallástudományt tanulják meg a magok vallástanítóiktól, papjaiktól, és minden vasárnap s innepnapokon gyakorolják a magok vallások szerint való templomot; magonival kevésbbé ne merészeljék a tanitók valamely vallásos sectára édesgetni vagy erőltetni az éretlen gyenge gyermeki elméket, és ezáltal a vallásbeli különböző vélekedésekért az indulatokat egymás ellen felgerjeszteni, avagy tsak hidegséget és bizodalmatlanságot is szerezni, hogy ezen előskolák nem tsak a tanulásnak, hanem az egyességnek, a felebaráti szeretetnek és jóhajlandóságának is oskolái legyenek, hogy innen kiindulva, jövendőben ezekből egymást eltűrő békeséges, tsendes polgárok legyenek és a vallásos vélekedések külömb-sége mellett is a törvény és fejedelem iránt való hivséggel egybe kaptsolatván, egyetértő jó hazafiak formáltassanak.

45. §. A tanitók ezen két oskolában mindenkor a munka végén meg-irandó 9 személyekből álló administrans commissiotól választassanak és annak közelebről való szoros vigyázatja alatt legyenek.

46. §. Az ezen nemes városban felállitattott közönséges betegek házában, provincialis ispotályban, (mely ezelőtt tsak 8 esztendővel vette eredetét, és a melynek most én második rendes orvosa vagyok), két ágyat fundálok, melynek fenntartására esztendőnként a jelenlevő fundusból az akkor meghatározandó költség fizetődjék; ugyan ide egy vagy két olyan alkalmas helyet vagy szobát ragasztatni kívánok, a melyekben az olyan szerentsetlen aszszony személyek, kik titkon szülni akarnak, az ordinarius physicusnak teendő jelentése mellett bevétessenek jó gondviselés alatt legyenek, ingyen tápláltassanak, minden vizsgálódás nélkül bátran szülhessenek, s a maga idejében gyermekeikkel elbostáttassanak.

47. §. A nemes város ordinarius physicusának és chirurgisának adasék pótlásul esztendőnként a környülállások szerint mindenkor bi-

zonyos summa, melyet a tkts tanáts felsőbbi helybenhagyása szerint határozzon meg, ezen stationa mindenkor érdemes derék férfiak választván.

48. §. A nemes városn szélylyel levő elnyomorodott szegény özvegyek és árváknak, a senatorok és tisztviselők elszegényedett maradékainak gyámoltalan, ügyefogyott, magukkal jóltehetetlen házi szegényeknek a politiae inspector szoros megvisgálása szerint, nemkülönbén a megnyomorodott, elbetegesedett szegény utazóknak tűz által, vagy akármely szerentséltenség által romlásra jutott személyeknek telsegítésükre a szoros megvisgálás után minden vallásbeli külömbség nélkül legyen a tkts tanáts illendő segedelemmel, a jó tételt mindenkor a személy, idő és hely s más tekintetet érdemlő környüállásokhoz alkalmaztatván, szorosan vigyáztván arra is, hogy abban minden közbejöheto praevaricatiok s interessatiok eltávoztassanak s mindezekről pedig a maga helyén hiteles kimutatások s feljelentések legyenek.

49. §. Egy szabad k. városnak virágzása, az abban folytatott mestersegeknek tökéletesedésétől, a mesterembereknek betsületes jó magukviséletétől, a creditnek hazugság és tsalárdság által való el nem vesztésétől függvén; tehát azon ifju polgárok, a kik megházasodnak és mestersegekhez, életet folytatásához akkor kezdenek, de értékők, tehetségök annak elkezdéséhez nintsen, ha külömben ép, egészségesek, jó igyekezetü, szorgalmatosok, hogy tanulják megbetsülni a szükségsben való segedelemet és jó idején a hitelnek, creditnek érdemét úgy használják, hogy azzal vissza ne éljenek; tehát házasságuk első esztendejében rendeljen adattatni a tkts tanáts, a kik kérnek azoknak költsön elegendő kezesség, jó cautio mellett, egy két vagy háromszáz rhorintokat, de nem többet, minden interes nélkül, olyformán, hogy a vett summát ha egyszerre nem lehetne, részenként per száz-száz rhorintot vettek, melyet a terminalt időben ha pontosan és kéréten nem teljesitenének, (minthogy az afféle könnyenahagyásból, elmellőzésből következik azután a rossz fizetés, és ebből a társaságnak nagy kárára születik a creditnek, hitelnek elvesztése, mely a mái időben anynyira közönségessé lett); tehát az egész summát a terminalt időn tul tsak nyoltzadnapki késedelem után is a tkts tanáts interesével együtt vétesse fel. Valamint, hogy azok is kirekesztetnek, s ki is rekesztessenek ezen intézet jóteteményeiből, a kik nem tsak korhelység, vesztegetés és egyéb morális hibájuk által, hanem külömbön a hazugság és tsalárdság által tsak kevés példákban is magokat megjegyztették, creditjüket, hitelüket elvesztették. Minthogy pedig ezen költsön adott pénz mindenkor visszafizetődik, s tsak mint egy depositum úgy nézettethetik; tehát ha esztendőnként tsak két három polgárnak a fundusból ilyen segítség adattatik, ebből későbbre egy állandó nagy capitalis léssen, és az esztendők számával ez is ismét nagyra nevedhetik, a melyből tsak elein kevesebben, de későbbre igen sokan részesülhetnek, mely midőn nagyra nevedne, akkor annak bölt használását a tktes nemes tanáts intézze el.

50. §. Ezen nemes város minden polgárai, a kik magokat a fejedelem

és haza iránt különös és nem mindennapi esetben érdemesítik, vagy a kik valamely szembetűnő nevezetes és megkülönböztetett szolgálatot, érdemet tesznek a közjóra, a kik hasznos új találmányokkal, különös tálentumaikkal nem csak hasznára, hanem betsületére is vannak a nemes városnak, illendő és a környüállásokhoz alkalmaztatott praemi-ummal tiszteltessenek meg, a melynek kiosztása a jó példaadásért és a virtusra való ösztönzés tekintetéért közönséges helyen solemnitással essék meg.

51. §. Physicai tekintetére a nemes városnak, a hová jó az utcák-
nak, kutaknak, piatzoknak, közönséges épületeknek s mulató séta-
helyek sat. díszesítése, tsinosítása egyébként ki nem bocsátokozom, hanem ezen fundusból a megirtakon kívül feljülmaradna bizonyos summa; a nemes városnak úgy is szép cassája van, melyből eddig is az efféle
szükségek pótolttak, tsupán tsak az olyan tárgyakat tekintem, me-
lyek betsületes, jó erköltsü, értelmes, igyekező és előmeneteles polgá-
rokat formálnak.

52. §. Ezekhez képest, valamint feljebb a reformatum nemes colle-
gium, a méltóságos reformatum főconsistoriumnak, egy a tktes tanács
is a F. K. főigazgató tanácsnak minden esztendő végével méltóztatik
egy demonstratiojába környüállásosan feljelenteni, hogy a fundusból
kivett pénztt mikor, mire és mitsoda haszonnal erogalta? hogy így az
egyes személyek által ezen netalán közbejöhethő visszaélések, praevarica-
tiok, jobban eltávoztatódjanak.

53. §. Hogy ezen intézet a nemes város részéről mindenkor tiszta
folyamatban tartassék, hogy ennek tzikkelyei pontosan teljesíttessenek;
tehát ennek közelebből való felvigyázását bizom, és ez intézetnek,
mint egy őrállójává, végrehajtójává vagy executorává nevezem minden-
kor legifjabb t. Senator urat, ha a különben alkalmas és a feljebb emli-
tett hibák s gyengeségek iránt magát gyanussá nem teszi; ennek min-
denkor adassék által ezen fundationalis levélnek authentica copíája,
hogy ezt gyakran olvasván, vizsgálván, az ebben való intézeteket lelki-
ismeretesen, pontosan és hiven teljesítse, teljesíttesse.

54. §. Valamint a reformatum nemes collegiumot illető intézetem-
nek utolsó tzikkelyében, úgy itten is nem kötöm meg a tkts nemes
tanácsnak polgárjai boldogítására tzelőző kezeit különösen az acciden-
talékban, hanem azokon kívül, a miket feljebb irtam és mondtam, ha
még egyéb hasznos, a köz boldogságára tzelőző, és a polgároknak sze-
rensését előmozdító más utakat is tudnak, látnak és találnak; tehát
mind azokat, mint atyák, mint előljárók felsőbb helybehagyás után
hiven teljesíteni el ne mulasztják. — Ellenben ha valaki önszeretéből
megvakitatta, vagy valamely alaton interesse, indulatok: harag, gyü-
lölttség által megszedítettve ezen intézetem ellen dolgoznék. vagy
az itten lévő hasznokat részrehajlással igyekeznék érdemetlenekre ruházni,
osztogatni, és nem az egyenességtől, hanem tulajdon indulatjától ve-
zéreltetnék a tzzáll ellenkezőkre; tehát az olyan előljáró ezen intézetem-

hez való befolyástól egészen kirekesztessék, és ehhez semmi tekintetben szava ne lehessen.

55. §. Utoljára hátra vagyon még a mlts reformatum fő consistorium és a F. K. fő igazgató tanátsnak 15 azaz tizenöt ezer rhorintokban ajánlott esztendei jövedelem, mely summáról ez az én teljes bizodalommal való reménységem és alázasos kérésem, hogy mind a mlgs reform. fő consistorium a kezeinél lévő 15 ezer rhorintokból, mind a F. K. fő igazgató tanáts az oda ajánlott 15 ezer rhorintokból álló summat mástól nem függő szabad dispositiojok szerint ugy használják, hogy a mlgs reform. fő consistorium, a m.-vásárhelyi ref. collegium analogiája szerint az értelem megvilágosítására, az akarat megjobbítására, és a tudományoknak és a tudományok műhelyeinek virágoztatására, a F. K. fő igazgató tanáts pedig Maros-Vásárhelyi nemes várossa analogiája szerint a hazának boldogítására, a közjónak előmozdítására illendő és hasznos megjutalmaztatásokra szabadon fordítani méltóztassanak.

56. §. Az időnek mindent megemésztő vas foga, hogy ezen intézetnek kevesebbet árthasson és ennek jó tzelja jövendőben ujjab buzgósággal megelevenedjék; a most élők közül ezután 50 esztendőre megnevezek némelyeket, a kik ezen nemes városban, ennek környékében, ehhez kaptsolva ennek tanuló oskoláiban már benne vagnak, vagy itten neveltetni fognak, sőt ha innen távol vagnak is és ezen nemes várossal egybeköttetésben nintsenek is, de már előre reménységet nyujtanak, hogy jövendőben előkelő oszlop-emberek, hasznos jó polgárok, jó hazafiak lesznek, a kik noha most csak gyermekek vagy nevendék ifjak, de azt az időt könnyen megérhetik, hogy ha addig életben megmaradnak, s itten jelen lesznek; tehát azok mind most előre kinevezett censorok megbírált vizsgálók, gyámolítók és pártfogók legyenek, mintegy kezesek, és ujjab elevenséggel s hazafiui tisztá igyekezettel ezen intézetet az 1870-ik esztendőben szorgalmatosan megvizsgálni méltóztassanak; minden eddig való actákat egybeszedvén, figyelmetesen megtekintvén lássák meg, hogy az intézet fundálásának tzelja mennyire teljesedett, abban mi akadály vagy hátramaradás és mi okból következett, az akadályokat elhárítván, a hibákat megigazitván, adjanak ezen intézetnek új életet, elevenséget — az actákat egybeszedvén regestrum mellett tegyék bé különös Archivumba, és ilyen formán ezen intézet tökéletesítésére s ennek további folyamatjára mindent vigyenek véghez.

57. §. Tehát az erdélyi f. kir. fő igazgató kormányászk praesese nagyméltóságú b. Jósika János ur eő excellentiája fiai: Sámuel, Lajos és János; erdélyi thesaurarius b. Miske Josef ur őexcellentiája fia: Imre; — gub. consiliarius méltóságos Kenderesi Mihály, méltóságos Katona Sigmund, mlgs Cserei Miklós, mlgs Béli István, mlgs G. Kornis János, mlgs Gyárfás József, protomedicus mlgs Pataki Sámuel ur fiaik; gróf Kemény Sámuel és iktári gróf Bethlen Domokos urfiak; gub. secretarius mlgs Intzédi László, Sebess Antal és Ajtai László urak fiai; — nemes marosszéki mlgs gróf fő királybíró gróf Teleki Mihály ur ő exce

lentiája három unokái, Lajos fiai: Miklós, Mihály és Lajos; — gróf Bethlen Imreh ur ő excellentiája fia: Imreh; gróf Bethlen Pál ur fia: Gergely; gróf Teleki Ferentz ur fia: Sámuel; néhai gub. consiliaris gróf Teleki József ur három nevedekéi fiai: István, Károly és Domokos; — gróf Haller János ur két fiai: József és János; mlgs gróf Toldalagi Sigmond ur két fiai: Ferentz és Mihály; gróf Lázár József urnak négykisdéd fiai: Albert, Vintze, Diénes és Moritz; özvegy gróf Petki Józsefné fia: Ferentz; mlgs tab. Regiae adessor b. Kemény Simon ur 3 fiai: Domokos, István és György; mlgs ítélő mester b. Apor Lázár ur fiai: György és Sándor; — mlgs consiliarius és fisc. director Thuri Josef ur fia: Josef; — mlgs tab. regiae adessor Zeyk Dániel urnak öt fiai: József, Károly, Dániel, Domokos, és Miklós; — ugyan tab. regiae adessor Boér Ferentz, Kakutsi János, Sala Sámuel, Földváry Mihály, Betegh Gábor, Gál László, Szentiványi Dániel és generális protocollista Mara József urak fiai; mlgs ítélő mester Pávai Vajna Elek ur neveltje s östse Viski Ferentz; mlgs Horváth Dániel és Horváth K., mlgs Datzó József urak, kir. perceptor t. Antal L.; — küküllővár-megyei főbíró t. Kispál L.; torda-vármegyei főbíró Hegyessi Elek, procurator Csapkés Boldisár és Pál Mih. fiai; a reform. collegium érdemes mostani professorainak t. Dósa Gergely, Antal János, Borosnyai János, Bolyai Farkas, Molnár Sámuel és Péterfi Károly urak fiai; — a m.-vásárhelyi mostani ref. predicatoroknak, t. Székely Márton és Hegedüs Lajos urak fiai. Maros-Vásárhely sz. k. várossa mostani senatorainak fiai; — hasonlólag a m.-vásárhelyi érdemes centrum-vireknek patricarius t. Brandecker Simon, kereskedő Petraskó Gergely, és Vasáros Görög József uraknak fiai; a kikről előre mind felteszem, hogy hasznos és érdemes hazafiak lesznek, a kik akkor megmaradnak s itten jelen lesznek, most előre kérttetnek, hogy ezután ötven esztendőök mulva az 1870-ik esztendőben a t. reformatum nemes collegium akkori inspector fő curatora által megszóllítván, ezen mlgs fő Curator urnak előülése alatt a f. kir. fő kormányzékttől. mlgs ref. consistoriumtól, nem különben a mlgs törv. királyi tábláról (ha ezen dicasterium akkor itten léssen) a nemes maros-széki t. tisztségtől, sat. tanáttól kineveztetendő commissariusok közben jövetelével, ezen intézetnek szoros megvizsgálását teljesíteni el ne mulasszák, és erről a felsőbbtséget tudósítván, ennek további folyamatját s a tzélra való eljutását teljes erővel kieszközölni méltóztassanak.

58. §. Egy ilyen közösleges megvizsgálás után arról kell már most gondolkodni, hogy az irt fundus ezutáni állandó és tökéletes administratioja, a mitől függ az egésznek létele, miképpen intéztessék el. — Ezen tzélra legalkalmasabbnak gondolom és a tzállal legmegegyezőbbnek az egész Fundationak tractálását, administratióját egy különös választott férfiakból álló commissiora bizni, a kiknek a közjó mellett buzgó egyetértések, bölts elnézéseik és hasznos rendelkezések által ezen emberszereteti intézet, a maga tzéljához legbátrabban és legbizonyosabban eljuthat; a kiknek némű képpen magoknak is befolyások s interesséjek lévén az intézetben, azt pontosan fogják administralni; ezzel az egy megszorí-

tással, hogy magok ezen commissionak tagjai az intézet cassájából ne költsönözhesse nek, hogy e képpen annál szabadabbak és gyanu alá nem jöhetők lehessenek ennek administratiojában.

59. §. Választassanak ki azért, a fenn tisztelt nagy commissio által és azután a felsőbbség által a felséges kir. fő igazgató tanásától egy; a reformatum mlgs fő consistoriumtól kettő; a catholicum seminarium részéről egy commissariusok; a m.-vásárhelyi t. tanáttól két érdemes tisztviselők és senatorok; a reformatum nemes collegium részéről a rector és a paedagogarcha professorok; ezen nyoltz személyek a m.-vásárhelyi reformatum nemes collegium mlgs insp. fő curaturának, vagy személyessének praesidiuma alatt határozzanak, végezzenek ezen intézetnek administratioját tárgyzó minden dologban; — ezek a f. k. gubernium, és reformat. méltóságos főconsistorium helybenhagyásával adják által az egész fundust, elegendő securitas mellett, jó characterü, zálogos, és tsupán tsak ezen intézet fundussának, tractálására neveztetett perceptornak, s e mellé választandó, — ha szükség léssen, — hasonló alkalmas subalternusoknak, hogy legyen ezen intézet egész fundussának egy cassája, egy administratioja. Ezen commissionak egyetértésével legyen a t. tanáts által tétetendő jutalmaztatások, és egyéb Rendések végrehajtása: valamint a nemes collegiumnak hasznára tétetett minden beneficiumoknak kiosztása, és az Administratio által elfoglaltatott subalternusoknak a felsőbbség által helybe hagyott, s a környüállásokhoz szabattatott fizetések elrendelése: — ezek a szent tzelt, az emberi értelemnek megvilágosítását, és a szívnek, s akaratnak megjobbítását mindenkor szemök előtt tartván, a lelkiismeretnek megnyugtató tiszta érzéséből, a jónak teljesítésében való szent kötelességből, ezen intézetnek lesznek, és bizonynyal annak részre nem hajló egyenes, és igasságos bírái, pártfogói, előmozdítói, a kiknek minden ezen intézetet tárgyzó dolgokra nézve, mindjárt kötelességek elkezdődésével tiszta, és pontos jegyzőkönyvet, protocollumat vinni elmulthatatlanul szükségű léssen.

60. §. Hogy ha ezen intézet jelenvaló planumában valami kétséges, ellenkező, vagy változtatni való dolog támadna jövendőre nézve, azt az egyenesség, s igasság szerint igazítsák el a fellebbi 9 személyekből álló administrans tiszték; sőt ha a felebb irt 9 személyekből álló commissio, midőn az irt fundus massája az utolsó nagyságot eléri, — annak administralására elégtelen lenne, annak restauratioját a f. k. gubernium, és méltóságos ref. fő consistorium oly formán méltóztassanak elintézni, hogy a m.-vásárhelyi reformatum nemes collegium részére, mlgs insp. fő curatora, a rector, és paedagogarcha professorok ezen új restauratioba befolyástól ki ne rekesztessenek.

61. §. Végre, hogy ezen fundationalis levelem annál nagyobb bátorsággal a jövendő időre megmaradjon, megoltalmaztassék, tehát öt eredeti exemplarokba — példányokba, — kivánom ezt megtartani, melyek közül az első magamnál: — a másodikat a maros-vásárhelyi reformat. nemes collegiumnál: — a harmadikat Maros-Vásárhely z.k. várossá-

nál teszem le: — a negyediket az erdélyi n. fejedelemségbeli reform. méltóságos fő consistorium és az ötödik a F. K. fő igazgató tanács gondviselése alá oly alázatos kéréssel ajánlom, hogy ezen méltóságos fő kormányzék az egészre kiterjesztvén figyelmetességét, ezen hazafiui, s emberszereteti intézetnek oltalmazója, lenni méltóztassék.

62. §. A mint előbb a 3-dik s 7-dik §-ban megírtam, magam akarom ezen emberszereteti intézet fundussát, míg élek, ápolgatni és administralni, azon esetben pedig, hogy ha én magam nem administralhatnám, még most előre kinevezem az intézet fundussa perceptorának, patricarius és városi centumvir Brandecker Simon urat, mint a ki, mind a mult, mind a most folyó esztendőben, ezen intézetre nézve, magát igen szép segedelemmel érdemesítette: — ugy szintén a kilentz személyekből álló administrans commissiot a következő nagy érdemű urak kívánom, s akarom, és kérem, hogy formálják.

1-ső. A reformat. nemes collegium inspector fő curatora, méltóságos tabulae regiae adsector zeykfalvi Zeyk Dániel ur.

2-dik. Azon collegiumnak mostani fungens rectora, t. professor Antal János ur. NB. Ez mikor rectorságot nem viselne is, mindenkor az administrans commissio tagja legyen, míg Isten élte.

3-dik. A tekintetes tanács részéről, tekintetes senator Hajnal József, és Virág Dániel urak.

5-dik. A catholicum seminarium részéről tekintetes professor Lázár János ur.

6-dik. A reform. méltóságos fő consistorium, és a F. K. főigazgató tanács a magok részéről azokat méltóztatnak kinevezni, kiket tetszeni fog: — hanem a mi a mlgs fő consistoriumot illeti, az kérem, hogy a kívántató esetben R. Sz. birodalombeli gr. ifj. Teleki Ferentz ur eő nagyságát és orvos doctor tks Szotyori József urat kinevezni méltóztassék.

Dolgoztam Maros-Vásárhelyen 1820-ban december 26-án; némely változtatásokat tévén, ujra dolgoztam 1823-ban május 1-ső napján; leírtam tiszttában, és ezennel ki is adom 1824-ben mártius 10-én Maros—Vásárhelyen:

quibus subsriptum erat nomen testantis taliter:

Száraz-ajtai *Getse Dániel*,

orvos doctor, nemes Marosszéknek hűtös
assessora, és Maros-Vásárhely sz. k.

Várossának rendes physicussa:

Erantque sigillo ejusdem convento subscriptioni suffixo, ceraeque rubrae hispanicae mpresso communatae, et roboratae, patenterque in pappiro contactae, et emanatae, Inferius sequentia legebantur.

Ezen rég megfontolt, megállított, és noha gyenge testtel: de Isten kegyelméből ép lélekkel bevezett utolsó rendelésemet, mint fassiomat, bémutatom méltóságos ítélő-mester Pávai Vajna Elek urnak, és hogy Felsőges Fejedelmünk petsétje alatt a megkívántató számu exemplarokba expedialtassa kérem.

Maros-Vásárhelyen, a feljebb is irt 1824-dik esztendőbe, mártius 10-dik napján:

et subscriptum denuo erat:

Dr. *Getse Dániel*,

et modo superius memorato hac etiam in parte obsigillatum.

Super praemissa itaque dicti Danielis Getse Fassionis, taliter, uti praemissum est, ex veris suis Originalibus, non abrais, non cancellatis, nec in aliqua sui parte vitiat, aut suspectis, de verbo, ad verbum, sine diminutione, et augmento, variationeque prorsus aliquali transumpta, eidem perfecta, ab eodem ratihabita, iteratoque confirmata, in fidem ejus, nos quoque praesentes Litteras nostras testimoniales, sub sigillo nostro judiciali, et authentico, eoque Transylvanico, in forma legalis, et legitimae Fassionis, eidem Patenti pro futura suae Dispositionis cautela necessarias, extradandas duximus, et concedendas, cummuni justitia, et aequitate, svadente.

Datum in L. regiaque civitate nostra Maros-Vásárhely die decima quinta mensis martii, anno Domini millesimo octingentesimo, vigesimo quarto; —

mely hiteles alapító végrendelesnek alája vala irva:

Lecta, et extrad, per magistrum

Alexium Vajna de Páva

Protonotarium.

Meg vala ezen kívül a jelen levél felséges akkori fejedelmünk törvényes, hiteles erdélyi petsétjével erősítve.

Bérekesztő jegyzés

1-ször. A mi az emberszereteti intézet 8-ik számja alatt a 6-ik lapon a néhai méltóságos gróf Kemény Miklós urtól ígért egy ezer rforintot illeti, arra nézve a néhai Getse Dániel 1824-ben mártius 16-án kelt végrendelesében, a 4-ik szám alatt ezek vagynak:

Gróf Kemény Miklós ur ő nagysága adós levén tíz ezer rforintokkal, annak is fele részit elengedem, és azon ezer rforintot, melyet önként ígért a philanthropicum institutum számára, ide számlálván, fizessen mind együtt hat ezer rforintokat váltó tzedulában; mely summa leszen azután a fennebbi philanthropicum institutum fundussa és basissa. S mivel, itt az írotott, hogy a néhai gróf fizessen, azért a végrendelest teljesítő biztosság ezt valóságos adósságnak nézte, s az irt hat ezer rforint későbbre törvényes executio utján a néha gróf massájából valósággal fel is vétetett, mint tiszta adósság.

2-ször. A mi a 62-dik szám alatt az 5-dik lapon t. Brandecker Simon ur segedelméről iratik, ebből áll: A mely két ezer váltó rforintokat n. doctor Getse Dániel az emberszereteti intézet számára a 2-dik és 6-dik lapokon irtak szerint 1821-ben januarius 1-ső napján letett, azoknak törvényes kamatja, a n. doctor kezelése alatt a 7-ik lapon álló jegyzés

szerint vált 448 rforint capitalissá és ezen summát, fel- és belé számítatván az 1824. év utolsó napjáig illet kamat is, t. Brandecker Simon ur keres summára, 500 az az ötszáz forintra kipótolván, arról törvényes kötelező irást adott, mint adósságról. A mind ezek a végrendeletét teljesítő biztosságnak, a felsőbbséghez 1828-ban felküldött hitelesített kimutatásában tisztán meg vagynak írva.

Az alapító halála után minden hátramaradott vagyonyjai hitelesen számbavéttetvén, az ilyen módon alapult intézet pénztára gondviselése a F. K. fő kormányzéknek a mult 1830-ban szeptember 6-án 4255. szám alatti rendelkezésénél fogva kirendelt pénztárnok t. Sóvárad Nagy L. József urnak, — a pénztárnak hiteles számbavétele mellett, 1831-ben mártius 1-ső napján általadatott.

Ezután 1832-nek első negyedében a fennebbi felvilágosításban megírt kilenc személyek az illető helyekről kinevezttetvén, ezek a maros-vásárhelyi ev. reform. collegium méltóságos insp. fő curatorai közül akármelyik is, vagy ezek személyességének elnöksége alatt, az ember-szereteti intézet folyamatjának előmozdítására felügyelő elegendő biztosságot formálván, közgyűléseket tartanak, kik is a fennebbi 3-ik §-ban előadott okoknál fogva, a f. kir. főkormányzéknek, és a méltóságos reform. főegyházi tanátsnak munkálkodásairól időről időre feljelentéseket tesznek. Mely ilyenén módon alapult felügyelő intézeti biztosság a maga gyűléseit 1832-ben Junius 15-én megkezdvén, minden üléseiben előfordult tárgyakról a fennebbi 38-dik, a 59-dik §-sokban elintézett, mindjárt a megnevezett első ülésben elkezdett, hiteles jegyzőkönyvet viszen, és az intézet leveleit rendben szedvén, megtartásokra felvigyáz.

(Másolat a marosvásárhelyi református kollégiumnál letett, egyik írott példányról.)

1.

+ 1824. május 13. — 56 é. k. Marosvásárhelyen.

Getse Dániel (szárazajtai) orvosdoktor gyászjelentése

Szomorú Jelentés

Tekintetes Orvos Doctor Száraz Ajtai GETSE DÁNIEL Ur, M Vá-sárhely Szabad Királyi Városának, s abban egyszersmind a' Betegek Országos Ispotályának eddig volt rendes Physikussa, életének 57-dik esztendejében, és így Orvosi munkásságának éppen derekas folytatásában, szinte hét hónapokig tartott terhes betegeskedése után, a' folyó 1824-dik esztendőben, Május 13-dik napján, estvéli 8. orakor, földi pályáját tsendesen bévégezé.

Tudja nem tsak Nemes Városunk, hanem vidékünk, sőt a' Haza-is, hogy Benne a' szenvedő betegek egy éles belátásu, nagy tapasztalásu Orvost; a' Társasági Rend egy, a' Köz-jó mellett haszonnal buzgol-

kodó polgárt; az Emberiség pedig egy nemesen érző szelid és igaz Barátot szalasztottak-el; 's a' ki el gondolja, mi egy jó lelkű 's készületű Orvos a' Társasági Testben! melyen sok ezerek között válik egy, a' ki az Esméreték sokféle nemeivel gazdagított 's illőleg kimivelt jeles elménél fogva az Orvosi nevet meg érdemelje! bajosan teheti, hogy a' T. Doctor Getse Dániel Ur halálát úgy nézze, mint a' Közönséget érdeklő szomorú esetet.

Fájlalják idő előtt való halálát, érdemeit esmérő barátjai, hiv Attyafiai: kesergi vigasztalhatatlanul az emberi élet rendes határához éppen közelgető édes Anyja, a' ki midőn a' Virtus pályáját emberkedve futó egyetlen egy Fiában aggott ideje gyámolára, gyengélkedő kora segédjére 's vigasztalójára leg inkább támaszkodott; véletlenül minden földi gyönyörüségitől meg fosztva látja magát; és tántorgó lépésekkel kényszerítettik a' temető kertbe kísérni azt, a' kinek kell vala az ő szemeit be fogni, és ötet a' végső nyugalomra el helyeztetni.

Ma úgy mint Május 15-dikén dél utánni öt orakor, a' boldogultnak rendelésénél fogva háznál tartandó könyörgés után fog a' hidegedett test eltemettetni. Utolsó tisztessége megadásával adossai vagyunk néki úgy is mint embernek; de úgy ismint jó szívű érdemes Orvosunknak: mert a' jó szívűséget csak jó szívűséggel és abból folyó haládatossággal, tisztelettel lehet fizetni; lefizetni pedig soha sem lehet.

(Nyomtatvány a. Telekiek marosvásárhelyi levéltárában.)

2.

Sírrata: a marosvásárhelyi ref. temetőben.

Itt nyugszik orvos tudor GETSE DÁNIEL az Emberszereteti Intézet alapítója, szül. 1768. mart. 7-én, meghalt 1824. máj. 13-án.

3.

Getse Dániel halálának körülményeiről, Antal János jegyzetei

1823. november 1-ső napján reggel, egy terhes vérhányás, (egy másfélkupás mosdótál szinte tele lett olyan aludtvér darabokkal, mint a' máj), egyszerre úgy egyberontotta, belső alkotványát, mint mikor a' zöldelő plántát forróvízzel leöntik, 'a odalett orczája addig diszlettpirossága, odalett tagjainak minden ereje, elhagyta azelőtti vidámsága; Maelena morbus Hippocratis niger volt nyavalyája, és a' mely hat hónapokat, tizenhárom napokat azután élt, azok a' ritkán és kicsiny mértékben gyengült belső fájdalomnak 's nem csak testét szemléatomást fonyasztó, hanem a' csontokba rejtett velőket is elemésztő szakadatlan szenvedésnek napjai valának; melyet orvostársainak mind külön-külön,

mind egyúttal tanácskozási orvosi rendeléseik nem csak el nem nyésztehetők, hanem mondhatni igen kevésbé szelidíthettek, 's a' mi végre 1824-ben május 13-án koporsóba is szállította.

Mindennapi szemlélője valék én ennek a' terhes szenvedésnek, fájdalmas szívvél néztem csaknem egykoru barátomnak és a felsőbb tudományok tanulásában nemes vetélkedő társamnak az égő gyertya módjára naponkénti fagydogálását. Nem hallgathatom pedig el azon tapasztalásomat, hogy hosszúságú szenvedése alatt, szinte csak egyetlenegy tárgyiról beszélgetés vala, melylyel fájdalma enyhülni láttatott, tudniillik az itt kiadott emberszereteti intézetről beszélgetés. Jól emlékezem most is, hogy valahányszor ezen tárgyra ment a beszéd, mintha látta volna, hogy jövődében ezáltal sokan fognak boldogíttatni, lelki ereje felemelkedvén, némileg győzedelmeskedett teste szenvedésén.

1904. szeptember 13. Marosvásárhely

A Getse Dániel Emberszereteti Intézet által, az 1903. évi kamatjövedelemből, Marosvásárhely város részére juttatott 737 korona 90 fillér összegről szóló elismervény

Nyugta

Maros-Vásárhely sz. kir. város alólírott polgármestere és főjegyzője ezennel elismeri és nyugtázza, hogy a Dr. Gecse emberszereteti intézet igazgató választmányának 128/904 sz. a. kelt átirata folytán a Dr. Gecse alapítvány 1903. évi kamatjövedelmének Maros-Vásárhely sz. kir. város közönségét illető 18%-os vagyis 8640 K. azaz Nyolcezerhatszáznegyven koronát és ezen összegnek f. évi Junius hó 1-től a mai napig számított 4%-os kamatját, vagyis összesen 8737 kor. 90 fil. azaz Nyolcezerhatszázharminczhét korona 90 fillért a fent nevezett Dr. Gecse intézet pénztárából hiány nélkül felvettük. —

Maros Vásárhely 1904. évi Szeptember hó 13-án

Vargha Géza

(P. H.)

Dr. Bernády
polgármester

Orbán Elek
tanu.

Darkó Ákos
v. főjegyző.

(Fodor István kéziratgyűjteményéből.)

A GÖRÖG KERESKEDŐK SANITÄTSFOEDEJE

A XVIII. században a magyarországi kereskedelem a zömmel Dél-Makedóniából származó görögök kezében volt, mivel a passzarováci béke értelmében igen csekély vámmal hozhattak be török árut hazánkba. A meggazdagodás reményétől fűtve mind több görög kereskedő kezdett tevékenykedni a magyar földön. A nálunk megforduló görögök három csoportra oszthatók: 1. az állandóan letelepedettek; 2. a falvakat, városokat járó vándorkereskedőkre; 3. áruszállítókra. A két utóbbi csoportba tartozó görögök messze országokat jártak be és könnyen hurcolhattak be különféle betegségeket. Hogy a kormányzat elejét vegye a járványok terjedésének, már a XVIII. század első felében elrendelte, hogy minden magyar határt átlépő török alattvalót, görög kereskedőt egészségügyi megfigyelésnek vessék alá. Létrehozták a határállomásokon az ún. negyvenedházakat (másképpen veszteglőház, Contumaz-Haus, domus contumacialis), ahol a kereskedők hat hetet vesztegeltek. A legfontosabb ilyen egészségügyi karantén Zimonyban működött, a görög kereskedők többsége ugyanis akár hajón jött, akár karavánnal ott lépte át a török-magyar határt.

A negyvenedházban a görög kereskedőt vagy utazót többször megvizsgálták, áruját, csomagjait fertőtlenítették. Ha a Contumaczorvos semmiféle betegséget nem tudott megállapítani, akkor erről a tényről orvosi igazolást állított ki, a Personal-Sanitäts-Foedét (litterae sanitatis). Ezt néha kézzel írták, de legtöbbször úrlap állt rendelkezésre, s csak a szükséges adatokat töltötték ki kézzel. Az Országos Levéltárban sikerült megtalálnunk néhány gyöngyösi görög kereskedő orvosi igazolványát, amelyet a zimonyi veszteglőház orvosa és igazgatója állított ki (Htt. Misc. Fasc. 2. Nr. 8.). Az alábbi képen a Gyöngyöstre utazó Dimitrios Bogda 15 éves görög ifju orvosi bizonyítványa látható.

A magyar határőrség csak ennek az igazolványnak a bemutatása után állította ki a magyar útlevelet. A Helytartótanács által elrendelt görög kereskedői összeírások (1769–1770) egyik fontos pontja, hogy az illető görög rendelkezik-e Sanitäts-Foedével. Az összeírásokat tanulmányozva igen gyakran olvassuk a következőket: „Nullas legitimatorias habet” vagy „passualia deperdidit”. Ebből nyilvánvaló, hogy a görögök jó része nem legálisan, hanem a határszerveket, s így a negyvenedházakat is megkerülve jött be hazánkba. Ezek szerint tehát a Törökországból jövő görögök egészségügyi vizsgálatát előíró rendelkezés, a negyvenedházak felállítására, bármennyire is fontos preventív intézkedés volt, mégsem tudta sohasem maradéktalanul elérni célját.

Füves Ödön
Budapest

A KOLERAJÁRVÁNY EMLÉKEI A MISKOLCI HERMAN OTTÓ MŰZEUMBAN

Borsod vármegyét és Miskolc városát több ízben is meglátogatta a kolerajárvány. A járvány megakadályozásának küzdelmeit az összegyűjtött dokumentumok bizonyítják.

„1831. szt. Jakab hava 10-én No. 1. szám alatt utasítást adott ki a megye nótoriusa Okolicsányi János. A merített papíron nyomdailag készült két és fél oldalra terjedő (230 × 460 mm. Lsz. 53.4290.1.) utasítás szószerint a következő:

Nro 1.

Rövid utasítás az eránt, mimódon lehessen az egézségeseknek magokat a Napkeleti Epeirigy vagy Cholera és más ragadó nyavalyák ellen mególtalmazni. —

1.-ször Megkivántatik a levegőnek tisztán való tartása, erre nézve szükséges a szobákat gyakorta kiszellőztetni, különösen mikor reggel, és a déli órákban az idő tiszta, az ablakokat nyitva kell tartani. A kiszellőztetésen kívül még az is jobbitja a levegőt, ha a szobák etzet gőzzel kifüstöltetnek, vagy kinyitván az ablakokat fenyő forgácsból készített égő lángal keresztül járatnak a szobák. A többi füstölések szükségtelenek ott, ahol a betegségnek még semmi gyanuja nincsen.

2.-ször Mivel a tapasztalás tanította, hogy a ragadó nyavalyákra nézve minden beteges állapot az azokban való könnyebb részesülést előmozdítja, szükséges az egészség megtartására, a meghűléstől különösen őrizkedni. Ártalmas azért nyári időben szabad ég alatt aludni, kivált mikor a föld nedves, és az Éjtszakák hívesek. Hasznos a testnek kigőzölését elől mozdítani, lágy meleg szappanos- vagy etzettel vegyített mosásokkal, fürdőekkel, s Flanell által való dörgöléssel, a lábaknak melegen való tartásával, melegebb öltözettel, vagy leg-alább a test derekát befedező flanell övvel vagy tüzszüvel.

3.-ször A mi az eledelek mineműségét illeti, leg-jobbak a könnyen emészthető tápláló eledelek, mértékletesen megfűszerszámozva, borsal, köménymaggal, fokhagymával s a t. melyek az emésztést különösen előlmozdítják — kerülni kell; ellenben minden kemény, és nagyon kövér ételeket, megromlott hust, halakat, gombát, jól ki nem sült kenyeret. — Savanyu hideglelést okozó gyümölcsöket, dinnyét, uborkát különösen vacsorakor a gyomor megterhelését el kell kerülni.

A kik borral s pálinkával való éléshez hozzá vannak szokva, azoknak mértékletes használata ajánlatik, azonban az ilyen veszedelmes betegségekben nincsen semmi veszedelmesebb a részegségnél.

4.-szer A mozgás és a testnek erejéhez alkalmazott munka, a testnek erejét fenn tartva, hasznos tehát a szabad levegőn való dolgozás, ellenben a gyenge embereknek vigyázva kell a Szabad levegővel élniek, és magokat kiváltképpen az éjjeli nedves, és hidegebb levegőtől óltalmazniok.

5.-ször Az álom az erőnek kipótlására elmulthatatlanul szükséges — a jókori lefekvés, tehát és az éjjeli kerengéseknek, s tiltott társalkodásoknak elkerülése az egészség fenn tartásának Fő eszköze.

Éh gyomorral minden ragadó mótellyek elfogadására később a test, azért javasoltatik, hogy kiki reggelenként a szokott Fölöstökömöt, borlevest, Fűszerszámos Theát, vagy pálinkát igyon, minekelőtte hajlékát elhagyná.

6.-szor Végre, a csendes indulat, s a nyugodt elme leghathatósabb eszközei az emberi Nemzetnek minden gonosz nyavalyák ellen. Szükséges azért azon igyekezni, hogy a haragtól, bosszuságtól, félelemtől magokat óltalmazzák, szántsándékkal ugyan a veszedelemnek senki se tegye ki magát; de megnyugtatósokra szolgálhat az, hogy magokat az ily mótelyes betegségtől legjobban megőrizhetik, ha a Felsőbbi rendeléseket szorosan megtartják, s a történéthő betegségit az Orvosoknak azonnal megjelentik — mivel a tapasztalás tanította, hogy ezen veszedelmes betegség, és sietve használt orvosi segedelemnél fogva sok esetekben gyógyítható.

*

A ragadós epemirigyek kiváltképpen való jelei ezek: undorodás gyakori ökröndözéssel, számos, mint egy a végbélen égő vizes hasmenések; ugyan hasonló vizes fejer, minden szag, s iz nélkül való nyálás darabokkal elegyített higságnak számos hányása, égő szomjuság, a sziv gödörben valami nyomásnak, s öszve tekerésnek érzése, félelemmel, és sóhajtással együtt megnehezedett léleket; a derék alsó részében fájdalmak, hirtelen való elgyengülés, hideg kezek s lábok, és ezekben türehetetlen fájdalom, szaggatás, rángatózások.

Ezek a jelenés annál bizonyosabban jelentik a Napkeleti Epemirigyet, ha egyszersmind, vagy nemsokára egymás után több emberek ugyan azon háznéből vagy, a kik ilyen betegekkel együtt voltak, hasonló veszedelmes betegség jeleit mutatták, ha toább az megbizonyosodik, hogy a beteg valami úton módon az ilyen ragadós nyavalyásokhoz közelített; ha végre a nyavalya hirtelen kiütött, és kevés napok alatt, a vagy éppen egynéhány óra mulva, a halállal végződik.

Ha már valahol ollyas betegség kezd uralkodni, melly a most leirt Epemirigyel néminemüképpen megegyez, akkor köteleztetnek minden házi gazdák s a helybeli Felvigyázók az eránt az illető Tisztségnek jelentést tenni, és azt a házat, mellyben a gyanus beteg találatik, késedelem nélkül a legkeményebb vigyázat alá tenni, hogy a többi lakosokkal minden közösülés egészen elvágattassék, és szorosan meggátoltassék.

Ha nem lenne jelen az Orvos, azonnal után kell küldeni, és a megjelent esetet az illető Előljárásának sietve bejelenteni.

*

Rövid utmutatás az eránt, mit kelljen az Epemirigygyel gyanus betegségben az Orvos megjelenéséig a beteg körül lévőknek cselekedni?

Mihelyest a betegség előjelei, a gyengeség, nagy Fő Fájás szédülés, elkábulás, az ineknek eltompulása, a Szív üregében s gyomor táján érzett nyomás, s ezekkel együtt vagy mindgyárt utánok következő gyomorgörcs, émelygés, hányás vagy hasmenés mutatták magokat, — szűkség a beteget meleg ágyba tenni, a gyomrára melegített korpát, vagy zabot rakni, kezét, lábát kivált, ha abban görtsök volnának, meleg etzetben, vagy pálinkában, s kámforos égettborban mártott Flanérral vagy posztó darabbal dörgölni; velek több ízben egy csésze fodormentha, vagy Melissa Méh fü herbatét itatni. — A nagy szomjuság enyhítésére lehet adni, árpának zabnak, elfőtt s meghült vizét.

Enni az ilyen betegek nem kívánnak azon esetre, ha kívánnának, elég nékik Árpadara vagy Riskásával főtt vékony tehénhús levest egy-néhány kanállal adni.

A szobát eczettel vagy Chlor-mésszel kel Füstölni, és azoknak kik velek bánnak, szűkség kezeiket gyakran eczettel megmosni, úgy szintén szájokat eczetes vízzel kiöblíteni, s ugyean azt Orr Lyukaiban is felszívni a magok egésségek megtartására a tisztaság, fejer nemü gyakori változtatása a mértékletes élet által felvigyázni.

A betegek hányás vagy hasmenés által történt kiürítését a szobából, azonnal ki kell vinni, egy helyre önteni, s reá meszet, vagy ha az nem volna, földet takarni.

Költ Miskolczon Sz. Jakab Hava 10-én
1831. Esztendőben.

Kiadta T. Ns Borsod Vármegeye E.V.

Okólicsányi János Nótáriusa

Az utasítás külzetén Máriássy László táblabírónak van címezve kézírással (Utasítások az epemirigy, vagy cholera ellen).

Úgy látszik azonban a járvány nem hagyott alább, mert 1831. július 25-én No. 2. szám alatt a „T. Állandó Deputáció rendeleteéből” már „HIRDETÉS” jelent meg, mely a községeknek, különösen Miskolc város lakosságának szólt, ezt már Palóczy László főnotárius írta, illetve adta ki. A 420 × 530 mm méretű merített papíron nyomdailag előállított plakát szövege így szól (Lsz.:58.154.1.):

HIRDETÉS

No. 2.

Minekutánna a majdnem egy egész Századtól fogva, ezeken a vidékeken nem uralkodott pestises nyavalyákat csak hallomásból, s más távolabb lakozó népek bal történeteik olvasásából tudta az itt most élő embernyom: az Epekórságnak dögletes mirigye magát kiütvén, az ösmeretes és elég számos nyavalyák nemeitől úgy is eléggé megtelő sírok számát rendkívül szaporitván; ezzel a rettenetes csapással és ostorral, most önnön tapasztalatai után megesmerkednie kellett.

Azért is

A Közönségnek, és különösen Miskolcz Városa Lakosainak e következők adatnak tudtára; Ugymint: (ebben a részben amint a fenti első kiadványban a körmegállapításokat közli. *szerző*)

Az Epekórság nyavalya nem új, ösmeretes volt a legrégibb Orvosok előtt is. A több nyavalyák közt, mint mindenütt, itt is megjelent az Epekórság némellyeken, de volt terjedős és ragadós: hanem 1820-dik esztendő táján Napkeleti Indiának a Nap egyenlítő lineájához — (Aequatorhoz) — közel fekvő meleg tartományaiban; egyszerre ragadós, és rendkívül pusztító természetet öltözött magára, és százezerként kezdé sepreni halottjait. — De nem is maradna meg ebben az első fészében, s megcáfola azt is; mintha csak a nagyon meleg tartományok volnának, kihatása rendes helyei. Általtört ugyanis Arábiában és Persiában, s leginkább a nagyobb folyók mentében terjedett, és a nagyobb Országutakon járó kereskedői karavánokat — (utazótársaságokat) — követte. Végre általrontott az Orosz birodalom Ásiai tartományainak kietlen és hideg pusztáin; Ugyan azon birodalom Európai Tartományaiban is; onnét pedig Lengyel és Galicia Országokban; s mintegy 2000 mérföldni távolságra eső fészkből; már édes Hazánkba, s Vármegyénkbe is becsapott.

Mihelyest ennek a veszedelmes nyavalyának első jelenségei folyó esztendő Szent-Iván-Hava 28.-án magokat, Vármegyénkben mutogatni kezdték: T. N. Borsod Vármegye; az ennek kebeléből kirendelt Állandó Deputáció; a Tisztviselői Kar, és a Megye Minden részeibe küldött Politikus Biztosok, mind azt; a mi az utolsó erőlködéssel határos emberi munkásságtól kitelhetik; magok életek koczkáztatásával is megtették, és ez után is meg fogják tenni. — Felséges ifjabb Koronás Királyunk V-ik Ferdinánd, a Megyebeli szegényeknek, s gyámol nélkül szükkölködő betegeknek ápolgatására; 2918 ezüst forintokat, 15 Xroatat kegyelmesen ajándékozni méltóztatott, s ezeket T. N. Borsod Vármegye Birtokos és Nemes Karjai s Rendei, folyó Sz. Jakab Hava 18-ikán tartott Közgyűlésekben, még 5475 szinte ezüst Ftokat 12 xroatat ütő, a veszedelem és sokféle szükség nagyságával ugyan fel nem érkező, de még is nevezetes ajándék pénzel megtoldották; és ennek sietős beszedéséről rendelést tettek; úgy hogy valójában egyéb hátra nincs hanem...
..... stb..... stb.

..... de a szomszéd vidékekre nézve is oly nagy fontosságú Miskolcz Városának megoltalmazására; minden követőjön el ..... stb. A más Országokban vett tapasztalás, és a Felelőségtől érkezett parancsolatok azt tanítván; hogy az Epekórság elhárítására, vagy legalább dühössége enyhítésére nézve, legnagyobb foganatot szül; a betegeknek, ugy a megvesztegetődött egészségügyi háznépeknek, sőt egész utszáki ak és helyiségeknek is az egészségesektől tüstént való elzáratása; a T. N. Vármegye; önnön legszentebb kötelességeit bántotta volna meg, ha a felyebb említett foganatos mód végrehajtásához nem nyult volna. De Még ebben az esetben is; Miskolcz Városára nézve, hogy az élelembeli szerek kaphatásában nagyobb szükségét ne láthasson; a lehetőségig különös figyelemmel volt; ugy hogy még eddig; csak Ároktő és Sajónémeti azok a helységek, mellyeknek lakosaik; a Miskolczra lehető bejövéstül el vannak zárva ..... stb. A józan okosság azt parancsolja, hogy ha csakugyan két rossz közül kell választani ..... stb ..... a nyári munkákra és a vásárookra való járhatást beállítani kéntelenített... .. stb..

Megnyugtathatja azon végzésen magát ki-ki még azért is: mivel a vásárok tarthatását, a felső parancsolatok tilalmazzák el efelett a nyári munkára és vásárookra való járhatás megengedése nem áll a T. N. Borsod Vármegye tehetőségében; mert szomszéd T. Gömör, Abauj, Zemplén és Heves Vármegyék; több Tisztviselőjivel tartott tanácskozások után; reá hajlottanak ugyan arra; hogy Megyéinkbeli tiszta és egészséges helyekről hiteles passusok mellett lakosainkat bebocsájtandják; de mivel a megtett a közhasznu rendeleteket áltahágó rendetlen emberek miatt; a nyavalya már Miskolcz városába is bekapott: a Miskolcz lakosoknak adódó passust, a külső vármegyékben már el nem fogadtatva visszavetődnek, s mind ezekhez járul az is; hogy sok embereknek vásáron való összegyölekezése mely nagy csatornája legyen a nyavalya terjedésének, elevenen mutatja az Onodi utolsó vásár gyászos példája; a hová a nyavalya akkor bevitetődven ott most pusztító fészket vert magának, s onnét több helyiségekbe is széjjel terjeszkedett..... stb.

a) A tapasztalás azt mutatván, hogy az Epekórság nyavalya, ide a Tisza vizen hozatott le, s azok közül, a Tisza, vízből ittanak a nyavalyát többen elkapták; mindenek, kik a nyavalya elkaphatásával egészségeket és életüket kockáztatni nem akarják; magokat, a Tiszából, vagy másfolyó vizekből való ivástól, és a halak evésétől egyáltalában ójják és tartóztassák meg;

b) Házastársainknak, Szüléinknek, gyermekeinknek, s egyéb szerelmeseinknek elvesztése, siralmas csupán ugyan s méltán neveli a veszteségből eredő fájdalom mértékét az is, hogy kedveseinknek a szokott utolsó halotti tisztességtételt sem adhatjuk meg; de mivel a köz boldogság legfőbb törvény; az Epekórságbeli nyavalya pedig ragadós; mivel tovább az Epekórságban elhalt Személyek szokott kiterítését, halottnézést, s formás temetéseket megengedni; annyit tenne, mint a nyavalya terjesztésre tágasabb kapukat nyitni, s a meghóltak hátra-

maradott kedveseit is, a csaknem elkerülhetetlen veszedelemre juttatni: az Epekórságban meghóltak; 8 órák mulva, minden kiterítés, halott-nézés, és formás temetés nélkül takarítódjanak el sirjokban. — Végre Jelen lévén a baj s azt a bajt, amelyet megváltoztatni, és a melynek ellene állani nem lehet, szenvedni kellett; az ilyen esetben: legjobb támasz és vigasztalás: az Istenbe vetett bizodalom — a jó és csendes lelkiüsméret — s a keresztényi elszánás — a ki mindezeket magában feltalálja; ..... stb..... Isten tartsa meg édes Hazánkat! és ennek anyavárosát!!!

Költ Miskolczon Julius 25-én 1831-dik Esztendőben A T. Állandó Deputáció rendelkezéséből kiadta

Palóczy László m.k.
fő Nótárius"

1831. augusztus 5-én ugyancsak megjelent egy „HIRDETÉS” No.3 sz. alatt, amelyben Palóczy szigorúan inti a lakosságot a rendzavarásoktól. Érdekes ez a drámai hangú hírdetmény. Úgy látszik a temetések alkalmával a gazdagabbakat szebben temették el, tehát a járvány idején is különböző temetések voltak, s ez a szegényebb néposztályban elkeseredést szült. A bizottság itt adja tudtul a közönségnek, hogy az erőszakoskodások elkerülése végett a megfelelő intézkedéseket megteszi. A merített papíron, nyomdailag készített darab mérete 420 × 530 mm. (Lsz. 58.154.2.)

A No. 3. számú hirdetés a következő: A törvényes Felsőség méltó nehezteléssel halván és fogadván azon rendetlenségeket és erőszakoskodásokat, melyek már néhány temetés alkalmatosságával Miskolcon elkövetettek; s ezeket annál kevésbbé szenvedhetvén meg, mivel ki-ki előtt nyitva állván a folyamodás és panaszolkodás utja: panasza vagy kívánsága helyes vólta esetében arról, hogy a Felsőségtől oltalmat, és orvoslást nyerénd; bizonyos lehet; de a rá nem bizott bírósokodáshoz, annyival inkább tehát még az erőszakos hatalmaskodáshoz is magára vonandó érzékeny fenyték terhe nélkül nyulnia nem szabad. — Az egészség dolgában kirendelt, és a T. N. Vármegeye által tellyes hatalommal felruházott T. Állandó Deputáció végzéséből magok ahoz való szoros alkalmaztatása végett; a Közömségnek és különösen Miskolcz Várososa Lakosainak; e következők adatnak tudtokra; ugymint; Hogy a mostani rendkívüli baj és veszedelem esetében; a támadott izetlenkedésekre okot szolgáltatát azon kérdések; hogy t. i. az eltemetendő Halott; valyon Epekórságban hól-é meg? avagy más természetes nyavalyában? és így azt formás temetéssel lehet és kell-e sirjába kivinni? avagy nem? — De azok a különben haszontalan és éretlen, vagy éppen rossz szivből származott képzelődések is, mintha a gazdag és szegény temetséget módjaira nézve külömbség tevődne vagy tartatódna meg,

egyszerre ketté vágódva meg szüntetődhessenek: az illető Egyházi Előjáróknak is meghalgotása után a Temetkezések módja és rende; ezután így léssen:

I. Minden valláson lévő Lakosokra nézve egyaránt:

a) Mindaddig mig az uralkodó Epekörság végképen meg nem szünnendik; s a dolgok előbbeni rendes állapotja helyre nem áll az ur, a szolgálta — a gazdag, a szegény — Rangra, születésre, Méltóságra és érdemre való minden tekintet nélkül; akár az Epekörságban, akár pedig más és bármely nyavalyában holt legyen is az meg; minden szokott formás temetés nélkül, a házától egészen csendességgel vitessen ki, és tétessen be sirjába.

b) Ha valaki azt, amit most elmulasztania köteles; jövendőben csakugyan telyesíteni akarná; kinek kinek tudtára adataik; hogy a mostani irlmas baj elenyészével, melly a Közönségnek hirdetés által tudomására fog juttatódni; akkor- és egyátalyában nem hamarébb — kinek-kinek meg fog engedődni az; hogy: a mostani Szerencsétlen időszak alatt megholt és eltemetetett Házastársának, Szüléjének, vagy más szerlemesének; a Templomokban is olyatén halotti utolsó tisztesség-tételleket, úgy nevezett Exeguiákat tarthasson; a milyenek; Vallása szertartása szerént — a dolgók rendes folyamatja alatt — szokásban vannak.

II. A Római Catholika — úgy az Egyesült és Nemegyesült Ó — Hiten lévő Lakosokra nézve különösen:

a) A fellyebbvalók folytában; a T. t. Egyházi Személyek, és Kántorok senkinek is udvarán, a szokott temetés és temetőkertbe való halott kísérés végett nem fognak ugyan megjelenni; A Halott azonban bár melly nyavalyában holt legyen is meg; annak aki kívánandja és magát eleve illendőnek jelenténdi; meg fog engedődni; hogy: halottját csendesen kivívén a temetőbe; a Lelkipásztor, a kíséző atyafiakkal s Vénékkel; 50, vagy 60 lépésnyi távolságra fogvén megállni a sirtól és az abba bebocsájtandó koporsótól; a holt testet, az Egyházi szertartások szerént megáldhassa, (benedicálhassa) úgy mindazonáltal; hogy; ha a kísézők Atyafiak, s egyebek a holt testhez közelébb is tolakodni merészléndenek; a Lelkipásztor azonnal eltávozándván, a holt testet, még csak távolról sem áldandja meg;

b) (ebben a pontban az egyháznak a harangozást megengedik)

III. A Helvétiai, és Augustai Vallástételeket követő Evangelicus Lakosokra nézve különösen:

a) Az első pont alatt lévő Rendelet folytában; A Hármóniai Kar, vagy a rendes Kántorok, és éneklő Deákok; egy halottas udvaron sem fognak megjelenni; és a halottakat az utzákon végig sirjokig énekelgetésekkel kísélni nem fogják.

b) Minden nap délelőtt 10. délután pedig 5 órakor; az Avasi toronyban csendítés fog történni annak közönséges jeléül; hogy jelen az idő Halottját ki-ki vitesse a temetőjébe. — A Csendítés után egy fertállal a harangok meg fognak huzattatni fél órai időig folyvást; hogy: Halottját ki-ki harangszó alatt vitethesse ki. Jegyzés. A más Vallásokon lévő Előljárók is arra serkentetnek fel; hogy Halottaik eltemetésének rendes idő pontjával, a napnak bizonyos óráit; szinte úgy válasszák el, és ezeket a T. Állandó Deputációnak is jelentsék be.

c) (Itt a külön harangoztatásról beszél az utasítás).

d) (Ennél elmondja, hogy a kántorral csak két éneklő diák mehet ki a sirhoz, de azok is csak a sirtól 50 lépésre énekelhetnek, de semmi esetben nem énekelhet a Hármóniai Kar, Halotti torba nem szabad menni — „onnan (a temetésről) azonnal haza takarodnak”. Ennél nagyobb halotti tisztesség senkinek sem fog tevődni.)

e) (A prédikátor urak nem fogják a szószékről kihirdetni, hogy halt meg, mikor és mely órában fogják temetni). Utána a következő rendszabályokat sorolja el:

1-ször Azon halottakat, kik nem az Epekörság nyavalyában hálnak meg; A felső parancsolatok szerint: tovább is 48 óránál hamarébb eltemetetni nem szabad.

2-ször Azokra nézve pedig, kik az Epekörság nyavalyában hálnak meg az a mód tartasson meg; hogy ámbátor ugyan külömben ezeknek eltakarítódások idejéül; az Orvosok ítélete szerint 8. órák elégségesek volnának; de mivel, a mint feljebb feljegyeztetett, a Halottak temetéseül naponként bizonyos órák vagynak kirendelve; hogy ki-ki a ki-nek halottja van, ennek sirja megasására, úgy egyéb temetési készületei megtehetésére is elegendő időt nyerhessen; az Epekörságban megholtak, észrevett elhunytok után 16 órák mulva temetődjenek el; úgy azonban; Hogy: elébb értelmes Orvos, nem pedig ahhoz nem értő Borbélyok által, holt testeik vizsgálátódjának meg; sőt ha olyantén eset állana elől; hogy: az orvos, a holt testnek eltemetődését, a 16 órák lefolyta után is függőben hagyattatni javasolná, s kívánná; rendelésének okvetlenül engedelmeskedni kell; s kik ez ellen véteni bátorkodnának a feleletre leendő vonatattások végett azokat jelentsék be, s ezen Rendeletnek szoros tellyesítésére Tisztviselő s Politicus Comissarius Urak a legnagyobb pontossággal ügyeljenek.

3-ször Ezen rendszabások a Templomokban is a Katedrákból hirdetessenek ki.

Végre a Közönségnek még e következők is adattatnak tudtára:

a) A Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak f. e. Szent-Jakab-Hava 26-án 20 329. szám alatt ide is megérkezett felső Rendelése szerént: az Epekörság nyavalya uralkodása miatt, a Debreceni közelebbi országos Vásár, vagy is az ugy nevezett: Lőrincz-napi szabadság, nem fog megtartatni; oda tehát magának való haszontalan költség okozással, senki is utnak ne induljon.

b) Az Epekörság nyavalyában T. N. Borsod Vármegyében eleitől fogva a mai alább irt napig meghóltak 2139. most betegek 2686. személyek — Azok a Helységek pedig, mellyekben az I-só szám alatt költ Hirdetéstől ólta, az Epekörság kiütött; e következők:

Bolyok; Dédes; Domaháza; Kazincz; Málinka; Nádas; Radistván; Sajó-Némethi; Szent-Péter; Szilvás; Tapolcsány; Tardona; Uppony; Járdánháza; Vadna; Velezd; Bóta; Nagy-Mihály; Csókva.

Minekután ez a Hirdetés, már nyomtató Sajtó alá volt bocsájtva a Romai Catholicka, és Nemegyesült Ó Hiten; ugy az Augustána Vallástételen lévő Fő Tisztelendő Lelkipásztorok részéről bejelentetett; hogy: — mindnyájan magok részéről is, naponként, a temetkezés rendes időpontjául. Dél előtt a 10-ik, délután pedig az 5-ik órát választván el; az említett órákban csendítés és emlékeztetés gyanánt, a Klastrombeli nagy harang, a Görögök tornyában pedig a magok harangja fog huzattatni. — Az Augustána Vallást tételt tartók végezetre magokat a Reformátusok tornyabeli csendítéshez fogják alkalmaztatni.

Költ Miskolczon Augustus Hónap 5-én 1831.

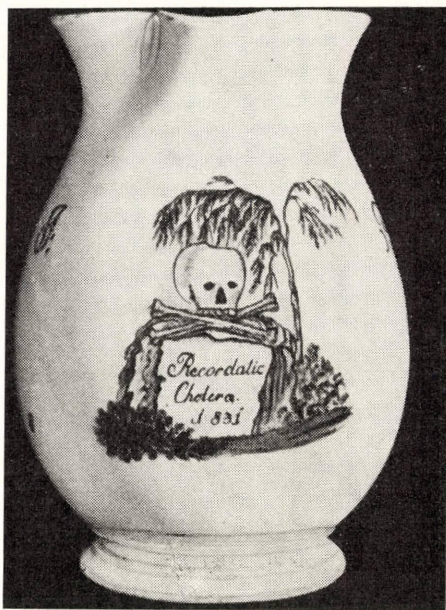
A T. Állandó Deputatió rendeléséből kiadta

PALÓCZY LÁSZLÓ m. k.
Fő Notárius"

Szendrey János Miskolc történetírója szerint a kolera Miskolcon 1831. július 1-én ütött ki (Szendrey IV. k. 35. l.). A temetéseket, halotti szertartásokat betiltották. Az úton útfélen elhaltakat, a szerencsétlenül jártakat nagy koporsókban temették el; Külön temetőket jelöltek ki számukra. Két temetésen nagyobb rendezvény történt és katonaságot kellett kivezényelni. A rend fenntartására B. Vay Lajos vezénylete alatt polgárőrség alakult, amely a Sajónál tartotta gyakorlatait. A megyében január végéig 10 000-en Miskolcon 600-an haltak meg (Szendrey: IV. k. 35. l.).

Érdekes emléke még a nagy kolerajárványnak az a fajanszkancsó is, amelyet a miskolci Herman Ottó Múzeum őriz. A csücskös kiöntős, egyszerű sima kancsón elől a múlt század romantikus stílu-

sában szomorúfűzfa alatt álló emlékkövön emberi koponya— és láb-
szárcsontok vannak; az emlékkő felirata: „*Recordatic Cholera 1831.*”
A fehér kancsón kék színnel ábrázolt kép két oldalán I: P: betűk
vannak. A kancsó magassága 250 mm. (Lsz: HOM. 53.1431. 1.).

1831-ből származik az a kézzel írt levél, is amelyben kolera-
elleni gyógyszereket ajánlanak. A két oldalas merített papíron írt
levél mérete: 260 × 420 mm. (Lsz. HOM. 53.4474.1.). Címzése:
„a Madame — Madame Marie de Mariassy a Senye. Bódva külgye-
sietve — Fő Esküdt.”

A levél szövege:

Cholera ellen való gyógyszerek
Egy meszely alkoholt (Spiritus vinni rectificatisimus)
Fél meszely jó erős bor etcet
Egy lat öszvetört kámfor.

Egy lat öszve tört mustármag, — vagy mustárliszt.

Fél lat fekete bors öszve törve.

Egy jó evőkanálnyi öszve tört fokhagyma.

Fél lat Cautarides (Körös Bogár Spanischer Mucher).

Mind ezeket a szereket keverd, egy palatczban öszve s gyakran rázd fel, tizen két óráig ted ki a napra, vagy más meleg helyre, de közbe-közbe rázogasd fel.

Ha valaki meg betegszik, azonnal az ágyba kell fektetni, melegen dunnával, ha kettővel is betakarni s ezen elkészített s kevésbé felmelegítendő orvossággal két izmos ember által a dunna alatt erőssen és folyvást, mind addig kell dörgöltetni, hasát, hóna allyát, s minden egyéb tagjait, valamig a beteg mint egy fertály óra mulva erőss izzadásba nem jó. E közben pedig Theát, mely fele részben Camillából fele pedig promüenezenbül vagy melissából, jó erőssen készittetik, melegen több findzsával kell a betegnek beadni —. Ez alatt az egész teste a betegnek még a feje is jól be legyen takarva. — A bé dörgölés után vigyázni kell, hogy a beteg még csak egy ujját se huzza ki a dunna alól, mert ez veszedelmes.

Izzadásba jön a beteg, ebben az izzadásban kell megtartani 2—3 óráig — de nem kell engedni elaludni. — Három óra mulva a dunnákat apródonkint le kell rólla venni. Ekkor álomba merül 6—8 órákig. Felébredvén a beteg Bódjár ugyan, de már még is veszedelmen kivül van — és már csak egy nehény napokig kell őrizkednie mig egészben erejéhez jön. Ha a közbe gyomor görtsők bántják a beteget, akkor korpából és hamuból meleg forró, de száraz Umschlagokat kell a hasára rakni, sőt szükség esetében: mustárból, vagy másféle hólyagot huzó portékából készített vesciátoricát is kell a ködökére tenni.

•

Ezen orvoslás módjával éltek Pochniához fél órányira fekvő Visritz sidó városkában lévő Zsidók, olly foganattal és sikeresen, hogy az ezzel gyógyított 240 beteg közül egy sem halt meg, — és a városban csak két Zsidó lett áldozatja a Cholerának, akik e képpen nem engedték gyógyítani magokat. —

Remoldnek igen hasznos Receptje:

Rp. Olei amijgdal 1 (mandula olaj)
Spir sof ammoneaustici 3 ii (conc ammonia)
Spir corn cervi o a 3 ii (szarvaskő olaj)
Tinotura opu Jj. (opium tinctura)
d vitr

Kenőcs mellyel a fájás és görts által bántatott tagokat kell kenegetni.

Rp. Olei nux moschatae (szerecsen dió olaj)
(préselt) pressi 3 ii
d. eh.

Flastrom mellyet bőrre kenve, a hason s köldökön kell viselni preservativa gyanánt még mindenekelőtte baja lenne. —"

Miskolcon később is volt kolerajárvány. 1849-ben a szabadságharc végén június 30-án a IV. cári orosz hadtest főszerege Miskolc tájékán vesztetelt. A folytonos esőzések, a rossz, élelmezés stb. folytán a betegségek, a kolera „ijesztő módon” szedte áldozatait, naponta ezernél több embert kellett kórházba szállítani. A cári sereg fővezére Paskiewits július 2-tól kezdve külön táborba helyezte az összes seregtesteket, így júli. 5-től kezdve lassan szűnni kezdett a kolera pusztítása. Ahogy *Szendrei* írja a legborzasztóbban június 29-e és július 5-e között dühöngött e „csúnya nyavalya” ebben 5 nap alatt mintegy 2000 ember pusztult el. Paskiewits 1000 beteget Kassára küldött s 2000 Miskolcon maradt vissza (*Szendrei*: IV. k. 116—17. és 132—33. oldal). A halottakat leginkább a görögök tetemvári, a reformátusok ugyancsak ott levő sírkertekbe, a mindszenti temetőbe a Kavics domb mellé és a szántóföldekbe temették el. A nagy halandóságot az élelem rosszasága (nyers uborkát, tököt ettek, a szőlőt ételükbe főzték), a tisztátalanság, ami a háborúval jár és az éghajlati változás okozták (*Szendrei*: IV. k. 133—134. oldal). A naplóíró Szücs Sámuel kiment a határba Zsolca felé a töltés közelében sok elhullott lovat két elesett muszka katonát talált (*Szendrei*: IV. k. 316. old.).

Miskolcon még 1855 augusztus és szeptember hónapokban kisebb-szerű kolerajárvány uralkodott (*Szendrei*: IV. k. 48. old.).

1866-ban a porosz-osztrák és olasz-osztrák háborúból október elején érkező katonák közül sokan meghaltak. Nagy izgalmat keltett, hogy ismét szétterjed a kolerajárvány, amely a megye több községében aggasztóan lépett fel, különösen Felső-Hámorban (ma Lillafüred). Miskolcot a járvány ez alkalommal elkerülte. A fővárosban sok áldozatot szedett (*Szendrei*: IV. 49. old.).

1873-ban ismét kolerajárvány dúlt Miskolcon, amely 1872-ből húzódtott át erre az évre.

A járvány a következő időpontokban lépett fel:

1872. nov. 11-én vette kezdetét, megszűnt 1873. okt. 12-én.

Szünetelt 1872. nov. 15-től dec. 15-ig, és 1873. márc. 29-től ápr. 12-ig.

Legerősebb volt: 1873. július 19-től 26-ig (204 beteg)

A járvány egész ideje alatt beteg volt:

431 férfi	366 nő	129 gyermek
-----------	--------	-------------

gyógyult:
281 férfi 133 nő és 67 gyermek.

Ebben az évben nemcsak a kolera, de a himlő stb. betegség is szedte az áldozatait.

1872-ben meghaltak száma: 919

1873-ban meghaltak száma: 2190 (Szendrei: IV. k. 49. old.).

Így szedte áldozatait a gyászos emléké kolerajárvány Borsod megyében is Miskoc városában 1831. és 1873. évek között.

A kolerajárványok emlékét őrzik azok a tárgyak is, amelyeket leletmentéseken a múzeum szakemberei a miskolci építkezések során tárták fel:

1 Miskolcon a Szeles utcai Áll. Ált. Iskol előkertjében az 1930-as években megtalált gör. kel. triptichon, bronz, három tagozatú házi oltárka, melyet akkor fém katonagombokkal találtak meg: (Lsz: 53.835. 1—3.).

2 Miskolcon, a volt lovassági laktanya udvarán, az 1950-es években, több, egészen szorosan egymásra szorított csontvázból álló sírból előkerült kis fém feszület, gomb stb. Ezek a helyeken a múlt században még mindenütt szántóföldek voltak (Lsz: 61.6.1.).

3. Miskolcon, az Avas-hegy északi oldalában leterülő ún. „Muszkás-oldal” is ennek a járványnak az emlékét őrzi. Ezen a helyen, az első világháború kezdeti éveiben az Avashegy rendezésénél” tömegsírok kerültek itt elő.

A lillafüredi (akkor Felső-Hámor község volt) tó partján még most is áll az a kőből faragott kereszt, amely a kolerajárvány emlékét őrzi.

MEGAY GÉZA (Miskolc)

KÖNYVISMERTETÉS

Fischer Eugen: *Begegnungen mit Toten. Aus den Erinnerungen eines Anatomen.*

H. Fr. Schulz Freiburg i. Br. kiadása; 1959. Zsebkönyv alak 93 oldal. A könyv borítólapján Fischer arcképével.

A nagynevű anatómusnak, *Fischer* professzornak, önéletrajza különösen érdekes olvasmány, minthogy nem adatszerű életrajzot hanem színes, érdekes, sokrétű életművének egyes részletkérdéseit idézi fel az elmélyült tudós nagy szakismeretével, az érdekes anyag meglepően színes leírásával és — nem utolsó sorban — gyakran kedves anekdotázó jellegű ábrázolásával. *Fischer* világhírét elsősorban afrikai ethnogenetikai vizsgálatai és a múltba visszatekinthető anthropológiai kutatásai teremtették meg. A dicső múltat idézik Oroszlán Henrik herceg combsérülésével foglalkozó palaeopathológiai kutatásai, a Lorsch kolostor feltárt kriptája apátjai és szerzetesei tetemének értékelése, a Kaiserstuhl környékén feltárt idősámítá-sunk előtti történeti adatokat nélkülöző ásatások embertani leletei, a mykénai királyokról készült arany-arclenyomatokhoz kapcsolódó mélységesen emberi értékelései. Egy nagy tudós érdekes életképét ismerjük meg ebből a kis könyvecskéből. A megemlékezés nem lenne teljes, ha az utolsó — és talán legtanulságosabb — fejezetre nem térnénk ki. *Fischer* professzor a római kultúrát megelőző etruszk világot feltárni szándékozó embertani kutatásaiban megismert egy általa „valódi és hamisítatlan etruszknak” vélt olaszt, akiről végül is kiderült, hogy családja idegenből származott Olaszországba, és semmi vérségi kapcsolatban nem állott, de nem is állhatott az etruszkok népével. Egy érdekes csalódás, amely megmutatta hogy a tudományos megismerés a csalódásokon és tévedéseken keresztül vezet az igazsághoz.

Platter Felix: Observationes I. Hans Huber; Bern, 1963. 198 oldal
Platter fényképével

A Hans Huber cég dicséretes módon kiadja az orvostudomány és a természettudományok számos klasszikusát. Ebben a sorozatban első kötetként *H. Buessnek*, a bázeli egyetem orvostörténet professzorának gondozásában és előszavával jelenik meg a nagynevű orvos, *Platter* kórtörténeti gyűjteményének első kötete, amelyet a további kötetek megjelenése fog követni. Az első kötet az ideggyógyászati a mozgásszervi és a légzőszervi megbetegedések kórtörténetét foglalja érdekesen, színesen és tanulságosan össze. *Platter* jó szemű megfigyelő, kitűnő tapasztalatú orvos, aki főképpen az ideggyógyászati vonatkozású megbetegedések ismeretében bizonyított kimagaslónak. Az egyes kórtörténetekkel kapcsolatosan az akkori gyógykezelést is leírja, amelyet csak igen rövidre tömörítve közöl a kötet kiadója, *Buess* professzor, minthogy a terápiás részletek megbeszélése ma már aligha időszerű vagy tanulságos.

A Huber kiadó által kezdeményezett orvos és természettudományi klasszikus sorozatot örömmel fogadja az orvostörténelemmel foglalkozó minden érdeklődő.

Karl Landsteiner: The Specificity of Serological Reactions.
Dover Publications. New York. 1962. 330 oldal

Landsteinernek a vércsoportok felfedezéséért Nobel-díjban részesült tudósának alapvető munkáját dicséretes módon újból megjelentette a neves tudományos kiadó, *Dover* New Yorkban. *M. W. Chase* előszavával és magyarázatával ellátott, valamint *L. Pauling* által a molekuláris szerkezeteket tárgyaló fejezettel kiegészített kötet színes, érdekes és fontos betekintést nyújt az immunológiának egy nagy fontosságú részébe. A fehérjék szerológiai specifitását, a sejt-antigéneket, az ellenanyagok természetét és specifitását, a mesterségesen létrehozott ellenanyagokkal kapcsolatos vizsgálatokat, valamint az antigen-antitest reakciókat tárgyaló fejezetek, hűsz évvel a könyv első kiadásának megjelenése után, különösen érdekes olvasmány, amely az orvostudományok klasszikusává emeli a természet-tudományi megismerésében valóban új utakat nyitó nagy kutatót, *Landsteiner*t.

Ambrosius Paré: Rechtfertigung und Bericht. H. Huber kiadása; Bern, 1963. 125 oldal

1564-ben, négy évszázada jelent meg a modern sebészet megteremtőjének, *Ambrosius Paré*nek, nagy sebészeti tankönyve, amely valóban utat nyitott a haladó szellemű sebészetnek. A nagy mű fölötti, és a legtávolabbról sem objektív vita vezette a nagynevű francia borbély-sebész mestert, számos uralkodó híres „chirurgusát” arra, hogy egy kisebb műben összefoglalja nézeteit, ismertesse eredményeit és vázolja azt az utat, amelyben a sebészet jövődjét látja. A könyv a híres zürichi orvostörténész-professzor *E. H. Ackernechtn*ek fordításában és előszavával jelent meg, mint második kötete az orvos és természettudomány-történet Huber által kiadott klasszikusai sorozatnak.

Paré munkájában kifejti, hogy a sebészetnek humanistának kell lennie, törekednie kell, hogy minél kevesebb fájdalommal, az emberiség lehető legtökéletesebb megtartásával gyógyítsa meg szenvedő embertársainkat. *Paré* könyvében megemlékezik tévedéseiről, de nem azért, hogy védje azokat, hanem azért, hogy a tanúlságot levonhassa belőlük és jobb, eredményesebb, még emberiesebb gyógykezelést biztosíthasson.

Paré kis könyve csodálatos olvasmány. Bár védi a maga — ma már nagyon is jól megértett és azóta évszázadokon keresztül beigazolt — igazát, példát mutat szerénységben, megértésben és igazi humanitásban. Ezméi ma is élnek és termékenyítően hatnak, amikor ma *Leriche* szintén francia sebészprofesszor, *Paré*ra hivatkozással, a sebészet filozófiájával foglalkozó művében a sebészet humanitásáról olyan megkapó szavakban beszél.

A nagy orvos tevékenysége négy évszázad távlatában is érdekes és immár németül is hozzáférhető könyve bizonyára sok, a múltból gyakran elfeledkező orvossal fogja megismertetni és — ami ezzel egyértelmű — megszerettetni az orvostudomány múltját.

R. G. Collingwood: The Idea of Nature (A természet eszméje). Galaxy Book. Oxford University Press. New York. 1960. 183 oldal

Az ismert tudománytörténész *Collingwood* a természetről vallott felfogások történetét ismerteti igen érdekesen színesen megírt könyvében. *Collingwood* szerint a történelem folyamán a természetről — beleértve az ember és az élővilág természetét is — *három alapvető*

felfogás alakult ki és váltotta egymást az idők folyamán: az első egységes kozmológiai felfogás a görögöké volt, amelyet — *Collingwood* szerint — az jellemzett, hogy a természet a maga egészében szellemmel telítve van, azaz a fizikai természet egységes, a szellemi megnyilvánulások a természet velejárói és attól el nem választhatók. Ezt a materialista felfogást felváltotta a reneszánsz korában az a kozmológiai felfogás, amely tagadja a természet egységes, szerves voltát, és egy értelmes alkotónak és mozgatónak a létét feltételezi. A modern természetszemléletet, az alapvető evolúció jellemzi. A részletes megbeszélés során a szerző ismerteti az ion, a pythagoraszi filozófusokat, Arisztotelészt; megbeszéli Kopernikust, Giordano Brunót, Bacont Gilbertet, Keplert, Galileit Spinoza, Newton és Leibniz mellett. Kritikai megbeszélésre kerül Berkley és Kant természet- filozófiája, majd a modern szerzők közül részletesen taglalja Hegel, Bergson Alexander és Whitehead nézeteit.

Collingwood könyve igen érdekes munka, amely gondolatokat ébreszt, de éppen túlságosan sematikus nézőpontjánál fogva, amely az egyes megbeszélte filozófusokat egy-egy merev elmélet Prokrustesztész ágyába kényszeríti, egyben kritikus bírálatot is vált ki.

George Sarton: The History of Science and the New Humanism. (A természettudományok története és az igazi humanizmus). Midland Book, Indiana University Press; Bloomington, 1962. 196 oldal

A neves tudománytörténész *Sarton* a Colver előadássorozatban, valamint az Elihu Root előadáson, amelyet különböző amerikai egyetemek meghívására igen nagy hallgatóság előtt tartott meg és amely előadások már ismételtelen különböző folyóiratok hasábjain és összefoglaló nagyobb művekben külön-külön is megjelentek, ebben a kisebb kötetben összefüggő képet nyújtanak a nagy humanista és igazi tudós mélyen emberi történelemszemléletéből és emberszeretetéből. *Sarton* szerint a múltat azért kell minél mélyebben megismerni, hogy a jelent jobban, sokrétűbben érthessük, ezen keresztül pedig az emberiség igazibb, jobb jövőjét eredményesebben szolgálhassuk. Az egyes előadásoknak megfelelő négy fejezet a természettudományok és az orvostudomány számos nagyfotosságú, bátran mondhatjuk alapvető kérdését veti fel. Az első

fejezetben a tudománytörténet fontosságát bizonyítja. Hangsúlyozza, hogy bár az egyes kutatóegységek megismerése hasznos és fontos lehet, mégis az igazi megismerést a tudomány fejlődésének összefüggéseiben való kutatása biztosítja. A második fejezet Kelet és Nyugat mélységes, sokrétű, bensőséges kölcsönhatásait ismerteti, hangsúlyozva hogy a természettudományok megteremtésében és kialakításában a keleti kultúrának döntő szerepet kell tulajdonítani a nyugati természettudományok kialakításában, ezért az arab, az indiai tudomány hatását eléggé nagyra értékelni nem lehet. A harmadik és negyedik fejezetekben a ma modern emberének humanizmusáról és a tudománytörténet mai feladatairól ad érdekes, színes, nagyon elgondolkoztató képet.

Heinrich Erich: Der Zahnarzt in der Karikatur zugleichem Beitrag zur Kulturgeschichte der Zahnheilkunde. J. F. Lehmann, s Verlag München. 1963. nagy album alak, 127 oldal, 275 rajz, díszes borítókkal, amelyen egy foghúzás karikatúrája látható.

Míg az orvos és tevékenysége a legrégebb időkig visszamenően a karikaturistáknak szinte legkedveltebb témái közé tartozott, addig a fogorvos és gyógyító működése viszonylag csak később lépett a karikaturisták témájának a körébe. A fogorvosi karikatúragyűjtemények hiányoznak az irodalomból. *Heinrich*nek ez a nagyon szép kiállítású mintaszerű kötete valóban jelentős adalék a fogorvoslás kultúrtörténetéhez. A humor szemüvegén keresztül ábrázolja és értelmezi a fogorvos sokrétű tevékenységét, mutatja be a dentista személyét. A kötetnek külön érdekessége, hogy éppen újszerűségénél fogva nem szorítkozik csak a legújabb időkben készült karikatúrákra, hanem időszámításunk előtti korok humorának értékelhető képeiből is közread. A humor az élet egy-egy fonákságát tünteti fel, és amikor a fogorvos tevékenységét karikázza, a mű a korabeli fogorvos életének és működésének számtalan, kevésbé ismert részletét mutatja be. Kultúrtörténeti és orvostörténeti tekintetben egyaránt értékes és élvezetes olvasmány e kötet, amelyből a magyar fogorvoslással foglalkozó karikatúrák sajnos hiányoznak.

Paracelsus. Leben und Lebensweisheit in Selbstzeugnissen-
Reclam kiadása, Lipcse, 1961. 156 oldal, zsebkönyv alak.

A közismert és közkedvelt Reclam olcsó könyvtári sorozatában 3 Ft 40 fillérért került forgalomba az újkor orvostudományát forradalmasító *Paracelsus Theophrastus Bombastus von Hohenheim* életének, életművének igen rövid és mégis jól áttekinthető ismertetése *Karl Bittel* előszavával, válogatásában és gondozásában. *Paracelsus* kétségtelenül fausti alakja nemcsak az orvostörténelemmel, hanem általában a kultúrtörténettel foglalkozók kedvelt témája. Ez az orvosi vonatkozásokat szinte teljesen nélkülöző kisfüzet a jogos kíváncsiságot akarja *Paracelsus* műveiből vett szemelvényekkel kielégíteni. A könyvecske igen olvasmányos, érdekes és színes, amit bizonyít az is, hogy ezideig 25 000 példányban jelent meg. Sajnálatosnak kell tartanunk, hogy *Paracelsus* magyarországi útjairól a kis könyvecske nem tesz utalást bár *Paracelsus* munkáiban főképpen erdélyi tapasztalatairól, ottani, élményeiről rendszeresen említést tesz (lásd Magyar Kossa: Magyar Orvosi Emlékek II. kötet). A kis könyvecske érdekes olvasmány az orvostörténelemmel foglalkozók részére.

(Bugyi Balázs)

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár hivatalos kiadványa
A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Sellő Tiborné
Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 16,75 (A/5) ív — Példányszám: 730
MD 923-a-6500

64.5876 Egyetemi Nyomda, Budapest

